

การวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้
ทางพระพุทธศาสนา

รศ. วนิดา ขำเขียว

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณเงินรายได้ประจำปี พ.ศ. 2553
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่าพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เป็นความจริงระดับสัจธรรมซึ่งเกิดจากประสบการณ์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงทดลองค้นคว้าหาความจริงด้วยพระองค์เองและบรรลุผลในทางปฏิบัติมาแล้วอีกทั้งหลักคำสอนมีเป้าหมายที่ชัดเจนจึงสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ให้สามารถบรรลุผลได้ แนวคิดการพัฒนามนุษย์ในทางพระพุทธศาสนามาจากความคิดที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่รู้จักคิดด้วยเหตุผลและเป็นสัตว์ที่สามารถพัฒนาได้จนถึงจุดสูงสุดเป็นพุทธะโดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบของการพัฒนาที่สูงที่สุด

พระพุทธศาสนามีองค์ความรู้เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกซึ่งประมวลพุทธพจน์ที่สำคัญของพระพุทธเจ้าซึ่งเราสามารถเลือกมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ได้และองค์ความรู้เหล่านี้รวมอยู่ในกรอบของมรรคมงคล 8 ซึ่งเริ่มจากการพัฒนาปัญญาให้มีศักยภาพในการคิดแยกแยะสามารถเข้าใจตนเองและรู้เท่าทันกิเลสที่เกิดขึ้นในจิตใจโดยมีกัลยาณมิตรคอยสนับสนุนทั้งในด้านสมาธิและด้านปัญญาและมีโยนิโสมนสิการเป็นตัวช่วยในขณะเดียวกันมีการพัฒนาศีลและพัฒนาสมาธิไปพร้อมกันเพราะหลักการทางพระพุทธศาสนาถือว่าปัญญา ศีล และสมาธิอยู่ในระบบความสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อพัฒนาแล้วจะนำไปสู่เป้าหมายเดียวกันคือพระนิพพานอันเป็นหนทางแห่งการดับทุกข์ที่แท้จริงและบุคคลที่มีการพัฒนาตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจะบังเกิดประโยชน์ 3 ทางได้แก่ประโยชน์ต่อตนเอง ประโยชน์ต่อผู้อื่นและประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นร่วมกันอันเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ในด้านการศึกษาก็ด้วย ดังนั้นการพัฒนาด้วยวิธีนี้จะเป็นการพัฒนาที่ครอบคลุมทั้งในด้านกาย อารมณ์ สังคม และปัญญา

Abstract

This study was about human development body knowledge from body knowledge of Buddhism. The purpose of the study was to analyze human development body knowledge from Buddhism. The results show that the principles of Buddhism were true. The truth was found by the Lord of Buddha who had tried to find the truth by himself, and it was practically successful. In addition, his teaching had a clear purpose which everyone could successfully use as the device of human development. The idea of human development from body knowledge in Buddhism came from the thought that humans were animals that could think reasonably and could be developed to the highest point as the enlightened ones. The Lord of Buddha was the best example of the highest development.

Buddhism had many bodies of knowledge, especially in the Sutta or Phra Suttantapitaka which collected the important teaching of the Lord of Buddha. This teaching could be selected to use to develop humans. These bodies of knowledge were found in Eightfold Noble Path. The development could start from developing wisdom which would help humans to have the capacity of thinking, to be able to understand themselves, and to know how to prevent the desires in mind. This development could happen by good friends who would support both concentration and wisdom. Moreover, critical reflection would help to develop percepts and wisdom. At the same time, there was the development of body and mind because the principles of Buddhism were that the wisdom, body, and mind were in the same system of relation. Then the development would lead to the same target, Nirvana which was the way to eliminate real suffering. A person who developed himself by following Buddha's way would gain three advantage: his own advantage, the advantage of others, and the advantage of others and himself together. This way of development covered all the body, emotion, society, and wisdom.

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณรายได้ ประจำปี พ.ศ.2553 ของคณะมนุษยศาสตร์ ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณคณะผู้บริหารคณะมนุษยศาสตร์และคณะผู้บริหารของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒที่ได้ให้การสนับสนุนผู้วิจัยในด้านเงินทุนในการทำงานวิจัยเรื่องนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณครูบาอาจารย์ทางด้านพระพุทธศาสนาทุกท่านที่ให้ความรู้แก่ผู้วิจัยในด้านพระพุทธศาสนาและขอกราบขอบพระคุณพระมหาธงไชย วิสุทฺโธ

กราบขอบพระคุณบิดามารดาของผู้วิจัยและครูอาจารย์ของภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ให้ความรู้และที่ทำให้ผู้วิจัยมีวันนี้และมีความรู้ความเข้าใจในการทำงานวิจัยทางปรัชญาและศาสนาและขอขอบคุณอาจารย์ภูติส ศีลิตศิษศักดิ์, คุณศิวพร ชูสร, คุณนันทิชา เรื่องวินิตวงศ์ และคุณณัฐชยา จันทสิทธิ์ ที่ช่วยสนับสนุนและเป็นกำลังใจในการทำงานวิจัยจนสำเร็จลุล่วงตามเป้าหมาย

วนิดา ขำเขียว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
ประกาศคุณูปการ	ง
สารบัญ	จ
บัญชีตาราง	ช
บัญชีภาพประกอบ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	8
ขอบเขตของโครงการวิจัย	8
คำสำคัญของการวิจัย	8
นิยามศัพท์เฉพาะ	8
สมมติฐานแลกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย	9
วิธีดำเนินการวิจัย	9
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	10
2 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	11
นิยามและความหมายของคำว่า “มนุษย์”	11
แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์	12
แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา	17
นิยามและความหมายของคำว่า พัฒนา	22
การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)	23
แนวคิดทั่วไปในเรื่องการพัฒนามนุษย์.....	24
การพัฒนามนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา.....	28

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า	
3	องค์ความรู้เพื่อการพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา.....	32
	ความหมายของคำว่าองค์ความรู้.....	32
	พระพุทธศาสนากับองค์ความรู้.....	33
	องค์ความรู้ที่ใช้ในการพัฒนามนุษย์จากพระไตรปิฎก.....	34
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 9 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค.....	34
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค.....	36
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค.....	42
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 12 พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปธานาสก.....	50
	พระไตรปิฎก เล่ม 14 พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก.....	53
	พระไตรปิฎก เล่ม 15 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	58
	พระไตรปิฎก เล่ม 16 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค.....	60
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 17 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค.....	62
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 18 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค	63
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 19 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	63
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 20 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกก ทุก ดิกนิบาต	69
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 21 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	70
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 22 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก จักกนิบาต	71
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก อฎฐก นวกนิบาต	71
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 24 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต ..	72
	พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต	73
4	การวิเคราะห์องค์ความรู้จากพระสุตตันตปิฎก	75
	ความเป็นมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา.....	75
	กำเนิดและที่มาของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา.....	79
	องค์ประกอบของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา.....	82
	ธาตุ	83
	ขั้นพื้นฐาน.....	84
	อายตนะ.....	86

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 (ต่อ)	
บทบาทของกฎธรรมชาตินี้สำคัญในพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์	87
ไตรลักษณ์	88
ปฏิจสมุปบาท	93
สาเหตุที่ทำให้มนุษย์ควรจะพัฒนาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา	102
อุปสรรคสำคัญในการพัฒนามนุษย์	104
เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา.....	108
การพัฒนามนุษย์โดยใช้องค์ความรู้ในพระสูตรตันตปิฎก	115
การตรวจสอบตนเองโดยอาศัยสังโยชน์ 10	181
5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	184
สรุปผลการวิจัย	184
อภิปรายผล.....	187
ข้อเสนอแนะ.....	195
บรรณานุกรม	196
ประวัติย่อผู้วิจัย	203

บัญชีตาราง

ตาราง		หน้า
1	ตารางเปรียบเทียบระหว่างอาการที่เกิดความเครียดและผลที่เกิดจากการทำสมาธิ..	144
2	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างไตรสิกขา มรรคมีองค์ 8 กับองค์ความรู้อื่นๆ ใน พระสูตร เพื่อใช้ในการพัฒนามนุษย์	178

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 วงกรรมหรือสังสารวัฏที่เนื่องอยู่กับกระแสปฏิบัติสมบูรณ์ 99	99
2 ลำดับขั้นแห่งความต้องการของมนุษย์ตามทัศนะของมาสโลว์ 109	109
3 ลำดับขั้นสวรรค์ของเทวดาและพรหมในชั้นต่างๆ 114	114
4 แสดงมรรคมืด 8 เมื่อสังเคราะห์ในไตรสิกขา 119	119
5 แสดงคลื่นสมองในระดับต่าง ๆ 143	143
6 แสดงการพัฒนามนุษย์โดยถือตามหลักพระพุทธศาสนาที่จำแนกตามบุคคล 192	192
7 แสดงเป้าหมายของการพัฒนาบุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา 194	194

คำอธิบาย สัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในงานวิจัยนี้ใช้ข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้างอิงเล่ม / ข้อ / หน้า เช่น ขุ.ธ (ไทย). 25/32/133 หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 32 หน้า 133

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค
ที.ม.	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที.ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวรรค
ม.มู.	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณฑาสก์
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณฺเฑาสก์
ม.อุ.	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณฺเฑาสก์
สัง.ส.	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
สัง.นิ.	สังยุตตนิกาย	นินทานวรรค
สัง.ข.	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค
สัง.สพ.	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค
สัง.ม.	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค
อญ.เอกก.	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต
อญ.ทุก.	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต
อญ.ติก.	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต
อญ.จตุกก.	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต
อญ.ปญจก.	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต
อญ.ฉก.	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต
อญ.สตตก.	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต
อญ.อฏฐก.	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต
อญ.นวก.	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต
อญ.ทสก.	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต
อญ.เอกาทสก.	อังกุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต

ขุ.ขุ.	ขุทุททนิกาย	ขุทุททปาฐา
ขุ.ธ.	ขุทุททนิกาย	ธรรมบาท
ขุ.อ.	ขุทุททนิกาย	อุทาน
ขุ.อิติ.	ขุทุททนิกาย	อิติวุตตะ
ขุ.สุ.	ขุทุททนิกาย	สุตตนิบาต
ขุ.วิ.	ขุทุททนิกาย	วิมานวัตถุ
ขุ.เปต.	ขุทุททนิกาย	เปตวัตถุ
ขุ.เถร.	ขุทุททนิกาย	เถรคาถา
ขุ.เถรี.	ขุทุททนิกาย	เถรีคาถา
ขุ.ชา.	ขุทุททนิกาย	ชาดก
ขุ.ม.	ขุทุททนิกาย	มหานิทุเทศ
ขุ.จู.	ขุทุททนิกาย	จูฬนิทุเทศ
ขุ.ป.	ขุทุททนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค
ขุ.อป.	ขุทุททนิกาย	อปทาน
ขุ.พุท.	ขุทุททนิกาย	พุททวงค์
ขุ.จริยา.	ขุทุททนิกาย	จริยาปิฎก

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

สังคมปัจจุบันได้ก้าวเข้าสู่กระแสแห่งความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การสื่อสารและการติดต่อกันอย่างทั่วถึงเป็นไปทั่วโลกแบบไร้พรมแดน อันนำไปสู่ความเจริญในด้านต่าง ๆ เมื่อความเจริญเกิดขึ้นวิถีชีวิตเปลี่ยนไป ความรุ่งเรืองทางวัตถุได้นำไปสู่ความสะดวกสบาย และความต้องการที่จะเติมเต็มชีวิตให้มีความสุขจึงเป็นไปตลอดเวลา ทำให้เกิดการแข่งขันกันและนำมาซึ่งความทะเลาะเถียงกัน ความหวาดระแวงต่อกันและความขัดแย้งกัน สภาพสังคมมีความตึงเครียดมากขึ้นประกอบกับพลังแห่งศีลธรรมได้ถูกลดบทบาทลงไป โลกจึงประสบกับปัญหามากมาย อาทิเช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาการคอร์รัปชัน ปัญหาโสเภณี ปัญหาการทำแท้ง ปัญหาการทำทารุณกรรมเด็กและสตรี ปัญหาความขัดแย้งทางสังคม และปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

โลกนี้มีสิ่งที่มีมาดึงดูดให้เราเกิดความพอใจหลงใหลรักใคร่ได้ง่าย โดยเฉพาะสมัยนี้อันเป็นสมัยที่มนุษย์มีความก้าวหน้าอย่างสูงในทางวัตถุจึงเป็นอุปสรรคแก่การที่จะไหลไปในทางดับทุกข์ ในทางตรงข้ามกลับเป็นเรื่องง่ายที่จะไหลไปในทางที่จะเพิ่มความทุกข์และเพิ่มปัญหาต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ความยุ่งยาก โลกที่มีความก้าวหน้าอย่างในปัจจุบันนี้ ได้ทำให้สังคมเป็นสังคมที่เปิดกว้างไร้พรมแดน แต่จิตวิญญาณคนกลับคับแคบเพราะมีการแก่งแย่งแข่งดี แต่ละฝ่ายต่างมุ่งหาประโยชน์ให้แก่ตนเอง และมีการแย่งชิงผลประโยชน์กันอย่างเข้มข้น ทำให้เกิดความหวาดระแวง ความเคียดแค้นเกลียดชังกันและการทำร้ายกัน โลกเล็กลงด้วยความเจริญในทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแต่ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นแก่มนุษย์นั้นนับวันทวีความเข้มข้นมากขึ้นเรื่อย ๆ ถึงแม้ว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทางสังคมส่วนมากพยายามที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว แต่กลับไม่ประสบผลสำเร็จ สังคมปัจจุบันจึงประสบกับปัญหาหลายด้าน การพัฒนามนุษย์ในยุคที่โลกไร้พรมแดนนี้ เราควรมุ่งที่การพัฒนาจิตใจ เพื่อให้มนุษย์พ้นจากอิทธิพลของกิเลส¹

ตราบใจที่มนุษย์ยังไม่รู้จักตนเองและไม่รู้จักปัญหาที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์แล้ว การพัฒนาความเจริญต่าง ๆ ที่มนุษย์กระทำขึ้นมาย่อมส่งผลต่อตัวมนุษย์ทั้งในด้านดีและในด้านเสียตลอดจนมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอีกด้วย การรู้จักความจริงที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์เองอย่างถูกต้องนั้นน่าจะเป็นแนวทางที่ดีที่ช่วยให้มนุษย์แก้ปัญหาต่าง ๆ ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ได้อย่างถูกต้องและถูกต้อง

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*. หน้า 221 – 224.

ถ้าเราพิจารณาถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเราจะเห็นว่าวิทยาศาสตร์เป็นตัวการที่นำไปสู่โลกทัศน์ที่เป็นวัตถุนิยมซึ่งเป็นความจริงเพียงครั้งเดียวและละทิ้งมิติทางจิตวิญญาณไป ทำให้มนุษย์ก้าวสู่อาณาจักรแห่งความโลภอย่างง่ายดาย เทคโนโลยีด้านอุตสาหกรรมซึ่งเกิดจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มีส่วนช่วยทำให้ความโลภขยายตัว แล้วความโลภนี้ครองโลกและขับเคลื่อนโลกด้วยพลังลัทธิบริโภคนิยมและวัตถุนิยมในนามของความก้าวหน้าหรือการพัฒนา ทำให้ความหมายของการพัฒนามากลายเป็นคำที่มีความหมายคล้ายกับความร่ำรวยหรือผลิตภัณฑ์มวลรวมแห่งชาติที่เพิ่มขึ้นหรือจำนวนเงินที่หาได้ ถึงแม้ว่ามนุษย์จะมีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจขึ้นมาเบื้องต้นเพื่อทำการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้สามารถตอบสนองหรือกระจายสู่ความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและเป็นธรรมแต่เมื่อพัฒนาไปถึงจุดหนึ่งแล้ว ระบบเศรษฐกิจกลับเป็นตัวก่อปัญหาต่างๆ เพราะประเทศต่างๆ ส่วนมากมีแนวความคิดที่ว่าการพัฒนา คือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ กระแสพัฒนาจึงมุ่งไปที่เศรษฐกิจระบบทุนนิยมหรือระบบเศรษฐกิจแบบตลาดทำให้เกิดการลงทุนเพื่อผลิตสินค้าและบริการตอบสนองตามความต้องการ จนกระทั่งมนุษย์เสพและบริโภคสิ่งต่างๆ เกินความจำเป็นในขั้นพื้นฐานของชีวิต ทำให้เกิดเป็นกระแสบริโภคนิยมขึ้นมา²

คนส่วนมากเชื่อกันว่าถ้าสังคมมีความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุจะสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้หมด นั่นคือ ถ้าบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง คนมีกินมีใช้ ร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ จิตใจจะดีเอง พวกเขาจึงให้ความสำคัญทางวัตถุมาก่อนจิตใจ สังคมยุคใหม่จึงมุ่งสร้างวัตถุ และสนองต่อความต้องการต่างๆ ของสังคม เมื่อมีปัญหาหรือความทุกข์เกิดขึ้นคนส่วนมากจะมองหาสาเหตุตลอดจนวิธีแก้ปัญหาจากภายนอกโดยใช้วิธีแสวงหาวัตถุหรือสิ่งที่สามารถสนองต่อความต้องการของตนมากกว่าที่จะแก้ไขกันที่จิตใจ ดังนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมิได้ลดน้อยลงเลยนับวันยิ่งทวีปัญหาและมีความซับซ้อนมากขึ้น ถ้าเราพิจารณาปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เราจะเห็นได้ว่ามนุษย์หรือคนมีความสำคัญต่อสังคม และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมล้วนมาจากมนุษย์เป็นผู้กระทำทั้งในทางตรงและทางอ้อม

การสร้างความสำเร็จทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่เป็นมาได้เป็นไปในแนวทางของการสนองโลกะและโทสะเป็นส่วนใหญ่ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพร้อมทั้งความเจริญของเทคโนโลยีทางด้านข่าวสารข้อมูลและการสื่อสารได้ถูกนำไปใช้ในการกล่อมมนุษย์ให้ผลิตผลิตและหลงใหลในความมัวเมาต่างๆ มากกว่าที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือพัฒนาตัวมนุษย์เอง เทคโนโลยีเหล่านั้นได้ถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาสิ่งบำเรอความสุข สนองความโลภ

¹ ประเวศ วะสี. (2545). การพัฒนามนุษย์แนวใหม่เพื่ออนาคตที่ยั่งยืน. หน้า 4.

² วิทยา แสงจันทสิทธิ์. (2553). พุทธศาสตร์: ทางเลือกและทางรอดจากวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อม. ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤติการณ์โลก. หน้า 381-382.

และพร้อมกันนั้นก็มีหลายครั้งที่เทคโนโลยีถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือสนองโทสะโดยการทำลายกันด้วยความเกลียดชังและความพยายามที่จะครอบงำกันโดยใช้เทคโนโลยีนั้นมาเป็นเครื่องมือ¹

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาจึงสรุปว่ามนุษย์หรือคนเป็นหัวใจของกระบวนการพัฒนาทั้งหลาย การพัฒนาคนหรือการพัฒนาทรัพยากรบุคคลจึงได้รับการเอาใจใส่เป็นอย่างดีจากองค์กรทั้งรัฐและเอกชน โดยเฉพาะในเรื่องของการให้การศึกษาเพราะถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนา จึงต้องมีการพัฒนาเพื่อให้เกิดคุณภาพและมีศักยภาพทางความรู้ความสามารถ มีความเชี่ยวชาญในการพัฒนาองค์กรให้ยังยืนท่ามกลางสถานการณ์ของความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา²

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554) ได้ให้ความสำคัญต่อมนุษย์ที่ว่ามนุษย์จำเป็นต้องพัฒนาให้เกิดความรู้เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงนั้นได้อย่างถูกต้องเหมาะสมโดยยึดการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางพัฒนาและเน้นให้มีคุณภาพพร้อมคุณธรรมและรอบรู้เท่าทัน มีสุขภาวะที่ดี อยู่ในครอบครัวที่อบอุ่น ชุมชนที่เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ มีความมั่นคงในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีภายใต้ดุลยภาพของความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม³

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด (พ.ศ. 2555-2559) ยังคงมุ่งพัฒนาโดยยึด “คน” หรือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และให้ความสำคัญในการพัฒนาศักยภาพทางด้านความคิด คุณธรรมและจริยธรรม ดังนั้น จึงมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การพัฒนาคนไทยทุกกลุ่มวัย ทั้งในด้าน กาย ใจ สติปัญญา อารมณ์ คุณธรรมและจริยธรรม ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขของสังคม⁴

การพัฒนามนุษย์จึงเป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์ให้ดีขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเมื่อเราพูดถึงการปรับปรุงคุณภาพชีวิตแนวคิดส่วนมากจะถือเอาเศรษฐกิจเป็นมาตรฐาน และใช้อุตสาหกรรมเป็นตัววัดการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาเช่นนี้จะต้องอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นแกนกลาง ธรรมชาติจึงถูกกระทำมาโดยตลอดในการที่จะสร้างสรรค์ความเจริญ ความก้าวหน้าใหม่ๆ เหล่านี้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมกิเลสและส่งเสริมความเห็นแก่ตัว ผลปรากฏว่าทำให้เกิดปัญหาทางจิตใจและสภาพแวดล้อมที่เป็นพิษมากขึ้น การพัฒนามนุษย์จะต้องเป็นการพัฒนาโดยมองคนในฐานะเป็นมนุษย์ที่มีจุดหมายของชีวิต ได้แก่ ความสุข อิศราภาพ

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2541). *พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21*. หน้า 5-6.

² สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา. (2547). *การพัฒนาองค์กรและบุคลากรแนวคิดใหม่ในการพัฒนาทรัพยากรบุคคล*. หน้า 1.

³ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบ (พ.ศ.2550 - 2554)*. หน้า 47.

⁴ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด (พ.ศ.2555 - 2559)*. หน้า 18-22.

และความดีงามของชีวิต เราจะต้องให้ความสำคัญต่อปัญหาที่ว่าเราจะพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างไร¹

ดังนั้นความพยายามที่จะพัฒนามนุษย์โดยทำมนุษย์ให้เป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งของประชาชาติจึงเป็นเรื่องที่ต้องระวังโดยเฉพาะสังคมไทยซึ่งมีวัฒนธรรมที่แตกต่างจากวัฒนธรรมของตะวันตกรวมไปถึงวิธีคิดซึ่งมีความแตกต่างกัน การพัฒนามนุษย์ตามแนวทางตะวันตกนั้นมนุษย์จะถูกพัฒนาเพื่อให้มีศักยภาพในการสร้างสรรค์ความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคม มนุษย์ถูกกระทำให้เป็นทุนอย่างหนึ่งที่ต้องถูกคำนวณในทางเศรษฐศาสตร์ เป้าหมายของการพัฒนามนุษย์จึงอยู่ที่ความสำเร็จทางธุรกิจและเม็ดเงินที่ได้รับอย่างพึงพอใจของทั้งสองฝ่ายคือฝ่ายผู้ลงทุนและฝ่ายผู้ปฏิบัติงาน ความสุขเช่นนี้จึงมีอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งแต่สิ่งที่ตามมาหลังจากนั้นคือการแข่งขันกัน การเอารัดเอาเปรียบกันเพื่อเป็นฝ่ายผู้ชนะหรือเป็นฝ่ายผู้คุมอำนาจ การส่งเสริมปัจเจกชนให้มีอิสรภาพทางความคิดสูงกว่ายุคต่าง ๆ ในอดีต มนุษย์ในสังคมขาดความอดทน ขาดความพากเพียร และขาดความอ่อนน้อมถ่อมตน ทุกอย่างเป็นไปอย่างรีบร้อนและรุนแรงมากขึ้นทุกวัน การที่นำเอาทฤษฎีต่าง ๆ ทางตะวันตกมาใช้ในสังคมไทยโดยขาดการคัดกรองและไม่ศึกษาถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมย่อมมีผลทำให้เกิดความเสียหายมากกว่าผลดี ดังนั้นบรรดานักคิดคนสำคัญในเมืองไทยหลายท่านจึงพยายามให้แนวคิดและเสนอแนวทางในการพัฒนามนุษย์ที่ให้ความสำคัญทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงมนุษย์ไว้ว่ามนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่ถูกนำไปใช้เป็นส่วนประกอบหรือเป็นทุนในการสร้างความเจริญที่มุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งในทางเศรษฐกิจ แต่มนุษย์มีความสามารถยิ่งกว่านั้นคือ มนุษย์สามารถมองเห็นความมุ่งหมายทิศทางการพัฒนาที่มีความผิดพลาด และมนุษย์สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมายตลอดจนกระบวนการของการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม และที่สำคัญคือมนุษย์สามารถเรียนรู้จากสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาตนเองให้สูงขึ้นสู่ภาวะแห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์²

การพัฒนาแหล่งใหญ่ที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์นั้นอยู่ที่มโนกรรม ถ้าทอดทิ้งฐานของการพัฒนา คือ มโนกรรมนี้แล้วการพัฒนาคนย่อมไม่บรรลุผล การพัฒนามนุษย์ในประเด็นนี้จึงมิได้จำกัดเฉพาะวัยหรือมีเป้าหมายเฉพาะเรื่องทรัพย์สินเงินทอง แต่เป็นการพัฒนามนุษย์ทุกคนทุกวัยที่พร้อมจะพัฒนาได้ในฐานะที่เป็นมนุษย์³

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. หน้า 5-6.

²พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). *การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*. หน้า 5-6.

³พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554). *แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาและลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*. หน้า 69.

ถึงแม้ว่าความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และเทคโนโลยีมีส่วนช่วยให้มนุษย์มีชีวิตที่สุขสบายทางกาย แต่กระนั้นมนุษย์ยังคงประสบกับความทุกข์และความไม่ยุติธรรมทางสังคม ซึ่งมีอยู่และทำให้เกิดความขัดแย้ง ความรุนแรง การแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น การทำร้ายกันและความรุนแรงได้มีผลกระทบไปถึงธรรมชาติที่ถูกทำลายด้วยความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ซึ่งทำให้เราเห็นว่าความทุกข์ที่แท้จริงของมนุษย์นั้นไม่น่าจะเกิดจากความขาดแคลนวัตถุ เพราะเหตุว่าสังคมที่มีความสมบูรณ์ทางวัตถุส่วนมากถึงแม้จะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและมีเศรษฐกิจที่ดีแต่ยังคงเผชิญกับปัญหาจึงน่าจะต้องเริ่มจากการแก้ไขที่ภายในจิตใจเป็นสำคัญ ส่วนปัญหาภายนอกอันเป็นผลมาจากจิตที่เป็นปัญหานั้นเราก็กต้องแก้ไขไปตามเหตุปัจจัย

อย่างไรก็ตามมนุษย์แต่ละคนล้วนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม การพัฒนามนุษย์ย่อมมีผลต่อสังคม มนุษย์ที่มีคุณภาพย่อมส่งผลถึงคุณภาพของสังคม พระพุทธศาสนาจึงถือว่ามนุษย์ คือ ปัญหา และมนุษย์มีศักยภาพที่จะแก้ปัญหาที่ตนก่อขึ้น¹ ทั้งนี้ เป็นเพราะมนุษย์มีความสามารถในการคิด จินตนาการและการสร้างสรรค์ แต่ในขณะที่เดียวกันมนุษย์มีอารมณ์และความรู้สึก ซึ่งหลายครั้งที่สติปัญญาไม่ได้มีบทบาทต่อการกระทำของมนุษย์ มนุษย์จึงมีความทุกข์เพราะความคิด เพราะมนุษย์เป็นสิ่งที่ชีวิตที่สามารถพัฒนาได้และมนุษย์อยู่ได้เพราะการพัฒนาและการพัฒนานี้สามารถกระทำได้ถึงจุดสูงสุดเป็นพุทธะโดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบของการพัฒนาดังพุทธพจน์ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบทที่ว่า “ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด”²

ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาจากการค้นคว้าและการค้นหาความจริงของโลกและชีวิต โดยใช้ศักยภาพและปัญญาของมนุษย์ พระพุทธเจ้าผู้ทรงค้นพบความจริงนั้นทรงเป็นมนุษย์ที่มีความพากเพียรอย่างสูงสุดในการพัฒนาชีวิตและทรงเป็นบุคคลต้นแบบที่สามารถก้าวพ้นจากความเป็นปุถุชนที่เคยหลงเพลิดเพลินวิถีชีวิตทางโลกที่เต็มไปด้วยความทุกข์ไปสู่ความเป็นอริยชนผู้อยู่เหนือความทุกข์ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเกิดจากการค้นคว้าและการปฏิบัติทดลองความจริงด้วยพระองค์เอง ทรงทดลองหลายครั้งเพื่อความมั่นใจพระทัย วิธีใดที่ทรงทดลองแล้วไม่ได้ผลจะทรงเปลี่ยนวิธีโดยใช้พระปัญญาพิจารณาไตร่ตรองไปตามลำดับขั้นและมีการค้นหาเหตุและสวไปหาผลตลอดจนมีการคิดแยกแยะเพื่อดูตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผล และมีการสนับสนุนให้บุคคลปฏิบัติทดลองเพื่อเป็นการตรวจสอบความจริงด้วยตนเอง หากความรู้ใดไม่เป็นประโยชน์แต่เกิดโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นพระพุทธเจ้าทรงให้ละเสีย และให้รับแต่ความรู้ที่เป็นประโยชน์เพื่อนำมาปฏิบัติใช้ ซึ่งความรู้แบบนี้เป็นผลมาจากการที่มนุษย์รู้จักใช้ปัญญาควบคู่ไปกับการปฏิบัติที่กระทำการทดลองด้วยตัวมนุษย์เอง การให้ความสำคัญต่อปัญญาและความรู้ที่เป็นสัมมาทิฎฐิจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาปัจเจกชน เพราะพระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางและเป็นสิ่งสำคัญที่สุด การจะไปนรกหรือสวรรค์หรือพระนิพพาน

¹ สมภาร พรหมทา. (2548). *พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม..* หน้า 94.

² ขุ.ธ. (ไทย) 25/321/133.

ยอมขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของตัวมนุษย์เอง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบสัจธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงไตร่ตรองและทบทวนหลายครั้งก่อนที่จะทรงเปิดเผยความรู้นั้นต่อบุคคลอื่น และเมื่อทรงสั่งสอน และเผยแพร่ออกสู่สังคัม พระพุทธเจ้าทรงย้ำให้มีการปฏิบัติและตรวจสอบในสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรง ค้นพบดังปรากฏในหลัก คำสอนเรื่องกาลามสูตร¹ อันเป็นเครื่องมือสำคัญในพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาใช้ในการตรวจสอบความรู้ที่ได้มาและเป็นคำสอนที่สนับสนุนให้มนุษย์รู้จักตรวจสอบ ความจริงในความรู้ด้วยตนเอง

วัลโปลา ศรี ราหุล (Walpola Sri Rahula) ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาที่มอง โลกตามความเป็นจริงและความเป็นจริงนี้มาจากการหยั่งเห็นโลกและชีวิตด้วยความเป็นเช่นนั้นเอง² ความจริงที่ถูกค้นพบโดยพระพุทธเจ้านี้จึงเป็นสิ่งที่แต่ละคนเมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมสามารถ ตรวจสอบได้ด้วยตนเอง คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องการแก่งความจริงหรือการ ตั้งสมมติฐานที่ยอมรับกันในวันนี้แล้วโยนทิ้งในวันหน้า มนุษย์ทุกคนมีอิสรภาพและมีศักยภาพใน การที่จะพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นพุทธะด้วยตนเองไม่ใช่ศรัทธามงายเหมือนคนตาบอดแต่ต้อง อาศัยปัญญาวิเคราะห์เหตุผลและไตร่ตรองในผลที่เกิดจากการปฏิบัติว่าผิดหรือถูก³ คำสอนของ พระพุทธเจ้าจึงเป็นสัจธรรมที่ยืนหยัดมานานมากกว่า 2,000 ปี และยังมีใครมาล้มล้างความจริงใน คำสอนนี้ได้เพราะเป็นคำสอนที่มีการตรวจสอบด้วยพระปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐิ โดยมีได้มีการ อ้างอิงความเชื่อหรืออำนาจเหนือธรรมชาติและเป็นความรู้สากลที่ทุกคนสามารถนำไปใช้ได้

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์คนสำคัญของโลกได้ กล่าวถึงพระพุทธศาสนาไว้ว่าเป็นศาสนาที่มีความเข้มข้นในความสำนึกแบบสากลจักรวาล (Cosmic religious feeling) อันเป็นความสำนึกที่เกิดจากประสบการณ์ทางศาสนาที่มีต่อธรรมชาติรอบตัว ซึ่ง ความสำนึกแบบนี้ไม่เกี่ยวข้องกับความเชื่อพระเจ้า แต่สามารถเปิดเผยความจริงของธรรมชาติและมี ข้อปฏิบัติที่นำมนุษย์ไปสู่ความเป็นนักบุญได้ ศาสนาที่มีความสำนึกแบบสากลจักรวาลนี้เป็น พัฒนาการขั้นสูงของศาสนาแห่งสากลจักรวาล และเป็นพัฒนาการขั้นอัจฉริยะของมนุษยชาติ⁴

รวินทรา กุมาร (Rawindra Kumar) ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาที่มีหลักคำ สอนซึ่งสามารถนำมาใช้ได้ในปัจจุบันเพราะมีคำสอนหลายอย่างที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติเกิดแรงบันดาลใจ และสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และสถานที่ได้และด้วยเหตุนี้เอง พระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นประทีปของเอเชีย⁵

¹ อจ. ติก. (ไทย) 20/66/257.

² Walpola Sri Rahula. (2000). *What the Buddha Taught*. p.17.

³ Narada. (1988). *The Buddha and His Teachings*. pp.279-283.

⁴ Albert Einstein. (2009). *Einstein: On Cosmic Religion and Opinions & Aphorisms*. pp.48-49.

⁵ Rawindra Kumar. (2009). *Gandhian thought*. p.13.

ศรีธรรมนันท์ (Sri Dhammananda) ได้กล่าวถึงมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 นี้ว่าไม่ได้มีอะไรแตกต่างไปจากมนุษย์ในยุคสองหรือสามพันปีมาแล้ว เพราะเหตุว่ายังคงมีแนวโน้มตามธรรมชาติที่จะทำความดีและความเลวเหมือนกัน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ตาม ฉะนั้นคำสอนของพระพุทธเจ้าเราสามารถที่จะนำมาใช้ได้ และถ้าเราตั้งใจปฏิบัติตามกันอย่างจริงจังย่อมสามารถยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนเพื่อมนุษยชาติซึ่งมีผลต่อสังคมอันจะนำไปสู่สันติภาพอันถาวรและมั่นคง และพระสูตรในพระพุทธศาสนานั้นเราสามารถนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์และสังคมได้ พระสูตรที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการของพระพุทธศาสนา เช่น อัครคัมภีร์ มหาวรรค มงคลสูตรและสังคัลลสูตร เป็นต้น¹

การที่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อกายภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงให้ความสำคัญแก่จิตซึ่งอยู่ภายในจึงทำให้มนุษย์ในความหมายของพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นกายและจิตและยังให้ความสำคัญต่อจิตเป็นพิเศษ เพราะว่าพระพุทธศาสนานั้นเชื่อว่าจิตเป็นนายและกายเป็นบ่าว และถ้าได้ศึกษาด้านในของมนุษย์ให้ลึกซึ้งมากเพียงใดยิ่งทำให้รู้จักมนุษย์ได้มากเพียงนั้น มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาตามวิถีทางของพระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เพราะมนุษย์มีคุณลักษณะที่ต่างจากสัตว์ประเภทอื่น ๆ ตรงที่สามารถพัฒนาในด้านจิตใจและสามารถยกระดับสภาวะทางจิตใจอยู่เหนือโลกของวัตถุและอยู่เหนือโลกวิสัยตลอดถึงการมีสติปัญญาและมีศีลธรรมอันเป็นธรรมชาติพิเศษสุดของมนุษย์จึงทำให้มนุษย์สามารถบรรลุภูมิธรรมในระดับสูงได้²

การสร้างเสริมปัจเจกชนให้มีศีลธรรมนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมากในยุคที่เน้นปัจเจกนิยมอย่างสุดโต่งทำให้มีการใช้เสรีภาพอย่างเกินเลย จนก่อผลเสียทั้งต่อตนเองและสังคม³ สัจญา สัจญาวิวัฒน์ได้กล่าวว่าเราสามารถนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ให้สามารถบรรลุผลได้ เพราะคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นความจริงระดับสัจธรรมที่อยู่เหนือวิทยาศาสตร์และมีคุณค่าในตัวเอง ซึ่งไม่จำเป็นต้องนำไปทดสอบความถูกต้องอีกจึงนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตได้เลยและคนที่ได้รับการพัฒนาตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจะทำให้เป็นคนมีคุณภาพ มีคุณธรรม มีความสุขสงบเย็น และเป็นคนที่ใส่ใจในสิ่งแวดล้อมไม่ทำลายธรรมชาติและช่วยรักษาสมดุลระบบนิเวศในสังคม⁴

¹ Sri Dhammananda. (2000). *Buddhism for the Future*. pp.2-4.

² ธนิศร์ ชูเลื่อน. (2553). *การพัฒนาจิตช่วยป้องกันและแก้ไขวิกฤติการณ์ทางสังคมและการเมืองไทยได้อย่างไร ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤติการณ์โลก*. หน้า 29-30.

³ พระไพศาล วิสาโล. (2549). *ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่*. หน้า 51.

⁴ สัจญา สัจญาวิวัฒน์. (2549). *ทฤษฎีและกลยุทธ์พัฒนาสังคม*. หน้า 189.

ผู้วิจัยมีความเชื่อว่าด้วยวิธีการและความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่มีความคิดอย่างเป็นระบบ มีความเป็นสากล มีความเป็นเหตุเป็นผล และผู้ปฏิบัติสามารถตรวจสอบผลจากการปฏิบัติได้ด้วยตนเองจะสามารถนำไปใช้ในการพัฒนามนุษย์สำหรับยุคนี้ได้ เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืนถาวรเพราะสามารถควบคุมกิเลสตัณหาไม่ให้มีโอกาสนำหน้าทีและลดอำนาจของกิเลสเหล่านั้นให้น้อยลง ๆ จนหมดไป การพัฒนามนุษย์ตามแบบพระพุทธศาสนาเริ่มจากการพัฒนาปัญญาแล้วใช้ปัญญาไปควบคุมจิตใจและร่างกายให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องในทางธรรม เมื่อทำถูกต้องแล้วความทุกข์ไม่มี การพัฒนาในทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นการพัฒนาชนิดที่สามารถควบคุมกิเลสไว้ได้อย่างถูกต้องคือไม่เกิดโทษอันตรายแก่ฝ่ายใด มีแต่ประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ทุกฝ่ายและทำให้สันติภาพอันถาวรสามารถบังเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์ห้วงค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จาก พระพุทธศาสนา

ขอบเขตของโครงการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์ห้วงค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกในพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทเท่านั้น

คำสำคัญของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีศัพท์ที่เกี่ยวกับการวิจัยและเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยดังนี้ คือ

1. พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. พระไตรปิฎก
3. ไตรสิกขา
4. มรรคมืองค์ 8

นิยามศัพท์เฉพาะ

การวิจัยครั้งนี้ได้ให้คำจำกัดความต่อศัพท์ที่เกี่ยวกับการวิจัยและเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ดังนี้ คือ

1. พระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
2. การพัฒนามนุษย์ หมายถึง พัฒนาคณหรือมนุษย์ให้ถึงพร้อมในด้านจริยธรรม คือ มีคุณธรรมและสามารถเลือกทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น
3. องค์ความรู้ หมายถึง ความรู้หรือแนวคิดหรือหลักการหรือวิธีการที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะในพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎก ซึ่งสามารถนำมาใช้ให้เกิดผลแก่ผู้ปฏิบัติ

สมมติฐานและกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

สมมติฐานที่สำคัญคือเราสามารถที่จะวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาได้ โดยเฉพาะพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท มีจำนวนทั้งหมด 25 เล่ม ตั้งแต่เล่มที่ 9 ถึง เล่มที่ 33 โดยคัดเลือกเฉพาะเล่มสำคัญที่มีองค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งได้ทำการวิจัยโดยมีขั้นตอน ดังต่อไปนี้ คือ

1. รูปแบบการวิจัย

1.1 ศึกษาเอกสาร จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกในส่วนของพระสุตตันตปิฎก อันเป็นแหล่งข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เฉพาะที่เป็นภาษาไทย

1.2 ศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสารงานวิจัยและ หนังสือที่นักคิดและนักปราชญ์ทั้งหลายทางพระพุทธศาสนาได้เขียนไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำสอน การดำเนินชีวิต และอิทธิพลจากสังคมที่มีต่อการดำเนินชีวิตตลอดจนศึกษาจากแหล่งข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์

2. วิธีการเก็บข้อมูล

2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ ใช้วิธีค้นหาจากพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกฉบับภาษาไทย ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ชุดเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 จำนวน 25 เล่ม ตั้งแต่เล่มที่ 9 ถึง เล่มที่ 33 โดยคัดเลือกเฉพาะเล่มที่สำคัญที่มีเนื้อหาการพัฒนามนุษย์ ซึ่งบุคคลทั่วไปสามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน

2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ ใช้วิธีค้นหาจากหนังสือและเอกสารต่าง ๆ หรือค้นหาจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์

2.3 นำข้อมูลที่ได้มาจัดลำดับความสัมพันธ์อย่างเป็นระบบ แล้วทำการศึกษาวิเคราะห์ตีความหรือสังเคราะห์แล้วสรุป และเรียบเรียงใหม่แบบพรรณนา

2.4 แหล่งค้นคว้าข้อมูล ได้จากสำนักหอสมุดกลางของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ หอสมุดบัณฑิตวิทยาลัยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและหอสมุดแห่งชาติ

3. วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการตั้งประเด็นปัญหาที่อยากทราบแล้วหาคำตอบจากข้อมูลที่เก็บและรวบรวมไว้ เพื่อให้เป็นไปตามกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยที่ได้ตั้งไว้

4. วิธีการนำเสนอ

การนำเสนอเป็นแบบประยุกต์การพัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนา โดยใช้วิธีพรรณนา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้แนวทางในการพัฒนามนุษย์จากพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ขององค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์
3. ทำให้ทราบแนวทางประยุกต์การพัฒนามนุษย์จากคำสอนในพระสูตร

บทที่ 2

บททวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากผู้วิจัยเชื่อว่าองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาสามารถนำมาใช้เพื่อการพัฒนา มนุษย์ได้อย่างดีโดยสามารถส่งผลให้เกิดมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์อย่างแท้จริงที่เรียกว่าริชชแล้ว ยังนำไปสู่สังคมที่มีสันติภาพอย่างยั่งยืนและถาวรในที่สุด ในการนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาแนวคิดและ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์และอภิปรายผลดังต่อไปนี้ คือ

1. นิยามและความหมายของคำว่า “มนุษย์”
2. แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์
3. แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา
4. นิยามและความหมายของคำว่า “พัฒนา”
5. แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน
6. แนวคิดทั่วไปในเรื่องการพัฒนามนุษย์
7. การพัฒนามนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

1. นิยามและความหมายของคำว่า “มนุษย์”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542 ได้ให้ความหมาย มนุษย์ ว่า สัตว์ที่รู้จักใช้ เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง คน¹

หนังสือ The New Encyclopaedia Britannica ใช้คำสำหรับเรียกมนุษย์ว่า “Man” และมี อีกคำหนึ่งที่ใช้เรียกมนุษย์ ว่า “Human being” หมายถึง สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชนิดหนึ่งที่สัมพันธ์กับ มนุษย์วานร แต่มีพัฒนาการสูงกว่าในด้านสมองและมีความสามารถในการใช้วาจาแสดงเหตุผล²

มัวร์ (Moore) และบรูเดอร์ (Bruder) ได้อ้างวาทอะริสโตเติล (Asistotle) ว่ามนุษย์ คือ สัตว์ที่รู้จักคิดด้วยเหตุผล (A rational animal)³

ราหุล (Rahula) ได้กล่าววามนุษย์คือสิ่งสูงสุด มนุษย์เป็นนายของตนเอง ไม่มีสัตว์โลกใด สูงไปกว่ามนุษย์ซึ่งสามารถกำหนดชะตากรรมของตน⁴

¹ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542. หน้า 832.

²Encyclopaedia Britannica, Inc. (2007). *The New Encyclopaedia Britannica*, V.6. p.134.

³Brooke Noel Moore; & Kenneth Bruder. (2005). *Philosophy: The Power of Ideas*. p. 68.

⁴Walpola Sri Rahula. (2000). *op.cit.* p. 1.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมาย มนุษย์ว่าผู้มีใจสูงได้แก่ คนผู้มีมนุษยธรรม สัตว์ที่รู้จักคิดเหตุผล สัตว์ที่มีใจสูงและคน¹

พระมหาสมปอง มุกฺกิตฺโต ได้ให้ความหมายมนุษย์โดยอ้างอิงพระอภิธรรมปิฎกกถาวัตถุ เล่มที่ 37 ว่า มนุษย์หรือคนหมายถึง ผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ หรือแปลว่า “ผู้มีใจสูง” ซึ่งหมายถึง ผู้มีจิตใจประกอบด้วยคุณธรรมอันสูงส่งมีใจอันสั่งสมไว้ด้วยคุณสมบัติต่างๆ เช่น มีสติ ความกล้าหาญ การประพฤติพรหมจรรย์ และความเพียร เป็นต้น²

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายมนุษย์ว่าสัตว์ที่มีจิตใจสูง คำว่า “มนุษย์” เป็นภาษาสันสกฤต มาจากคำว่า “มนะ” และ “อุษยะ” ส่วนคำว่า “มนุษย์” เป็นภาษาบาลีมาจากคำว่า “มนะ” และ “อุสสะ” “มนะ” แปลว่า “ใจ” ส่วน “อุษยะ” หรือ “อุสสะ” แปลว่า “สูง” รวมความแล้วมนุษย์แปลว่า “ใจสูง” ซึ่งมีนัยที่ว่ามนุษย์ทำให้โลกมีค่า³

ดังที่ได้กล่าวถึงนิยามและความหมายของคำว่า “มนุษย์” สรุปได้ว่าการให้ความหมายมนุษย์นั้นมีหลากหลายแต่รวมความแล้วมนุษย์คือผู้มีศักยภาพในการคิด การใช้เหตุผลและผู้มีใจสูงซึ่งประกอบไปด้วยคุณธรรมต่างๆ อันเป็นคุณสมบัติพิเศษสุดของมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ชนิดอื่นๆ มนุษย์จึงสามารถพัฒนาได้และสามารถกำหนดชะตาชีวิตของตนเองไปสู่ชีวิตที่ดีงาม ในระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงต้องมีการฝึกฝนและมีการพัฒนาทางความคิดและจิตใจ มิฉะนั้นมนุษย์จะไม่แตกต่างจากสัตว์ที่อาศัยสัญชาตญาณเป็นทางนำชีวิต การที่มนุษย์รู้จักเหตุ รู้จักผล มนุษย์จึงสามารถแยกแยะดีและชั่ว รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีประโยชน์ รู้จักความจริงและความเท็จ และสามารถคิดในสิ่งที่ซับซ้อนได้มากกว่าสัตว์อื่นๆ รวมไปถึงสามารถให้คุณค่าแก่สิ่งทั้งหลาย

2. แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์

อวย เกตุสิงห์ ได้กล่าวถึงมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์สรุปได้ว่า วิทยาศาสตร์มีทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ในฐานะที่เป็นสสารซึ่งมีคุณสมบัติที่มีรูปร่าง เคลื่อนไหวได้ สืบพันธุ์ได้ ขับถ่ายได้ และต้องการอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกาย ร่างกายของมนุษย์นี้ประกอบไปด้วยหน่วยเล็กๆ รวมกันเป็นกลุ่มเรียกว่าเซลล์ (Cell) เซลล์นี้ต้องการอาหารหล่อเลี้ยง เซลล์หลายเซลล์ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ส่วนที่เป็นผิวหนังมีหลายชั้นแต่แต่ละชั้นมีเซลล์เรียงกันเป็นพืด เซลล์บนสุดคือ เซลล์ที่ประกอบขึ้นเป็นส่วนที่เรียกว่า หนังกำพร้า เมื่อหนังกำพร้าหลุดออกไปชั้นล่างจะเลื่อนขึ้นมาแทนที่ผิวหนังที่ห่อหุ้ม ร่างกายของเราจึงไม่ถาวรคงที่ตลอดไป มีแต่การเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ขนและผมเกิดจากผิวหนังโดยงอกขึ้นมาจากขุมขนและมีการเปลี่ยนแปลงเช่นกันโดยเส้น

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. หน้า 297.

² พระมหาสมปอง มุกฺกิตฺโต. (2547). *คัมภีร์ อภิธานวรรณนา*. หน้า 306.

³ พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). *การทำงานคือการปฏิบัติธรรม*. หน้า 376-377.

เก่าเสื่อมตายไปเส้นใหม่งอกขึ้นมาแทนที่แต่ผมและขณะนี้มีการเปลี่ยนแปลงซ้ำว่าเซลล์ของผิวหนังส่วนเล็คนั้นเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกายจะไหลเวียนไปทั่วทุกส่วนและขณะเดียวกันทำหน้าที่ขนส่งปฏิภูลที่เกิดขึ้นในอวัยวะเหล่านั้นไปทั้งที่ไต ตับ ปอด ลำไส้ และต่อมเหงื่อ เลือดนี้ประกอบขึ้นด้วยสองส่วนคือส่วนน้ำและส่วนเม็ด ส่วนเม็ดแยกเป็นเม็ดเลือดแดง เม็ดเลือดขาวและเกล็ดเลือด เม็ดเลือดแดงทำหน้าที่ขนส่งออกซิเจน เม็ดเลือดขาวทำหน้าที่ต่อสู้กับเชื้อโรคต่างๆ ส่วนเกล็ดเลือดมีหน้าที่ช่วยให้เลือดแข็งเป็นลิ่มเวลาเลือดออก พื้นที่ส่วนใหญ่ของร่างกายประกอบไปด้วยกล้ามเนื้อ ห่อหุ้มกระดูกและอวัยวะภายใน ส่วนที่แข็งแรงคงทนคือกระดูกซึ่งสารสำคัญที่ทำให้กระดูกมีลักษณะแข็งคือธาตุหินปูนซึ่งแทรกซึมอยู่ระหว่างเส้นใยเหนียวอันประกอบเป็นส่วนโครงของกระดูก การเกิดขึ้นของร่างกายเรานี้กว่าจะมาเป็นส่วนต่างๆ มีจุดเริ่มจากไข่ที่ได้จากมารดาจับตัวเชื้อจากบิดาหรืออสุจิ การพัฒนาการของมนุษย์เริ่มจากการปฏิสนธิระหว่างเซลล์สืบพันธุ์เพศผู้ (Sperm) และเซลล์สืบพันธุ์เพศเมีย (Ovum) รวมเป็นเซลล์เดี่ยวเรียกไซโกท (Zygote) ภายในไซโกท (Zygote) มีโครโมโซม (Chromozome) และยีนส์ (Genes) ซึ่งได้มาจากพ่อและแม่ จากนั้นไซโกท (Zygote) มีการแบ่งเซลล์หลายครั้งจนกลายเป็น มัลติเซลล์ลูลาร์ (Multicellular) คือประกอบด้วยเซลล์หลายเซลล์และผ่านขั้นตอนต่างๆ คือมีการแบ่งเซลล์ (Division) มีการเคลื่อนที่ (Migration) มีการเจริญเติบโต (Growth) และมีการเจริญเปลี่ยนแปลงหรือการแยกย่อย (Differentiation) วิทยาศาสตร์ยังไม่ทราบชัดเจนว่าพลังอะไรเป็นตัวบังคับการงอกของส่วนต่างๆ เหล่านี้แต่เข้าใจว่าจะเกี่ยวข้องกับโครโมโซม (Chromozome) มียีนส์มากมายเป็นตัวต้นเหตุของลักษณะต่างๆ¹

อารี สัตถ์หจวี ได้กล่าวถึงมนุษย์สรุปได้ว่ามนุษย์มีสมองเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความคิด การตัดสินใจ การวางแผน ความจำ การสร้างสรรค์ การสัมผัสและการเรียนรู้²

ประเวศ ะสี ได้กล่าวว่ามีสมองซึ่งมีศักยภาพในการเรียนรู้เกือบไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์ได้สร้างมวลความรู้อย่างมากมายมหาศาล แต่วิกฤติการณ์และการล่มสลายของมนุษย์ได้เกิดขึ้นมานั้นต้องมีความผิดพลาดบางอย่างในกระบวนการพัฒนามนุษย์อันเป็นเรื่องที่ต้องตรวจสอบกันต่อไป³

ถวิล ชาราโกชน และศรันย์ ดำริสุข ได้อ้างถึงแนวคิดของโรเจอร์ (Roger) นักจิตวิทยาคนสำคัญของตะวันตกซึ่งเชื่อว่ามนุษย์โดยพื้นฐานแล้วเป็นผู้ที่มีเหตุผล สามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเอง มนุษย์ในแนวคิดของโรเจอร์เป็นผู้มีศักดิ์ศรี มีคุณค่า มีความดี มีความน่าเชื่อถือและไวใจได้ มนุษย์มีความเฉลียวฉลาดในการปรับตัวและต้องการความเป็นอิสระในการพัฒนาตนเองให้

¹ อวย เกตุสิงห์. (ม.ป.ป.). วิทยาศาสตร์ศึกษาพระพุทธศาสนา. หน้า 5-11.

² อารี สัตถ์หจวี. (2550). ทฤษฎีการเรียนรู้ของสมองสำหรับ พ่อ แม่ และผู้บริหาร.

³ ประเวศ ะสี. (2545). เล่มเดิม. หน้า 13.

เจริญก้าวหน้า มนุษย์จึงเป็นศูนย์กลางของประสบการณ์ต่างๆ ซึ่งเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ฉะนั้นคนแต่ละคนจึงมีประสบการณ์ที่ไม่เหมือนกัน¹

มาสโลว์ (Maslow) นักจิตวิทยาชาวอเมริกันซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งจิตวิทยา มนุษย์นิยมได้กล่าวถึงมนุษย์ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความต้องการ (Wanting animal) ซึ่งความต้องการนั้นจะเติบโตเรื่อยๆ เพราะว่ามีศักยภาพมากจนไม่สามารถประมาณหรืออธิบายได้ และความต้องการนั้นยากที่จะไปถึงขั้นสมบูรณ์ ความต้องการของมนุษย์จะพัฒนาไปเรื่อยๆ เมื่อได้รับความพอใจในสิ่งหนึ่งแล้วจะเรียกร้องความพอใจในสิ่งอื่นๆ ต่อไปอีก ความต้องการนี้จะพัฒนาไปตามลำดับขั้นเริ่มตั้งแต่ความต้องการทางกาย (Physiological Needs) ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs) ความต้องการที่จะครอบครองและความต้องการในความรัก (The Belongingness and Love Needs) ความต้องการความเคารพนับถือ (The Esteem Needs) ความต้องการที่จะเข้าใจตนเอง (Need for Self - Actualization) อันเป็นความต้องการในระดับสูงสุด ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการพัฒนาตามลำดับขั้นจนเกิดความพึงพอใจขึ้นมา แล้วความต้องการที่จะเข้าใจตนเองจึงจะเกิดขึ้น บุคคลที่ประสบความสำเร็จในขั้นนี้จะใช้พลังอย่างเต็มที่ในสิ่งที่ทำทลายความสามารถของตนและจะเกิดแรงขับกระทำต่อพฤติกรรมให้ตรงกับความสามารถ ความต้องการในระดับนี้เป็นการค้นหาความหมายของชีวิต มนุษย์มีศักยภาพสูงสุดสามารถแก้ปัญหาชีวิตและมีความคิดสร้างสรรค์²

บังอร ฉางทรัพย์ ได้กล่าวถึงมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสรุปได้ว่า มนุษย์มีร่างกายและมีระบบประสาทมีการทำงานซึ่งส่งผลต่อส่วนต่างๆ ของร่างกายให้เกิดการตอบสนองต่อสิ่งเร้าเกิดอารมณ์ต่างๆ รวมทั้งควบคุมการเคลื่อนไหว การรับรู้ความรู้สึก ความทรงจำ ความคิด และการแสดงออกทางพฤติกรรม ซึ่งในการศึกษาโครงสร้างของมนุษย์นี้มีการแบ่งออกเป็น ส่วนและเป็นระบบต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงระบบการทำงาน อวัยวะหลัก และหน้าที่ของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย เช่น ระบบโครงร่าง อวัยวะหลักคือกระดูกซึ่งทำหน้าที่ค้ำจุนร่างกายและป้องกันโครงสร้างที่บอบบางภายในร่างกาย ระบบประสาท อวัยวะหลักคือสมอง ไขสันหลังและเส้นประสาท ทำหน้าที่ควบคุมสมดุลภายในร่างกายกระตุ้นการหดตัวของกล้ามเนื้อ และควบคุมการหลั่งของต่อมต่าง ๆ ระบบไหลเวียนโลหิตอวัยวะหลักคือหัวใจและหลอดเลือด ทำหน้าที่ถ่ายสารอาหารและออกซิเจนไปยังเนื้อเยื่อต่าง ๆ ของร่างกายและระบบต่อมไร้ท่อมีอวัยวะหลักได้แก่ ต่อมใต้สมอง (Pituitary gland) ต่อมไทรอยด์ (Thyroid gland) ต่อมหมวกไต (Adrenal gland) ต่อมเพศ (Gonad) และตับอ่อน (Pancreas) ระบบต่อมไร้ท่อนี้ทำหน้าที่ควบคุมสมดุลภายในร่างกายโดยการหลั่งฮอร์โมนเพื่อให้อวัยวะต่าง ๆ ทำงานตามหน้าที่ เป็นต้น³

¹ ถวิล ธาราโกชน; และศรัณย์ ดำริสุข. (2543). *พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน*. หน้า 17.

² Abraham H. Maslow. (1970). *Motivation and Personality*. p. 35-46.

³ บังอร ฉางทรัพย์. (2550). *กายวิภาคศาสตร์ 1*. หน้า 3-7.

วิสุทธิ ไบไม ได้กล่าวถึงมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์สรุปได้ว่าวิทยาศาสตร์ก้าวไกลไปถึงการวิเคราะห์หาค่าองค์ประกอบทางพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตชั้นสูง ซึ่งได้ผลดีทำให้พบหน่วยพันธุกรรมหรือ DNA (Deoxyribonucleic acid) และทราบถึงกรรมพันธุ์และวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตตลอดจนการปรับและควบคุมการทำงานของยีนส์ อีกทั้งทราบถึงสาเหตุของการเกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ รวมไปถึงการหาแนวทางป้องกันและบำบัดรักษาโรคทางพันธุกรรม ด้วยความรู้ในเรื่องเหล่านี้จึงนำไปสู่ความรู้ในด้านโคลนนิ่ง (Cloning) อันเป็นการขยายพันธุ์โดยทำให้เกิดทารกซึ่งเกิดจากการถอดแบบทางพันธุกรรมจากเซลล์ใดเซลล์หนึ่งหรือเป็นกระบวนการสร้างสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเหมือนตัวต้นแบบ แต่การโคลนนิ่งนี้แม้ว่าจะช่วยในการปรับปรุงพันธุ์ของมนุษย์ ซึ่งในทางทฤษฎีแล้วสามารถกระทำได้ ส่วนในทางปฏิบัตินั้นคงทำได้ยากเพราะอาจก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสังคม การเมืองและจริยปรัชญาอย่างมากมาย สิ่งที่มีมนุษย์จะกระทำได้ดีที่สุด คือ การใช้ความรู้ สติปัญญาและความสามารถที่ได้เรียนรู้จากปรากฏการณ์ตามธรรมชาติมาประกอบกับหลักศีลธรรม จริยธรรม ศาสนาและปรัชญาแห่งชีวิต ซึ่งจะช่วยปรับทางเดินที่เหมาะสมสำหรับอนาคตของมนุษยชาติ¹

จินตนา ศิรินาวิน และ ชนินทร์ ลิ้มวงศ์ ได้ให้ความหมายของการโคลนนิ่งไว้ว่า คือการใช้เทคโนโลยี ดี เอ็น เอ ผลิตภัณฑ์ หรือ ส่วน DNA ให้ได้หลายชุดที่เหมือนกันทุกประการ หรือโคลนนิ่ง อาจหมายถึงการนำความรู้จากกระบวนการแบ่งตัวของเซลล์ตามธรรมชาติมาใช้ผลิตเซลล์ที่มีองค์ประกอบทางพันธุกรรมเหมือนกันทุกประการและเหมือนกับเซลล์ดั้งเดิมที่เป็นบรรพบุรุษหรือโคลนนิ่งอาจหมายถึงการสร้างสัตว์ทั้งตัวที่เหมือนสัตว์ต้นแบบทุกประการ²

ประสาน ต่างใจ ได้กล่าวถึงมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์ว่าเป็นผลผลิตที่สมบูรณ์ที่สุด มียีนส์ที่ซับซ้อนจำนวนมากที่สุด วิทยาศาสตร์กายภาพ คือ ตัวกำหนดทิศทางการพัฒนาแห่งความทุกข์ของสังคม และเป็นสิ่งที่ทำให้สังคมมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางดีหรือเลวอย่างใดอย่างหนึ่ง ความอยู่รอดของมนุษยชาติจึงขึ้นอยู่กับพฤติกรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่ปลูกฝังกันมาตั้งแต่บรรพชน และพฤติกรรมที่ตอบสนองต่อจิตใต้สำนึกนี้ล้วนมีสาเหตุมาจากตัณหาและความเห็นแก่ตัวในรูปแบบต่างๆ³

สมภาร พรมทา ได้กล่าวถึงมนุษย์กับวิทยาศาสตร์สรุปความได้ว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไม่ใช่สิ่งเลวร้ายในตัวเอง เมื่อกล่าวถึงที่สุดแล้ววิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นผลงานจากสมองของมนุษย์และปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตัววิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี หากแต่ว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับตัวมนุษย์ซึ่งตามไม่ทัน⁴

¹วิสุทธิ ไบไม. (2536). *พันธุศาสตร์*. หน้า 549.

²จินตนา ศิรินาวิน; และชนินทร์ ลิ้มวงศ์. (2549). *ศัพทานุกรมเวชพันธุศาสตร์*. หน้า 17.

³ประสาน ต่างใจ. (2550). *มนุษย์กับความคิด*. หน้า 70 และ 80-81.

⁴สมภาร พรมทา. (2548). *เล่มเดิม*. หน้า 388 และ 421.

มนุษย์ในทางวิทยาศาสตร์นั้นมีสถานะเป็นเพียงสสารอย่างหนึ่งที่ดำเนินไปตามกระบวนการทางธรรมชาติ ร่างกายเราเมื่อแยกย่อยลงไปจนถึงที่สุดแล้วไม่มีอะไรมากไปกว่าหน่วยย่อยที่เป็นสสาร กินที่และมีน้ำหนักแม้ว่าหน่วยย่อยเหล่านี้จะมีขนาดเล็กมากเพียงใดก็ตาม หน่วยย่อยเหล่านี้ต่างทำงานกันอย่างเป็นระบบภายใต้กฎเกณฑ์อะไรบางอย่างและรูปร่างของมนุษย์ที่เกี่ยวกับสังขารเป็นเรื่องที่กำหนดมาตั้งแต่การปฏิสนธิ นั่นคือ เชื้อของบิดามารดา กระบวนการทำงานที่ซับซ้อนหลายอย่างในร่างกายดำเนินไปตามระบบโดยมีอวัยวะหลักทำหน้าที่ เช่น ระบบกล้ามเนื้อ มีอวัยวะหลัก คือ กล้ามเนื้อทำหน้าที่ช่วยในการเคลื่อนไหวของร่างกาย ระบบไหลเวียนโลหิตมีหัวใจและหลอดเลือดทำหน้าที่ขนถ่ายสารอาหารและออกซิเจนไปยังเนื้อเยื่อของร่างกาย ระบบหายใจมีหลอดลม กล้องเสียง ปอด ทำหน้าที่ที่ทำให้เราหายใจได้และระบบสืบพันธุ์มีอวัยวะที่เกี่ยวกับการสืบพันธุ์ ทำหน้าที่สืบพันธุ์เพื่อเพิ่มประชากร เป็นต้น โดยมีสมองและต่อมไร้ท่อต่างๆ มีบทบาทในการควบคุมสมดุลภายในร่างกาย เนื่องจากสมองมีศักยภาพในด้านการคิดและกิจกรรมทางจิตอื่นๆ ที่เรียกว่ามโนกรรมกระทำในทางจิตใจของมนุษย์ทุกอย่างจึงมาจากการทำงานของสมอง วิทยาศาสตร์ไม่ยอมรับว่ามีจิตที่แยกออกมาจากร่างกาย แต่จิตเป็นผลมาจากการทำงานของร่างกายแม้แต่แนวคิดในทางจิตวิทยาซึ่งมีพื้นฐานความรู้เดียวกันกับวิทยาศาสตร์ยังยอมรับความมีอยู่ของร่างกายและเชื่อว่าอารมณ์ ความรู้สึก และพฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากระบบประสาทและสมองที่เป็นปัจจัยสำคัญ และเชื่อมโยงกับสิ่งเร้าต่างๆ ที่มาจากภายนอกและภายในร่างกาย การศึกษาในเรื่องร่างกายมนุษย์ในทางวิทยาศาสตร์จึงมีการศึกษาแบบแบ่งเป็นส่วนๆ ไป เพราะเชื่อว่าน่าจะทำให้มีความรู้ความเข้าใจในตัวมนุษย์มากขึ้น โดยมีจิตวิทยาศึกษาในเรื่องพฤติกรรม อารมณ์ การรับรู้ และศักยภาพทางจิตใจอันเป็นผลมาจากการทำงานของระบบร่างกาย ผลจากการศึกษาเช่นนี้ทำให้วิทยาศาสตร์ก้าวไกลจนพบรหัสพันธุกรรมและการขยายพันธุ์โดยการโคลนนิ่ง ความเจริญทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษาเรื่องมนุษย์นั้นแม้ว่าจะมีความก้าวหน้ามากถึงขนาดวิเคราะห์องค์ประกอบทางพันธุกรรมอันนำไปสู่การคัดเลือกพันธุ์และการหลีกเลี่ยงโรคภัยไข้เจ็บที่ร้ายแรงหลายชนิด แต่กระนั้นมนุษย์ยังต้องระวังมากเมื่อมีการปฏิบัติใช้ในสังคมเพราะอาจนำไปสู่ปัญหาต่างๆ ที่จะตามมา ถึงแม้ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่มีความต้องการพื้นฐานที่ไม่แตกต่างไปจากสัตว์ชนิดอื่นๆ แต่เนื่องจากว่ามนุษย์มีความพิเศษกว่าสัตว์อื่นๆ ตรงที่มีส่วนของร่างกายที่ซับซ้อนกว่าโดยเฉพาะทางด้านสมองที่ทำให้มนุษย์สามารถเรียนรู้เกือบไม่มีที่สิ้นสุด และสามารถสั่งสมประสบการณ์นั้นไว้ได้มหาศาล ความต้องการของมนุษย์จึงสามารถพัฒนาต่อไปได้เรื่อยๆ จากความต้องการในสิ่งที่มีสภาวะหายากๆ อาทิเช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค ฯลฯ ต่อมามนุษย์พัฒนาความต้องการสูงขึ้นไปอีกตามลำดับขั้นจนถึงขั้นที่ความต้องการจะเข้าใจตัวเอง ในขณะที่เดียวกันมนุษย์พบกับความสำเร็จในการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งๆ ที่ช่วยให้ตนเองมีความสะดวกสบายมากขึ้นแต่กระนั้นมนุษย์ยังคงเผชิญกับปัญหาต่างๆ มากมายและปัญหาเหล่านั้นมีแนวโน้มที่สามารถทำให้เกิดอันตรายอันใหญ่หลวงต่อโลกและมนุษยชาติ มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่มีความพิเศษและเป็นผลผลิตของธรรมชาติที่สมบูรณ์ที่สุด มนุษย์สามารถกระทำการต่างๆ ได้อย่าง

อิสระและมีศักยภาพมากพอที่จะกำหนดชะตาชีวิตของตนเองและพัฒนาศักยภาพนั้นไปสู่การบรรลุขั้นสูงสุดในชีวิตของมนุษย์

3. แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

พระมหาไพศาล ธรรมทินโน (ยุ้ยกระโทก) ได้วิจัยเรื่องวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ อันมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่าความเป็นมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนามี 2 แบบ คือ มนุษย์แบบสมมติสัจจะ หมายถึง มนุษย์ที่เป็นตัวตน คน บุคคล ซึ่งเป็นความจริงโดยสมมติหรือตามโวหาร โดยมติดีร่วมกัน หรือทำความตกลงไว้ระหว่างกัน เพื่อให้ได้เป็นที่หมายรู้หรือใช้เรียกร่วมกันเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ร่วมกันในชีวิตประจำวันหรือของสังคมเท่านั้น และมนุษย์แบบปรมาตมสัจจะซึ่งหมายถึง มนุษย์ที่เป็นสภาวะธรรม ไม่มีรูปพรรณสัณฐานใดๆ เป็นเครื่องกำหนด เป็นเพียงกระบวนการที่กำหนดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป เป็นการรวมตัวกันของเหตุปัจจัยและเปลี่ยนไปเพราะเหตุปัจจัย¹

ความจริงทั้งสองแบบนี้ถูกนำไปใช้ต่างกัน กล่าวคือแบบสมมติใช้กับทางโลกเพื่อมีความหมายใช้เรียกร่วมกัน และให้เป็นที่เข้าใจถูกต้องตรงกัน ส่วนแบบปรมาตมสัจจะใช้ในทางธรรมเพื่อเข้าถึงความเป็นจริงในทางพระพุทธศาสนาจะได้หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์

กัญญา สรรคณากร ได้วิจัยเรื่องศึกษาการพัฒนาคนมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงความหมายของมนุษย์ซึ่งหมายถึงจิตดวงแรกที่ปรากฏขึ้นในครรภ์มารดาจนเจริญเติบโตคลอดออกมาเป็นทารกและเติบโตเป็นผู้ใหญ่จนวาระสุดท้ายแก่ชราตายจากไป พัฒนาการกำเนิดชีวิตมนุษย์เริ่มแรกก่อนที่จะเป็นรูปร่างนั้นเกิดเป็นกลละ ซึ่งมีลักษณะใสสะอาดเหมือนหยดน้ำมันงาเล็กมากจึงมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น เปรียบเหมือนกบว่าชนสัตว์ที่จุ่มน้ำมันใสแล้วสลัด น้ำมันที่เหลือติดปลายขนสัตว์นั้นคือขนาดของกลละ เมื่อผ่านไป 7 วัน กลละจะมีการเปลี่ยนแปลงสีขึ้นขึ้นเรียกอัฟพุทะ จากนั้นพัฒนาต่อไปอีกเป็นเปสิ สีเหมือนน้ำล้างเนื้อ เมื่อเวลาผ่านไปจะเป็นก้อนเนื้อเรียกขนะ เมื่อเวลาผ่านไปอีกจะมีปุ่ม 5 ปุ่ม คือ ศีรษะ แขนสองข้าง และขาสองข้าง ต่อจากนั้นจึงเกิดผมและเล็บ และได้อาหารจากมารดาโดยผ่านทางรก ซึ่งการที่มนุษย์จะเกิดมาเป็นตัวตนได้ต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการได้แก่ 1. บิดามารดาร่วมกัน 2. มารดามีไข่อสุกร่วมที่จะผสมและ 3. สัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ (มีปฏิสนธิวิญญาณอุบัติขึ้นในครรภ์) เหตุ 3 ประการนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้มนุษย์เกิดขึ้นในครรภ์มารดาจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ต้องมีเหตุปัจจัยพร้อมกันทั้ง 3 ข้อ จึงจะปรากฏก้อนเนื้อและกระดูกขึ้นมาเพื่อเป็นที่อาศัยของวิญญาณ²

¹พระมหาไพศาล ธรรมทินโน (ยุ้ยกระโทก). (2552). วิเคราะห์หลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ อันมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา. หน้า 15-17.

²กัญญา สรรคณากร. (2551). ศึกษาการพัฒนาคนมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท. หน้า 9 และ 15.

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่าคนๆหนึ่งประกอบไปด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” คือ ธาตุดิน ธาตุ น้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม 4 ธาตุในทางวัตถุ อากาศธาตุ คือที่ว่างสำหรับให้ธาตุวัตถุตั้งอาศัย แล้วก็มี วิญญาณธาตุ ธาตุทางจิตสำหรับรู้สึกนึกคิดได้แล้วก็ดำเนินการควบคุมธาตุวัตถุให้เป็นไปอย่าง ถูกต้อง ธาตุเหล่านี้ยังย้ายเปลี่ยนแปลงไปจนเกิดสิ่งใหม่ๆขึ้นมาที่ไม่เป็นเพียงธาตุแต่เกิดเป็น สิ่งมีชีวิตขึ้นมาแล้วก็มีอุปกรณ์ หรือว่าสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิตที่เรียกว่า “อายตนะ” มี ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจซึ่งเป็นอายตนะภายใน สำหรับสัมผัสสิ่งข้างนอกและติดต่อกันตามคู่กับส่วนอายตนะ ภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เมื่ออายตนะมีมากพอเป็นกลุ่ม ก้อนกันเข้าจึงเรียกว่าเป็น “คน” แจกเป็น 5 ส่วนที่เรียกว่า “ขันธ 5” รูปขันธ คือร่างกาย ส่วน นามขันธฝ่ายจิตใจมี 4 ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ กล่าวโดยสรุปคนประกอบด้วย กาย กับใจ¹

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงตัวมนุษย์ว่าประกอบด้วยกายกับใจ กายกับใจ ต้องประสานกลมกลืนมีความสมดุลพอดีต่อกัน ถ้ากายกับใจอยู่ร่วมกันโดยทำงานประสานเกื้อกูล กันด้วยดี จะเป็นชีวิตที่สมบูรณ์และเป็นตัวมนุษย์ที่สมบูรณ์ แต่ตัวมนุษย์ยังต้องสัมพันธ์อาศัยสิ่งอื่น อีกจะอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังไม่ได้ อย่างแรกชีวิตมนุษย์ต้องสัมพันธ์อิงอาศัยธรรมชาติ มนุษย์นั้น เกิดจากธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เกิด แก่ เจ็บ อยู่ในธรรมชาติและตามกฎ ธรรมชาติจึงหนีจากธรรมชาติไปไม่ได้ และอีกอย่างหนึ่งมนุษย์นั้นอยู่รวมกันเป็นสังคม ทั้งหมดนี้ เป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้เกิดภาวะการดำรงอยู่ของมนุษย์ การที่มนุษย์จะดำรงอยู่ด้วยดี องค์ประกอบเหล่านี้จะต้องมีความประสานกลมกลืนสมดุลกัน²

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่าชีวิตเราสามารถแยกส่วนหรือแยก องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ได้เป็น 3 ระดับได้แก่ แยกองค์ประกอบตามสภาพหรือในภาวะอยู่หนึ่ง เหนย (เช่น แยกเป็นรูปและนาม กายและ ใจและขันธ 5 เป็นต้น) แยกให้เห็นระบบการทำงานของ องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการหรือวงจรความสัมพันธ์ (แยกแบบปฏิจจสมุปบาท) และการแยก ให้เห็นระบบและกระบวนการดำเนินชีวิต ที่องค์ประกอบ 3 ด้านมารวมกันขับเคลื่อนชีวิตให้เป็นอยู่ ได้ดียิ่งขึ้นไปสู่จุดหมายที่จะเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ (แยกเป็น 3 ด้าน หรือ 3 แดน คือด้านสัมพันธ์ กายนอก ด้านจิตใจ และด้านปัญญา)³

พระพรสุ ขัตติมโม (พิมพ์จักร) ได้วิจัยศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการชีวิตตามทัศนะของ จักรกลนิยมกับพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่าชีวิตตามทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าชีวิต เป็นส่วนประกอบของนามรูป ซึ่งนามรูปเป็นองค์ธรรมองค์หนึ่งในปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นหรือ วิวัฒนาการแต่นามรูปมีขึ้นมาโดยอาศัยเหตุปัจจัยและนามรูปเป็นองค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาทที่ เกิดขึ้นและดับลงไปโดยอาศัยเหตุและปัจจัยตามกฎของปฏิจจสมุปบาท การเกิดขึ้นและการดับลง

¹พุทธทาสภิกขุ. (2534). *ชีวิตที่มีพื้นฐานและสิ่งที่เป็นพื้นฐานของชีวิต*. หน้า 3-51.

²พระธรรมปิฎก. (ป.อ.ปยุตฺโต). (2540). *ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี*. หน้า 69.

³พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 51.

ของนามรูปจึงถือได้ว่าเป็นการเกิดขึ้นและดับลงของชีวิตด้วย นามรูปเป็นกระบวนการ
ในปัจจุสมุปบาท ชีวิตมนุษย์จึงไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญแต่อาศัยปัจจัย 2 ประการ
ได้แก่ 1. ปัจจัยภายนอก มีรูปต่างๆ ซึ่งเป็นสสาร และ 2. ปัจจัยภายใน มีจิตหรือนาม ซึ่งปัจจัย
ภายในนี้ทำให้เห็นว่าพุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่จิตใจ¹

พระมหาอุทัย ญาณธโร ได้กล่าวว่าความเป็นมนุษย์เกิดจากปัจจัยสองส่วนที่มี
สัมพันธ์ภาพต่อกันคือ รูปและนาม รูปคือส่วนที่เป็นร่างกายของมนุษย์ นามคือส่วนที่เป็นจิต และจิต
นี้ประกอบด้วยโครงสร้างส่วนแรกคือ จิต หรือวิญญาณ หรือมนะ ทำหน้าที่คิดรับรู้หรือการกำหนด
ส่วนที่สอง คือ เจตสิกอันเป็นสิ่งประกอบจิตหรืออาการ หรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต เช่น ความโลภ
ความโกรธ ความเมตตาและความศรัทธา เป็นต้น²

พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) ได้กล่าวว่า การแสวงหาความรู้ในทางวิทยาศาสตร์นั้น
แสวงหาความจริงของธรรมชาติในโลกฝ่ายวัตถุภายนอกด้านเดียว ไม่แสวงหาความรู้ความจริงใน
ธรรมชาติของตัวมนุษย์เอง แม้เข้ามาที่ตัวมนุษย์จะศึกษาวิธีในฐานะเป็นวัตถุซึ่งเป็นส่วนของโลก นั้น
คือการศึกษาชีวิตมนุษย์ในแง่ชีววิทยาที่เป็นส่วนหนึ่งของโลกภายนอก ฝ่ายวิทยาการต่างๆ ที่ศึกษา
ความเป็นไปของมนุษย์และสังคมมนุษย์กลับไม่ศึกษาการเป็นมนุษย์ที่มีธรรมชาติทั้งฝ่ายวัตถุและ
นามธรรม แต่พยายามนำมาตรฐานความจริงตลอดจนวิธีตามแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ในศาสตร์
ของตน เรื่องศีลธรรมและจริยธรรมซึ่งเป็นเรื่องคุณค่าถูกปฏิเสธ แต่ถ้าศึกษาจะเลือกเอาเฉพาะในแง่
ที่เป็นพฤติกรรมของสังคม หรือเป็นการแสดงออกทางรูปธรรมที่สังเกตได้ตามวิธีวิทยาศาสตร์
เท่านั้น พระพุทธศาสนาศึกษามนุษย์โดยใช้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง กล่าวคือมุ่งความเข้าใจตัวมนุษย์
พัฒนาตัวของมนุษย์ เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ ส่วนวิทยาศาสตร์สนใจโลกธรรมชาติภายนอกทั่วไป
และใช้ธรรมชาติเพื่อรับใช้และตอบสนองความต้องการของตัวมนุษย์³

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวว่าผลการค้นคว้าทางชีววิทยาในศตวรรษที่ 20 ได้ตอกย้ำ
ความคิดแผนกลไกให้หนักแน่นยิ่งขึ้นโดย โจเซฟ มีเดม นักชีววิทยาชาวอังกฤษได้ชี้ให้เห็นว่าจิตใจ
นั้นมีรากฐานทางวัตถุซึ่งทำงานอย่างเป็นกลไก มนุษย์คือเครื่องจักรซึ่งมีระบบการทำงานอยู่ภายใต้
กฎเกณฑ์ทางฟิสิกส์และเคมี เมื่อนักชีววิทยาศึกษาลงไปถึงโครงสร้างโมเลกุลของเซลล์พวกเขากลับ
พบข้อมูลทางพันธุกรรมจึงเป็นปัจจัยสนับสนุนที่กระตือรือร้นที่จะเอา
เครื่องจักรเป็นแบบของชีวิตกลับไปมองไปที่คอมพิวเตอร์ ด้วยกรอบความคิดดังกล่าวมนุษย์จึงกลาย
สภาพจากเครื่องจักรอันซับซ้อนมาเป็นระบบประมวลผลข้อมูลชนิดหนึ่ง แต่นอกเหนือจากความรู้ใน

¹ พระพรสุข จิตฺตมโฆ (พิมมะจักร). (2553). *ศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการชีวิตตามทัศนะ
ของจักรกลนิยมกับพุทธปรัชญาเถรวาท*. หน้า ก.

² พระมหาอุทัย ญาณธโร. (2538). *พุทธวิถีแห่งสังคม ปรัชญา สังคมและการเมือง ของ
พุทธศาสนา*. หน้า 33.

³ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). (2535). *พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของ
วิทยาศาสตร์*. หน้า 101-102 และ 137-140.

เทคโนโลยีแล้วสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งคือคุณภาพและสมรรถนะของตัวมนุษย์ในฐานะผู้ใช้คอมพิวเตอร์ จึงเป็นบทเรียนด้านกลับที่เตือนเราให้เห็นความจำเป็นในการเสริมสร้างคุณภาพของตนขึ้นมาให้มีสติรู้เท่าทันตนเอง และที่ควบคู่ไปกับสติคือปัญญาอันได้แก่ความรู้และความเข้าใจในความเป็นจริงของตนเอง¹

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า มนุษย์ไม่ใช่เป็นเพียงทรัพยากร เพราะคำว่า “ทรัพยากร” นั้น แปลว่า “แหล่งทรัพย์” จึงให้ความรู้สึกในแง่ที่ว่า เป็นทุน เราจึงมองมนุษย์ในความหมายที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ โดยใช้มนุษย์เป็นทรัพยากรเหมือนกับทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อจะได้สร้างสรรค์ ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนทางด้านสังคม ตามความหมายที่ขยายออกมา มนุษย์ในความหมายนี้จึงเหมือนกับเป็นเครื่องมือหรือส่วนประกอบที่จะนำมาใช้สร้างสรรค์สิ่งอื่น ๆ มนุษย์เป็นชีวิตที่มีความประเสริฐ มีความสำคัญในตัวของมันเอง และชีวิตนั้นอาจจะมีคุณสมบัติได้แม้ในตัวของมันเอง²

พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมฺมจิตโต) ได้กล่าวว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์ควรมีทั้งความรู้ในทางโลก ซึ่งได้จากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและความรู้ในทางธรรมซึ่งได้มาจากศาสนา พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าคนในโลกนี้มี 3 ประเภท ได้แก่ คนตาบอด (อันธจักษุ) คนตาเดียว (เอกจักษุ) และคนสองตา (ทวิจักษุ) คนตาบอดคือคนไม่มีความรู้ในการประกอบอาชีพ คือไม่รู้เทคโนโลยีและไม่มีความรู้ในทางธรรม ไม่รู้วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ คนตาเดียวคือคนที่มีความรู้แต่ด้านเดียวโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือรู้ในทางโลก รู้ทางเทคโนโลยี คนสองตา คือ คนที่มีทั้งความรู้ในทางเทคโนโลยีและความรู้ในทางธรรมและวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์³

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่ามนุษย์ไม่เป็นมนุษย์จะเป็นได้แต่เป็นคน เมื่อตกอยู่ภายใต้อำนาจของสัญชาตญาณ แต่ถ้าปรับปรุงตนเองโดยการควบคุมสัญชาตญาณฝ่ายกิเลสมิให้เกิดหรือมิให้ความรู้สึกฝ่ายต่ำขึ้นมา มีอำนาจควบคุมชีวิตจิตใจอยู่เป็นปกติ จิตใจจะมีสภาพใหม่ไม่ประกอบด้วย โทษ⁴

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวว่า ความมั่นคงภายในจิตใจของมนุษย์ทำให้เกิดความมั่นคงแห่งความเป็นมนุษย์และเป็นพื้นฐานของความมั่นคงทั้งหมด การสร้างความมั่นคง

¹ พระไพศาล วิสาโล. (2544). *สถานะและชะตากรรมของมนุษย์ในยุคคอมพิวเตอร์*. หน้า 8-11 และ 61.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 3-5.

³ พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมฺมจิตโต). (2540). *ก้าวสู่ศตวรรษใหม่ด้วยพุทธธรรมและเทคโนโลยี*. หน้า 34.

⁴ พุทธทาสภิกขุ. (2543). *บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ*. หน้า 148.

ภายในด้วยการมีธรรมเป็นเครื่องแก้ปัญหาคความไม่มั่นคงจะทำให้มีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องแล้ว ปัญหาจะหมดไป¹

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่ให้ความสำคัญแก่มนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งพิเศษกว่าสัตว์ชนิดอื่นๆ ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงมนุษย์จึงมีการอธิบายความเป็นมนุษย์ทั้งในแบบสมมติสัจจะและแบบปรมาตถสัจจะ กล่าวคือความเป็นมนุษย์ในแบบสมมติสัจจะนั้นเป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัย 3 ประการ ได้แก่ 1. บิฑามารดาอยู่ร่วมกัน 2. มารดามีระดูและ 3. ปฏิสนธิวิญญูณปรากฏขึ้น ปัจจัยทั้ง 3 ประการนี้มาประชุมพร้อมกันเมื่อใดการถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ โดยชีวิตที่เกิดในครรภ์จะเริ่มจากการเป็นรูปละเอียดมีลักษณะกลมใสที่เรียกว่ากลละแล้วพัฒนาต่อไปตามลำดับขั้นต่างๆ ต่อจากนั้นจึงมีปุม 5 ปุมเกิดขึ้นซึ่งได้แก่ ศีรษะ แขนและขา ลักษณะแห่งความเป็นตัวตนเกิดขึ้นจากการบัญญัติสิ่งสมมติต่างๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์จึงเกิดขึ้นเพื่อใช้เรียกร่วมกัน และเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ร่วมกันในทางโลก

ส่วนการอธิบายการเป็นมนุษย์ในแบบปรมาตถสัจจะนั้นจะมองในรูปของส่วนต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ๆ ของมนุษย์ไม่มี ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นมนุษย์ ได้แก่ ธาตุ ชันธ และอายตนะ ซึ่งแต่ละส่วนต่างทำหน้าที่ไปโดยมนุษย์ไม่รู้จักหรือถ้ารู้จักอาจจะน้อยมากจนแทบไม่ได้นึกถึง ส่วนต่างๆ เหล่านี้สามารถจำแนกได้เป็นส่วนรูปและนาม ทั้งสองส่วนนี้เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปตามกฎแห่งปัจจุสมุปบาท คือมีอยู่ในรูปกระแสปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์เนื่องกันและอาศัยสืบต่อกันจึงไม่มีส่วนใดคงที่อยู่ได้ มีแต่การเกิดขึ้นแล้วสลายตัวไป กระแสหรือกระบวนการนี้ดำเนินไปอย่างมีเหตุผลและคุมเป็นรูปร่างต่อเนื่องกันเพราะความไม่รู้ของมนุษย์จึงหลงยึดถือว่ามีตัวตนจริงคงที่ ดำเนินชีวิตไปตามกิเลส การอธิบายความเป็นมนุษย์ในแบบนี้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเข้าถึงความจริงอันสูงสุดในพระพุทธศาสนาจะได้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่มนุษย์ในฐานะชีวิตที่ประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นกายกับจิต หรือรูปกับนาม ทั้งสองส่วนนี้ต้องทำงานประสานกลมกลืนมีความสมดุลพอดีต่อกันจึงจะเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ การแสวงหาความรู้ความจริงในตัวมนุษย์จึงเป็นเรื่องสำคัญเพราะมนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลก โลกคือมนุษย์และมนุษย์คือโลก จึงต่างจากวิทยาศาสตร์ที่แสวงหาความรู้ความจริงของธรรมชาติในฝ่ายวัตถุภายนอกด้านเดียวถึงแม้จะมีการศึกษามนุษย์จะศึกษามนุษย์ในฐานะเป็นวัตถุซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโลก ไม่ศึกษาความเป็นมนุษย์ที่มีธรรมชาติทั้งฝ่ายวัตถุและนามธรรม ฉะนั้นเรื่องศีลธรรมและจริยธรรมซึ่งเป็นเรื่องคุณค่าจึงถูกปฏิเสธแต่จะศึกษาเฉพาะในแง่พฤติกรรมสังคมที่สังเกตได้ตามวิธีวิทยาศาสตร์เท่านั้น พระพุทธศาสนามุ่งเข้าใจตัวมนุษย์เพื่อพัฒนามนุษย์และให้ได้ประโยชน์สูงสุดเพื่อมนุษย์ แต่วิทยาศาสตร์ศึกษาโลกภายนอกและธรรมชาติ เพื่อใช้ธรรมชาติตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ดังนั้น มนุษย์ที่มีความมั่นคงแห่งความเป็นมนุษย์จะต้องมีความมั่นคงภายในจิตใจด้วยการใช้ธรรม

¹ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (ม.ป.ป.). *รากฐานที่มั่นคงแห่งความเป็นมนุษย์*. หน้า 5-7.

เป็นเครื่องแก้ปัญหาและใช้ธรรมควบคุมชีวิตจิตใจให้อยู่เป็นปกติมีสภาพที่ไม่ประกอบด้วยโทษ จึงจะเกิดปัญญาในการใช้ความรู้ทั้งในทางโลกและในทางธรรมให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

4. นิยามและความหมายของคำว่า พัฒนา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542 ได้ให้ความหมาย “พัฒนา” ไว้ว่า “ความเจริญ”¹ ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่า “วฑฺฒน” หรือ “วฒฺนะ” และในภาษาสันสกฤต คือ คำว่า “วรุณ” คำว่าพัฒนาตรงกับคำในภาษาอังกฤษ คำว่า “Development” ซึ่งมีความหมายว่า “การพัฒนาคือการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งตามปกติแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบ เพิ่มขึ้น (Increase) ทั้งในด้านขนาด โครงสร้าง และการเจริญเติบโต²

เกื้อ วงศ์บุญสิน ให้ความหมายของคำ “พัฒนา” ไว้ว่า “กระบวนการหลายมิติซึ่งประกอบไปด้วย การเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างทางสังคม ทำที่ของประชาชน สถาบันต่างๆ ของชาติ การขจัดปัญหาความยากจน” นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงต่อสังคมทั้งระบบโดยมุ่งสู่การสนองความต้องการของบุคคลในแต่ละสังคมนั้นให้ก้าวออกจากสภาพชีวิตที่ไม่น่าพึงพอใจ ไปสู่สภาพชีวิตที่ดีกว่าทั้งในด้านวัตถุและความรู้สึกนึกคิด³

สนธยา พลศรี ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนา โดยความหมายจากรูปศัพท์หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดความเจริญความเติบโตงอกงามและดีขึ้นจนเป็นที่พึงพอใจ ความหมายดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของความหมายในภาษาไทยและเป็นแนวทางการกำหนดความหมายอื่นๆ⁴

การพัฒนาจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในหนทางที่ดีขึ้นหรือเจริญมากยิ่งขึ้น ทั้งแบบปัจเจกชนหรือการเปลี่ยนแปลงแบบสังคม โดยมีการวางแผนและกำหนดหมายไว้ หากกระบวนการต่าง ๆ นั้นไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น กระบวนการหรือหนทางเหล่านั้นไม่ถือว่าเป็นการพัฒนา ตลอดเวลาที่ผ่านมาคนมนุษย์ได้มีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา จากการเป็นคนป่าได้เข้าสู่สังคมเมือง วิถีชีวิตที่เคยอยู่ร่วมกับธรรมชาติเริ่มหายไป กลับกลายเป็นชีวิตที่อยู่ร่วมกับสังคมเมือง เมื่อบ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้าจากการใช้เทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ทำให้ธรรมชาติได้ลดจำนวนหายไป มนุษย์นำสิ่งที่ได้จากธรรมชาติมาเป็นต้นทุนแห่งผลผลิตในการพัฒนาเศรษฐกิจทรัพยากรจากธรรมชาติได้ถูกนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยพร้อม ๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจที่เจริญขึ้นซึ่งในเวลาต่อมาได้ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและเกิดปัญหามลพิษในประเทศต่าง ๆ เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจึงทำให้มนุษย์เริ่มตระหนักถึงปัญหาของการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นเอาแต่ต้นทุนทางธรรมชาติเพียงอย่างเดียว และได้พยายามหาแนวทางแก้ไขที่สามารถรักษาเศรษฐกิจ

¹ ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). เล่มเดิม. หน้า 779.

² Encyclopaedia Britannica, Inc. (2007). *Op. cit.* p.45.

³ เกื้อ วงศ์บุญสิน. (2554). *ประชากรกับการพัฒนา*. หน้า 74.

⁴ สนธยา พลศรี. (2547). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. หน้า 2.

และสามารถรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติไปพร้อมๆกันได้ จึงทำให้เกิดแนวความคิดเรื่อง “การพัฒนาที่ยั่งยืน”

5. การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)

แนวความคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน มีป่อเกิดมาจากการพัฒนาโลกที่เน้นเรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการของระบบทุนนิยมเพียงอย่างเดียว ซึ่งทำให้เกิดปัญหามากขึ้นในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์การสหประชาชาติได้เล็งเห็นถึงปัญหานี้จึงได้จัดตั้งกรรมาธิการขึ้นคณะหนึ่งเรียกว่า “World Commission on Environment and Development” ซึ่งแปลว่า “คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา” อันเป็นหน่วยงานอิสระไม่อยู่ในความควบคุมของรัฐบาลใด แม้แต่องค์การสหประชาชาติเอง กรรมาธิการคณะนี้ได้ประชุมกันครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม 2527 แล้วต่อมาได้จัดทำรายงานสำคัญซึ่งเอาไปพิมพ์เป็นหนังสือชื่อว่า Our Common Future (อนาคตร่วมกันของเรา) และได้บัญญัติศัพท์ขึ้นมาใหม่ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งมีหลักการที่ว่า Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.¹ ซึ่งข้อความนี้มีความหมายที่ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่สนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยที่คนรุ่นต่อไปในอนาคตไม่ต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถของเขาเพื่อสนองความต้องการของเขาเอง

สุทธิพร รัตนธรรศรัทธา ได้สรุปรายงานการประชุมของคณะกรรมการโลกแห่งสหประชาชาติไว้ว่า ในการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องมีแนวทางการพัฒนาระบบนิเวศน์เพิ่มขึ้นมาคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งใช้วิธีทางเศรษฐศาสตร์เป็นตัวชี้วัด โดยมีฐานแนวคิดพิชิตธรรมชาติแบบประนีประนอมในระบบทุนนิยมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์²

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้กล่าวสรุปถึงภาพรวมของตัวแบบการพัฒนาที่ยั่งยืนว่ามีปัจจัยองค์ประกอบ 6 ประการ ได้แก่ 1. คนพัฒนา 2. ชุมชนพัฒนา 3. สิ่งแวดล้อม 4. เทคโนโลยี 5. ความสมดุลของการพัฒนาระหว่างปัจจัยร่วม และ 6. กระบวนการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลาง³

พระราชนนทร์ วิจารณ์ (ไทยเจริญ) ได้วิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่าหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องประกอบไปด้วยหลักการสำคัญ ได้แก่ ความต้องการขั้นพื้นฐานและขีดจำกัดในการผลิตสิ่งต่าง ๆ

¹ UNCED.(1987). *Environment and Development: Our Common Future*. p. 43.

² สุทธิพร รัตนธรรศรัทธา. (2553). *ศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)*. หน้า ก.

³ สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2549). *เล่มเดิม*. หน้า 170.

โดยที่สามารถตอบสนองความต้องการระหว่างคนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นต่อ ๆ ไปในการใช้ทรัพยากร ในลักษณะที่ยั่งยืนได้อย่างเท่าเทียมกัน¹

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปแนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนตามทัศนะของ กรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจ แต่ตั้งเงื่อนไขโดยเอาสิ่งแวดล้อมเข้ามาเป็นตัวคุมความเจริญทางเศรษฐกิจอีกทีหนึ่ง นั่นคือทำให้ ความเจริญทางเศรษฐกิจอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ทำให้การพัฒนาอยู่กับ สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ²

ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนตามทัศนะทั่วไปในสังคมปัจจุบันมีความเกี่ยวข้องกับส่วนต่างๆ หลายส่วนด้วยกัน คือ ทั้งเศรษฐศาสตร์ สังคม การเมือง การพัฒนา และ สิ่งแวดล้อม ซึ่งได้แก่ มนุษย์และสภาพแวดล้อมของมนุษย์ ในการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดความยั่งยืนนั้นจะพัฒนาส่วนใด ส่วนหนึ่งไม่ได้ต้องพัฒนาไปพร้อมกันทุกด้าน ทำให้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของการพัฒนา โดยใช้ ประโยชน์จากทรัพยากร ทิศทางการลงทุน ทิศทางการพัฒนาเทคโนโลยี และการเปลี่ยนแปลง สถาบันใหม่ โดยมีเป้าหมายหลักคือ ความสมดุล และ ความเท่าเทียมกัน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความ ยั่งยืนและทำให้คนทั้งในรุ่นปัจจุบันและอนาคตได้บรรลุความต้องการและเป็นไปตามความปรารถนา ของเขา ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความร่วมมือและความรับผิดชอบร่วมกันตั้งแต่ระดับ ประเทศจนถึงระดับโลก และสิ่งสำคัญที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น คือ การพัฒนาศักยภาพ ในด้านจิตใจของมนุษย์ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและมนุษย์เกิดความสมดุลไปพร้อมๆ กัน

6. แนวคิดทั่วไปในเรื่องการพัฒนามนุษย์

การพัฒนามนุษย์เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะมนุษย์นั้นเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญในการ พัฒนาสิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้น ในปัจจุบันได้มีทัศนะหลายทัศนะที่แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนา มนุษย์โดยมีมุมมองหรือแนวความคิดที่เห็นด้วยกับการพัฒนามนุษย์ว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งและการ พัฒนามนุษย์นั้นในทัศนะของตะวันตกมองว่า จะต้องครอบคลุมหลักการ 4 ด้าน อันได้แก่ พัฒนาการทางกาย (Physical Development) พัฒนาการทางสังคม (Social Development) พัฒนาการทางอารมณ์ (Emotional Development) และพัฒนาการทางปัญญา (Intelligent Development)

เอฟ. ฟิลลิป ไรซ์ (F. Philip Rice) ได้กล่าวว่า การพัฒนามนุษย์ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ เกิดขึ้นในชีวิตของเรา ซึ่งประกอบไปด้วย ร่างกาย บุคลิกภาพ ความคิด ความรู้สึก พฤติกรรม และความสัมพันธ์ต่างๆ ตลอดจน บทบาทที่เราแสดงออกในแต่ละช่วงชีวิต ดังนั้นการพัฒนามนุษย์

¹พระราชนรินทร์ วิจารณ์ (ไชยเจริญ). (2546). การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา. หน้า 27-30.

²พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). เล่มเดิม. หน้า 62.

คือการฝึกฝนปฏิบัติทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาทางด้านกาย การพัฒนาทางด้านความรู้ความเข้าใจ การพัฒนาทางด้านอารมณ์ และการพัฒนาทางด้านสังคม¹

สร้อยตระกูล (ติวยานนท์) อรรถมานะ ได้กล่าวถึงการพัฒนามนุษย์ในปัจจุบันได้มีการนำแนวคิดทางจิตวิทยาสังคมในองค์กรตามแนวคิดของเคิร์ท ซาเดค เลวิน (Kurt Zadek Lewin) มาใช้ในหน่วยงาน เลวินนี้เป็นนักจิตวิทยาชาวเยอรมันอเมริกันผู้บุกเบิกสาขาวิชาจิตวิทยาประยุกต์ด้านจิตวิทยาสังคมในองค์กรและเป็นบุคคลแรกที่ศึกษาพลวัตกลุ่มและการพัฒนาองค์การตลอดจนเป็นผู้วางรากฐานด้านการพัฒนาองค์การ เขาได้ศึกษากระบวนการของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทำให้ได้แนวคิดในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลซึ่งต้องประกอบไปด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนละลายพฤติกรรม (Unfreezing) อันเป็นขั้นตอนก่อนการเปลี่ยนแปลงที่จะต้องกระทำต่อมนุษย์ให้ยกเลิกพฤติกรรมและทัศนคติแต่เดิมที่ถือปฏิบัติมาโดยมีการเสริมสร้างความรู้สึกรู้สึกให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งใหม่ที่มีประโยชน์ ขั้นการเปลี่ยนแปลง (Changing) เป็นขั้นตอนในการนำวิธีการเทคนิคต่าง ๆ ลงสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ต้องการ และขั้นการหล่อหลอมพฤติกรรมใหม่ (Refreezing) เป็นขั้นตอนการทำให้มนุษย์คงอยู่ในพฤติกรรมใหม่และกลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์การต่อไป²

ชนะยุทธ เกตุอยู่ ได้วิจัยเรื่อง ศึกษาการดำเนินชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนากับการประกันชีวิตของบริษัทประกันชีวิตในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนามนุษย์คือการพัฒนาที่มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้โดยต้องอาศัยปัจจัย 4 เป็นพื้นฐาน ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค มนุษย์จึงจำเป็นต้องแสวงหาปัจจัยเพื่อเลี้ยงชีวิต และรู้จักการบริโภคปัจจัย 4 เพื่อให้ชีวิตตนเองมีคุณภาพ การที่มนุษย์แสวงหาปัจจัยโดยสนองความต้องการของตนเองเกินความจำเป็น จะทำให้เกิดปัญหาตามมาและก่อให้เกิดโทษในการดำเนินชีวิตทั้งในด้านการเบียดเบียนตนเอง ทำให้เกิดโรคมามากมายและเสียสุขภาพเพราะเห็นแก่บริโภค การเบียดเบียนผู้อื่น ทำให้สังคมเดือดร้อนเพราะการแย่งชิงปัจจัย 4 และการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อสนองความต้องการของตนในการให้ได้มาซึ่งปัจจัย 4³

การพัฒนามนุษย์ในปัจจุบันได้มีการนำเสนอแนวคิดเรื่องของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนามนุษย์ในรูปแบบของการพัฒนาเชิงศักยภาพในการทำงานร่วมกับองค์กรต่างๆได้อย่างมีประสิทธิภาพ

¹F. Philip Rice. (1998). *Human Development*. p. 4-7.

²สร้อยตระกูล(ติวยานนท์) อรรถมานะ. (2553). *พฤติกรรมองค์การ: ทฤษฎีและการประยุกต์*. หน้า 475.

³ชนะยุทธ เกตุอยู่. (2552). *การดำเนินชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนากับการประกันชีวิตของบริษัทในประเทศไทย*. หน้า 8.

ประชา ตันเสนีย์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง กระบวนการดำเนินงานที่ส่งเสริมให้ บุคลากรเพิ่มความรู้ และทักษะ มีพฤติกรรมการทำงานที่เหมาะสมกับงานที่รับผิดชอบ ซึ่งเป็นการเพิ่มศักยภาพของบุคลากรให้สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ¹

เพ็ญพรรณ ชูติวิศุทธิ์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ว่าหมายถึงการกระทำใด ๆ ก็ตามที่จะช่วยเสริมสร้างบุคคลให้ได้เรียนรู้และได้พัฒนาบุคลิกภาพ ความรู้ ความชำนาญเพื่อให้บุคคลเหล่านั้นเป็นทรัพยากรที่ทรงคุณค่าและมีศักยภาพที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้ประสบความสำเร็จตามที่ได้กำหนดไว้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นี้ประกอบด้วย 3 กิจกรรมหลักได้แก่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยการพัฒนาตนเอง ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถ ความชำนาญและปรับทัศนคติให้เหมาะสมกับการปฏิบัติงานเพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมขององค์กรอันจะก่อให้เกิดผลดีต่อองค์กรและพนักงาน ซึ่งองค์กรจะได้รับประโยชน์ในด้านผลผลิตที่เพิ่มขึ้น ส่วนพนักงานจะได้ประโยชน์ด้านความเจริญก้าวหน้าในอาชีพ²

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์สรุปได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ใช้มนุษย์เป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งเหมือนกับทรัพยากรอย่างอื่นเพื่อได้สร้างสรรค์ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนทางด้านสังคม หรือการใช้มนุษย์เป็นทุนหรือเป็นปัจจัยในการผลิตทางเศรษฐกิจ และเป็นส่วนประกอบที่จะนำมาใช้ในการสร้างสรรค์ความเจริญของสังคม แต่มนุษย์ไม่ใช่เป็นเพียงสมบัติที่จะถูกใช้ให้เป็นส่วนประกอบหรือเป็นทุนในการสร้างความเจริญที่มุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น มนุษย์มีความสามารถยิ่งกว่านั้นถ้าความมุ่งหมายและทิศทางของการพัฒนาที่เป็นอยู่นั้นผิดพลาดเขาสามารถมองเห็นและเป็นผู้ที่จะมาเปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมายและกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เป็นอย่างอื่นไปได้และที่สำคัญยิ่งคือมนุษย์สามารถเรียนรู้จากสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาตัวของเขาเองขึ้นไปสู่ภาวะแห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์³

จำเนียร จวงตระกูล (2553) ได้กล่าวถึงทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ว่าล้วนเป็นทฤษฎีตะวันตกซึ่งเกิดจากรากฐานทางความคิดวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างจากไทย วัฒนธรรมตะวันตกมุ่งเอาชนะธรรมชาติและเอาชนะผู้อื่นเป็นหลักโดยเฉพาะสังคมอเมริกันจะยกย่องเชิดชูผู้ชนะและดูถูกเหยียดหยามผู้แพ้ แต่วัฒนธรรมไทยมีแต่ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

¹ประชา ตันเสนีย์. (2553,24 กุมภาพันธ์). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์คืออะไรและสำคัญอย่างไร. (ออนไลน์)

²เพ็ญพรรณ ชูติวิศุทธิ์. (2549). การจัดการทรัพยากรมนุษย์. หน้า 164-167.

³พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). เล่มเดิม. หน้า 3-6.

มีเมตตาและมุ่งประนีประนอม การที่จะนำเอาทฤษฎีทางตะวันตกมาใช้กับสังคมไทยอาจมีปัญหาดังนั้นควรเลือกแนวคิดที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย¹

ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์ ได้กล่าวถึงการพัฒนาว่าเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาของมนุษย์ เพราะการพัฒนาทำให้มนุษย์ได้รับความสะดวกสบายมีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่สูงขึ้น การพัฒนาที่ผ่านมานั้นการเติบโตของอุตสาหกรรมและการส่งเสริมการบริโภคของประชาชนภายในประเทศให้สูงขึ้น การพัฒนาตามกระแสดังกล่าวได้เร่งให้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์อย่างรวดเร็ว จนทำให้เกิดปัญหาเสื่อมโทรมในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แม้ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ปัญหาทั้งหลายจะคลี่คลายได้ก็ต้องมีมาตรการควบคุมการพัฒนาต่าง ๆ อย่างเข้มงวด และมีการพัฒนาเทคโนโลยีให้ดีขึ้นแต่กระนั้นยังมีปัญหาหลายอย่างที่ไม่อาจสะสางหรือแก้ไขได้โดยง่าย วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้สร้างปัญหาให้เกิดขึ้นมากมาย ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็ว การทำลายโลกและสิ่งมีชีวิตที่มาจากสารพิษและสารเคมี และการทำลายคุณภาพของคนเพราะการที่มีเครื่องอำนวยความสะดวกมากขึ้นกลับทำให้คนเปลี่ยนนิสัยจากความพากเพียร อดทนมาเป็นคนรักความสะดวกสบายจนเคยตัว²

ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงการพัฒนาว่า การพัฒนามนุษย์จะต้องให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณ เพราะจิตวิญญาณคือสถานะสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ มนุษย์ดำรงอยู่ไม่ได้ถ้าขาดจิตวิญญาณแต่ในกระแสหลักของการพัฒนากลับไม่มีการพัฒนาจิตวิญญาณ มนุษย์ดำรงอยู่ไม่ได้ถ้าไม่มีคุณค่าสำหรับยึดถือ สังคมยุคใหม่ละเลยการพัฒนาจิตวิญญาณจึงประสบกับสภาวะวิกฤติ จิตวิญญาณที่พัฒนาจนอยู่ในระดับสูงส่งทำให้เกิดสภาวะที่เปี่ยมล้น ทำให้ความอยู่รอดขยายขอบเขตกว้างขึ้น สภาวะนี้เกิดขึ้นเมื่อสารเอนดอร์ฟินในร่างกายมีระดับสูงขึ้น การหลั่งของสารเอนดอร์ฟินเกิดจากการทำงานของยีนส์ใน ดี เอ็น เอ สิ่งใดจำเป็นต่อการอยู่รอด ธรรมชาติจะเก็บสิ่งนี้ไว้ใน ดี เอ็น เอ จิตวิญญาณจึงเชื่อมโยงกับพันธุกรรมของมนุษย์ ลักษณะของมนุษย์ลักษณะใดก็ตามถ้ามี ยีนส์เป็นตัวกำหนดลักษณะนั้นจะมั่นคง ที่ผ่านมามีการพัฒนาโดยไม่มีนึกถึงจิตวิญญาณทำให้เกิดพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่เป็นอันตราย เช่น การติดยาเสพติด และความก้าวร้าวรุนแรง เป็นต้น³

แนวคิดในการพัฒนามนุษย์มีหลากหลายโดยมีเป้าหมายเพื่อให้นักมนุษย์อยู่ดี กินดี มีความสุข ถึงแม้ว่าความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ทำให้มนุษย์ในปัจจุบันมีความสะดวกสบายมากขึ้นแต่กระนั้นได้มีผลข้างเคียงตามมาคือธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้องค์การสหประชาชาติจึงพยายามหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการทบทวนกระบวนการพัฒนากันใหม่โดยเน้นการแก้ปัญหาที่ใช้ตัวชี้วัดทางเศรษฐศาสตร์มีการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นจุดตัดสินในการพัฒนามนุษย์ ซึ่งประเด็นนี้ได้เกิดการถกเถียงกัน

¹ จำเนียร จวงตระกูล. (2553). *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์: ทฤษฎีและการปฏิบัติ*.

หน้า 169.

² ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์. (2549). *มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม*. หน้า 100.

³ ประเวศ วะสี. (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 23.

มากในเวลาต่อมา แต่ในทางพระพุทธศาสนากลับมองว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนของมนุษย์นั้นควรอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติเพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติซึ่งจะทำให้มนุษย์กับธรรมชาติสามารถดำรงอยู่ได้อย่างกลมกลืนและในทัศนะทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อคุณค่าของมนุษย์เพราะไม่ได้เห็นว่ามีมนุษย์เป็นเพียงทรัพย์สินหรือวัตถุที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์กรเพียงอย่างเดียว มนุษย์นั้นมีคุณค่าตั้งแต่ต้นแต่สิ่งที่ทำให้เกิดอุปสรรคต่อการสร้างคุณค่าของมนุษย์คือกิเลส ถ้ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้ละจากกิเลสได้สังคมย่อมเจริญรุ่งเรืองไปสู่สังคมของมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างยั่งยืน

7. การพัฒนามนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นมีแนวทางอยู่มากมาย ซึ่งทุกๆ คำสอนของพระพุทธเจ้าั้นไม่ว่าจะเป็นคำสั่งสอนต่อพระภิกษุหรือคำสั่งสอนต่อฆราวาสล้วนแล้วแต่มุ่งหมายให้บุคคลพัฒนาไปสู่หนทางที่เจริญและยั่งยืนอย่างแท้จริง

กัญญา สรคุณากร ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า “พัฒนา” หรือ “วัฒนา” ในพระพุทธศาสนามีความหมายว่า ความเจริญหรือการเติบโตแต่การที่ต้นไม้งอกเป็นการเติบโตแบบไม่มีการควบคุมอาจยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนก็ได้ เดิมทีพระพุทธศาสนาไม่ได้ใช้คำว่า “พัฒนา” แต่ใช้คำว่า “ภาวนา” ซึ่งแปลว่า “การเจริญ” หมายถึง การทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น การฝึกอบรมทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น คำว่าภาวนานี้ยังครอบคลุมไปถึง การปฏิบัติธรรมทั้งหมดที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรมภายในตน ซึ่งเดิมทีคำว่า “เจริญ” จะใช้เพื่อเรียกในการปฏิบัติธรรม เช่น เจริญภาวนา และเจริญวิปัสสนา เป็นต้น ดังนั้นในภาษาไทยจึงใช้พัฒนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจง่าย¹

พระจิววัฒน์ อุตตมเมธี ได้วิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อการพัฒนาตนตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ผลการวิจัยพบว่าคำว่า “พัฒนา” คือคำว่า “ภาวนา” ในพระพุทธศาสนาซึ่งมีความหมาย การทำให้เจริญ การทำให้สิ่งที่ไม่มีให้มีขึ้น ตลอดจนจนหมายถึงการปฏิบัติธรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรม ในการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาตนเองเสียก่อน เพราะเมื่อตนเองมีรากฐานที่มั่นคงแล้วการพัฒนาสังคมประเทศชาติจะตามมาในภายหลัง การพัฒนาตนเองตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มีจุดมุ่งหมายอยู่ 2 ระดับด้วยกัน คือ ระดับโลกียะ และ ระดับโลกุตระ ในระดับโลกียะนั้น เน้นความสุขในเบื้องต้น คือ ความรู้สึกต่างๆ เวทนา สัญญา, ความคิดต่างๆ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่บนโลกที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เช่น การมีเงิน การมีชื่อเสียงและการมีสุขภาพดี เป็นต้น ส่วนในระดับโลกุตระนั้น คือ การมีปัญญาอย่างรู้เท่าทัน หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง หรือการบรรลุพระนิพพาน²

¹ กัญญา สรคุณากร. (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 25.

² พระจิววัฒน์ อุตตมเมธี. (2535). *ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อการพัฒนาตนตามทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)*. หน้า 19 - 20.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการพัฒนามนุษย์ไว้ว่า คือการภาวนาโดยเอา ด้านปัญญา (Wisdom) กับศีล (ethics) มาประสานกัน โดยมีจิตใจ (mental qualities) เป็นตัวเชื่อม รวม 3 ด้านนี้จึงเป็นจริยธรรม นี่คือแดนของภาวนา และท่านได้กล่าวต่อไปว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนจะ เกิดขึ้นได้โดยคนที่พัฒนาเต็มระบบ (คือครบทั้งพฤติกรรม จิตใจและปัญญา) เป็นตัวกลาง ด้วยการ เป็นปัจจัยตัวกระทำที่ไปประสานปรับเปลี่ยนบูรณาการในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่ให้เป็นระบบ แห่งการดำรงอยู่ด้วยดีอย่างต่อเนื่องเรื่อยไป¹

กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์ ได้สรุปแนวความคิดของพระธรรมปิฎก ที่กล่าวถึงคนไว้ว่า คน เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนได้ตั้งแต่มีสัญชาตญาณป่าเถื่อนไปจนกระทั่งสูงสุดเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาจึงสรรเสริญการฝึกตน²

สำหรับทัศนะในพระพุทธศาสนานั้นหลักในการพัฒนามนุษย์จะมุ่งไปที่การพัฒนาทางด้าน จิตใจ เพราะเมื่อจิตใจมีความสมบูรณ์การแสดงออกมาทางพฤติกรรมหรือทางความคิดย่อมดีตาม ทั้งนี้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในหลายๆหลักธรรมสามารถช่วยให้บุคคลสามารถพัฒนาตนเอง ได้

สุทธิพร รัตนธรรตัทธา ได้วิจัยเรื่องศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ผลการวิจัยพบว่าแนวความคิดของพระธรรมปิฎก ในด้านการพัฒนานั้นท่าน เชื่อว่า การพัฒนาคนตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาคนที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง โดยใช้ หลัก มัชฌิมาปฏิปทา ไตรสิกขา และหลักมัตตัญญุตมา เป็นกระบวนการพัฒนาระบบการดำเนิน ชีวิตของมนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างบูรณาการ และมีตัวชัดเป็นรูปธรรม เรียกว่าสุขภาวะองค์รวมทำให้เกิดความสุขที่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติแวดล้อม แต่กิเลส อันได้แก่ ตัณหา มานะ และมิถิชาปฏิญฐิ ยังคงเป็นอุปสรรคที่จะต้องหาทางแก้ไข เพื่อประโยชน์อันสูงสุดแก่ มนุษย์และธรรมชาติต่อไป³

พระราเชนทร์ วิจารณ์ (ไชยเจริญ) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธธรรมกับการ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่าการพัฒนาในปัจจุบันนี้สามารถทำให้ เกิดผลได้ในทางลบและในทางบวก โดยเฉพาะในทางลบนั้นได้นำไปสู่ความเสียหายต่อ สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตมนุษย์ จึงก่อให้เกิดปัญหาต่างๆตามมา ทั้งนี้เป็นผลมาจากการพัฒนาที่เน้น แต่เศรษฐกิจ แต่การพัฒนาคนตามแนวพระพุทธศาสนานั้นเป็นการพัฒนาตนเองที่จะช่วยให้เกิด

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 172.

²กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. (2543,กัณยายน - ธันวาคม). *พัฒนามนุษย์: ศึกษาเปรียบเทียบทัศนะระหว่างอับราฮัม มาสโลว์กับพระธรรมปิฎก*. วารสารพุทธศาสนศึกษา (จุฬา). ปีที่ 7 (ฉบับที่ 3). หน้า38.

³สุทธิพร รัตนธรรตัทธา. (2553). *เล่มเดิม*. หน้า ข.

การพัฒนาแบบยั่งยืนซึ่งการพัฒนานี้ ใช้หลัก ภาวนา 4 คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนา โดยมีเป้าหมายสูงสุดเป็นพระอรหันต์¹

พระมหาประยุทธ์ ภูริปญฺโญ (เรื่องไร้โลก) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษามัชฌิมนธรรมเทศนา ของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ผลการวิจัยพบว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ และเป็นข้อปฏิบัตินำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ซึ่งเราสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน²

พระราชันย์ อุฏฐานโรโต (หมั่นการ) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีพุทธทาสภิกขุ ผลการวิจัยพบว่าพระพุทธศาสนามีองค์ความรู้สำหรับพัฒนามนุษย์เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความจริงของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะมรรคมีองค์ 8 สามารถนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ได้ และด้วยแนวความคิดของพระพุทธศาสนานี้เองจะช่วยให้ได้องค์ความรู้ในเชิงลึกที่เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยและนำไปใช้ในการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมได้จริง³

พระจิววัฒน์ อุตตมเมธี (วุฒิพงศ์) ได้วิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อพัฒนาตนตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ผลการวิจัยพบว่า มนุษย์ต้องฝึกฝนพัฒนาตนเองจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้การพัฒนาที่ตนเองต้องอาศัยสติปัญญาเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายคือการมีอิสรภาพภายนอกและภายใน หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง⁴

ประภัสสร คำภิโร ได้วิจัยศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ความรับผิดชอบต่อสถานะและบทบาทของมนุษย์ในสังคาลกสูตร ผลการวิจัยพบว่า ความรับผิดชอบของมนุษย์มีความสำคัญเพราะเป็นคุณลักษณะที่ทำให้มนุษย์สามารถแก้ไขปรับปรุงพัฒนาตนเองจนบรรลุเป้าหมายชีวิตทั้งในระดับปัจจุบันและอนาคต โดยในสังคาลกสูตรได้อธิบายไว้ว่าความรับผิดชอบ คือการยอมรับพฤติกรรมกระทำของตนทั้งด้านดีและด้านเสีย และรู้เหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมเพื่อที่จะได้ประพฤติสิ่งดีและละเว้นสิ่งเลวซึ่งเป็นเหตุแห่งความเสื่อมนั้น⁵

กัญญา สรคุณากร ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาการพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่าแนวคิดการพัฒนาคนในพระพุทธศาสนาเถรวาทมาจากความคิดที่ว่า มนุษย์ หมายถึงผู้ที่มีจิตใจประเสริฐ อันมีร่างกายและจิตใจที่พร้อมมากกว่าสัตว์

¹ พระราชนรินทร์ วิสารโท (ไชยเจริญ). (2546). *เล่มเดิม*. หน้า 123.

² พระมหาประยุทธ์ ภูริปญฺโญ (เรื่องไร้โลก). (2550). *การศึกษามัชฌิมนธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค*. หน้า 20-21.

³ พระราชันย์ อุฏฐานโรโต (หมั่นการ). (2551). *การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีพุทธทาสภิกขุ*. หน้า 29.

⁴ พระจิววัฒน์ อุตตมเมธี (วุฒิพงศ์). (2553). *เล่มเดิม*. หน้า 65-66.

⁵ ประภัสสร คำภิโร. (2550). *การศึกษาวิเคราะห์ความรับผิดชอบต่อสถานะและบทบาทของมนุษย์ในสังคาลกสูตร*. หน้า 19-20.

ประเภทอื่นๆ แต่เพราะมนุษย์ถูกกิเลสครอบงำจึงต้องอาศัยการฝึกฝนเพื่อการพัฒนาตนเองอยู่เสมอ จึงจะสามารถเข้าสู่ลำดับอริยชนผู้หมดกิเลส และการพัฒนาที่จะทำให้เกิดเช่นนี้ได้คือ การพัฒนาตามหลักไตรสิกขา อันได้แก่ อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ซึ่งสามารถพัฒนามนุษย์ได้ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ ศีล สมาธิ จิตใจ และปัญญา โดยมีอริยมรรค 8 เป็นกระบวนการขับเคลื่อน จากนั้นจึงเข้าสู่หลักไตรสิกขา ถ้าหากสามารถปฏิบัติตามลำดับขั้นเช่นนี้แล้วจะสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข และถ้าหากสามารถพัฒนาได้ถึงขั้นอริยชนจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างแท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนา¹

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นมีหลายรูปแบบ แต่มีแนวทางที่ให้ความสำคัญในด้านจิตใจและใช้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง การเริ่มต้นของการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนเองนั้นอาจเป็นเรื่องยากเนื่องด้วยมนุษย์ยังติดยึดและการที่อยู่ท่ามกลางกิเลสตัณหาจึงเป็นเรื่องยากที่จะหลุดออกมาได้ง่าย แต่ถ้ามนุษย์ได้รับการฝึกฝนและกำหนดเป้าหมายที่ต้องการทำให้บังเกิดความสำเร็จมนุษย์ทุกคนย่อมสามารถที่จะกระทำได้ พระพุทธศาสนามีทัศนะที่ว่าการพัฒนาตนเองเมื่อพัฒนาจนถึงขั้นสูงสุดแล้วจะสามารถไปถึงพระนิพพานอันเป็นขั้นหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวง เพราะสามารถดับสิ้นซึ่งกิเลสตัณหาและความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง และหนทางหลักที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเองนั้นการปฏิบัติที่สำคัญที่สุดคือไตรสิกขาเพราะการพัฒนามนุษย์ที่คงทนถาวรนั้น ในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่าการรักษาศีล การมีสมาธิ และการเกิดปัญญา จะทำให้มนุษย์ดำรงชีพอย่างไม่ประมาท เพราะเมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนาที่ดีแล้ว ย่อมจะส่งผลให้สังคมเกิดการพัฒนาอย่างมีความสุขด้วย ทั้งนี้ในการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นมนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้สิ่งต่างๆ และทำความเข้าใจสภาวะของธรรมชาติ เพราะมนุษย์นั้นมีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กับกฎเกณฑ์ธรรมชาติ

¹ กัญญา สรคุณการ. (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 20-36.

บทที่ 3

องค์ความรู้เพื่อการพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา

ความหมายของคำว่าองค์ความรู้

พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ของราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำว่า **องค์ความรู้** คือ ความรู้ที่ประกอบไปด้วยมโนทัศน์หลัก โครงสร้างและช่องทางที่จะเข้าถึงความรู้ที่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในกระบวนการต่อไปนี้

1. รวบรวม ค้นคว้า อย่างลึกซึ้ง
2. ทดลองปฏิบัติ วิเคราะห์ และสรุปสาระ
3. เกิดแนวคิด เนื้อหา และแนวทางการพัฒนาเรียกว่า ความรู้
4. เกิดการสังเคราะห์แนวคิดเนื้อหาแนวทางการบูรณาการ ความเป็นองค์ เรียกว่า

องค์ความรู้ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับสูง¹

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้คำนิยามความหมายของคำว่าองค์ความรู้อื่นๆ อีก เช่น

องค์ความรู้ คือ (body of knowledge) คือ ความรู้ที่อยู่ในศาสตร์ได้แก่ ความคิดรวบยอด หลักการ วิธีการ ที่อยู่ในตำราต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวบุคคล ที่สั่งสมกันมาแต่บรรพบุรุษ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ ซึ่งความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลเรียกว่า โครงสร้างความรู้ (representations of knowledge) เป็นความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ของตัวบุคคลนั้นๆ ไม่ได้ลอกเลียนมาจากองค์ความรู้ แต่ผู้เรียนต้องสร้าง (construct) ขึ้นมาด้วยตนเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ เมื่อพัฒนาโครงสร้างความรู้ต่อไปจะสามารถสร้างผลงานเป็นองค์ความรู้ให้คนอื่นค้นคว้าได้²

องค์ความรู้ คือ ความรู้ในการทำบางสิ่งบางอย่าง (know how , how to) ที่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่กิจกรรมอื่นๆ ไม่สามารถทำได้³

จากคำกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า “ องค์ความรู้ ” หมายถึง ความรู้ข้อมูลต่างๆที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติหรือกล่าวได้ว่าเป็นสัญชาตญาณ แล้วมีการค้นพบจนเกิดการสังเคราะห์รวมเป็นหมวดหมู่และพัฒนาความรู้ขึ้นหรือสังเคราะห์จนเกิดเป็นความรู้ใหม่ในแนวบูรณาการ เพื่อนำไปปฏิบัติใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

¹ราชบัณฑิตยสถาน. (2551). พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์อักษร A-L. หน้า 46.

²ธนศ ขำเกิด. (พศจิกายน 2554). องค์ความรู้ (body of knowledge). (ออนไลน์)

³ศรัณย์ ชูเกียรติ. (พศจิกายน 2554). องค์ความรู้. (ออนไลน์)

พระพุทธศาสนากับองค์ความรู้

จากคำกล่าวข้างต้น คำสอนในพระพุทธศาสนาจัดได้ว่าเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ได้ ด้วยเหตุที่ว่าหลักพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์หรือตำราทางพระพุทธศาสนาที่รวบรวมคำสอนไว้อย่างเป็นหมวดหมู่และได้รับการสืบทอดกันมาเป็นเวลามากกว่า 2,500 ปี เป็นสัจธรรมที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบเมื่อครั้งตรัสรู้อุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แล้วได้เผยแผ่สัจธรรมที่ทรงค้นพบนั้นแก่พระสาวกและผู้นับถือในพระพุทธศาสนาได้น้อมนำรับเอาไปปฏิบัติจนเกิดประโยชน์และความเจริญก้าวหน้าแก่ตัวผู้ปฏิบัติเอง โดยสัจธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งนั้นเป็นหลักธรรมในระดับขั้นสูงมีความลึกซึ้ง จนในบางครั้งอาจจะเป็นการยากต่อการที่มนุษย์ปุถุชนผู้ถูกกิเลสตัณหาครอบงำจะเข้าใจได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงจำแนกบุคคลออกเป็น 4 ประเภท มีดังนี้ คือ

1. อุคฆฏิตัญญู คือ บัวพินน้ำที่เป่งบานและสามารถรับแสงอาทิตย์ได้ เปรียบได้กับบุคคลผู้ที่เข้าใจธรรมของพระพุทธเจ้าได้อย่างรวดเร็วจับพลัน
2. วิปจิตัญญู คือ บัวเสมอน้ำที่พร้อมจะเป่งบานในวันรุ่งขึ้นเปรียบเหมือนกับบุคคลผู้ที่เข้าใจธรรมได้ต่อเมื่อขยายความเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย
3. เนยยะ คือ บัวใต้น้ำซึ่งพร้อมที่จะบาน จึงเหมือนกับบุคคลที่พอจะแนะนำได้ แต่ต้องใช้เวลาในการอธิบายและมีกัลยาณมิตรคอยช่วยเหลือ
4. ปทปรมะ คือ บัวใต้น้ำซึ่งจมอยู่ในโคลนตม เปรียบได้กับผู้ที่ยังไม่รู้ได้เพียงตัวบทหรือพยัญชนะแต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาตินี้¹

พระพุทธเจ้าทรงจัดประเภทของบุคคลผู้สามารถรู้สัจธรรมและทรงเลือกอธิบายหลักธรรมให้เหมาะสมกับบุคคลระดับต่าง ๆ ที่จะสามารถเข้าใจได้ ซึ่งมีตั้งแต่ระดับข้อธรรมระดับง่ายไปจนถึงข้อธรรมที่มีความลึกซึ้งยากต่อการเข้าใจ แต่พระพุทธองค์ทรงอธิบายแจ่มแจ้งให้ดูง่ายขึ้นและหลักธรรมต่าง ๆ นั้นมีมากมายที่แต่ละคนสามารถเลือกนำมาปฏิบัติให้เหมาะสมกับตนเอง

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกซึ่งมี 3 ส่วน ได้แก่ พระวินัย พระสุตตันตปิฎกหรือพระสูตร และพระอภิธรรม โดยเฉพาะในส่วนของพระสุตตันตปิฎกนั้นเป็นส่วนที่ประมวลพระธรรมเทศนาและเรื่องเล่าต่าง ๆ โดยรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงในที่ต่าง ๆ ในโอกาสต่าง ๆ และปรารภเหตุต่าง ๆ ไว้ด้วยกันเป็นหมวดหมู่² จึงเป็นส่วนที่มีความสำคัญ ซึ่งประมวลได้ ดังนี้ คือ

1. พระสุตตันตปิฎก เป็นที่รวบรวมพุทธพจน์และพุทธประวัติ อีกทั้งยังกล่าวถึงประวัติของบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา
2. พระสุตตันตปิฎก เป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงตรัสไว้ให้เป็นศาสนาดำเนิน

¹ อัง.จตุกก. (ไทย) 21/133/202.

² มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). พระสุตตันตปิฎก. หน้า 9 .

3. พระสุตตันตปิฎก เป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธศาสนา

4. พระสุตตันตปิฎก เป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ดังนั้น คำสอนต่างๆ ในพระพุทธศาสนาจะต้องลงกันและสมกันกับพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกนี้ คือ เป็นหลักตัดสินพระธรรมวินัยว่าอะไรถูกหรือผิดหรืออะไรควรและไม่ควร

5. พระสุตตันตปิฎก สามารถนำมาใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาความเชื่อถือ ศาสนา ปรัชญา ประเพณี และวัฒนธรรมของแคว้นแคว้นต่างๆ ในอินเดียยุคอดีตได้เป็นอย่างดี¹

ตามที่ได้กล่าวมานี้ เราอาจสรุปได้ว่าพระสุตตันตปิฎกเป็นศูนย์รวมของหลักการ แนวคิด หลักคำสอน และเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งเราสามารถนำมาใช้ในการค้นหาคำตอบหรือความรู้ ในการพัฒนามนุษย์ได้เป็นอย่างดี โดยมีทั้งหมด 25 เล่ม ตั้งแต่พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ถึงเล่มที่ 33 ในการวิจัยครั้งนี้ได้เลือกมาเฉพาะบางเล่มและบางพระสูตรที่สำคัญ เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการ พัฒนามนุษย์ที่สอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้ศึกษาจากพระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

องค์ความรู้ที่ใช้ในการพัฒนามนุษย์จากพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก เล่มที่ 9 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระสูตรที่สำคัญ คือ **สามัญญผลสูตร** เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหม่อชิว กโฆมารภจ กรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จำนวน 1,250 รูป โดยในพระสูตรนี้ได้กล่าวถึงหลักปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความสมบูรณ์แห่งศีล ปลอดภัยจากข้าศึกคือกิเลสต่างๆ หลักปฏิบัตินั้น มีดังนี้ คือ อินทรีย์สังวร สติสัมปชัญญะ สันโดษ และการละนिरณ 5 และยังได้กล่าวถึงการปฏิบัติเข้าถึงฌาน จัดแบ่งระดับเป็น 4 ชั้น มีดังนี้ คือ

1. ปฐมฌาน มีองค์ 5 (วิตก วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา)
2. ทุตติยฌาน มีองค์ 3 (ปีติ สุข เอกัคคตา)
3. ตติยฌาน มีองค์ 2 (สุข เอกัคคตา)
4. จตุตถฌาน มีองค์ 2 (อุเบกขา เอกัคคตา)

นอกจากนี้แล้วยังกล่าวถึงผลของการทำวิปัสสนา คือ ทำให้จิตเป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ ปราศจากความเศร้าหมอง น้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะและยังได้วิชา หรือความรู้พิเศษ 8 ประการ² (อันจะกล่าวในพระสูตรต่อไป)

¹ แหล่งเดิม. หน้า 14.

² ที.สี. (ไทย) 9/150-253/48-86.

มหาสิหนาทสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการบ้นลือสิหนาท คำว่า การบ้นลือสิหนาท คือ การกล่าวอย่างองอาจกล้าหาญตั้งพญาราชสีห์คำราม เป็นพระพุทธรูปที่ประกาศทำทนายให้ผู้รู้สอบสวนดูได้ โดยพระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ป่ากัณณกถละ ใกล้เมืองอุชฺฌัญญา มีนักบวชชี่เปลี่ยนามว่า กัสสป (อเจลกัสสปะ) ได้มาเข้าเฝ้ากราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า ได้ยินคนอื่นพูดกันมาว่า พระพุทธองค์ทรงตำหนิการบำเพ็ญตบะทุกชนิด ทรงคัดค้านและกล่าวโทษผู้บำเพ็ญตบะทุกคนว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองมีชีวิตอยู่อย่างปอนๆ ไข้หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบปฏิเสธและทรงชี้แจงตามที่ทรงเห็นด้วยทิพยจักขุ (ตาทิพย์) ว่า ผู้บำเพ็ญตบะมีชีวิตอยู่อย่างปอนๆบ้าง อยู่อย่างมีทุกข์น้อยบ้าง บางพวกตายไปแล้วเกิดในนรกก็มี บางพวกตายไปแล้วเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็มี เมื่อทรงรู้เห็นตามเป็นจริงอย่างนี้จะตรัสตำหนิการบำเพ็ญตบะทุกชนิดและกล่าวโทษผู้บำเพ็ญตบะที่มีชีวิตอยู่อย่างปอนๆทำไมกัน แล้วตรัสว่า สมณพราหมณ์บางคนที่เป็นบัณฑิตละเอียดอ่อน แตกฉานด้วยปัญญา ย่อมกล่าวตรงกันกับพระพุทธองค์บ้าง ไม่ตรงกันบ้าง ซึ่งพระพุทธองค์เคยเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว จากนั้นทรงแสดงมรรคมีองค์ 8 ว่าเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่จะทำให้รู้เองเห็นเอง ซึ่งมรรคมีองค์ 8 นี้คือการปฏิบัติให้พร้อมในศีล สมาธิ ปัญญา ทำให้เกิดวิชชาหรือความรู้พิเศษ 8 ประการ มีดังนี้ คือ

1. วิปัสสนาญาณ คือ ญาณในวิปัสสนาหรือญาณที่เป็นวิปัสสนาคือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารหรือนามรูปโดยไตรลักษณ์มีต่างกันออกไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน

2. มโนมยิทธี คือ ฤทธิ์ทางใจ (นิรมิตร่างกายอื่นจากกายนี้ได้ ดุจชักใส่จากหญ้าปล้อง ชักดาบออกจากฝักหรือชักงูออกจากคราบ)

3. อิทธิวิธี คือ แสดงฤทธิ์ต่างๆได้ เช่น คนน้อยทำให้มาก คนมากทำให้น้อย เดินบนน้ำดำดิน เป็นต้น

4. ทิพยโสต คือ มีหูทิพย์

5. เจโตปริยญาณ คือ รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้

6. ปุพเพนิวาสานุสสติ คือ ระลึกชาติในอดีตได้

7. ทิพยจักขุ คือ ตาทิพย์ (จตุปปาตญาณ)

8. อาสวักขยญาณ คือ รู้จักทำอาสวะคือกิเลสที่หมักหมมหรือหมักดองในสันดานให้สิ้นไป ชี่เปลี่ยขึ้นชมธรรมชาติของพระพุทธเจ้าและขอบวช เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า จะต้องอบรมก่อน 4 เดือน ในฐานะที่เคยเป็นเดียรถีย์ (นักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา) มาก่อน ท่านกลับตอบว่าแม้จะอบรมถึง 4 ปีก็จะยอม ในที่สุดเมื่อบวชได้แล้วได้บรรลุอรหัตตผล

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า สารสำคัญอยู่ที่การประพฤติปฏิบัติได้จริงอย่างพูด จึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงกล้าบ้นลือสิหนาท โดยทำให้สอบสวนเปรียบเทียบกับข้อ¹

¹ที.สี. (ไทย) 9/378-405/161-174.

พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค

มหานิทานสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ คือกล่าวถึงปฏิจจสมุปบาท พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิคมของชาวกุรุชื่อ กัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ พระอานนท์ได้เข้าเฝ้าแล้วกราบทูลเรื่องปฏิจจสมุปบาทว่า คือ หลักที่แสดงถึงความเป็นไปของชีวิตที่เกิดขึ้น โดยอาศัยเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดที่จะสามารถเกิดขึ้นมาได้โดยไร้เหตุปัจจัย เมื่อมีเหตุย่อมมีผล และผลของเหตุอย่างหนึ่งก็จะกลายเป็นเหตุของอีกอย่างหนึ่งต่อเนื่องกันไป ถ้าเราอยากรวย (ตัณหา) จะเป็นสาเหตุที่ทำให้เราเกิดการยึดถือยึดติดในวัตถุทั้งหลาย (อุปาทาน) ซึ่งเป็นผลมาจากความอยากรวย แล้วเป็นสาเหตุต่อไปใหม่ที่ทำให้เราเป็นพวกวัตถุนิยมก็ได้ หรือเป็นโจรก็ได้ ทั้งหมดนี้เป็นผลมาจากภาวะของจิต (ภพ) ที่เป็นไป แล้วทำให้เกิดสาเหตุใหม่ต่อไปอีก คือเกิดเป็นตัวตน (ชาติ) ของภพนั้น ๆ ขึ้นมา แล้วความเป็นตัวตนนี้เป็นสาเหตุทำให้เกิดเป็นความทุกข์ ดังนั้นทุกข์จึงเป็นผลมาจากความมีตัวตนที่เกิดจากความยึดถือยึดติดและความยึดถือยึดติดก็มาจากการอยากทั้งหลายนั่นเอง

พระสูตรนี้ได้แจกแจงเหตุปัจจัยที่จะนำไปสู่ความทุกข์และวิธีแห่งการดับทุกข์ โดยการใช้ปัญญาตามรู้ตามเห็นความจริงของชีวิต จนกระทั่งจิตหลุดพ้นเพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เราอาจกล่าวได้ว่าพระสูตรนี้ได้ให้แง่คิดในการพัฒนาปัญญาพร้อมกับปฏิบัติโดยเรียนรู้จากตัวตนของเราเอง

ในขณะเดียวกัน หลักปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่สอนให้เห็นว่าการที่จะทำให้ผลดับได้นั้นจะต้องเริ่มดับที่ตัวสาเหตุเสียก่อน เมื่อเหตุดับผลจึงดับ ซึ่งกล่าวได้ว่า อริยสัจ 4 เป็นส่วนหนึ่งของปฏิจจสมุปบาทเพราะในอริยสัจ 4 นั้นประกอบไปด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ที่กล่าวถึงความ เป็นเหตุเป็นปัจจัย นั่นคือ ส่วนที่เป็นทุกข์มีเหตุมาจากความอยาก (ตัณหา) และการที่จะทำให้ทุกข์ดับไปได้จะต้องดับที่ความอยากก่อน โดยสร้างความคิดที่ถูกต้องเป็นเบื้องต้นแรกเพื่อให้เกิดดวงปัญญา เมื่อความคิดถูกต้องแล้ว การกระทำทางกายและทางวาจาก็ย่อมที่จะถูกต้อง จากนั้นจึงฝึกจิตให้มีสติ และสมาธิ ทั้งหมดนี้จึงเรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามมรรค 8

ในขณะเดียวกันพระสูตรนี้ได้แสดงถึงเหตุแห่งบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่ทำให้มนุษย์เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง การแย่งชิงสิ่งต่างๆ จนกระทั่งถึงขั้นการใช้ความรุนแรงหรือการใช้กำลัง เพราะเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจนที่สุดของเหตุ นั้นมาอยู่ที่ตัณหา ซึ่งเป็นป่อเกิดแห่งความทุกข์ ฉะนั้นความสุขที่แท้จริง จึงไม่ใช่การสนองตามความอยากในทางวัตถุ เพราะที่สุดแล้วนำมาเพื่อตัวตนและยึดถือความเป็นตัวตน แล้วเกิดทุกข์เพราะตัวตน บุคคลผู้ที่พัฒนาแล้วย่อมไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดๆ ในโลก เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่นจะไม่มีความสะดวกสะท้าน เมื่อไม่มีความสะดวกสะท้านย่อมดับกิเลสได้ด้วยตนเอง และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรกระทำแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนี้อีกต่อไปทุกข์นี้จึงดับหมดสิ้นจิตหลุดพ้นสู่ความเป็นอริยบุคคล¹

¹ที.ม. (ไทย) 10/95-130/57-76.

มหาปริณิพพานสูตร ในพระสูตรนี้ว่าด้วยการดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัท ซึ่งมีใจความโดยย่อว่า สมัยหนึ่งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลตามรับสั่งของพระเจ้าอชาตศัตรูในเชิงขอทราบความเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่จะเสด็จไปยึดแคว้นวัชชีมาเป็นเมืองขึ้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสอะไรในเรื่องนี้ แต่ได้ตรัสถามพระอานนท์ว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติมันตามหลักอปริหานิยธรรมอยู่หรือไม่ เมื่อพระอานนท์ทูลตอบว่า ยังปฏิบัติมันอยู่จึงทรงพยากรณ์ว่า เมื่อพวกวัชชียังปฏิบัติตามอปริหานิยธรรมอยู่จะไม่มีใครยึดครองหรือทำอะไรได้ ซึ่งหลักอปริหานิยธรรมในที่นี้เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองหรือที่เรียกว่า ราชอปริหานิยธรรม

หลักราชอปริหานิยธรรม 7 ประการ มีดังนี้ คือ

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง
2. มีความพร้อมเพรียงกันในการประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุมและพร้อมเพรียงในการทำกิจร่วมกัน
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มเลิกสิ่งที่บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมันตามบัญญัติที่วางไว้แต่เดิม
4. เคารพนับถือผู้อาวุโสและให้ความสำคัญในถ้อยคำของท่าน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ควรรับฟัง
5. ไม่ฉุดคร่าหรือรังแกสตรี และเด็กทั้งหลาย
6. เคารพสักการบูชาเจดีย์ทั้งหลายและไม่ละเลยการบูชาที่ควรกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป
7. จัดการรักษา คุ่มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลาย โดยตั้งใจว่า ขอให้พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่ได้มา ฟังมาสู่แคว้นของเรา ที่มาแล้วขอให้อยู่อย่างผาสุกในแคว้น

ครั้นแล้วได้ตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ถึงอดีตที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอปริหานิยธรรมแก่เจ้าวัชชี เมื่อครั้งที่ประทับอยู่ ณ สวันทเจดีย์ วัสสการพราหมณ์จึงกราบทูลว่า แม้พวกเจ้าวัชชีปฏิบัติเพียงข้อเดียวใน 7 ข้อ ก็ไม่มีใครสามารถทำอะไรได้ พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี แต่ควรใช้วิธีการทางทูต (ใช้วิธีทางการเมืองแทนการใช้วิธีการทางทหาร) หรือไม่ก็ทำให้พวกเจ้าวัชชีแตกสามัคคีกันเองยังจะดีกว่า แล้วจึงกราบทูลลากลับ เมื่อวัสสการพราหมณ์กลับไปแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้เรียกประชุมสงฆ์ที่อยู่ในกรุงราชคฤห์ขณะนั้นทั้งหมดแล้วทรงแสดงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม คือ ภัททอปริหานิยธรรม

หลักธรรมที่สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ที่ปรากฏในพระสูตรนี้อีกหลักธรรมหนึ่ง คือ โภธิปักขิยธรรม ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ที่ประชุมสงฆ์ที่เวฬุคามภายหลังจากที่ทรงรับคำอาราธนาของมารให้ปรินิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสย้ำให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติธรรมที่ควรรู้อย่างคือ โภธิปักขิยธรรม 37 ประการ มีดังนี้ คือ

โพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้และเกื้อกูลแห่งการตรัสรู้ มีดังนี้ คือ

1. สติปัฏฐาน 4 คือ การกำหนดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยสติ
2. สัมมัปปธาน 4 คือ ธรรมที่เป็นหลักประจำใจอันประเสริฐ (พรหมวิหาร 4)
3. อิทธิบาท 4 คือ ธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ
4. อินทรีย์ 5 คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำหน้าที่
5. พละ 5 คือ ธรรมที่เป็นกำลัง
6. โพชฌงค์ 7 คือ ธรรมที่ช่วยให้สมาธิเจริญขึ้น ได้แก่ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ

สมาธิ และอุเบกขา

7. อริยมรรค มรรคมีองค์ 8 คือ ทางสายกลางที่ควรปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การพ้นทุกข์¹

มหาโควินทสูตร ในส่วนเนื้อหาของพระสูตรนี้แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ในตอนต้นกล่าวถึงเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บุตรแห่งคนธรรพ์ชื่อ ปัญจสิขะ ในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เมื่อวันขึ้นอุโบสถ 15 ค่ำ อันเป็นวันปวารณา ได้มีการประชุมพวกเทพชั้นดาวดึงส์ที่สุรัชมมสภานี ท้าวสักกะเป็นประธานได้กล่าวพรรณนาพระคุณของพระพุทธเจ้า 8 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข แก่เทวาและมนุษย์
2. ทรงแสดงธรรมที่เห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา ปฏิบัติเมื่อใดย่อมได้ผลเมื่อนั้น
3. ทรงแสดงธรรมอันเป็นกุศล อุกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ดำ ขาว มีส่วนเปรียบเทียบ
4. ทรงบัญญัติด้วยความดี ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่พระนิพพาน
5. ทรงได้สหาย คือ พระเสขะผู้ปฏิบัติและพระอรหันต์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว แต่ก็ทรงปลีกพระองค์จากสหายเหล่านั้น ทรงประกอบด้วยความยินดีในการอยู่แต่พระองค์เดียว
6. ทรงมีลาภและชื่อเสียงอันเพียบพร้อม เป็นที่รักใคร่ของชนต่าง ๆ เช่น กษัตริย์ แต่พระพุทธองค์ทรงเสวยพระกระยาหารอย่างปราศจากความมัวเมา
7. ทรงพูดอย่างใดทำอย่างนั้น
8. ทรงข้ามความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง มีความดำริอันสำเร็จสมบูรณ์

หลังจากที่ท้าวสักกะได้กล่าวสรรเสริญพระคุณจบลง สันฑกุมารพรหมทรงแสดงความยินดีแล้วเล่าเรื่องมหาโควินทพราหมณ์เพื่อสนับสนุนว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีปัญญามานานแล้ว อย่างเช่น ได้เป็นบุโรหิตของกษัตริราชราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วถึง 7 พระองค์ เป็นอาจารย์ของพราหมณ์ 7 คน สร้างเมืองจนได้ออกเจริญกฐณาณาน (พรหมวิหาร 4 หรืออีกชื่อว่า อัปปมัญญา 4) ประพฤติพรหมจรรย์ คือ อริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อความดับ ความสงบระงับ เพื่อตรัสรู้และพระนิพพาน

¹ที.ม. (ไทย) 10/131-240/78-179.

หลักพรหมวิหาร 4 หรืออัปมัชฌา 4 นี้เป็นธรรมประจำใจอันประเสริฐ เป็นหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์นี้ต้องมีไว้เป็นหลักยึดเหนี่ยวใจและกำกับความประพฤติจึงจะชื่อว่า ดำเนินชีวิตอย่างหมั่นจดและปฏิบัติต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ประกอบไปด้วยองค์ธรรมต่างๆ มีดังนี้ คือ

1. เมตตา คือ ความรักความปรารถนาอยากให้ผู้อื่นมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ หรือเรียกว่า ความมีน้ำใจ

2. กรุณา คือ ความสงสาร สะเทือนใจ เมื่อผู้อื่นประสบทุกข์จึงคิดที่จะช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากของเขา

3. มุทิตา คือ ความยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่น เบิกบานอยู่เสมอ ต่อบุคคลผู้ดำรงอยู่ในปกติสุข

4. อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา กล่าวคือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่บุคคลได้กระทำอันสมควรแก่เหตุที่จะได้รับผลดีหรือชั่ว ซึ่งเขาควรรับผิดชอบตนเอง

ผู้ดำรงอยู่ในพรหมวิหารธรรม ย่อมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายด้วยความเมตตา กรุณาและย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีความกรุณาที่จะช่วยเหลือแต่ก็ต้องมีอุเบกขาที่จะไม่ทำให้เสียธรรมด้วย

ในพระสูตรนี้ยังได้กล่าวถึงกรรมอันเป็นกุศลกับอกุศล มีโทษและไม่โทษ ดังกับขาว ซึ่งคำว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาไม่ว่าทางกาย ทางวาจา หรือทางใจก็ตาม แบ่งได้ 2 ประเภท มีดังนี้ คือ

1. อกุศลกรรม คือ กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญาทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต เป็นการกระทำที่เกิดจากเหตุอันเป็นอกุศล คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง เช่น การอยากได้ของผู้อื่นโดยไม่บริสุทธิ์ ทั้งการลักขโมย คดโกง ฉ้อฉล หรือประพฤติดีกในกาม ผิดลูกผิดเมีย เป็นชู้กับภรรยา-สามีผู้อื่น เป็นต้น

2. กุศลกรรม คือ กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี การกระทำที่ดีฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ เป็นการกระทำที่เกิดจากเหตุที่เป็นกุศล คือ ไมโลภ ไมโกรธและไม่หลง เช่น มีความคิดเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อผู้อื่น ประพฤติตนให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต ไม่ประพฤติดีกในกาม เป็นต้น

บุคคลผู้ปรารถนาที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นอริยบุคคลนั้นจะต้องประกอบไปด้วยกุศลธรรม มีหลักพรหมวิหาร เป็นต้น เพื่อเป็นพื้นฐานในการนำไปสู่ธรรมในระดับที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นและสามารถบรรลุมรรคผลจนสามารถเห็นแจ้งในธรรมด้วยปัญญาได้¹

¹ที.ม. (ไทย) 10/293-330/227-258.

มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ที่นิคมของชาวกุรุ ชื่อ กัมมาศรัम्मะ พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงหนทางที่เป็นเอก (ทางเดียว) เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อก้าวล่วงความโศก ความคร่ำครวญ ดับความทุกข์กายทุกข์ใจ เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้องและทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานด้วยการตั้งสติ 4 หรือที่เรียกว่า สติปัฏฐาน 4 ได้แก่ ความเพียรพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรมเพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้โดยพิจารณาเป็น 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ตั้งสติกำหนดพิจารณาเห็นกายในกาย
2. ตั้งสติกำหนดพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
3. ตั้งสติกำหนดพิจารณาเห็นจิตในจิต
4. ตั้งสติกำหนดพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

1. การพิจารณากาย (กายานุปัสสนา) แบ่งออกเป็น 6 ส่วน

1.1 พิจารณากำหนดลมหายใจเข้าออก (อานาปานสติ) คือ การฝึกสติโดยการใช้อลมหายใจเข้าออกเป็นเครื่องกำหนด รู้และพิจารณาตามลมหายใจที่เข้าออก

1.2 พิจารณากำหนดสติให้ระลึกไว้ในอริยาบถของกาย เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน ฯลฯ

1.3 พิจารณารู้ตัวทั่วพร้อมในความเคลื่อนไหวของร่างกายตามความเป็นจริง เช่น ก้าวไป ก้าวมา คู้แขนเหยียดแขน กิน ดื่ม เป็นต้น

1.4 พิจารณาความน่าเกลียดของร่างกาย แบ่งออกเป็นส่วนย่อยๆ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น เป็นสิ่งปฏิญญาของร่างกายมนุษย์ให้พิจารณาว่าเป็นของไม่สะอาด โสโครก ไม่น่าใคร่เพื่อจิตที่จะได้ไม่ฟุ้งซ่าน ประจักษ์และคลายความกำหนัดในสิ่งที่ตนรับรู้ (ปฏิญญลมนสิการ)

1.5 พิจารณาร่างกายโดยความเป็นธาตุ เช่น ธาตุดิน น้ำ ลม และไฟ

1.6 พิจารณาร่างกายที่เป็นซากศพ มีลักษณะต่างๆ 9 ระยะ ตั้งแต่ระยะเป็นร่างกายมนุษย์จนถึงระยะเป็นซากศพที่เน่าเปื่อยผุพัง

2. การพิจารณาเวทนา (เวทนานุปัสสนา) คือ พิจารณาความรู้สึกหรืออารมณ์ แบ่งออกเป็น 9 อย่าง มีดังนี้ คือ

- 2.1 สุข
- 2.2 ทุกข์
- 2.3 ไม่สุข ไม่ทุกข์
- 2.4 สุขประกอบด้วยอามิส (เหยื่อล่อ มีรูป เสียง เป็นต้น)
- 2.5 สุขไม่ประกอบด้วยอามิส
- 2.6 ทุกข์ประกอบด้วยอามิส
- 2.7 ทุกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส

2.8 ไม่ทุกข์ไม่สุขประกอบด้วยอามิส

2.9 ไม่ทุกข์ไม่สุขไม่ประกอบด้วยอามิส

3. การพิจารณาจิต (จิตตานุปัสสนา) มีสติระลึกรู้เท่าทันหรือพิจารณาจิต แบ่งเป็น 16 อย่าง มีดังนี้ คือ

3.1 จิตมีราคะ คือ จิตมีความคิดฟุ้งซ่านหรือปรุงแต่งที่ประกอบด้วยความกำหนัด ความปรารถนาในกาม

3.2 จิตปราศจากราคะ

3.3 จิตมีโทสะ คือ จิตมีความคิดนึกหรือฟุ้งซ่านที่ประกอบด้วยความโกรธความขุ่นเคือง

3.4 จิตปราศจากโทสะ

3.5 จิตมีโมหะ คือ จิตมีความคิดนึกไปในทางที่หลงหรือความไม่รู้จริง

3.6 จิตปราศจากโมหะ

3.7 จิตหดหู่

3.8 จิตฟุ้งซ่าน

3.9 จิตเป็นมหัคคตะ คือ จิตที่มีสภาวะสามารถข่มกิเลสได้

3.10 จิตไม่เป็นมหัคคตะ

3.11 จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า

3.12 จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

3.13 จิตเป็นสมาธิ

3.14 จิตไม่เป็นสมาธิ

3.15 จิตหลุดพ้นแล้ว

3.16 จิตไม่หลุดพ้น

4. การพิจารณาธรรม (ธัมมานุปัสสนา) มี 5 ส่วน มีดังนี้ คือ

4.1 พิจารณาธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุสมาธิ เรียกว่า นีวรณ 5

4.2 พิจารณาขั้นที่ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

4.3 พิจารณาอายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

4.4 พิจารณาธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ เรียกว่า โพชฌงค์ 7

4.5 พิจารณาอริยสัจ 4

ในทางปฏิบัติของการเห็นธรรมในธรรม คือ เห็นธรรมหรือสิ่งทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นแก่จิต หรือมีสติเห็นธรรมว่า สักแต่ว่าธรรม เป็นเครื่องเตือนสติ และระลึกรู้เพื่อให้เกิดปัญญาญาณ คือ มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทุกข์และการดับไปของทุกข์อย่างแจ่มแจ้ง

เมื่อพิจารณานีวรณ 5 ว่ามีในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิดจะให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วจะละได้อย่างไร และที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นต่อไปได้อย่างไร ให้รู้ชัดตามที่เป็นไปในขณะนั้นๆ

ส่วนขั้นที่ 5 คือ กองซึ่งแบ่งเป็นกองรูปและกองนามมาประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวมแล้ว ปัญญาดีเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เป็นต้น กองรูปและนามมีทั้งหมด 5 หมวด มีดังนี้ คือ

1. รูปขันธ์ คือ ส่วนที่เป็นรูปร่าง ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย
2. เวทนาขันธ์ คือ ส่วนที่เป็นการเสพรสอารมณ์ เป็นความรู้สึกต่างๆที่เกิดขึ้น เช่น สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ
3. สัญญาขันธ์ คือ ส่วนที่เป็นความจำได้หมายรู้ หรือกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้ เช่น เสียงของปิ่น สีแดง และรูปสามเหลี่ยม เป็นต้น
4. สังขารขันธ์ คือ ส่วนที่เป็นการปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ หรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำทำให้เกิดเป็นกุศล อกุศล อภัยากฤต
5. วิญญาณขันธ์ คือ ส่วนที่เป็นการรู้แจ้งอารมณ์ ทางอายตนะทั้ง 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น¹

พระไตรปิฎก เล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

อุทุมพริกสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริกการาม กรุงราชคฤห์ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ สันฐานคฤหบดี ออกจากกรุงราชคฤห์จะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลากลางวัน ได้แวะเข้าไปหานิโครชปริพาชก กล่าวเปรียบปฏิบัติของพวกปริพาชกกับของพระพุทธเจ้าว่า พวกปริพาชกเมื่อมาประชุมพบปะกัน ชอบพูดเสียงดังด้วยเรื่องดิริจฉานกถา ส่วนพระพุทธเจ้าทรงใช้เสนาสนะอันสงบสงัด มีเสียงเบา

ในพระสูตรนี้ปรากฏหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ได้ก็คือ การประกอบไปด้วยสังวร 4 กำจัดนิรณ 5 และเจริญอัปมัชฌา (พรหมวิหาร 4 ดังที่ได้กล่าวรายละเอียดไว้ในพระสูตรก่อนหน้านี้อแล้ว)

1. สังวร 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1.1 ไม่ทำให้ชีวิตตกลงไป ไม่ใช่ผู้อื่นให้ทำชีวิตให้ตกลงไป เมื่อผู้อื่นทำชีวิตให้ตกลงไปก็ไม่ได้ใจ นั่นคือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ใช่ให้ฆ่า และไม่ยินดีต่อผู้ฆ่า

1.2 ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่ใช่ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ก็ไม่ดีใจ นั่นคือ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ใช่ผู้อื่นให้ลักทรัพย์ และไม่ยินดีในการลักทรัพย์

1.3 ไม่พูดเท็จ ไม่ใช่ผู้อื่นให้พูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จยอมไม่ได้ใจ

1.4 ไม่เสพงามคุณ ไม่ใช่ผู้อื่นเสพงามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพงามคุณยอมไม่ได้ใจ

2. นิรณ 5 คือ เครื่องกีดกันไม่ให้จิตก้าวหน้าในคุณธรรมหรือธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี หรืออกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง มีดังนี้ คือ

2.1 อภิชฌา คือ ความอยากได้

2.2 พยาบาท คือ ความปองร้าย ความคิดร้ายและความขัดเคืองแค้นใจ

¹ที.ม. (ไทย) 10/372-405/301-340.

2.3 ถิ่นมิถุระ คือ ความหดหู่และเซื่องซึม

2.4 อุทฺธัจจะกุกุจจะ คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจหรือความกระวนกระวายกลุ้มกังวล

2.5 วิจิกิจณา คือ ความลึกลับสงสัย¹

สังคาลกสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสังคาลกมาณพ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน ใกล้กับกรุงราชคฤห์ ในวันหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกมาณพไหว้ทิศทั้ง 6 อยู่ เมื่อตรัสถามจึงทรงทราบว่าเป็นการทำตามคำสั่งของบิดา พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าในพระพุทธศาสนาไม่เคารพบูชาทิศเช่นนี้ จากนั้นจึงตรัสอธิบายเรื่องทิศ 6 แก่สังคาลกมาณพเป็นลำดับว่า เพราะเหตุที่อริยสาวก ละกรรมกิเลส 4 ได้ ไม่ทำกรรมชั่วโดยฐานะ 4 ไม่เสพอบายมุข 6 เท่ากับว่าปราศจากความชั่ว 14 และเป็นผู้ลดช่องว่างระหว่างตนกับบุคคลอื่น (ปิดป้องทิศ 6) จึงได้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกนี้และโลกหน้า เมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หลักธรรมที่สามารถนำไปใช้เพื่อพัฒนา มนุษย์ได้ มีดังนี้ คือ

กรรมกิเลส 4 คือ การกระทำที่เศร้าหมอง 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ฆ่าสัตว์
2. ลักทรัพย์
3. ประพฤติผิดในกาม
4. พุดเท็จ

อบายมุข 6 อันเป็นปากทางแห่งความเสื่อม ความพินาศฉิบหาย มีด้วยกัน 6 ประการ

มีดังนี้ คือ

1. การเป็นนักเลงสุรา
2. การเที่ยวกลางคืน
3. การเที่ยวดูการละเล่น
4. การเล่นพนัน
5. การคบคนชั่วเป็นมิตร
6. ความเกียจคร้าน

เมื่อใดก็ตามที่บุคคลเข้าไปข้องแวะยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขไม่ว่าจะทางใดก็ตามจะมีโทษ ดังนี้

คือ

¹ที.ปา. (ไทย) 11/49-79/35-58.

1. โทษแห่งการเป็นนักเลงสุรา

- 1.1 ทำให้เสียทรัพย์ เพราะการเป็นนักเลงสุราจะมีความต้องการหาสิ่งมาสนองความอยากของตนจนทำให้ทรัพย์เงินทองถูกใช้จ่ายไป
- 1.2 เป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาท เพราะความไม่มีสติสัมปชัญญะจากการเสพของมีนเมา
- 1.3 เป็นบ่อเกิดแห่งโรคต่างๆ เช่น โรคตับแข็ง และโรคมะเร็ง เป็นต้น
- 1.4 เป็นเหตุให้เสียเกียรติเสียชื่อเสียง เพราะการเสพสุราของมีนเมา
- 1.5 เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย กล้าทำในสิ่งที่มนุษย์ผู้มีสติปัญญาไม่กล้าทำ
- 1.6 เป็นเหตุบั่นทอนกำลังปัญญา และความจำเสื่อมเหตุเพราะสุราทำลายระบบประสาทและความจำ

2. โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน

- 2.1 ชื่อว่าเป็นผู้ไม่รักษาตน ปล่อยให้ตัวเองเสี่ยงต่อการเกิดอันตรายขึ้นได้
- 2.2 ไม่รักษาครอบครัว
- 2.3 ไม่รักษาทรัพย์สมบัติของตนและวงศ์ตระกูลเพราะนำไปใช้ในการเที่ยวจนหมดสิ้น
- 2.4 เป็นผู้ถูกสงสัยจากผู้อื่นว่าเป็นผู้กระทำความชั่ว ทั้งๆที่ตนไม่ได้เป็นผู้กระทำ
- 2.5 ถูกใส่ร้ายและถูกระแวงสงสัย
- 2.6 เกิดความลำบากเดือดร้อนต่างๆเป็นอันมาก

3. โทษแห่งการเที่ยวดูการละเล่น

- 3.1 มีการรำที่ไหนไปที่นั่น
- 3.2 มีการขับร้องที่ไหนไปที่นั่น
- 3.3 มีการประโคมที่ไหนไปที่นั่น
- 3.4 มีเสภาที่ไหนไปที่นั่น
- 3.5 มีการบรรเลงที่ไหนไปที่นั่น
- 3.6 มีเกิดเท็งที่ไหนไปที่นั่น

4. โทษแห่งการเล่นการพนัน

- 4.1 ผู้ชนะยอมก่อเวรต่อไปเรื่อยๆ
- 4.2 ผู้แพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ที่เสียไป
- 4.3 ทำให้เสียทรัพย์เพราะการเล่นการพนัน
- 4.4 ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาลเชื่อถือไม่ได้
- 4.5 ถูกมิตรดูหมิ่น
- 4.6 ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วยเพราะเห็นว่าจะเลี้ยงดูครอบครัวไม่ได้

5. โทษแห่งการคบมิตรชั่ว

- 5.1 มีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
- 5.2 มีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

- 5.3 มีน้กลงสุราเป็นมิตรสหาย
- 5.4 มีคนหลอกหลวงเป็นมิตรสหาย
- 5.5 มีคนโกงเป็นมิตรสหาย
- 5.6 มีโจรเป็นมิตรสหาย
- 6. โทษแห่งความเกียจคร้าน
  - 6.1 อ้างว่าหนาวเกินไป จึงไม่ทำงาน
  - 6.2 อ้างว่าร้อนเกินไป
  - 6.3 อ้างว่าเวลาเย็นเกินไป
  - 6.4 อ้างว่าเวลายังเช้าเกินไป
  - 6.5 อ้างว่าหิวเกินไป
  - 6.6 อ้างว่ากระหายเกินไป

เมื่อมนุษย์ผู้มากด้วยการอ้าง การผลัดวันประกันพรุ่ง ทรัพย์สินสมบัติที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วมีอันเสื่อมไป แล้วตรัสเรื่องของ มิตรแท้และมิตรเทียม

มิตรเทียม (มิตตปฎิรูป) มี 4 ประเภท ดังนี้ คือ

1. มิตรปอกลอก
2. มิตรดีแต่พูด
3. มิตรหัวประจบ
4. มิตรชวนในทางฉิบหาย

มิตรแท้ (อนุกัมปกะ) 4 ประเภท มีดังนี้ คือ

1. มิตรมีอุปการะ
2. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข
3. มิตรแนะนำประโยชน์
4. มิตรมีอนุเคราะห์

และได้กล่าวถึงทศ 6 มีดังนี้ คือ

1. ทศเบื้องหน้า (ปุรัตติมทิส) ได้แก่ บิดาและมารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน
2. ทศเบื้องขวา (ทักษิณทิส) ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณบุคคลควรแก่

การบูชาคุณ

3. ทศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทิส) ได้แก่ บุตรภรรยา (สามี) เพราะมีขึ้นภายหลังและคอยเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง

4. ทศเบื้องซ้าย (อุตตรทิส) ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุถึงความสำเร็จ

5. ทศเบื้องล่าง (เหมฐิมทิส) ได้แก่ ทาส กรรมกร ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่างๆ และเป็นฐานกำลังให้

6. ทิศเบื้องบน (อุปริมทิส) ได้แก่ สมณพราหมณ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรมและเป็นผู้นำทางจิตใจ

ครั้นแล้วได้กล่าวถึงข้อควรปฏิบัติต่อบุคคลแต่ละทิศ มีดังนี้ คือ

บุตรพึงบำรุงบิดา-มารดาโดยหน้าที่ 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
2. จักทำกิจของท่าน
3. จักดำรงวงศ์ตระกูล
4. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดา-บิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า เมื่อบุตรบำรุงโดยหน้าที่ 5 ประการแล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
4. หาคุ้มครองที่สมควรให้
5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร

ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ลุกขึ้นยืนรับ
2. เข้าไปคอยรับใช้
3. เชื่อฟังคำสั่งสอนสั่งของผู้เป็นครูอาจารย์
4. คอยดูแลปรนนิบัติ
5. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

ครูอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา เมื่อศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ 5 ประการ ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. แนะนำพร่ำสอนให้ศิษย์เป็นคนดี
2. ให้การเรียน การศึกษาที่ดี
3. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
4. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
5. ทำความดีป้องกันในทิศทั้งหลาย

สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ให้เกียรติยกย่องอย่างสมฐานะว่าเป็นภรรยา
2. ไม่ดูหมิ่น
3. ไม่ประพฤตินอกใจ
4. มอบความเป็นใหญ่ให้

5. ให้เครื่องแต่งตัวตามโอกาส

ภรรยายอมอนุเคราะห์สามี มีดังนี้ คือ

1. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
2. สงเคราะห์ญาติมิตรสหายทั้งสองฝ่ายด้วยดี
3. ไม่ประพฤตินอกใจสามี
4. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
5. มีความขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง

บุคคลพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย มีดังนี้ คือ

1. แบ่งปันสิ่งของให้
2. พุดจามีน้ำใจ
3. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
4. วางตนสม่ำเสมอ
5. ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน (ไม่หลอกลวงกัน)

มิตรสหายยอมอนุเคราะห์ตอบ มีดังนี้ คือ

1. เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาป้องกัน
2. เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
3. ในคราวมีภัยสามารถเป็นที่พึ่งได้
4. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
5. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

นายพึงบำรุงคนรับใช้หรือผู้ใต้บังคับบัญชาผู้เป็นทิศเบื้องล่าง มีดังนี้ คือ

1. จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถของผู้ใต้บังคับบัญชา
2. ให้ค่าจ้างและรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
3. มีสวัสดิการที่ดี ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
4. เมื่อได้ของแปลกๆพิเศษมาก็แบ่งปันให้
5. ให้หยุดงานตามโอกาสอันควร

ผู้ใต้บังคับบัญชาพึงปฏิบัติต่อนาย มีดังนี้ คือ

1. เริ่มทำงานก่อนนาย
2. เลิกงานที่หลังนาย
3. ถือเอาแต่ของที่นายให้
4. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
5. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

คฤหัสถ์พึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน มีดังนี้ คือ

1. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
2. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

3. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
  4. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
  5. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ
- สมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ 6 ประการ มีดังนี้ คือ
1. ห้ามปรามไม่ให้ทำความชั่ว
  2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
  3. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจที่ดีงาม
  4. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่ได้ฟัง
  5. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น
  6. บอกทางสวรรค์ให้

เมื่อรู้ถึงหลักการปฏิบัติตนต่อผู้อื่นในระดับต่างๆ แล้ว ควรจะนำไปประยุกต์ในการดำเนินชีวิต และหมั่นปฏิบัติธรรมฝึกฝนพัฒนาตนเองในระดับที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพื่อการบรรลุมรรคผลอันเป็นประโยชน์ในภายภาคหน้า¹

สังคิติสสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการสังคายนา เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จจาริกในแคว้นมัลละ ทรงพักที่กรุงปาวา ประทับอยู่ในป่ามะม่วงของนายจุนทะบุตรช่างทอง

ครั้งนั้น มัลลกษัตริย์สร้างท้องพระโรงขึ้นใหม่ ยังไม่มีใครใช้ เมื่อทราบข่าวพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงนิมนต์ให้ทรงใช้ก่อน มัลลกษัตริย์จะใช้ภายหลัง พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว เสด็จไปพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ พระองค์เองประทับนั่งฟังเสากลาง ภิกษุสงฆ์นั่งฟังฝาด้านตะวันออก มัลลกษัตริย์นั่งฟังฝาด้านตะวันตก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจนดึก จึงตรัสให้มัลลกษัตริย์กลับได้ เมื่อเห็นภิกษุสงฆ์ยังไม่ว่าง จึงตรัสสั่งพระสารีบุตรให้แสดงธรรมแทน พระสารีบุตรปรารภความที่นิครนถ์นาฏบุตรถึงแก่กรรม เหล่าสาวกแตกกันเป็น 2 ฝ่าย โต้เถียงกันด้วยเรื่องธรรมวินัย จึงสอนแนะให้ภิกษุทั้งหลายสังคายนาพระธรรมไม่วิวาทกัน เพื่อให้พระมหจรรย์ตั้งอยู่ยั่งยืน พระสารีบุตรจึงได้แสดงตัวอย่างการสังคายนาธรรมเป็นหมวดๆ โดยในที่นี้จะขอกล่าวถึงเป็นบางหมวด คือ

หมวด 2 ธรรม 2 ประการ ได้แก่ นามและรูป อวิชชาและภวตัณหา ภาวทิวฐิ (ความเห็นที่ติดในความเป็นจริง) และวิภาวทิวฐิ (ความเห็นที่ติดในความไม่มีไม่เป็น) หิริและโอตตปปะขันติและโสรัจจะ สติและสัมปชัญญะ สมณะและวิปัสสนา

หมวด 3 อุกุลมูลหรือรากเหง้าแห่งอกุล 3 ประการ ได้แก่ โลภะ โทสะและโมหะ
 กุลมูลหรือรากเหง้าแห่งกุล 3 ประการ คือ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และโมหะ
 ภาพ 3 ประการ คือ กามภาพ รูปภาพ และอรูปภาพ
 สิกขา 3 ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

¹ที.ปา. (ไทย) 11/242-274/199-218.

ภาวณา 3 ประการ คือ กายภาวณา จิตตภาวณา และปัญญาภาวณา

หมวด 4 การตั้งสติ (สติปัฏฐาน คุมหาสติปัฏฐานสูตร)

ความเพียรชอบ (สัมมัปปธาน) 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. เพียงระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น
2. เพียงละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
3. เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น
4. เพียงทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น

หมวด 5 ขันธ์ 5 มีดังนี้ คือ

1. รูปขันธ์ (กองรูป)
2. เวทนาขันธ์ (กองเวทนา ความรู้สึกอารมณ์)
3. สัญญาขันธ์ (กองสัญญา ความจำได้หมายรู้)
4. สังขารขันธ์ (กองสังขาร หรือความคิด หรือเจตนาที่ดีชั่ว)
5. วิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู เป็นต้น)

หมวด 6 อายตนะภายใน 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

สาราณียธรรม 6 หรือธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน มี 6 ประการ มีดังนี้ คือ

เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม สาธารณโมกิตา (ได้สิ่งของมาแบ่งปันกัน) สีลสามัญญตา (มีศีลเสมอกัน) และทิวฐิสามัญญตา (มีทิวฐิตั้งงามเสมอกัน)

หมวด 7 โพชฌงค์ 7 ได้แก่

1. สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความระลึกได้)
2. ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือการเพียรธรรม)
3. วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร)
4. ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิ่มใจ)
5. ปัสสัทธัมมสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ)
6. สมာธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น)
7. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความวางใจเป็นกลาง)

สัปปริสธรรม 7 ได้แก่

1. ฐัมมัญญตา (ผู้รู้จักเหตุ)
2. อัตถัญญตา (ผู้รู้จักผล)
3. อัตตัญญตา (ผู้รู้จักตน)
4. มัตตัญญตา (ผู้รู้จักประมาณ)
5. กาลัญญตา (ผู้รู้จักกาลเวลา)
6. ปริสัญญตา (ผู้รู้จักชุมชน)
7. ปุคคลลัญญตา (ผู้รู้จักบุคคล)

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จลุกขึ้นจากบรรทม ทรงตรัสชมเชยว่า พระสารีบุตรได้กล่าวสังคีติปริยาย(บรรยายเรื่องสังคายนา) แก่ภิกษุทั้งหลายเป็นอย่างดี¹

ทสูตรสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยกรรม 1 ถึง 10 ประการ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป ประทับอยู่ที่ฝั่งสระบัวช่อคัคครา กรุงจัมปา โดยพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงเรื่องกรรม 1 ถึง 10 ประการ โดยในที่นี้จะขอล่าถึงกรรม 2 ประการที่เป็นกรรมที่มีอุปการะมาก คือ สติ(ความระลึกได้) และสัมปชัญญะ(ความรู้ตัว)²

พระไตรปิฎก เล่มที่ 12 พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก

สัพพาสวสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยอุบายกำจัดอาสวะ (กิเลส) ทั้งปวงโดยการใช้หลักโยนิโสมนสิการ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระองค์ได้รับสั่งเรียกภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมาตรัสแสดงธรรมว่า การกำจัดกิเลสจะต้องรู้และเข้าใจในหลักโยนิโสมนสิการและอโยนิโสมนสิการ ซึ่งคือ หลักการคิดโดยแยกกาย การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิจารณาเหตุด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆหรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น³

สัมมาทิฏฐิสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี โดยพระสารีบุตรได้แสดงธรรมเรื่องความเห็นชอบแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยยกเอาการรู้จักอกุศลและมูลรากของอกุศล การรู้จักอกุศลและมูลรากของอกุศลขึ้นแสดงก่อน เมื่อภิกษุทั้งหลายถามจึงอธิบายเพิ่มเติมอีก ทรงแสดงตามนัย มีด้วยกันอยู่ 16 ข้อ มีดังนี้ คือ

1. กัมมปถวาระ คือ ว่าด้วยอกุศลกรรมมถ และกุศลกรรมมถ
2. อาหารวาระ คือ ว่าด้วยอาหาร
3. ทุกขวาระ คือ ว่าด้วยทุกขอริยสัจ
4. ชรามรณวาระ คือ ว่าด้วยชราและมรณะ
5. ชาติวาระ คือ ว่าด้วยชาติ
6. ภาววาระ คือ ว่าด้วยภพ
7. อุปาทานวาระ คือ ว่าด้วยอุปาทาน
8. ตัณหาวาระ คือ ว่าด้วยตัณหา

¹ที.ปา. (ไทย) 11/296-349/247-366.

²ที.ปา. (ไทย) 11/352/369.

³ม.ม. (ไทย) 12/14-28/17-26.

9. เวทनावาระ คือ ว่าด้วยเวทนา
10. ผัสสวาระ คือ ว่าด้วยผัสสะ
11. สพายตนวาระ คือ ว่าด้วยอายตนะ 6
12. นามรูปวาระ คือ ว่าด้วยนามและรูป
13. วิญญาณวาระ คือ ว่าด้วยวิญญาณ
14. สังขารวาระ คือ ว่าด้วยสังขาร
15. อวิชชาวาระ คือ ว่าด้วยอวิชชา
16. อาสวาระ คือ ว่าด้วยอาสวะ

สาระใหญ่ๆ ของแต่ละข้อนั้นคือ ให้รู้จักตัวสิ่งๆ นั้น เหตุเกิดของสิ่งๆ นั้น ความดับ
ความไม่มีของสิ่งนั้นและข้อปฏิบัติให้ถึงความดับของสิ่งนั้นๆ

คำว่า สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ (ความเห็นที่ถูกต้อง) มีอยู่ด้วยกัน 2 ระดับ
มีดังนี้ คือ

1. ระดับโลกียะ เรียกว่า โลกียสัมมาทิฐิ ได้แก่ สัมมาทิฐิของบุคคลผู้เป็นกรรมวาที
กล่าวคือ ผู้เชื่อกรรมและผลแห่งกรรมด้วยกัมมัสมกตาญาณ (ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน)
และสัจจานุโลมิกญาณ (ญาณหยั่งรู้โดยสอดคล้องกับมรรคสัจ)

2. ระดับโลกุตระ เรียกว่า โลกุตตรสัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรค
และ อริยผล ได้แก่ สัมมาทิฐิของพระเสขะและพระอเสขะ

สัมมาทิฐิหรือมีความเห็นตรง จึงหมายถึง ไม่มีความเห็นไปในทางที่สุตโต้ง 2 สาย มีดังนี้
คือ

1. เห็นว่าตัวตนและโลกเที่ยง
2. เห็นว่าตัวตนและโลกขาดสูญ

ซึ่งเราควรเห็นตามสภาพความเป็นจริง พิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาอย่างถี่ถ้วนถูกต้อง
ในการประกอบกิจใดๆก็ตามในชีวิต¹

มหาหัตถิปโทมสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยข้อเปรียบเทียบหลักอริยสัจกับรอยเท้าช้าง
สูตรใหญ่ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก
เศรษฐี กรุงสาวัตถี พระสารีบุตรได้แสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย อุปมาเรื่องของรอยเท้าสัตว์
ทั้งหลายในโลกย่อมรวมกันลงในรอยเท้าช้างได้ กุศลธรรมทั้งหลายย่อมสามารถนับเข้ารวมกันใน
อริยสัจ 4 ได้เช่นกัน พระสารีบุตรได้อธิบายองค์ประกอบของอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกข
สมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) โดย
แสดง ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นทุกข์และกล่าวโดยรวมยอดอุปาทานขันธ (กองแห่งรูป
นามที่ยึดถือ) 5 ประการ ว่าเป็นทุกข์ และได้อธิบายโดยกองรูป ซึ่งแยกออกเป็นรูปใหญ่ (มหาภูต

¹ม.ม. (ไทย) 12/89-104/81-100.

รูป) คือ รูปที่ประกอบด้วยธาตุ 4 กับ อุปาหารรูป (รูปอาศัย คือ ต้องอาศัยธาตุ 4 จึงปรากฏ) แล้วได้แจกแจงรายละเอียดเรื่องธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ (ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ) ทีละข้อจนจบ โดยสรุปในตอนท้ายว่า อุปาทานชั้น 5 เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งควรนำออกและละเสียซึ่งความพอใจ ในอุปาทานชั้น 5 เป็นความดับทุกข์ ส่วนข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ไม่ได้แสดงไว้โดยตรง¹

มหาตัตถาสังขยสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความสิ้นตัณหาสูตรใหญ่ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายที่วัดเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ในสมัยนั้นมีพระภิกษุชื่อว่า สาติ ผู้เป็นบุตรของชาวประมงเกิดความเห็นผิดขึ้นว่า วิญญาณดวงนั้นนั้นแหละแล่นไปเที่ยวไป มีใจดวงอื่น (ถือว่าวิญญาณเที่ยงเป็นตัวอื่นในการเวียนว่ายตายเกิด) ภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสเช่นนั้น แต่พระสาติไม่เชื่อฟัง ความทราบถึงพระพุทธองค์ จึงทรงเรียกพระสาติมาสอบถามและชี้ให้เห็นว่าเป็นการกล่าวตู่พระพุทธองค์เพราะทรงตรัสอยู่โดยปริยายเป็นอเนกกว่า วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัย เว้นจากเหตุปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณย่อมไม่มี พระสาตินิ่งก้มหน้าก้มตาถอนใจ

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอบถามความเข้าใจของพระภิกษุทั้งหลาย ซึ่งทั้งหมดได้กราบทูลตอบตรงตามหลักคือ วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้น ครั้นแล้วจึงทรงแสดงการที่วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้นอันทำให้มีชื่อเรียก คือ อาศัยตา อาศัยรูป วิญญาณเกิดขึ้นเรียกว่า จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) เป็นต้น จนถึงอาศัยใจ อาศัยธรรม วิญญาณเกิดขึ้นเรียกว่า มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางใจ) เปรียบเหมือนไฟเกิดจากไม้ก็เรียกว่าไฟไม้ เป็นต้น

แล้วตรัสเรื่องหลักการเรื่องภุตะ (สิ่งที่มีที่เป็น) ว่า เกิดขึ้นเพราะอาหาร ดับไปเพราะดับอาหาร ถ้ารู้ความจริงอย่างนี้ด้วยปัญญาอันชอบ จะละความสงสัยเสียได้ แม้ความเห็นอันบริสุทธิ ผ่องแผ้วนี้ก็ไม่ควรยึดติดเพราะทรงแสดงธรรมอุปมาด้วยแพ เพื่อให้ถอนตัว ไม่ใช่เพื่อให้ยึดถือ

ทรงแสดงอาหารทั้ง 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. กวฬิงการอาหาร คือ อาหารที่กินกิน
2. ผัสสอาหาร คือ อาหารที่เป็นผัสสะ ความถูกต้อง
3. มโนสัญเจตนาอาหาร คือ อาหารที่เป็นเจตนาที่จะทำความดีความชั่ว
4. วิญญาณาหาร คือ อาหารที่เป็นวิญญาณ

ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า อาหารทั้ง 4 ประการนี้ เกิดจากตัณหา (ความทะยานอยาก) ตัณหาเกิดจากเวทนา (เรื่อยไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท) จนถึงสังขารเกิดจากอวิชชาเป็นปัจจัยและตรัสสรุปว่า อวิชชาเป็นต้นเหตุให้เกิดกองทุกข์ และตรัสสรุปในที่สุดว่า นี่แหละเป็นธรรมที่เห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน จากนั้นทรงแสดงธรรมเรื่ององค์ประกอบที่ทำให้สัตว์เกิดในครรภ์ว่ามี 3 ประการ มีดังนี้ คือ (1.) บิดามารดาอยู่

¹ม.ม. (ไทย) 12/300-306/329-339.

ร่วมกัน (2.) มารดามีระดู (3.) มีคันธัพพะ คือ ปฏิสนธิวิญญานปรากฏขึ้น เมื่อทารกในครรภ์คลอดแล้วและได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีด้วยกามคุณ 5 จะเจริญเติบโตจากเด็กจนเป็นผู้ใหญ่ได้เสวยอารมณ์ทั้งสุขทั้งทุกข์และมีใช้สุขมิใช่ทุกข์

เมื่อพระศาสดาเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงแสดงธรรมนำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ มีผู้ออกบวชและปฏิบัติตามสิกขาและสาส์นของภิกษุจนบรรลุธรรมตามลำดับ ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงอรหัตตผล ไม่ติดใจในเวทนาทั้งหลาย ความเพลิดเพลินในเวทนาจึงดับไป เพราะความเพลิดเพลินดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเหล่านั้นจึงดับ¹

พระไตรปิฎก เล่ม 14 พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

พุทธาทกสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยธาตุมีธาตุ 18 ธาตุ 6 (3 หมวด) ธาตุ 3 และธาตุ 2 พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ทรงตรัสสอนพระภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุ อันตราย อุปสรรค เกิดจากคนพาล ไม่ใช่เกิดจากบัณฑิต พระอานนท์จึงได้ทูลถามว่าด้วยเหตุใดภิกษุจึงควรแก้ถ้อยคำว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้พิจารณาสอบสวน พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจสมุปบาทและฉลาดในฐานะ (สิ่งที่เป็นไปได้) และอฐานะ (สิ่งที่เป็นไปได้ไม่ได้)

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ 18 (อายตนะภายในมีตา 6 ประการ อายตนะภายนอกมีรูป 6 ประการ วิญญานมีจักขุวิญญาน 6 ประการ รวมเป็น 18 ประการ)

ธาตุ 6 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และวิญญาน

ธาตุ 6 คือ กาม เนกขัมมะ (ออกจากกาม) พยาบาท ไม่พยาบาท เบียดเบียน และไม่เบียดเบียน

ธาตุ 3 คือ กาม รูป และอรูปร และธาตุ 2 คือ ธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตธาตุ) และธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตธาตุ)²

อานาปานัสสติสูตร เป็นพระสูตรที่พระอานนท์เป็นผู้เล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ที่กลางแจ้งใกล้ปราสาทของนางวิสาขา มารดา กรุงสาวัตถี พระสูตรนี้ว่าด้วยเรื่องหลักการเจริญสมาธิแบบอานาปานสติ 16 ขั้น คือ ให้มีสติ มีความเพียร รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาธรรมต่างๆ เมื่อเจริญอานาปานสติได้แล้วจะเป็นผลทำให้สติปัฏฐาน 4 บริบูรณ์และทำให้โพชฌงค์ 7 บริบูรณ์ได้อีกด้วย ซึ่งโพชฌงค์ 7 เป็นหลักธรรมสำคัญที่นำไปสู่

¹ม.ม. (ไทย) 12/396-414/427-451.

²ม.อ. (ไทย) 14/124-132/160-170.

การบรรลุมรรคผลนิพพาน แต่โดยขั้นต้นนี้จะนำหลักการเจริญอานาปานสติไปปรับใช้ในการพัฒนา ระดับจิตใจและสติปัญญา ให้สามารถสร้างคุณธรรมความดีงามอื่นๆ ต่อไป¹

กายคตาสติสูตร พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระอานนท์ได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ว่าด้วยเรื่องของการตั้งสติพิจารณากายให้เห็นตามสภาพความเป็นจริงในด้านต่างๆ เช่น พิจารณา ว่ากายมีสภาพที่มีส่วนประกอบ เนื้อ หนัง ขน เล็บ กระดูก รวมถึงอวัยวะต่างๆกันเป็นการรวมกัน ของธาตุต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นของไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ การนำสติไปพิจารณากันเช่นนี้จะทำให้ ไม่เกิดการหลงมัวเมา ยึดติด โดยในพระสูตรนี้ได้อธิบายวิธีเจริญกายคตาสติ 18 วิธี ได้แก่ การเจริญ กายานุปัสสนา 14 วิธี เช่น กำหนดลมหายใจเข้าออกยาวและสั้น กำหนดอิริยาบถ 4 (ยืน เดิน นั่ง นอน) กำหนดอิริยาบถย่อย พิจารณากายว่าเป็นสิ่งไม่สะอาด พิจารณากายว่าเป็นวัตถุ พิจารณา ซากศพ และวิธีเจริญฌาน 4 วิธี จะเห็นได้ว่าการนำวิธีการเจริญแบบสติปัฏฐาน 4 ในส่วนของ กายานุปัสสนามาสวมผสานปรับใช้ในการเจริญฌาน ซึ่งการพิจารณากายและการเจริญสติเช่นนี้ จะทำให้เป็นบุคคลที่มีพื้นฐานที่ดีในการปฏิบัติธรรมอื่นๆ และการดำเนินชีวิตพัฒนาจนเป็นอริยชนต่อไป²

ทันตภุมิสสูตร เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่สามเณรอจิวระ ที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ว่าด้วยภุมิของผู้ที่ได้รับการฝึกแล้ว เนื่องมาจากการสนทนากันของ สามเณรอจิวระกับชยเสนราชกุมารในเรื่อง การบรรลุจิตเอกัคคตา (สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) ของพระภิกษุ พระพุทธเจ้าตรัสกับสามเณรอจิวระเปรียบอุปมาอุปไมยว่า ชยเสนราชกุมารยังอยู่ใน กาม จะรู้เห็นสภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวอย่างไร เหมือนช้าง ม้า โค ที่ยังไม่ได้ฝึกย่อมไม่สำเร็จภูมิ ของสัตว์ที่ฝึกแล้ว เหมือนผู้ที่อยู่เชิงภูเขามองไม่เห็นสิ่งที่ผู้ยืนอยู่บนยอดภูเขามองเห็น พระองค์ทรง ฝึกมนุษย์และเทวดาซึ่งยังห้วงถิ่น คือ จับช้างมาฝึกทั้งที่ช้างยังห้วงถิ่นของตน จนเป็นช้างที่เหมาะสม แก่การใช้งาน พระองค์ก็เช่นกันทรงฝึกมนุษย์และเทวดาซึ่งยังห้วงถิ่น คือ กามคุณ 5 ให้มีศีล มีธรรม มีความสำรวม ละนิวรณ์อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต มีความเพียร ใช้อุปนิสัยในการพิจารณา จนเห็นธรรมต่างๆ จนเป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะและเป็นพระทักษิโณยบุคคล พระสูตรนี้แสดงถึง ความแตกต่างของปุถุชนธรรมดากับผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว คือ ผู้ที่มีธรรม มีความเพียรเพื่อกำจัดกิเลสให้ สิ้นเป็นอริยบุคคล ซึ่งเป็นผู้ที่พร้อมแก่การใช้งาน มีปัญญาตั้งมั่นในความดี จิตหลุดพ้นจากอาสวะ ทั้งหลาย เป็นผู้ที่ได้พัฒนาตนเองแล้วนั่นเอง³

¹ ม.อ. (ไทย) 14/144-152/183-195.

² ม.อ. (ไทย) 14/153-157/196-207.

³ ม.อ. (ไทย) 14/213-222/246-255.

พาลบัณฑิตสูตร พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี โดยพระประสงค์เพื่อให้ทราบลักษณะของคนพาลและบัณฑิต ผลของความเป็นพาลและบัณฑิต

โดยพระสูตรนี้กล่าวถึงลักษณะของคนพาล 3 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว (มโนทุจริต 3 ได้แก่ เฟงเล็งอยากได้ของผู้อื่น คิดปองร้ายและมีความเห็นผิด)

2. ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว (วจีทุจริต 3 ได้แก่ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพื่อเจ้า)

3. ชอบทำแต่กรรมชั่ว (กายทุจริต 3 ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤตินิन्दในกาม)

คนพาลจึงได้รับทุกข์โทมนัส 3 ประการ ในปัจจุบัน แต่หลังจากตายไปจะไปเกิดในอบายหรือภูมิของสัตว์เดรัจฉาน

ส่วนลักษณะของบัณฑิต 3 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ชอบคิดแต่เรื่องดี

2. ชอบพูดแต่เรื่องดี

3. ชอบทำแต่กรรมดี

บัณฑิตจึงได้รับสุขโทมนัส 3 ประการ ในปัจจุบัน แต่หลังจากตายไปจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ซึ่งเป็นสถานที่น่าปรารถนาหรือถ้าไปเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดในตระกูลสูง มีรูปร่าง มีลาภ มีโอกาสประพฤตिसุจริต

จะเห็นได้ว่าผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นพาลหรือบัณฑิตนั้น พิจารณาได้จาก การนำหลักกุศลกรรมบถ 10 หรืออกุศลกรรมบถ มาใช้ในการพิจารณา โดยผู้ที่เป็นพาลเราไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว เพราะคนพาลนั้นมีแต่ความเสื่อม ส่วนบัณฑิตนั้นเราควรคบหาเอาเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิต เพราะนำพาความเจริญมาให้ซึ่งเราควรประพฤติตนเป็นบัณฑิตจะทำให้เกิดความเจริญในธรรมต่าง ๆ สืบต่อไป¹

จุกัมมวิภังคสูตร เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตอบปัญหาสุภมาณพ-โตเทยบุตรขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี ว่าด้วยเรื่องการจำแนกกรรมของบุคคลต่างๆ ที่ว่าทำไมบุคคลบางคนอายุยืน ทำไมบางคนอายุสั้น ทำไมบางคนมีโรคมาก ทำไมบางคนมีโรคน้อย ทำไมบางคนมีผิวพรรณทราม ทำไมบางคนมีผิวพรรณผ่องใส ทำไมบางคนมีอำนาจมาก ทำไมบางคนมีอำนาจน้อย ทำไมบางคนมีโรคมาก ทำไมบางคนมีโรคค่น้อย ทำไมบางคนเกิดในตระกูลสูง ทำไมบางคนเกิดในตระกูลต่ำ ทำไมบางคนมีปัญญามาก ทำไมบางคนมีปัญญาน้อย เหตุเพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็น

¹ม.อ. (ไทย) 14/246-260/290-309.

กำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมจึงเป็นสิ่งที่จำแนกสัตว์ให้เลวและดีแตกต่างกัน พระพุทธองค์จึงตรัสอธิบายโดยละเอียด มีดังนี้ คือ

1. เหตุที่ทำให้อายุสั้น เพราะฆ่าสัตว์
เหตุที่ทำให้อายุยืน เพราะไม่ฆ่าสัตว์
2. เหตุที่ทำให้มีโรครมาก เพราะเบียดเบียนสัตว์
เหตุที่ทำให้มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์
3. เหตุที่ทำให้มีผิวพรรณทราม เพราะเป็นผู้มักโกรธ
เหตุที่ทำให้มีผิวพรรณผ่องใส เพราะเป็นผู้ไม่โกรธ
4. เหตุที่ทำให้มีอำนาจน้อย เพราะมีใจริษยา
เหตุที่ทำให้มีอำนาจมาก เพราะมีใจไม่ริษยา
5. เหตุที่ทำให้มีโภคะมาก เพราะให้ทาน
เหตุที่ทำให้มีโภคะน้อย เพราะไม่ให้ทาน
6. เหตุที่ทำให้เกิดในตระกูลต่ำ เพราะกระด้าง เยอหยิ่ง ไม่อ่อนน้อม
เหตุที่ทำให้เกิดในตระกูลสูง เพราะไม่กระด้าง ไม่เยอหยิ่ง อ่อนน้อม
7. เหตุที่ทำให้มีปัญญาทราม เพราะไม่สอบถามสมณพราหมณ์เรื่องกุศล อกุศล เป็นต้น
เหตุที่ทำให้มีปัญญามาก เพราะสอบถามสมณพราหมณ์เรื่องกุศล อกุศล เป็นต้น¹

อรณวิภังคสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการจำแนกกรรมที่ไม่มีข้าศึก ก็คือ อริยมรรคมีองค์ 8 และกามคุณ 5 ประการ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ได้ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายในเรื่องของอรณวิภังค คือ การแจกกรรมที่ไม่มีเป็นข้าศึก คือ ไม่พึงประกอบกามสุขอย่างเนื่องๆ และการทรมานตัวเองให้ลำบาก พระตถาคตรู้ทางสายกลางที่ไม่อาศัยทางสุดโต่งทั้ง 2 ทางอันทำให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เกิดญาณ เป็นไปเพื่อตรัสรู้และนิพพาน พึงรู้การยกย่องการรุกราน แล้วไม่พึงแสดงธรรมยกย่องหรือรุกรานบุคคล ไม่พึงกล่าววาจาในที่ลับ (ไม่พูดส่อเสียด) ไม่พึงกล่าววาจาเลอะเทอะในที่พร้อมหน้า พึงพูดโดยไม่รีบด่วน ไม่พึงยึดถือถ้อยคำในพื้นชนบท ไม่พึงข้ามบัญญัติทางโลก (คือ ไม่ยึดมั่นถือมั่นไวยาหารทางโลก แต่ในขณะที่เดียวกันไม่ขวางโลก) พร้อมทั้งตรัสอธิบายว่าข้อปฏิบัติหรือธรรมที่กล่าวมานี้เป็นกรรมที่ไม่มีข้าศึก จากนั้นทรงตรัสสอนพระภิกษุทั้งหลายให้รู้จักกรรมทั้งที่มีข้าศึกและไม่มีข้าศึก และให้ปฏิบัติในข้อปฏิบัติที่ไม่มีข้าศึกแล้ว ตรัสสรรเสริญว่ากุลบุตรชื่อสุภูติเป็นผู้ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่ไม่มีข้าศึก²

ธาตวิภังคสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการแจกธาตุ เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปยังแคว้นมคธ แล้วทรงพักที่กรุงราชคฤห์ ทรงอาศัยที่อยู่ของช่างหม้อชื่อภคคะพักแรม

¹ม.อ. (ไทย) 14/298-303/357-367.

²ม.อ. (ไทย) 14/323-341/390-401.

ตรัสแสดงธรรมแก่กุลบุตรชื่อปุกกุสาติผู้บวชอุทิศพระองค์ แต่ไม่รู้จักพระองค์ โดยมีใจความสำคัญคือ มนุษย์มีธาตุ 6 มีอายตนะสำหรับถูกต้อง 6 มีความท่องเที่ยวไปแห่งใจ 18 (มโนปวีจาร) มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ 4 บุคคลตั้งอยู่ในธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจแล้ว ก็เลสย่อมไม่เป็นไป เมื่อกิเลสไม่เป็นไป ก็เรียกได้ว่า มุนีผู้สงบระงับ ไม่ควรประมาทปัญญา ควรตามรักษาสังขะ ควรเจริญการสละ และควรศึกษาความสงบ

ในการอธิบายรายละเอียด ทรงแสดงธาตุ 6 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และวิญญูณอายตนะสำหรับถูกต้อง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มโนปวีจาร 18 คือ ความท่องเที่ยวไปแห่งใจ ในโสมนัส (ความดีใจ) 6 ในโทมนัส (ความเสียใจ) 6 ในอุเบกขา (ความรู้สึกเฉยๆ) 6 รวมเป็น 18 ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ 4 ประการ คือ ปัญญา สังขะ จาคะ (การสละกิเลส) และอุปสมะ (ความสงบระงับ) พระปุกกุสาติรู้ได้ทันทีว่าตนได้พบพระศาสดาแล้ว จึงก้มลงกราบขอประทานอภัยโทษ พระพุทธเจ้าทรงประทานอภัย พระปุกกุสาติ (ซึ่งเดิมได้บวชเอาเอง) จึงกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท ตรัสสั่งให้หาบาตรจีวร ในขณะที่หาบาตรจีวรนั้นก็ถูกแม่โคขวิดถึงแก่ชีวิต เมื่อมีผู้กราบทูลถามถึงคดีในสัมปรายภาพ (ภาพเบื้องหน้า) ของปุกกุสาติ พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่าพระปุกกุสาติได้เป็นอนาคามี เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ประการได้แล้ว¹

สังจวิภังคสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการแจกอริยสังข ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ทรงตรัสเล่าเรื่องที่ทรงแสดงธรรมจักร และทรงแนะนำให้พระภิกษุทั้งหลายฟังคบบพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ซึ่งเป็นบัณฑิตผู้อ่อนนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารี (คือ เพื่อนผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์หรือเพื่อนภิกษุด้วยกัน) จากนั้นทรงเปรียบเทียบพระสารีบุตรด้วยผู้ให้กำเนิดและเปรียบเทียบพระโมคคัลลานะด้วยผู้เลี้ยงดู (แม่นม) กล่าวคือพระสารีบุตรสามารถแนะนำให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล และพระโมคคัลลานะสามารถแนะนำให้ตั้งอยู่ในมรรคผลที่ระดับสูงขึ้นไป และพระสารีบุตรเป็นผู้สามารถอธิบายอริยสังข 4 ได้โดยพิสดาร โดยกล่าวถึง ทุกขอริยสังข ว่ามี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสว่าโดยย่อแล้วอุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์

ทุกขสมุทยอริยสังข (อริยสังขคือเหตุเกิดแห่งทุกข์) คือ ตัณหาเป็นเหตุเกิดในภพใหม่ ด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุผลิตผลิตในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา และวิภวตัณหา

ทุกขนิโรธอริยสังข (อริยสังขคือความดับทุกข์) คือ ความส่ำรอกและความดับโดยไม่เหลือ ความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้น ความไม่ติดอยู่

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข (อริยสังขคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ) คือ อริยมรรคมีองค์ 8 อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (ความรู้ในอริยสังข 4) , สัมมาสังกัปปะ (ความดำริในการออกจากกาม ฯลฯ) , สัมมาวาจา (เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า) , สัมมากรรมันตะ (เว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม) , สัมมาอาชีวะ (ประกอบอาชีพที่สุจริต) ,

¹ม.อ. (ไทย) 14/342-370/401-415.

สัมมาวายามะ (มีความเพียร) ,สัมมาสติ (มีสติ สัมผัสัญญะ ปฏิบัติสติปฏิฐาน 4) และสัมมาสมาธิ (ออกจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย)¹

อุพราหุลโฆวาทสูตร เป็นพระสูตรที่พระอานนท์เป็นผู้เล่าถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระราहुล ขณะประทับอยู่ที่วัดเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี โดยพระสูตรนี้กล่าวถึงอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกและวิญญูณที่เกิดขึ้นทั้งหมด เป็นสิ่งไม่เที่ยง มีความผันแปรอยู่ตลอดเวลาเต็ยวมีความสุข เต็ยวมีความทุกข์ จึงไม่ควรไปยึดถือว่าเป็นตัวตนนั้นเป็นของเรา นี่เป็นของเรา เพราะการยึดถือ ยึดติด ทำให้เกิดความทุกข์ เมื่อพิจารณาจนเกิดความเข้าใจยอมเบือนหายคลายความกำหนัดในสิ่งเหล่านั้น เมื่อเบือนหายคลายกำหนัดแล้วจึงสามารถหลุดพ้นจากวงวนแห่งความทุกข์ได้ พัฒนาการจนบรรลุธรรมอันเป็นเหตุนำไปสู่ความเจริญได้ในที่สุด²

อินทริยภาวนาสสูตร เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระอานนท์เป็นผู้เล่าถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับอุตตรมาณพที่เวพวัน กัซชังคลานิคม ว่าด้วยเรื่องการอบรมอินทรีย์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสถามอุตตรมาณพว่า พราหมณ์ผู้เป็นครูของอุตตรมาณพได้แสดงการอบรมอินทรีย์อย่างไร อุตตรมาณพตอบว่า อย่าดูรูปทางตา อย่าฟังเสียงทางหู จึงตรัสว่าถ้าอย่างนั้นผู้เจริญอินทรีย์ของพราหมณ์ก็จะเป็นคนตาบอด หูหนวก เมื่ออุตตรมาณพหมดปัญญาที่จะอธิบาย พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงเรื่อง การเจริญอินทรีย์ตามหลักของพระพุทธองค์ว่า เมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ได้รับสัมผัสทางกายและธรรมารมณ์แล้วได้เกิดความชอบใจหรือไม่ชอบใจขึ้นมากก็ตาม ต้องรู้ว่าสิ่งนั้นเกิดจากเหตุปัจจัยเมื่อรู้ว่าการมรณ์ที่เกิดขึ้นนั้นไม่แน่นอนมีทั้งชอบใจและไม่ชอบใจ สุขหรือทุกข์ เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา จึงเกิดความเบือนหาย มีอุเบกขา (ความวางเฉย) จากอารมณ์เหล่านั้น แล้วใช้สติปัญญาพิจารณาธรรมต่อไป จะได้พัฒนาตนจนเป็นอริยบุคคลต่อไป³

พระไตรปิฎก เล่ม 15 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

กติจินทสูตร พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่เทวดาที่กรุงสาวัตถี ว่าด้วยบุคคลควรตัดธรรมละธรรมและควรประพฤดิธรรมใดจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลส ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า บุคคลควรตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ หรือสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ประการ อันเป็นกิเลสที่ผูกมัดให้จมอยู่ในสังสารวัฏ มีดังนี้ คือ

¹ ม.อ. (ไทย) 14/371-375/416-424.

² ม.อ. (ไทย) 14/416-419/470-475.

³ ม.อ. (ไทย) 14/453-463/504-510.

1. สักกายทิฎฐิ คือ ความเห็นว่าร่างกายเป็นตัวตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นของตน

2. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย ไม่นั่นใจ

3. สีสัปปตปรามาส คือ ความยึดมั่นถือมั่น

4. กามฉันทะ คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความติดใจในกามคุณ

5. ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งในใจ หรือ ความพยายาม ความหงุดหงิดขัดเคือง

ส่วนบุคคลที่ละอุทัมภาคิยสังโยชน์หรือสังโยชน์เบื้องสูง 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. รูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปผານ หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภาพ

2. อรูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปผาน หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภาพ

3. มานะ คือ ความถือตัว สำคัญตน

4. อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน

5. อวิชชา คือ ความไม่รู้จริง ความหลง

ซึ่งสังโยชน์ทั้ง 10 ประการนี้ เป็นกิเลสตั้งแต่ขั้นหยาบจนถึงขั้นละเอียดที่เป็นเครื่องผูกมัด หน่วงเหนี่ยวจิตใจของเราไม่ให้บรรลุมรรคผลใดๆได้ ยังคงวนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่ก่อความเจริญในธรรมใดๆทั้งสิ้นและยังมีธรรมอันเป็นเครื่องขัดข้องไม่ให้เกิดความเจริญอีก 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ราคะ คือ ความกำหนัด

2. โทสะ คือ ความโกรธ

3. โมหะ คือ ความหลง

4. มานะ คือ ความถือตัว

5. ทิฎฐิ คือ ความเห็น

บุคคลควรประพฤติและเจริญในธรรม คือ อินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน) มี 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. สัทธินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ คือ ศรัทธา)

2. วิริยินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ คือ วิริยะ)

3. สตินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ คือ สติ)

4. สมาธินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ คือ สมาธิ)

5. ปัญญินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ คือ ปัญญา)

บุคคลเมื่อละธรรมที่เป็นฝ่ายกิเลสได้แล้วควรจะประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิตสืบต่อไปในภายหน้า¹

¹ ส.ส. (ไทย) 15/5/6.

อาพวกสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยอาพวกยักษ์ กล่าวถึงฆราวาสธรรม 4 เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในภพของอาพวกยักษ์ เมืองอาพวิ โดยอาพวกยักษ์ได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับและได้สนทนาธรรมกันในเรื่องของบุคคลควรประพฤติธรรมใดจึงจะชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐเป็นผู้มีปัญญา พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึง ธรรมของผู้ครองเรือน คือ ฆราวาสธรรม 4 มีดังนี้ คือ

1. สัจจะ คือ ความจริง ความซื่อตรง จริ่งใจ พุดจริง ทำจริง
2. ทมะ คือ การฝึกฝน การข่มใจ การปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ
3. ขันติ คือ ความอดทน ตั้งหน้าตั้งตาทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร
4. จาคะ คือ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้

ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการของผู้อื่น

บุคคลใดที่มีฆราวาสธรรม 4 ประการนี้แล้วย่อมเป็นผู้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติธรรมที่ประเสริฐ เป็นผู้ที่มีปัญญา ในโลกนี้ไม่มีธรรมใดจะยิ่งไปกว่าหลักฆราวาสธรรม 4 นี้อีกแล้ว¹

พระไตรปิฎก เล่ม 16 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

ปฏิจจสมุปบาทสูตร เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระอานนท์เป็นผู้เล่าถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ขณะที่ทรงประทับอยู่ที่วัดเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ว่าด้วยเรื่องของหลักปฏิจจสมุปบาท คือ หลักความเป็นจริงของชีวิตที่เป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดทุกข์ เมื่อเกิดผลอย่างหนึ่งส่งผลให้เป็นเหตุให้เกิดผลลัพธ์อีกอย่างหนึ่งตามมา เมื่อทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นจึงทำให้เกิดอกุศลต่างๆ ต่อมาเป็นวังวนแห่งทุกข์เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏไม่จบสิ้นโดยปฏิจจสมุปบาทจะมีสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ โดยสายเกิดทุกข์เริ่มจากอวิชชาเป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป เป็นต้น ส่วนสายดับทุกข์เริ่มจากอวิชชาเช่นเดียวกัน คือ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ฯลฯ ผู้ที่ฝึกตนดีแล้วนั้นย่อมมีปัญญารับรู้เข้าใจในหลักนี้และนำไปปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการบรรลุนิพพานแก่ตนเองในปัจจุบันและในภายภาคหน้า²

วิภังคสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี ว่าด้วยเรื่องของการจำแนกปฏิจจสมุปบาท คือ การอธิบายแยกแยะปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ โดยเริ่มจาก

ความชรา มีความแก่ ความคร่ำคร่า ฟันหลุด ผมหงอก ผิวหนังเหี่ยวแห้ง ความเสื่อมอายุ และร่างกายทรุดโทรม ฯลฯ

มรณะ มีความจู้ติ ความเคลื่อนไป ความตาย และความแตกแห่งขันธ ฯลฯ

¹ ส.ส. (ไทย) 15/246/351-354.

² ส.น. (ไทย) 16/1/1-3.

ชาติ มีความเกิด ความหยั่งลง ความปรากฏแห่งจันทร์ ฯลฯ

ภพ มี 3 ประการ ได้แก่ กามภพ (ภพที่เป็นกาม) รูปภพ (ภพที่เป็นรูป) และอรุภพ (ภพที่เป็นอรุ)

อุปาทาน มี 4 ประการ ได้แก่ ความยึดมั่นในกาม ความยึดมั่นในทิฐิ ความยึดมั่นในศีลพรต และความยึดมั่นในวาทะว่ามีอิตตา

ตัณหา มี 6 ประการ ได้แก่ ความอยากได้รูป อยากได้เสียง อยากได้กลิ่น อยากได้รส อยากได้สัมผัส และอยากได้อารมณ์

เวทนา มี 6 ประการ ได้แก่ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ผัสสะ มี 6 ประการ ได้แก่ ความกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

สพายนะ มี 6 ประการ ได้แก่ อายตนะทางตา อายตนะทางหู อายตนะทางจมูก อายตนะทางลิ้น อายตนะทางกาย และอายตนะทางใจ

นามรูป ได้แก่ เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) เจตนา (ความจงใจ) ผัสสะ (ความกระทบหรือสัมผัส) และมนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ)

วิญญาณ มี 6 ประการ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ

สังขาร มี 3 ประการ ได้แก่ กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งทางกาย) วจิตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งทางวาจา) และจิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งทางใจ)

อวิชชา คือ ความไม่รู้ในอริยสัจ 4

หลักปฏิบัติจสุมุขปาทเป็นกฎแห่งความเป็นจริงตามธรรมชาติที่มีอยู่ในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เราเกิดความทุกข์ ถ้าหากเราไม่ต้องการทุกข์จะต้องศึกษาและเข้าใจในหลักปฏิบัติจสุมุขปาทนี้ เพื่อคิดหาวิธีการดับความทุกข์ไม่ให้ตนต้องวนเวียนอยู่ในกระแสแห่งความทุกข์ ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิต พัฒนาจิตใจและระดับสติปัญญาเพื่อให้บรรลุธรรมยิ่งขึ้นไป¹

โคตมสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่าเมื่อครั้งก่อนตรัสรู้นั้นพระพุทธองค์ทรงมีความคิดที่ว่าโลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ เจ็บ ตาย จุดีและอุปติ บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ จึงยังไม่พ้นจากความทุกข์ จากนั้นได้ทรงดำริถึงปฏิบัติจสุมุขปาท เพราะอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้นและเพราะเหตุปัจจัยดับไป สิ่งเหล่านั้นจึงดับ²

¹ ส.น. (ไทย) 16/2/3-8.

² ส.น. (ไทย) 16/10/15-16.

นครสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยนคร พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงทางเก่าที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ได้เสด็จพระดำเนินมาแล้ว ทางเก่านั้น คือ อริยมรรคมีองค์ 8 และนครอันมั่งคั่ง คือ ปฏิจจสมุปบาท เมื่อพบแล้วจึงทรงนำมาบอกเวไนยสัตว์จนเจริญแพร่หลาย ทรงเปรียบเทียบพระองค์เองเหมือนบุรุษเดินป่าไปพบทางเก่าและเมืองโบราณที่สมบูรณ์ด้วยสวนดอกไม้ ป่าไม้ สระบัว และสถานที่นารีนรมย์ แล้วได้กราบทูลแต่พระราชา พระราชาก็รับสั่งให้บูรณปฏิสังขรณ์เมืองโบราณจนเจริญรุ่งเรืองทุกด้าน¹

พระไตรปิฎก เล่มที่ 17 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค

ทุกขสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ทรงตรัสถึงเรื่องขันธ 5 มี รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ และวิญญาณเป็นทุกข์ เมื่อรู้ชัดอย่างนี้ทุกคนควรละซึ่งสิ่งเหล่านี้เสีย²

ยทนต์ตาสสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี โดยพระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายในเรื่องของ ขันธ 5 ทั้งรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณเป็นอนัตตา (เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน ไม่เที่ยง ไม่จีรังยั่งยืน) ควรรู้ เห็นตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา”³

อนิจจสูตร พระสูตรนี้ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี โดยพระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายในเรื่องของขันธ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง สิ่งใดที่ไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา (ไม่มีตัวตน) สิ่งที่เป็นอนัตตาพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” จึงคลายความกำหนัด หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายเพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น⁴

ขันธสูตร พระสูตรนี้ว่าด้วยขันธ พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายที่กรุงสาวัตถี ในเรื่องของขันธ 5 หรือเบญจขันธ คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม มี 5 หมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม จึงบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ส่วนประกอบ 5 อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต มี 5 ประการ มี ดังนี้ คือ

¹ ส.นิ. (ไทย) 16/65/126-129.

² ส.ข. (ไทย) 17/13/28.

³ ส.ข. (ไทย) 17/17/30.

⁴ ส.ข. (ไทย) 17/45/62-63.

1. รูป คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม ซึ่งหมายถึงสิ่งที่เป็นวัตถุทั้งหมดและส่วนที่เป็นธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ โดยเฉพาะหมายถึงเอาร่างกายของคนที่มีเนื้อหนังและประสาทที่สามารถรับสัมผัสได้ห้าทาง คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย รวมถึงรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย
2. เวทนา คือ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้และเกิดทุกครั้งที่มีการรับรู้เป็นความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ
3. สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ในลักษณะ ทรวดทรง สันฐาน สี อาการ ตลอดจนสมมติ-บัญญัติต่างๆ
4. สังขาร คือ สภาพที่ปรุงหรือเครื่องปรุงแต่งคุณภาพของจิตให้เป็นกุศล อกุศล หรือ เป็นกลางๆที่ซึ่งขาดไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศลที่เรียกว่า อภัยากฤต
5. วิญญาณ คือ การรู้แจ้งอารมณ์ซึ่งพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น 6 อย่าง ได้แก่ การเห็นเรียกว่าจักขุวิญญาณ การได้ยินเรียกว่าโสตวิญญาณ การได้กลิ่นเรียกว่าฆานวิญญาณ การรู้รสเรียกว่าชีวหาวิญญาณ การรู้สัมผัสทางกายเรียกว่ากายวิญญาณ และการรู้อารมณ์ทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ¹

พระไตรปิฎก เล่มที่ 18 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

ปฐมเคลัญญสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความเจ็บป่วย สูตรที่ 1 ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่ พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี โดยพระพุทธองค์ทรงตรัสถึง ลักษณะของผู้มีสติสัมปชัญญะ คือ เป็นผู้รู้จักพิจารณาภายในกาย พิจารณาเวทนาในเวทนา พิจารณาจิตในจิต พิจารณาธรรมในธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส ในโลกได้²

พระไตรปิฎก เล่มที่ 19 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ทุดียอุปปาทสูตร เป็นประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องความเกิดขึ้นแห่งกรรม พระสูตรนี้ เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุที่กรุงสาวัตถีมีเนื้อความที่กล่าวว่า ธรรม คือ อริยมรรคมีองค์ 8 (ดังที่กล่าวมาแล้วในวิภังคสูตร) ซึ่งธรรมทั้ง 8 ประการนี้ เป็นธรรมที่บุคคล ควรเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น³

¹ ส.ข. (ไทย) 17/48/66-67.

² ส.สพ. (ไทย) 18/255/277-279.

³ ส.ม. (ไทย) 19/15/19.

โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายที่กรุงสาวัตถี ในเรื่องของบุคคลผู้พร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ (การคิดโดยแยบคาย) จะสามารถเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มากได้ แล้วจึงตรัสอธิบายอริยมรรคมีองค์ 8 ต่อไป¹

สติสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของผู้มีสติสัมปชัญญะ โดยพระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ที่อัมพปาลีวัน กรุงเวสาลี โดยผู้ที่เชื่อว่าเป็นผู้มีสติ จะต้องมียุทธปฏิบัติ 4 เป็นหลักธรรมที่ตั้งแห่งสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ เป็นเช่นนั้นเอง อันประกอบไปด้วย

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงกาย ไม่ควรยึดถือยึดมั่นเป็นตัวตน) โดยได้จำแนกวิธีพิจารณาไว้หลายวิธี (รายละเอียดปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร)

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ)

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต คือ รู้ว่าจิตมีราคะ โทสะ โมหะ จิตฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิหรือไม่อย่างไร)

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดแห่งธรรมทั้งหลาย เช่น นีวรณ 5 ขันธ 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนเองหรือไม่และควรปฏิบัติเช่นไรจึงจะเจริญในธรรมเหล่านั้นได้)²

ภาวิตสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของผู้เจริญสติปัฏฐาน ซึ่งพระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายที่กรุงสาวัตถี โดยหลักสติปัฏฐาน 4 ประการนี้บุคคลควรเจริญให้มาก ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติพิจารณาเห็นกายในกาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตน) โดยได้จำแนกวิธีพิจารณาไว้หลายวิธี (รายละเอียดปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร) มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ)

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ รู้ว่าจิตมีราคะ โทสะ โมหะ จิตฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิหรือไม่อย่างไร)

¹ ส.ม. (ไทย) 19/83/54-55.

² ส.ม. (ไทย) 19/368/211-212.

4. รัชมานุสสันนาสติปฏิฐาน (การตั้งสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย)¹

สุทธิกสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ทรงตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายในเรื่อง อินทรีย์ 5 มีดังนี้ คือ

1. สัทธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ศรัทธา)
2. วิริยินทรีย์ (อินทรีย์ คือ วิริยะ)
3. สตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สติ)
4. สมาธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สมาธิ)
5. ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ปัญญา)²

ปฐมวิภังคสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ 1 ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องอินทรีย์ 5 (พละ 5) ประการ มีดังนี้ คือ

1. สุขินทรีย์ คือ ความสุข ความสำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญอันเกิดจากกายสัมผัส
2. ทุกขินทรีย์ คือ ความทุกข์ ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญอันเกิดจากกายสัมผัส
3. โสมนัสสินทรีย์ คือ ความสุข ความสำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญอันเกิดจากมโนสัมผัส
4. โทมนัสสินทรีย์ คือ ความทุกข์ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญอันเกิดจากมโนสัมผัส
5. อุปเพกขินทรีย์ คือ ความเสวยอารมณ์ทางกายหรือทางใจที่ไม่สุขและไม่ทุกข์³

พลาทิสสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยพละ เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องพละ 5 (อินทรีย์ 5) เป็นธรรมที่เป็นกำลัง มีด้วยกัน 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. สัทธาพละ (กำลังคือ ศรัทธา)
2. วิริยพละ (กำลังคือ วิริยะ)
3. สติพละ (กำลังคือ สติ)
4. สมาธิพละ (กำลังคือ สมาธิ)
5. ปัญญาพละ (กำลังคือ ปัญญา)¹

¹ ส.ม. (ไทย) 19/400/258.

² ส.ม. (ไทย) 19/471/282.

³ ส.ม. (ไทย) 19/471/313-312.

อุปารสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ ซึ่งเป็นหลักอิทธิบาท 4 อันเป็นคุณธรรมที่เป็นเครื่องนำไปสู่ความสำเร็จ แห่งผลที่มุ่งหมาย มีอยู่ด้วยกัน 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. **ฉันทะ** คือ ความพอใจในฐานะ ใฝ่ใจรักจะทำในสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป

2. **วิริยะ** คือ ความพากเพียร หมายถึง การกระทำที่ติดต่อกันไม่ขาดตอนเป็นระยะยาว มีความขยันหมั่นเพียรประกอบด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทนจนประสบความสำเร็จ

3. **จิตตะ** คือ ความคิดมุ่งไป ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตผูกไปไม่ปล่อยให้จิตฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ

4. **วิมังสา** คือ ความไตร่ตรอง หรือทดลอง หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง

เมื่อบุคคลได้ประพฤติธรรมเพื่อเจริญอิทธิบาท 4 ให้เกิดขึ้นแก่ตนแล้ว ย่อมมีสมาธิที่เกิดจากฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา และความเพียรที่มุ่งมั่น (ปราน) เกิดขึ้นตามมาด้วย²

อิทธิบาทสูตร พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องเหตุที่ทำให้ฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จ คือ ทรงแสดงว่า อิทธิบาท 4 เป็นเหตุให้สมณพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน สามารถทำฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จได้ แสดงให้เห็นว่า อิทธิบาท 4 เป็นหลักแห่งความสำเร็จในกิจต่างๆ³ (รายละเอียดในอุปารสูตรข้างต้น)

ญาณสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยญาณเกิดขึ้นเพราะเจริญอิทธิบาท โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า จักขุญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่าง เกิดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือ อิทธิบาท 4 ซึ่งหลักอิทธิบาท 4 เป็นหลักที่บุคคลควรเจริญ⁴ (ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น)

ปฐมอาหันทสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยพระอาหันท์ สูตรที่ 1 ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ทรงตรัสในเรื่องของธรรมอันเป็นเอกคือ อานาปานสติ เมื่อเจริญอานาปานสติแล้วย่อมทำให้สติปัฏฐาน 4 เจริญ เมื่อสติปัฏฐาน 4 เจริญแล้วย่อมทำให้โพชฌงค์ 7 ประการ อันเป็นหลักธรรมแห่งการตรัสรู้เจริญตามไปด้วย⁵

¹ ส.ม. (ไทย) 19/705-716/367-368.

² ส.ม. (ไทย) 19/813/377.

³ ส.ม. (ไทย) 19/817/380.

⁴ ส.ม. (ไทย) 19/821/384-385.

⁵ ส.ม. (ไทย) 19/989/473-478.

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ว่าด้วยเรื่องธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ประกาศพระธรรมจักร อันเป็นข้อปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุดผิดพลาดไปจากทางอันถูกต้อง จึงเป็นธรรมที่บุคคลไม่ควร ไม่พึงเสพ มี 2 ทาง ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามคุณในกามทั้งหลาย และอัตตกิลมณานุโยค คือ การประกอบความเดือดร้อนหรือการบีบคั้นทรมานแก่ตนเอง ทำให้เกิดความทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ในหลักที่สอดส่องทั้ง 2 ประการนี้แล้ว จึงได้ตรัสรู้ในธรรมที่เป็นทางสายกลาง ไม่สุดโต่ง ไม่ตั้งหรือหย่อนจนเกินไป นั่นคือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือ มรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ อันเป็นทางที่ก่อให้เกิดดวงตาแห่งธรรม มีปัญญา เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้และนิพพาน แล้วได้ตรัสถึงเรื่องของอริยสัจ 4 อันได้แก่ ทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ การประสบสิ่งอันเป็นที่รักหรือพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ไม่ได้ดั่งที่หวังก็เป็นทุกข์ ทุกขสมุทัย-อริยสัจ คือ ตัณหาที่ทำให้เกิดความทุกข์ต่าง ๆ ประกอบด้วยด้วยความเพิลิตเพลิน ความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพลินอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ส่วนทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับแห่งกิเลสตัณหานั้นและทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ มรรคมีองค์ 8 และตรัสถึงญาณทัสสนะของพระพุทธเจ้าในเรื่องอริยสัจ 4 ประการนี้ หมตจจดีแล้ว จึงทรงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์ เมื่อทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจบลง โภคณทัณฺฑูเยได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระอริยบุคคลองค์แรกของโลก¹

เอกธัมมสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก (การเจริญอานาปานสติ 16 ชั้น) พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่กรุงสาวัตถี ในเรื่องของธรรมอันเป็นเอก คือ อานาปานสติ 16 ชั้น ซึ่งเป็นธรรมที่มีอันสงส์มาก มีดังนี้ คือ

1. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว
2. เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น
3. ระลึกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า
ระลึกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจออก

¹ ส.ม. (ไทย) 19/1081/592-596.

4. ระลึกว่า จะระงับกายสังขารทั้งปวง หายใจเข้า
ระลึกว่า จะระงับกายสังขารทั้งปวง หายใจออก
5. ระลึกว่า จะรู้ชัดปิติ หายใจเข้า
ระลึกว่า จะรู้ชัดปิติ หายใจออก
6. ระลึกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจเข้า
ระลึกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจออก
7. ระลึกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจเข้า
ระลึกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจออก
8. ระลึกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า
ระลึกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจออก
9. ระลึกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจเข้า
ระลึกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจออก
10. ระลึกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า
ระลึกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจออก
11. ระลึกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจเข้า
ระลึกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจออก
12. ระลึกว่า จะเปลื้องจิต หายใจเข้า
ระลึกว่า จะเปลื้องจิต หายใจออก
13. ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า
ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก
14. ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า
ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก
15. ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า
ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจออก
16. ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นความสลесคืน หายใจเข้า
ระลึกว่า จะพิจารณาเห็นความสลесคืน หายใจออก¹

---

¹ส.ม. (ไทย) 19/977/453-455.

พระไตรปิฎก เล่มที่ 20 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกก ทุก ดิกนิบาต

จริยสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยจริยธรรมคัมภีร์ครองโลกซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องกรรมฝ่ายขาวที่คัมภีร์ครองโลก 2 ประการ คือ หิริและโอตตปปะ (ความละอายและความเกรงกลัวต่อบาป)¹

สมาบัติตวิรรค เป็นหมวดธรรมที่ว่าด้วยสมาบัติ เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องกรรม 2 อย่าง หลายชนิด ในที่นี้ขอกกล่าวถึง กรรม 2 ประการ คือ ขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสียม) ความอดทนคือ อดทนอดกลั้นและความเสียมคือ ความเป็นผู้มีศีลงาม เป็นผู้หน่ายนินดี²

เกสปุตติสูตร พระสูตรนี้ว่าด้วยหลักความเชื่อที่สำคัญ 10 ประการ เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปยังแคว้นโกศล ถึงตำบลของพวกกาลามะชื่อว่าเกสปุตตนิคม พวกกาลามะชาวเกสปุตตนิคมจึงได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนในเรื่องของกาลามสูตร คือ การไม่ปลงใจเชื่อโดยเหตุต่าง ๆ มีดังนี้ คือ

1. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตาม ๆ กันมา
2. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบต่อ ๆ กันมา
3. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
4. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
5. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตามตรรกะ
6. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอนุมาน
7. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
8. อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พึงใจไว้แล้ว
9. อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
10. อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าเป็นครูอาจารย์ของเรา

จากนั้นทรงถามปัญหาเรื่องโทษของโลภะ โทสะ โมหะ และคุณของอโลภะ อโทสะ อโมหะ แต่ละข้อๆ ให้ชาวกาลามะตอบตามที่เห็นประจักษ์ด้วยตนเอง และทรงสอนหลักธรรมอื่นๆ อีกหลายอย่าง สุดท้ายจบลงด้วยการให้คติที่ว่า เมื่อเราทำดีแล้ว ใครจะมาสอนลัทธิอะไรไม่สำคัญ เช่น เขาสอนว่าโลกหน้ามีจริง เราก็จะได้ดีในโลกหน้า หรือถ้าสอนว่าโลกหน้าไม่มีจริง เราก็ได้ดีในโลกนี้ อยู่แล้ว³

¹ อ.จ.ท.ก. (ไทย) 20/9/63.

² อ.จ.ท.ก. (ไทย) 20/166/126.

³ อ.จ.ต.ก. (ไทย) 20/66/255-263.

อุปปาทาสูตร พระสูตรนี้ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งพระตถาคต พระสูตรนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องของกฎไตรลักษณ์ คือ พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็ตั้งอยู่อย่างนั้น พระพุทธองค์ทรงรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ธรรมทั้งหลายจึงเป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวตน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เมื่อมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป¹

พระไตรปิฎก เล่มที่ 21 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต

ปธานสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสัมปธาน (ความเพียรชอบ) 4 ประการ อันได้แก่

1. สัมวรปธาน คือ สร้างฉันทะ พยายาม มีความเพียรระวังหรือเพียรปิดกัน ยับยั้ง ป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น
2. ปธานปธาน คือ สร้างฉันทะ พยายาม มีความเพียรละหรือเพียรกำจัดบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
3. ภาวนापธาน คือ สร้างฉันทะ พยายาม มีความเพียรเจริญ หรือก่อให้เกิดกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น
4. ออนุรักษนูปธาน คือ สร้างฉันทะ พยายาม มีความเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งขึ้นไป²

สัมวรสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสัมวรปธาน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายในเรื่องปธาน (ความเพียร) 4 ประการ (ดังได้กล่าวมาแล้วในปธานสูตร) นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงโพชฌงค์ 7 ประการในภาวนापธาน (เพียรเจริญ) คือ ควรเพียรเจริญโพชฌงค์ 7³

สังคหัตถุ เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสังคหัตถุ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายในเรื่องสังคหัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ทาน คือ การให้
2. เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก
3. อัถถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์

¹ อ.ต.ก. (ไทย) 20/137/385.

² อ.จ.ต.ก. (ไทย) 21/13/23-24.

³ อ.จ.ต.ก. (ไทย) 21/14/24-26.

4. สมานัตตดา คือ การวางตนสม่าเสมอ¹

พระไตรปิฎก เล่มที่ 22 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก จักกนิบาต

วณิชชาสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ 5 ประการ มีดังนี้ คือ

1. การค้าขายอาวุธ คือ การสร้างอาวุธแล้วขายอาวุธนั้น ที่ห้ามขายอาวุธเพราะการค้าขายอาวุธ เป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้
  2. การค้าขายสัตว์ คือ การค้าขายมนุษย์ ที่ห้ามค้าขายก็เพราะการค้าขายมนุษย์ ทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ
  3. การค้าขายเนื้อ คือ การเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย หรือการขายเนื้อสัตว์ ที่ห้ามค้าขาย เพราะการค้าขายเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์
  4. การค้าขายของมีนเมา คือ การให้ปรุ้งของมีนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย ที่ห้ามค้าขายเพราะการค้าขายของมีนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท
  5. การค้าขายยาพิษ คือ การให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษนั้น
- การค้าขาย 5 ประการนี้ อุบาสกไม่ควรทำ ด้วยตนเองและไม่ควรชักชวนผู้อื่นให้ทำด้วย²

พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก อฏฐก นวกนิบาต

สารันททสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการแสดงอปริหานิยธรรมที่สารันททเจดีย์ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่สารันททเจดีย์ กรุงเวสาลี พระพุทธองค์ทรงตรัสในเรื่องหลักราชอปริหานิยธรรม 7 ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. หมั่นประชุมกันมากครั้ง
2. มีความพร้อมเพรียงในการประชุม
3. ไม่เพิ่มเติมหรือลบล้างบัญญัติโดยพลการ
4. เคารพนับถือผู้อาวุโส
5. ไม่ฉุคร่าสตรหรือรังแกเด็ก
6. สักการะบูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

ตราบใดที่ยังคงประพฤติปฏิบัติตามราชอปริหานิยธรรมทั้ง 7 ประการนี้อยู่ ย่อมมีความสามัคคีไม่มีความเสื่อมถอยในแคว้นแคว้น มีแต่ความเจริญเพียงอย่างเดียว³

¹ อ.จตุกก. (ไทย) 21/32/50-51.

² อ.ปญจก. (ไทย) 22/177/295.

³ อ.สัตตก. (ไทย) 23/21/31-32.

ทิมชาณสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยโกปิยบุตรชื่อว่าทิมชาณ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกปิยะชื่อว่า กักรบัตตะ กรุงโกปิยะ พระพุทธองค์ทรงตรัสเรื่องสัมปรายิกัตถประโยชน์คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อความสุขในภพนี้มีดังนี้ คือ

1. อุฏฐานสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น
2. อารักษสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยการรักษา
3. กัลยาณมิตตตา คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี
4. สมชีวีตา คือ ความเป็นอยู่เหมาะสม

ทิวฐัมมิกัตถประโยชน์คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อความสุขในภพหน้า มีดังนี้ คือ

1. สัทธาสัมปทา คือ ความเป็นผู้มีศรัทธาที่ถูกต้อง
2. สีลสัมปทา คือ ความเป็นผู้มีศีลที่ถูกต้อง
3. จาคสัมปทา คือ ความเป็นผู้มีใจที่ปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการให้ที่ถูกต้อง
4. ปัญญาสัมปทา คือ ความเป็นผู้มีปัญญาที่ถูกต้อง

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงทางแห่งความเสื่อมหรือบายมุข 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. เป็นนักเลงหญิง
2. เป็นนักเลงสุรา
3. เป็นนักเลงการพนัน
4. เป็นผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว¹

พระไตรปิฎก เล่มที่ 24 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต

สังโยชนสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสังโยชน 10 ประการ ซึ่งเป็นกิเลสที่ผูกใจสัตว์ (มนุษย์) ไว้กับทุกข์ มีดังนี้ คือ

โอรัมภาคิยสังโยชน (เบื้องต่ำ) มี 5 ประการ ดังนี้ คือ

1. สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน
2. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย ไม่นั่นใจ
3. สีลัพพตปรามาส คือ ความถือมั่นในศีลวัตร ข้อปฏิบัติ โดยสักแต่จะทำๆ กันไปอย่าง

งมมาย

4. กามฉันทะ คือ ความพอใจในกาม

5. พยาบาท คือ ความคิดร้าย

อุทรมภาคิยสังโยชน (เบื้องสูง) มี 5 ประการ ดังนี้ คือ

1. รุปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน

¹ อัง.อุฏฐก. (ไทย) 23/54/340-344.

2. อรูปราคะ คือ ความตั้งใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน
3. มานะ คือ ความถือตัว ความสำคัญตน
4. อุทัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ
5. อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง ความหลง¹

พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อติวุตตะกะ สุตตนิบาต

มงคลสูตร พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นมงคล คำว่า มงคล หมายถึง เหตุให้ได้รับความสำเร็จ ความเจริญ และสมบัติทั้งปวง ส่วนคำว่า สูตร หมายถึง สิ่งที่มีประโยชน์ ดังนั้น คำว่า มงคลสูตร จึงหมายถึง สิ่งที่มีประโยชน์ ผลดีประโยชน์ หลังประโยชน์ รักษาประโยชน์และ ร้อยรัดประโยชน์ไว้ไม่ให้กระจัดกระจาย ซึ่งจะทำให้ได้รับความสำเร็จ ความเจริญและสมบัติทั้งปวง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบปัญหาแก่เทวดา ขณะประทับอยู่ที่วัดเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-เศรษฐี กรุงสาวัตถี

มงคลในที่นี้คือ มงคล 38 ประการ เป็นหลักที่มนุษย์ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อความเป็นสิริมงคลและความเจริญก้าวหน้า มีดังนี้ คือ

1. ไม่คบคนพาล อันได้แก่ คนที่คิดชั่ว พูดชั่ว และทำชั่ว (เพื่อจะได้ไม่ตกต่ำในทางที่ชั่ว)
2. คบบัณฑิต ได้แก่ คนที่คิดดี พูดดี และทำดี (เพื่อให้พบแต่ความเจริญรุ่งเรืองของชีวิต)
3. บูชาบุคคลที่ควรบูชา คือ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ พระมหากษัตริย์ บิดามารดา ครู อาจารย์และผู้ประพฤติดีตั้งมั่นอยู่ในธรรม (เพื่อให้เกิดแบบอย่างที่ดี)
4. อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม คือ สิ่งแวดล้อมต่างๆรอบตัวจะต้องดี (เพื่อสะดวกในการศึกษาเล่าเรียน)
5. มีบุญวาสนามาก่อน คือ การหมั่นทำบุญสั่งสมความดี (เพื่อเป็นทุนไปสู่ความสุขสำเร็จ)
6. ตั้งตนไว้ชอบ คือ การมีเป้าหมายในชีวิตที่ดีทั้งทางโลกและทางธรรม (เพื่อให้มีเส้นทางชีวิตที่ถูกต้อง)
7. เป็นพหูสูต คือ ผู้ฉลาดรอบรู้ในการศึกษาเล่าเรียน (เพื่อจะได้มีความรอบรู้)
8. มีศิลปะ คือ ชำนาญการในงานต่างๆ (เพื่อให้มีพื้นฐานการประกอบอาชีพการงานที่ดี)
9. มีระเบียบวินัย (เพื่อให้มีหลักการที่ดีในการดำรงชีวิต)
10. มีวาจาสุภาพสันติ (เพื่อให้เกิดความมีเสน่ห์ในตัวเอง)
11. บำรุงบิดามารดา (เป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณคน)
12. สงเคราะห์บุตรธิดา (เป็นแบบอย่างที่ดี)
13. สงเคราะห์ภรรยา (สามี) (เป็นการแสดงความรับผิดชอบ)

¹ อัง.ทสก. (ไทย) 24/13/21.

14. ไม่ให้การงานคั่งค้าง (กิจการงานใดไม่คั่งค้าง)
15. บำเพ็ญทาน (จิตใจจะมีเมตตาสูง)
16. ประพฤติธรรม (เพื่อความสงบของชีวิต)
17. สงเคราะห์ญาติ (เกิดเคราะห์ร้ายก็มีญาติช่วย)
18. ประกอบการงานดี ไม่มีโทษ (อาชีพสุจริตชีวิตปลอดภัย)
19. เว้นจากการทำบาป (เพื่อไม่ต้องชดใช้หนี้กรรม)
20. เว้นจากการเสพของมีนเมา (ให้เป็นคนมีสติอยู่เสมอ)
21. ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย (ให้มีความคิดรอบคอบ)
22. มีความเคารพ (เราจะได้รับความเคารพตอบ)
23. มีความอ่อนน้อมต่อมตน (จะมีคนให้ความนับถือ)
24. มีสันโดษ (จิตใจจะไม่วุ่นวาย)
25. มีความกตัญญู (เพื่อให้เป็นแบบอย่างที่ดี)
26. พังฆรรตามกาล (เพื่อให้มีดวงตาเห็นธรรม)
27. มีความอดทน (จิตใจจะมีความสุขสงบ)
28. เป็นผู้ว่าง่าย (ทำให้ได้รับความรักจากผู้อื่น)
29. เข้าหาสมณะผู้สงบ (ทำให้เข้าใจธรรมที่แท้จริง)
30. สนทนาธรรมตามกาล (ทำให้มีปัญญาเพิ่มพูน)
31. บำเพ็ญเพียรเผากิเลส (ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน)
32. ประพฤติพรหมจรรย์ (ออกบวชหรือบวชใจด้วยเนกขัมมบารมี)
33. เห็นแจ้งในอริยสัจ (ให้ตระหนักรู้ในทุกข์ และเหตุที่เกิดทุกข์ การดับทุกข์ และวิธีดับทุกข์)
34. ทำนิพพานให้แจ้ง (วิปัสสนาภาวนาจนได้นิโรธสมาบัติ)
35. จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม (ทำจิตไม่ให้ติดยึดในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข)
36. จิตไม่เศร้าหมอง (ทำจิตให้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน)
37. จิตปราศจากธุลี (ทำจิตให้เป็นอุเบกขาตลอดเวลา)
38. จิตเกษม (ไม่ให้มีเครื่องดั่งรังไว้ในภพคือถึงซึ่งพระนิพพาน)¹

¹ ชุ.ช. (ไทย) 25/1-13/6-8.

บทที่ 4

การวิเคราะห์องค์ความรู้จากพระสุตตันตปิฎก

ความเป็นมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

การอธิบายความหมายของมนุษย์ตามหลักวิทยาศาสตร์นั้นถือว่ามีมนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีพัฒนาการสูงกว่าสัตว์อื่น ๆ ในด้านสมอง มนุษย์จึงมีความสามารถในการใช้วาจาแสดงเหตุผลและสามารถรู้คิดได้ด้วยเหตุผล มนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์มีสถานะเป็นเพียงสสารชนิดหนึ่งที่มีกระบวนการทำงานซับซ้อน วิทยาศาสตร์ไม่ยอมรับความเป็นจริงของจิต แต่ถือว่าจิตเป็นผลมาจากการทำงานของกาย การที่เราคิดหรือรู้สึกอะไรต่าง ๆ นั้น เป็นเพราะการทำงานของกายในส่วนสมองที่เป็นสสารและมีพัฒนาการอันยาวนาน ร่างกายของมนุษย์เมื่อแยกย่อยลงไปจนถึงที่สุดแล้วเหลือเพียงหน่วยย่อยที่เป็นสสารซึ่งกินที่และมีน้ำหนัก หน่วยย่อยเหล่านี้ต่างทำงานกันอย่างเป็นระบบโดยมีอวัยวะหลักทำหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งทำให้ร่างกายสามารถดำเนินไปได้อย่างสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะระบบประสาทมีการทำงานที่ส่งผลต่อส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทำให้เกิดการตอบสนองต่อสิ่งเร้า เกิดอารมณ์ต่าง ๆ รวมทั้งควบคุมการเคลื่อนไหว การรับความรู้สึก ความทรงจำ ความคิดและพฤติกรรม สมองเป็นส่วนหนึ่งในอวัยวะหลักของระบบประสาทที่มีบทบาทสำคัญในการวางแผน การสร้างสรรค์ การสัมผัส การเรียนรู้ และความจำ มนุษย์จึงสามารถเรียนรู้ได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดและได้สร้างมวลความรู้ไว้อย่างมากมายมหาศาล การอธิบายมนุษย์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์เป็นการอธิบายในเชิงวัตถุหรือสสารซึ่งใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ศึกษามนุษย์ในฐานะที่เป็นสสารแล้วศึกษาเป็นส่วน ๆ ไป เช่น ส่วนประสาท ตา หู จมูก คอ และกระดูก เป็นต้น หรืออาจศึกษามนุษย์ในแง่พฤติกรรม ความคิดและความรู้สึก วิทยาศาสตร์จึงปฏิบัติต่อมนุษย์ในฐานะที่เป็นสสารและความจริงของธรรมชาติที่วิทยาศาสตร์สนใจศึกษาคือโลกธรรมชาติของวัตถุภายนอกในการศึกษามนุษย์วิทยาศาสตร์ศึกษาในแง่เป็นส่วนหนึ่งของโลกภายนอกและใช้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในแง่ที่จะเอาธรรมชาติมาสนองความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้นวัดความเป็นมนุษย์ที่จิตใจ ความหมายของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นจึงหมายถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณอันสูงส่งและมีใจอันสั่งสมไว้ด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ เช่น ความมีสติ ความกล้าหาญ การประพฤติพรหมจรรย์ และการมีความเพียร เป็นต้น บุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ต้องเป็นผู้มีใจสูง มิฉะนั้นแล้วจะเป็นเพียงสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่ชีวิตไม่มีความแตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ เพราะมีความต้องการทางธรรมชาติเหมือนกัน เช่น ความต้องการอาหาร การนอน การสืบพันธุ์ และการป้องกันตัว เป็นต้น ความต้องการเหล่านี้มาจากความคิดและความเชื่อที่ว่าตัวตนมีอยู่จริงจึงทำทุกอย่างเพื่อตัวตนของตน มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ตรงที่มนุษย์สามารถทำตนให้มีธรรมได้โดยมีหลักเกณฑ์ที่ว่าอย่างไรคืออย่างไรไม่ตีและประพฤติปฏิบัติให้เกิดความถูกต้องขึ้นมาโดยควบคุมความรู้สึกแห่งความเป็นตัวตนได้ ความเห็นแก่ตัวจึงจะน้อยลง คนที่มีคุณธรรมต้องเป็นผู้ที่มีธรรม

เป็นระบบปฏิบัติในชีวิตและเป็นผู้ที่สามารถควบคุมความรู้สึกต่าง ๆ ได้ถ้าจิตนั้นได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้ามากยิ่งขึ้นจนสามารถถอนความยึดถือยึดติดในตัวตนได้เหมือน พระอรหันต์ ความทุกข์จะหมดไป คุณธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ที่จะช่วยยกระดับความเป็นสัตว์โลกให้สูงขึ้นจนกลายเป็นอริยชน การที่คนบางคนมีแต่ความฉลาดในทางความคิดและการใช้เหตุผลแต่มีความบกพร่องทางด้านคุณธรรมย่อมทำให้เกิดโทษแก่ตนเองและผู้อื่นเพราะเหตุผลนั้นได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมกิเลส ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการคิดที่ถูกต้อง ซึ่งในทางธรรมเรียกว่าคิดแบบสัมมาทิฐิ และใช้ความคิดเช่นนี้ นำพาจิตใจให้เดินไปบนเส้นทางของอริยชน

พระพุทธศาสนามีทัศนะที่ว่ามนุษย์เป็นภาวะชีวิตที่ยังเกี่ยวข้องกับกายและอยู่ในภุมิ (หมายถึงระดับจิตใจ) ที่อยู่กลางระหว่างเทวภูมิ (สวรรค์) กับ อบายภูมิ (ได้แก่ นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต และอสุรกาย) ภูมิมนุษย์เป็นเหมือนกับขุมทางผ่านไปมา สุดแต่แต่กรรมที่ทำไว้ โลกมนุษย์จึงเป็นได้ทั้งสถานที่ที่ลดระดับคุณค่าของจิตใจให้ต่ำลงหรือเป็นสถานที่ที่ยกระดับและพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทางเลือกและขึ้นอยู่กับศักยภาพในการพัฒนาของแต่ละคน มนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนามีได้หมายถึงมนุษย์ที่มีร่างกายเท่านั้น แต่ยังหมายถึงมนุษย์ที่เกิดจากองค์ประกอบหลายอย่างมาประชุมกัน ดังนั้นความหมายของมนุษย์ในพระพุทธศาสนาจึงมี 2 ประการดังนี้ คือ

1. มนุษย์ระดับสมมติสัจ และ 2. มนุษย์ในระดับปรมาตสัจ

1. มนุษย์ระดับสมมติสัจ หมายถึงมนุษย์ที่เราสามารถเห็นได้ ไม่ใช่มนุษย์ที่เราต้องวิเคราะห์เจาะลึกลงไปถึงความจริงอันสูงสุด มนุษย์ในระดับสมมติสัจนี้คือชีวิตที่เกิดจากกลละ (น้ำใส) แล้วเจริญขึ้นมาเป็นอัมพุทะ (น้ำล้างเนื้อ) แล้วเจริญเติบโตไปเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อ) จากนั้นเป็นขนะ (ก้อนเนื้อ) แล้วมีปุม 5 ปุม คือ มือ 2 เท้า 2 ศีรษะ 1 มนุษย์โดยสมมตินี้เป็นความจริงระดับสมมติที่เกิดจากการมีมติร่วมกันหรือการทำความตกลงร่วมกันที่จะเรียกตามภาวะที่เห็นได้ เช่น ครู อาจารย์ พระ ผู้พิพากษา สูง ขาว อ้วน และผอม เป็นต้น หรืออาจมีชื่อเรียกขานนามกันต่าง ๆ และมนุษย์ระดับนี้มีภาวะชีวิตที่เคลื่อนไป สลายไป ดำรงอยู่ชั่วเวลาเพียงเล็กน้อย¹ ความจริงในระดับสมมตินี้มีประโยชน์เพื่อทำงานร่วมกัน หรือสื่อสารระหว่างกันแต่ถ้าใครก็ตามไปยึดถือสภาวะแห่งความเป็นมนุษย์นี้ย่อมได้รับทุกข์

2. มนุษย์ในระดับปรมาตสัจ หมายถึง มนุษย์ตามความเป็นจริงในระดับปรมาตสัจที่อยู่ในระดับลึกอันเป็นความจริงตามสภาวะธรรมที่ไม่มีรูปพรรณสัณฐานใดเป็นเครื่องกำหนด แต่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่เพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่มารวมตัวกัน มนุษย์ในระดับนี้จึงไม่มีตัวตน เรา เขา สิ่งนั้น หรือสิ่งนี้ ตราบใดที่มีเหตุปัจจัยแปรเปลี่ยนไป กระบวนการแห่งสังขารธรรมย่อมไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ ความจริงในระดับปรมาตสัจนี้มีประโยชน์ที่ช่วยให้เราเกิดปัญญาไม่หลงไป

¹ ข.ม. (ไทย) 29/39/142-145.

ยึดมั่นถือมั่นอย่างผิด ๆ และช่วยให้เราปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ผู้ที่เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงจะไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสและสามารถถอนตนออกมาจากสิ่งสมมติทั้งหลายได้ ความทุกข์ของมนุษย์ทั้งหลายล้วนมาจากความยึดมั่นถือมั่น ถ้ามนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงในระดับปรมาตถสัจ ความยึดมั่นถือมั่นจะค่อย ๆ คลายตัวจนในที่สุดมนุษย์จะหลุดพ้นจากความเป็นทาสของสมมติสัจ และเห็นความเป็นสมมติที่ถูกบัญญัติขึ้นมาโดยมิได้มีส่วนใดที่เป็นจริงคงอยู่นิรันดร

การวิเคราะห์ในระดับปรมาตถสัจนั้นเราสามารถจำแนกแยกแยะได้หลายประการ แต่เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้วมี 2 ประการ คือ กายกับจิต หรือรูปกับนาม นั่นคือส่วนที่เป็นกายคือส่วนที่เป็นรูปธรรมและส่วนที่เป็นจิตคือส่วนที่เป็นนามธรรมทั้งสองส่วนนี้ทำงานสัมพันธ์กันและพร้อมที่จะปรุงแต่งกระทำกรรมต่าง ๆ ต่อไป พระพุทธศาสนาจึงศึกษามนุษย์ทั้งในส่วนที่เป็นธรรมชาติภายนอกและส่วนที่เป็นธรรมชาติภายใน ส่วนที่เป็นธรรมชาติภายนอกคือส่วนที่เป็นกายอันเป็นส่วนรูปธรรมที่เกิดจากมหาภูตรูป 4 มี ดิน น้ำ ลม และไฟเป็นหลัก ซึ่งทำให้เกิดรูปร่างต่าง ๆ ปรากฏขึ้นมามีคุณสมบัติกินเนื้อที่มีรูปร่าง และอยู่ในเวลา รูปร่างหรือกายนี้เป็นส่วนที่ตั้งอยู่ได้ไม่นานดังพุทธพจน์ที่ว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้จักปราศจากวิญญูณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น”¹ ซึ่งมีความหมายที่สะท้อนให้เห็นว่าร่างกายของมนุษย์มีระยะเวลาที่อยู่ได้ไม่นานจักต้องเสื่อมถอยเหลือแต่ซากที่ไร้วิญญูณจึงไม่ต่างจากท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ และพุทธพจน์อีกประโยคหนึ่งที่ว่า “ภิกษุผู้รู้แจ้งว่าร่างกายนี้เปรียบเหมือนฟองน้ำ รู้ชัดว่าร่างกายนี้มีลักษณะจุพยับแดด”² ซึ่งมีความหมายที่ว่าพระภิกษุผู้รู้แจ้งในธรรมย่อมเห็นความจริงแท้ของร่างกายที่ไม่ต่างจากฟองน้ำซึ่งไม่สามารถตั้งอยู่ได้นานต้องแปรปรวนไปเพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนแท้จริง จึงไม่ต่างจากพยับแดดเมื่อปรากฏในที่ไกลดูเสมือนว่าเป็นรูปที่จะยึดจับต้องได้ แต่เมื่อเข้าใกล้จึงประจักษ์แก่ตาว่ามีแต่ความว่างเปล่า รูปร่างในทัศนะทางพระพุทธศาสนาจึงมีสภาพเป็นมายาและไม่สามารถคงทนอยู่ได้นานต้องเสื่อมไปและหลุดไป

ส่วนที่ตรงข้ามกับกายคือจิตอันเป็นส่วนธรรมชาติภายในที่มองไม่เห็น ไม่มีรูปปรากฏจึงเป็นสิ่งที่เรียกว่านามธรรม ซึ่งเป็นออสสารที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่าส่วนนี้มีอยู่และมีความพิเศษกว่าธรรมชาติภายนอก จิตนี้พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า “เทียวไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ”³ ซึ่งมีความหมายที่ว่าจิตเป็นสิ่งที่ไม่อยู่นิ่งและรับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ การที่ทรงตรัสว่าจิตนี้เทียวไปดวงเดียวนั้นมิได้หมายความว่าจิตมีดวงเดียวแต่หมายความว่าจิตเกิดขึ้นที่ละดวง ๆ ดวงหนึ่งดับอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งจะไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน การเกิดอย่างต่อเนื่องนี้รวดเร็วมากจนทำให้ดูเหมือนว่าจิตมีดวงเดียว จิตเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง นั่นคือ ไม่มีสณฐานและไม่มีสี

¹ พ.ศ. (ไทย) 25/41/38.

² พ.ศ. (ไทย) 25/46/41.

³ พ.ศ. (ไทย) 25/37/37.

และการที่จิตอาศัยอยู่ในถ้ำนี้จึงหมายถึงอาศัยอยู่ในร่างกายที่เกิดจากมหาภูตรูป 4 มีดิน น้ำ ลม และ ไฟที่ทำงานประสานกัน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่จิตตั้งปรากฏพุทธพจน์ใน พระสุตตันตปิฎกที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเตือนไว้ว่า “จิตที่ตั้งไว้ผิผิงทำให้ได้รับความเสียหายยิ่งกว่า ความเสียหายที่โจรเห็นโจร หรือผู้จองเวรเห็นผู้จองเวรจะพึงทำให้แก่กัน”¹ นั่นคือจิตที่ถูกนำไปตั้งไว้ในอกุศลกรรมย่อมนำมาซึ่งความเสียหายอย่างร้ายแรงยิ่งกว่าโจรที่เป็นคู่อาฆาตกัน เมื่อเห็นแล้ว ต้องฆ่ากัน หรือผู้จองเวรกันเมื่อเห็นกันแล้วย่อมเบียดเบียนทำร้ายกันอย่างรุนแรงเพื่อให้อีกฝ่าย ได้รับความเสียหายอย่างเต็มที่ การดูแลรักษาจิตให้ตั้งมั่นในกุศลกรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญในทาง พระพุทธศาสนาตั้งพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเตือนไว้ว่า “จิตที่ตั้งไว้ชอบ ย่อมอำนวยให้ได้ผล ที่ประเสริฐยิ่ง ที่มารดาบิดาก็ทำให้ไม่ได้หรือแม่แต่ญาติเหล่าอื่นก็ให้ไม่ได้”² ความหมายของ พุทธพจน์นี้ทำให้เห็นว่าจิตที่มุ่งมั่นประพฤติกุศลกรรมย่อมทำให้เกิดผลดีซึ่งเราต้องทำด้วยตนเองไม่ มีใครทำให้แก่กันได้ถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะเป็นมารดาบิดาหรือญาติพี่น้องเพราะธรรมย่อมสนองตอบ ต่อผู้ประพฤติธรรม

สำหรับส่วนที่เรียกว่าสมองนั้นในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกายซึ่งสมอง นี้ทำหน้าที่เหมือนกับสถานีของจิต หรืออาจเปรียบได้กับคอมพิวเตอร์ที่สามารถนำพาความคิด ออกมาจากจิตรวมทั้งควบคุมความสมดุลภายในของร่างกาย ส่วนจิตเหมือนกับเครื่องบันทึกเทปที่ บันทึกการกระทำของเรา ไม่ว่าเราจะแอบซ่อนการกระทำอย่างไรย่อมไม่สามารถหนีพ้นการบันทึก ของจิตได้ ดังคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วย ใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะทำดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงา ติดตามตัวเขาไปด้วย ฉะนั้น”³ ดังนั้นบุคคลใดก็ตามไม่ว่าจะกระทำความดีหรือชั่วล้วนเป็นผลมาจากจิต หรือใจที่เป็นตัวบงการให้บุคคลกระทำไปตามแรงอำนาจของมัน บุคคลจะสำเร็จได้ก็เพราะใจ จะรับ ทูทุกข์ก็เพราะใจและจะรับสุขก็เพราะใจซึ่งพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมออกมาทางกายและวาจาและผล ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของเขานั้นจะติดตามตัวเขาเหมือนเงาที่ติดตามตัวจึงไม่มีใครหนีพ้นการ กระทำของตนเอง

มนุษย์ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาคือชีวิตที่มีความประเสริฐและมีความสำคัญในตัวเอง ซึ่งความสำคัญนี้มีได้ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ชีวิตจึงสามารถมีความสมบูรณ์ได้ในตัวของมันเอง ไม่ใช่เป็น เพียงเครื่องมือหรือส่วนประกอบที่จะถูกนำไปใช้สร้างสรรค์สิ่งอื่นๆ แต่มนุษย์มีความหมายในเชิงเป็น ผู้กระทำและมีความสามารถพิเศษคือการฝึกฝนตนเองได้จนกระทั่งเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งต่างจากสัตว์ ซึ่งต้องอาศัยมนุษย์เป็นผู้ฝึกให้และฝึกได้ในขอบเขตที่จำกัด มนุษย์ที่สมบูรณ์ในทางพระพุทธศาสนา

¹ ขุ.ธ. (ไทย) 25/42/39.

² ขุ.ธ. (ไทย) 25/43/39.

³ ขุ.ธ. (ไทย) 25/2/24.

จึงเป็นชีวิตที่ต้องฝึกฝนตนเองหรือพัฒนาตนเองอยู่เสมอ ซึ่งการฝึกฝนตนเองนี้มีการพัฒนาทั้งในแบบไตรสิกขาและแบบมรรคมีองค์ 8

ตามที่กล่าวมานี้เราจะเห็นได้ว่ามนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นเป็นสัตว์ที่ต้องพัฒนาและถ้าพัฒนาไปจนถึงขั้นสูงสุดจะมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของคุณค่าอันสูงสุดซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ได้สร้างหรือกำหนดขึ้นมาเอง หากแต่เป็นสิ่งที่มียูอยู่เป็นอยู่ในตัวเอง คุณค่าสูงสุดนี้เป็นอุดมคติของมวลมนุษยที่เป็นความจริงสูงสุดและเป็นความดีงามสูงสุดที่เรียกว่าพระนิพพาน ซึ่งต่างจากสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นคุณค่าสามัญและเป็นค่านิยมอันนำไปสู่การสนองความเห็นแก่ตัวและสนองผลประโยชน์ซึ่งมนุษย์เป็นผู้กำหนดขึ้นมา

กำเนิดและที่มาของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้คุณค่าความสำคัญแก่มนุษย์มากเพราะถือว่าเป็นสัตว์ประเสริฐที่สามารถพัฒนาการไปได้เรื่อย ๆ จนถึงขีดสูงสุดคือความเป็นอริยชนที่สามารถบรรลุหลุดพ้นจากสังสารวัฏไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป การที่มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาได้เช่นนี้เพราะมนุษย์มีปัญญา และปัญญานี้เองที่นำพามนุษย์ไปสู่สุคติภูมิหรือแม้แต่ไปพระนิพพาน ฉะนั้นถ้ามนุษย์ขาดปัญญา มนุษย์จะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกิเลสที่ทำให้เกิดวิชชาและนำพามนุษย์ไปสู่ทุคติภูมิอันเป็นทางมืด พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงเหตุแห่งความทุกข์คือตัณหาและตัณหาที่เองที่มาจากอวิชชาคือความไม่รู้จึงทำให้มนุษย์เกิดการปรุงแต่งต่าง ๆ จนกลายเป็นความอยากหรือตัณหาแล้วไปยึดถือในสิ่งที่ตนเองอยากนั้นจนเกิดเป็นภพชาติ ชรา มรณะ แล้วเกิดทุกข์ขึ้นมา ตัณหาจึงเป็นเรื่องที่มนุษย์ต้องควบคุมและตัดให้ขาดจึงจะพ้นจากสังสารวัฏ

ในอัครคัมภีร์สุตตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับสามเณรว่าเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะถึงความเสื่อมสลายของโลกและสัตว์โลกที่รอดชีวิตได้ไปเกิดในชั้นอภิสสรพรหมซึ่งเป็นชั้นที่พระพรหมมีรัศมีแผ่ซ่านออกจากร่างกาย มีปิติเป็นอาหารนึกคิดอะไรได้ตั้งใจปรารถนา ท่านสามารถสัญจรไปมาในอากาศและมีชีวิตที่ยาวนานมาก ครั้นเวลาล่วงเลยมานานโลกนี้ก่อตัวขึ้นมาใหม่โดยเริ่มจากสภาพที่เป็นน้ำแม่เต็มอวกาศ ไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาว ความมืดมิดปกคลุมไปทั่ว ต่อมาเกิดวันดินลอยบนน้ำส่งกลิ่นหอมและมีรสอร่อยทำให้สัตว์ผู้หนึ่งที่กำลังสัญจรในอากาศได้กลิ่นจึงเกิดความโลภแล้วใช้นิ้วช้อนวันดินขึ้นมาลิ้มดู รสวันดินนั้นแผ่ซ่านจึงเกิดความอยากในรสขึ้นมา แม้สัตว์อื่นก็เช่นกันได้ทำตามอย่างจึงเกิดความอยากในรส ต่อมาสัตว์เหล่านั้นได้ปั้นวันดินเป็นคำเพื่อบริโภคทำให้รัศมีที่แผ่ออกจากร่างกายค่อย ๆ หายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวได้ปรากฏขึ้นมาทำให้เกิดกลางวันและกลางคืน โลกนี้พื้นตัวขึ้นมาอีก สัตว์ทั้งหลายบริโภควันดินเป็นอาหาร ร่างกายหยาบขึ้น และผิวพรรณได้ปรากฏแตกต่างกันไป ทำให้พวกที่มีผิวพรรณงามดูหมิ่นพวกผิวหยาบทราม ความมานะถือตัวได้เกิดขึ้นแล้ว วันดินจึงหายไป สัตว์ทั้งหลายต่างโหยหาวันดินนั้น แต่ปรากฏว่าไม่มี ต่อมาเมื่อเกิดดินปรากฏขึ้นเหมือนดอกเห็ด สัตว์เหล่านั้นได้บริโภคสะเก็ดดินร่างกายจึงหยาบขึ้นมา ผิวพรรณ

ปรากฏแตกต่างกันพวกผิวพรรณงามดูหมิ่นพวกผิวพรรณทราม ความมานะถือตัวเกิดขึ้นมาเพราะ การดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย สะเก็ดดินจึงหายไป แต่ปรากฏว่ามีเครื่องดินซึ่งมีลักษณะเหมือน เถาผักบุงเกิดขึ้น เครื่องดินนี้มีลักษณะกลิ่นหอมและมีรสดี สีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี สัตว์ เหล่านั้นพากันบริโภค ร่างกายมีความหยาบขึ้น ผิวพรรณปรากฏแตกต่างกันทำให้เกิดการดูหมิ่น พวกผิวพรรณทรามความมานะถือตัวเกิดขึ้นเพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย เครื่องดินจึง หายไป พวกสัตว์ทั้งหลายต่างทุกขระทมบ่นเพ้อถึงเครื่องดิน ผลปรากฏว่าข้าวสาลีอันมีผลิดผลที่ไม่ ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารปรากฏขึ้น เมื่อใดที่พวกสัตว์เหล่านั้นเก็บ ข้าวสาลีเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น ความพร่องจึงไม่ปรากฏเลย สัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าว สาลีที่สุกเองนี้โดยพวกสัตว์นั้นไม่ต้องไถ เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้าร่างกายของสัตว์เหล่านั้นมีความ หยาบมากขึ้น ผิวพรรณแตกต่างกันไป อวัยวะเพศได้ปรากฏขึ้นมาสัตว์เหล่านั้นต่างเพ่งดูอวัยวะ เพศกันจนเกิดความกำหนัดและความเร่าร้อนจึงได้เสพเมถุนกัน สัตว์อื่น ๆ ที่ไม่พอใจการเสพเมถุน ได้ใช้ฝุ่นหรือขี้เถ้าหรือมูลโคขวางใส่พวกที่เสพเมถุน พวกที่เสพเมถุนจึงแยกตนเองออกไปสร้าง บ้านเรือนและเกิดความเกียจคร้านที่จะหาข้าวสาลีมาบริโภคเป็นมือ ๆ ในแต่ละครั้ง จึงคิดหาทาง เก็บสิ่งสมข้าวสาลีเพื่อจะได้ไม่ต้องออกไปหาหลายครั้ง ทำให้ข้าวสาลีเกิดมีรำหรือเมล็ดและมีแกลบ หุ้มเมล็ด ต้นข้าวสาลีที่เกี่ยวข้องแล้วไม่กลับงอกขึ้นมาอีก ทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดความทุกข์และปรับ ทุกข์กันถึงสมัยอดีตที่เคยสถิตในอาภัสสรพรหมที่นึกคิดอะไรสำเร็จตามปรารถนา มีปิติเป็นอาหาร มี รัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศและมีชีวิตที่ยาวนาน แต่บัดนี้ทุกอย่างได้หายไป เพราะบาปอกุศลธรรม สัตว์ทั้งหลายจึงตกลงกันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน ทำให้มีสัตว์ ผู้หนึ่งเกิดความโลภถือเอาส่วนที่เขาไม่ให้มาบริโภคจึงถูกจับได้ และเกิดทำร้ายกันด้วยฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง และท่อนไม้บ้าง นับแต่นั้นมาจึงเกิดการครหา กัน เกิดการพูดเท็จ และการใช้อาวุธ¹

เมื่อเริ่มมีการเสพเมถุนกันขึ้นมาจึงมีการเกิดและพัฒนาการของสัตว์ ซึ่งการเกิดของสัตว์ โดยเฉพาะมนุษย์นั้นจะเกิดขึ้นมาเป็นตัวตนได้ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1. บิดา มารดาพร้อมกัน 2. มารดามีไขสุกพร้อมกันที่จะผสม และ 3. สัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์²

เรื่องกำเนิดของรูปร่างมนุษย์นี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับอินทกยักร์เมื่อครั้งทรงประทับ ณ ภูเขาคินทกุฎ เขตกรุงราชคฤห์ ทรงตรัสถึงที่มาแห่งร่างกายโดยเริ่มตั้งแต่ชีวิตที่อยู่ในครรภ์ มารดาซึ่งมีลักษณะเป็นรูปละเอียดยดกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการ สะบัด 3 ครั้ง รูปละเอียดยนี้เรียกว่ากลละ จากกลละค่อย ๆ พัฒนาเป็นอัมพุทะ ซึ่งเป็นรูปละเอียดยที่ เกิดถัดจากกลละนั้นไป 7 วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อและมีลักษณะเหมือนติบุกเหลว จากอัมพุทะ ค่อย ๆ พัฒนาไปเป็นเปสิ ซึ่งเป็นชิ้นเนื้อเล็กๆ จากเปสิพัฒนาเป็นขณะซึ่งเป็นก้อนๆ หลังจากนั้น

¹ที.ปา. (ไทย) 11/120-131/89-96.

²ม.ม. (ไทย) 12/408/443-444.

ขณะเกิดเป็นปุม 5 ปุม มีแขน 2 เท้า 2 และศีรษะ 1 ต่อจากนั้นมาจึงเกิดผม ขน และเล็บ และสัตว์ใน
ครรภนั้นได้อาหารที่มารดาได้กลืนกินเข้าไป¹

จากจุดนี้ทำให้เราเห็นได้ถึงญาณวิถีของพระพุทธเจ้าที่ทรงหยั่งเห็นความเป็นไปของชีวิตที่
อยู่ในครรภมารดาโดยที่ไม่ทรงใช้เครื่องมือวิทยาศาสตร์ใด ๆ เลย ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่อง
นี้มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกสรุปความได้ว่า โลกถูกอะไรนำไป โลกถูกอะไรผลักใส่ไป อะไรเล่า
เป็นธรรมชาติโลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตอบเหตุตานั้นสรุปความได้ว่า โลกถูก
ตัณหานำไป ถูกตัณหาผลักใส่ไป และตัณหาเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ²

ดังได้กล่าวมานี้เราสามารถสรุปได้ว่าตัณหาคือสาเหตุการเกิดของสัตว์โลกและตัณหาเฝ้า
ที่ทำให้สัตว์โลกทั้งปวงเผชิญกับความทุกข์ ถ้าเราดับตัณหาได้การเกิดนั้นย่อมไม่มี แต่เพราะเรามี
ตัณหาจิตของสัตว์โลกจึงไม่หยุดนิ่ง จิตพล่านไป เพราะธรรมชาติของจิตนั้นชอบเกี่ยวเกาะกับ
อารมณ์ต่าง ๆ ถ้าจิตขาดการฝึกฝน อบรม ในทางธรรม จิตจะยึดติดกับสิ่งที่มันเกี่ยวเกาะจนเกิดเป็น
ความทุกข์ เพราะทุกสิ่งในโลกต้องเปลี่ยนแปลงไป เมื่อสิ่งที่จิตไปยึดมั่นต้องเปลี่ยนแปลงไป จิตจะเป็นทุกข์
เพราะความไม่คงตัวของสิ่งนั้น ๆ トラบใดก็ตามที่สัตว์โลกยังหลงอยู่ในทะเลแห่งตัณหา トラบนั้น
สัตว์ทั้งหลายย่อมเวียนว่ายในสังสารวัฏ ไม่สามารถหลุดพ้นจากกระแสแห่งการเวียนว่ายตายเกิด
เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนได้กระทำไว้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสไว้ว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตาม
กรรม หมูสัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเสมือนรถที่แล่นไป
หมุดเป็นเครื่องตรึงไว้ ฉะนั้น”³

เราอาจกล่าวได้ว่ารถที่แล่นไปได้เป็นเพราะมีหมุดหรือนอตยึดตรึงกันได้ ถ้านอตหลุด
เมื่อใดรถจะวิ่งไปไม่ได้ ซึ่งเหมือนกับกรรมของสัตว์ทั้งหลายเป็นตัวกำหนด ให้สัตว์เหล่านั้นเป็นไป
ตามกรรมและกรรมนั้นย่อมติดตามผู้กระทำเหมือนดังเงาติดตามตัว

จากอัครคัมภีร์สุตตรได้ทำให้เราเห็นว่ากรรมหรือการกระทำของสัตว์ที่มาจากความอยาก
อยากเห็นยอมทำให้เกิดตัณหาและเกิดกิเลสเป็นตัวผลักดันทำให้เกิดความรู้สึกอยากลิ้มลองรสของ
สิ่งที่ตนเองไม่รู้จักและไม่เคยเห็นเมื่อลิ้มรสแล้วจึงเกิดความติดใจและเป็นทุกข์เมื่อสิ่งเหล่านั้นหายไป
และไม่เป็นไปตามใจหวัง เราจะเห็นได้ว่าแม้พรหมจะมีภูมิจิตในระดับสูงปานใด แต่สามารถตกต่ำ
ลงมาได้ จนมีอาจเหาะไปในอากาศและไม่สามารถหนีภรรณนาอะไรได้ตั้งใจ ทั้งนี้เป็นเพราะพรหม
เหล่านั้นยังไม่สามารถตัดขาดซึ่งกิเลสตัณหา จึงทำให้มีโอกาสที่จะตกเข้าสู่กระแสแห่งสังสารวัฏ และ
ความตกต่ำของสัตว์ทั้งหลายนั้นมีไฉ้จะมีผลต่อตนเองเท่านั้นยังมีผลต่อสิ่งแวดล้อมทำให้เกิดการ
อุบัติขึ้นของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว กลางคืน กลางวัน และฤดูกาลต่าง ๆ ยิ่งเมื่อใดเสพ
เมถุนกัน ทำให้เกิดความติดใจ จิตยิ่งตกต่ำมากขึ้น ทำให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก ความรู้สึกแห่ง
ความเป็นตัวตนของตน และพวกของตนได้เกิดขึ้น จนถึงแก่บริภาษกัน ทำร้ายกันสุดท้ายถึงขั้นใช้

¹ ส.ส. (ไทย) 15/235/337-338.

² ส.ส. (ไทย) 15/63/74.

³ ช.ธ. (ไทย) 25/660/654.

อาวุธอันแสดงให้เห็นถึงกิเลสฝ่ายโทสะที่มีความรุนแรงและเข้มข้นมากขึ้น นับแต่นั้นมาการผิดศีลธรรมมีมากขึ้น เมื่อมีความสำนึกเกิดขึ้นมาจึงมีการประชุมกันเพื่อเลือกษัตริย์ให้เป็นสมมติเทวราชเพื่อเป็นหัวหน้าปกครอง จากนั้นจึงเกิดการแบ่งชั้นวรรณะมีพวกพราหมณ์ แพศย์ และพวกคฤหบดี ทั้งหมดนี้ทำให้เห็นกรรมของสัตว์ที่เกิดขึ้นมาเพราะมีเจตนาที่นำไปสู่การปฏิบัติตามใจอยาก ทำให้ผลที่เกิดขึ้นมาคือวิบากกรรม ซึ่งเป็นได้ทั้งกุศล อกุศล และอัปยาคฤตคือเป็นกลางอันไม่เป็นไปในฝ่ายกุศลและอกุศล ไม่ดีและไม่ชั่ว ได้แก่ กิริยา รูป และนิพพาน

องค์ประกอบของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา

ตามทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นกายกับจิต หรือรูปกับนาม ซึ่งต่างจากวิทยาศาสตร์ที่มีทัศนะในเรื่องมนุษย์โดยถือว่าเป็นสารชนิดหนึ่งที่มีกระบวนการทำงานซับซ้อนโดยไม่ยอมรับความเป็นจริงของจิต แต่ถือว่าจิตเป็นเพียงการทำงานของกาย การที่เราคิดหรือรู้สึกหรือมีอาการใดนั้นเป็นเพราะการทำงานของกายในส่วนของสมองที่เป็นสสารและมีพัฒนาการอันยาวนาน การศึกษามนุษย์ในแนววิทยาศาสตร์เป็นการศึกษามนุษย์ในฐานะที่เป็นสสารและมีการศึกษาแบบเป็นส่วน ๆ หรือเป็นระบบ เช่น ระบบกล้ามเนื้อ ระบบโครงร่าง ระบบประสาท ระบบต่อมไร้ท่อ ระบบย่อยอาหาร ระบบไหลเวียนโลหิต ระบบหายใจ และระบบสืบพันธุ์ เป็นต้น วิทยาศาสตร์อาจศึกษามนุษย์ในแง่พฤติกรรม ความคิด และความรู้สึก อันเป็นการศึกษาคนแบบจิตวิทยา ซึ่งใช้วิธีการทดลองในเชิงวิทยาศาสตร์ โดยใช้สัตว์บ้างมนุษย์บ้างทดลองซ้ำแล้วซ้ำอีกจนกว่าจะได้ความจริงแล้วสรุปออกมาเป็นผลทำให้เกิดเป็นทฤษฎีต่าง ๆ แต่กระนั้น การศึกษาแบบวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถอธิบายมนุษย์ในบางแง่มุมที่ล้ำลึกในเรื่องของจิตใจ ความจริงของธรรมชาติที่วิทยาศาสตร์สนใจศึกษาคือธรรมชาติของวัตถุซึ่งเป็นความจริงบางส่วน วิทยาศาสตร์ยังไม่ได้ให้คำตอบอย่างเต็มที่เกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตภายในของมนุษย์ ความก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์ทางจิตจึงยังไม่สามารถตอบสนองได้อย่างเต็มที่ต่อปัญหาในสังคมปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาศึกษามนุษย์ทั้งในส่วนที่เป็นธรรมชาติภายนอกและส่วนที่เป็นธรรมชาติภายใน กล่าวคือธรรมชาติภายนอกหรือส่วนที่เป็นรูปธรรมนั้นเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันทำให้เกิดเป็นรูปร่างต่าง ๆ โดยเฉพาะรูปร่างแห่งความเป็นมนุษย์ และธรรมชาติภายใน คือส่วนที่พระพุทธศาสนายอมรับในความเป็นนามธรรมนี้ว่ามีอยู่ และมีความพิเศษกว่าธรรมชาติภายนอก เพราะเป็นส่วนที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “คุณค่า” อันเป็นเรื่องของความดีงามสูงสุดที่ทำให้ชีวิตมนุษย์มีคุณค่า ความเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่เกิดจากองค์ประกอบทั้งรูปธรรมและนามธรรมมาประชุมกัน เมื่อใดที่องค์ประกอบซึ่งเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้ความเป็นมนุษย์เกิดขึ้นมีอันเป็นต้องแตกสลายไปความเป็นมนุษย์จะไม่มี พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ปฏิเสธความมีอยู่อย่างถาวรของตัวตนและเชื่อว่าสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาไม่มีสิ่งใดคงที่ คงตัว เพราะว่ามันมีสภาวะที่ตั้งอยู่ได้ไม่นานต้องถูกบีบคั้นอยู่เสมอ ตัวตนที่เราเห็นว่ามีอยู่นั้นแท้จริงแล้วมันมิได้มี

อยู่อย่างเป็นตัวตนแท้จริงและถาวร มันมีอยู่ในลักษณะเป็นมายาเราจึงไม่สามารถไปบังคับหรือกำหนดให้ตัวตนนั้นเป็นไปตามใจปรารถนา ร่างกายที่ปรากฏแก่เราถ้าเราพิจารณาอย่างละเอียดแล้วเราจะเห็นว่าล้วนเกิดมาจากองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกัน ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้เป็นภาวะพื้นฐานสำคัญซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นรูปและนาม ได้แก่ ธาตุ ชันธ์ และอายตนะ การมองเห็นหรือเข้าถึงปรมาตถสภาวะธรรมเหล่านี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เราเห็นความจริงของชีวิตอย่างถูกต้องและรู้จักจัดการกับชีวิตของตนอย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

ธาตุ

ธาตุ มีความหมายในทางพระพุทธศาสนาที่หมายถึง “สิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย”¹ นั่นคือพระพุทธศาสนาต้องการจะพูดถึงธาตุในนัยที่ว่าคุณสมบัติที่มีอยู่ในวัตถุ

พระพุทธศาสนามีการกล่าวถึงธาตุเป็นจำนวนมากแต่ธาตุหลักที่เป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิตโดยเฉพาะชีวิตมนุษย์มีทั้งหมด 6 ธาตุ ได้แก่ ปรฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญานธาตุ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

1. ปรฐวีธาตุ (ธาตุดิน) หมายถึง สสารที่มีคุณสมบัติกินเนื้อที่และเป็นของแข็งซึ่งเราสังเกตเห็นได้ง่าย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ และอาหารเก่า เป็นต้น

2. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) หมายถึง ส่วนที่มีคุณสมบัติไหลได้ ขยายขนาดได้ เป็นของเหลวเกาะกุมตัวมันเองอยู่ เป็นสภาวะที่ดูดซึมและมีความเอิบอาบ เช่น เลือด หนอง น้ำลาย น้ำมูก น้ำตา เหงื่อ มันข้น เปลวมัน ไขข้อ ดี เสลด และมูตร เป็นต้น

3. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) หมายถึงส่วนที่มีคุณสมบัติในการเผาไหม้จึงทำให้เกิดความร้อนและความอบอุ่น อีกทั้งยังหมายถึงธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรมและเร่าร้อน

4. วาโยธาตุ (ธาตุลม) หมายถึง ส่วนที่ระเหยลอยได้เป็นสภาวะที่เคลื่อนที่ ไม่อยู่นิ่งพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นและพัดลง ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปในอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก

5. อากาศธาตุ (ธาตุอากาศ) หมายถึง สภาวะว่างเปล่า ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของว่าง ของดื่ม ของเคี้ยว และของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยวของลิ้มรส และช่องแห่งอวัยวะทั้งหลายหรือที่อื่นใดที่มีลักษณะเป็นของเฉพาะตนที่เป็นสภาวะว่างเปล่าและมีความว่างเปล่า

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*.

6. วิญญาณธาตุ (ธาตุคือวิญญาณ) เป็นธาตุที่ทำให้เรารู้สุข ทุกข์ และอทุกขมสุขคือไม่ทุกข์และไม่สุข (มีอาการไม่หวั่นไหวไปในทางใดทางหนึ่ง) วิญญาณธาตุนี้เป็นนามธาตุที่มีลักษณะตรงข้ามกับธาตุทั้ง 5 ที่กล่าวมาในข้างต้นซึ่งเป็นรูปธาตุ โดยเฉพาะอากาศธาตุนั้นแม้ว่าจะไม่มีรูปแต่เนื่องอยู่กับรูปจึงจัดว่าเป็นรูปธาตุเช่นกัน¹

สำหรับอากาศธาตุนั้นเราอาจกล่าวได้ว่าเป็นธาตุว่างที่มีคุณสมบัติให้เนื้อที่แก่ธาตุอื่น ๆ จะได้ตั้งอยู่ได้และเป็นสิ่งรองรับสิ่งที่มาตั้งบนความว่าง จึงเป็นคนละอย่างกับธาตุลุ่ม เพราะอากาศธาตุเป็นธาตุว่างที่ให้สิ่งต่าง ๆ มาตั้งอยู่บนที่ว่าง สมมุติว่าเรานั่งบนเก้าอี้ เรานั่งได้เพราะมีที่ว่างมารองรับกันของเรา อากาศธาตุหรือที่ว่างจึงเป็นธาตุหรือที่ว่างที่ให้อะไรต่าง ๆ มาตั้งอยู่บนที่ว่างได้อันเป็นเรื่องละเอียดที่มองไม่ได้ด้วยตา

ดังนั้นเราอาจสรุปได้ว่ามนุษย์ทุกคนมีธาตุทั้ง 4 หรือแม้แต่ดินก้อนหนึ่งหรือหินก้อนหนึ่งก็มีธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ส่วนที่แข็งและกินพื้นที่คือธาตุดิน ส่วนธาตุน้ำคือส่วนที่เป็นของเหลว ธาตุลมคือส่วนที่เป็นก๊าซระเหยออก ธาตุไฟคืออณูอนุภาค เราจึงไม่สามารถระบุลงไปว่าส่วนใดเป็น ดิน น้ำ ลม ไฟ อย่างล้วน ๆ เพราะมันประกอบกันอยู่และทำงานร่วมกัน สำหรับอากาศธาตุเป็นธาตุว่างที่รองรับสิ่งที่มาอยู่บนความว่าง ได้แก่ พวกธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ อากาศธาตุจึงเนื่องอยู่กับรูป และทั้ง 4 ธาตุนี้ยังเป็นที ๆ ให้วิญญาณมาอาศัยทำหน้าที่ของมันได้คือทำหน้าที่ทางจิตวิญญาณ

ขั้น

ขั้น ซึ่งความหมายในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง “กอง พวก หมวด และหมู่”² มีความสำคัญในฐานะที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในอุปาทานขั้น 5 นี้ว่า ขั้น 5 แต่ละอย่าง ๆ นั้นเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของขั้น 5 แต่ละอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ และความดับแห่งขั้น 5 แต่ละอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ เมื่อทรงพิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมไปในอุปาทานขั้น 5 ไม่นานนัก จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะหมดความยึดมั่นถือมั่น การพิจารณาขั้น 5 จึงมีความสำคัญและนิยมใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยใช้ควบคู่ไปกับการพิจารณาธรรมในไตรลักษณ์ เพราะเหตุว่าตราบใดที่เรายังไม่สามารถเห็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาในเบญจขั้นแล้วตราบนั้นเราย่อมไม่สามารถหลุดพ้นจากกระแสแห่งสังสารวัฏ

ขั้นหรือเบญจขั้นนี้มีทั้งหมด 5 กอง ซึ่งมีกล่าวไว้ในพระสูตรตันตปิฎก ดังนี้ คือ

1. รูป คือส่วนที่เป็นรูปร่างหรือสิ่งที่เป็นวัตถุทั้งหมด อันจัดว่าเป็นรูปธรรม
2. เวทนา คือส่วนที่เป็นความรู้สึก ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ และเฉย ๆ ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ไม่เป็นไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ยกตัวอย่างว่า ตาเห็นรูปที่สวยงาม ความรู้สึกเป็นสุขจะเกิดขึ้น

¹ ม.อ. (ไทย) 14/348-353/405-408.

² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 32.

ความสุขที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่าสุขเวทนา แต่ถ้าตาเห็นสิ่งที่น่าเกลียดหรือไม่น่าพอใจ ความรู้สึกเป็นทุกข์ จะเกิดขึ้น ความทุกข์ที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า ทุกขเวทนา แต่ถ้าตาเห็นสิ่งทั้งหลายแต่จิตกลับมีอาการเฉย ไม่เอนเอียงไปในทางสุขหรือทุกข์ ความรู้สึกเช่นนี้เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา

เราจะเห็นได้ว่าเวทนานี้มีอิทธิพลมากเพราะเป็นแรงผลักดันให้คิดปรุงแต่งและนำไปสู่การกระทำต่าง ๆ

3. สัญญา คือความจำได้หมายรู้ลักษณะ ทรวดทรงสัญญาณ สี อากาศและสมมติบัญญัติต่าง ๆ

4. สังขาร คือสภาพที่ปรุงหรือเครื่องปรุงแต่งคุณภาพของจิตให้เกิดความนึกคิดเป็นกุศลหรืออกุศล หรือเป็นกลาง ๆ

5. วิญญาณ คือ การรู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ในทางพระพุทธศาสนาแบ่งวิญญาณออกเป็น 6 ชนิด ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ¹

วิญญาณมีความสำคัญในฐานะที่เป็นฐานให้แก่นามขันธ์อื่น ๆ เพราะการที่จะเกิดนามขันธ์อื่น ๆ ได้นั้นต่อเมื่อเราต้องเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้มรส และได้สัมผัสจึงเกิดความรู้สึก (เวทนา) เกิดจำได้หมายรู้ (สัญญา) และเกิดการปรุงแต่ง (สังขาร) สมมุติว่าถ้าเราได้ยินเสียงประทัดตึง “ปัง” เรา รู้สึกตกใจ การได้ยินนี่เป็นการรู้แจ้งทางหูโดยที่โสตวิญาณลุกขึ้นมาทำหน้าที่การได้ยินจึงเกิดขึ้นเมื่อได้ยินแล้วจึงเกิดความรู้สึกตกใจอันเป็นเวทนา เมื่อเกิดความรู้สึกแล้วเราจำได้ว่าเป็นเสียงประทัด การจำได้หมายรู้คือสัญญา จากนั้นจิตคิดไปว่าไม่อยากจะให้ลูกไฟกระเด็นไปตกบ้านของใคร เพราะเกรงว่าไฟจะไหม้ การปรุงแต่งเช่นนี้เป็นการทำหน้าที่ของสังขาร การทำหน้าที่ของขันธ์ 5 นี้มีความรวดเร็วมาก ถ้ามองขันธ์ 5 ตามตัวอย่างนี้ ขันธ์ 5 จะเกิดไปตามลำดับเราสามารถเห็นได้และเข้าใจได้ในปัจจุบัน แต่มีการอธิบายขันธ์ 5 อีกแบบหนึ่งคือมองในแง่ที่ว่าเกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วดับไปหรือตายไป นั่นคือเกิดเป็นตัวตนร่างกายแล้วตายไป แต่ไม่ว่าจะมองขันธ์ในแบบใดขันธ์ 5 นี้สามารถจำแนกความหมายได้เป็น 2 ชนิด ซึ่งมีปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกสรุปความได้มีดังนี้ คือ

1. ขันธ์ 5 ชนิดที่มีการยึดถือตัวตน คือ ขันธ์ 5 ที่เกิดขึ้นแก่คนธรรมดาสามัญที่ยังมีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตน ทั้งนี้เป็นเพราะยังมีอวิชชาและความพึงพอใจในราคะหลงอยู่ เรียกว่าอุปาทานขันธ์ 5 หรือปัญจอุปาทานขันธ์

2. ขันธ์ 5 ชนิดที่ไม่มีการยึดถือตัวตน คือขันธ์ 5 ของผู้ที่เป็นพระอรหันต์ เพราะมีขันธ์อันบริสุทธิ์ที่ไม่มีการยึดถือด้วยอวิชชาว่าตัวตนและไม่เพิลิตเพลินในขันธ์ 5 แต่เห็นความเป็นไตรลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในเบญจขันธ์ พระอริยเจ้าจึงเป็นผู้รู้แจ้งในคุณโทษและเครื่องสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ท่านจึงเบื่อหน่ายคลายอยากและสามารถถอนความยึดถือและความยึดติดในสิ่งทั้งปวงจิตของท่านจึงหลุดพ้นจากสังสารวัฏ²

¹ม.อ. (ไทย) 14/86/96-98.

²ส.ข. (ไทย) 17/48/66-67.

อายตนะ

อายตนะ มีความหมายที่ว่า “ติดต่อ”¹ ซึ่งเป็นส่วนที่มีความเชื่อมโยงกับธาตุและขันธ์ เช่น ตาเป็นธาตุอย่างหนึ่งเรียกว่า “จักขุธาตุ” เมื่อทำหน้าที่เห็นคือตากระทบเข้ากับรูป ตาจึงเป็นอายตนะ เรียกว่า “จักขวยตนะ” หูเป็นธาตุอย่างหนึ่งเรียกว่า “โสตธาตุ” เมื่อทำหน้าที่ได้ยินคือกระทบเข้ากับเสียงหูจึงกลายเป็นอายตนะเรียกว่า “โสตายตนะ” จมูกเป็นธาตุอย่างหนึ่งเรียกว่า “ฆานธาตุ” เมื่อทำหน้าที่ได้กลิ่นคือจมูกกระทบเข้ากับกลิ่น จมูกจึงกลายเป็นอายตนะเรียกว่า “ฆานายตนะ” ลิ้นเป็นธาตุอย่างหนึ่งเรียกว่า “ชีวหาธาตุ” เมื่อทำหน้าที่ลิ้มรสคือลิ้นกระทบเข้ากับรส ลิ้นจึงกลายเป็นอายตนะเรียกว่า “ชีวหายตนะ” และกายเป็นธาตุอย่างหนึ่งเรียกว่า “กายธาตุ” เมื่อทำหน้าที่สัมผัสทางกาย กายจึงเป็นอายตนะเรียกว่า “กายายตนะ”² เป็นต้น ทั้งหมดนี้เราจะเห็นได้ว่าธาตุกับอายตนะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่อายตนะและได้ทรงจำแนกเป็น 2 ประเภทโดยทรงจัดไว้เป็นคู่ดังความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ที่ว่าอายตนะมี 2 ประเภท ดังนี้ คือ

1. อายตนะภายในมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
  2. อายตนะภายนอกมี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์
- อายตนะทั้ง 2 ประเภทนี้พระพุทธเจ้าทรงจัดเป็นคู่มี่ดังนี้ คือ
- จักขุ (ตา) คู่กับ รูป
  - โสต (หู) คู่กับ สัทตะ (เสียง)
  - ฆานะ (จมูก) คู่กับ คันธะ (กลิ่น)
  - ชีวหา (ลิ้น) คู่กับ รส
  - กาย คู่กับ โผฏฐัพพะ
  - มโน (ใจ) คู่กับ ธรรมารมณ์³

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่าภิกษุใดที่รู้ทั่วซึ่งอายตนะภายในและอายตนะภายนอกทั้งหมด 6 คู่นี้แล้วถือได้ว่าเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ทั้งนี้เป็นเพราะอายตนะภายในเป็นส่วนที่ติดต่อหรือเชื่อมต่อก่อให้เกิดความรู้ อันเป็นแดนความรู้ภายใน ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อินทรีย์ 6” แปลว่า “ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ทั้ง 6 ทาง”⁴ ส่วนอายตนะภายนอกเป็นส่วนที่ติดต่อหรือเชื่อมต่อก่อให้เกิดความรู้ฝ่ายภายนอกเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อารมณ”⁵ ซึ่งจะไปเกี่ยวเกาะกับอายตนะภายในทั้ง 6 ทาง” เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกทำงานประสานกับวิญญานจะทำให้เกิดผัสสะขึ้นมา และผัสสะนี้มีความสำคัญในฐานะที่ว่าความทุกข์จะเกิดขึ้นหรือไม่ย่อมอยู่ที่ว่ามีผัสสะด้วยวิชา

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 545.

² ม.อ. (ไทย) 14/305-368/164.

³ ม.อ. (ไทย) 14/126/164.

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 555.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 546.

หรือวิชา ถ้ามีการสัมผัสด้วยวิชาความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แต่ถ้ามีการสัมผัสด้วยวิชาความทุกข์จึงจะเกิดขึ้น ดังนั้นมนุษย์ทุกคนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องระมัดระวังและควบคุมอายตนะโดยอาศัยสติและสัมปชัญญะ อันเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญมากในพระพุทธศาสนา เพราะการบรรลุนิพพานหรือการไปสู่สุคติหรือสวรรค์ล้วนไปทางอายตนะ เราจึงต้องมีสติและรู้วิธีดับวิชาเพื่อไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด

มนุษย์ในปัจจุบันนี้ส่วนมากตกเป็นทาสของอายตนะเพราะชอบหาสิ่งต่าง ๆ มาบำรุงและปรนเปรออายตนะและปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกทางอายตนะอยู่ตลอดเวลา การที่มนุษย์มีอายตนะมนุษย์จึงสัมผัสกับสิ่งต่าง ๆ แล้วทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ ถ้าไปยึดมั่นถือมั่นในผัสสะ ผัสสะจะกลายเป็นปัญจูปาทานผัสสะและกลายเป็นทุกข์ขึ้นมา สมมุติว่า เราเห็นกระเป๋าใบใหญ่ตกอยู่บนถนน เมื่อเปิดกระเป๋าดูเราพบว่ามีเงินหลายล้านบาทอยู่ในกระเป๋าใบนั้น เรามองเงินแล้วรู้สึกเฉย ๆ ไม่มีความรู้สึกอยากได้ขึ้นมา แล้วนำกระเป๋าใบนั้นส่งให้ตำรวจดำเนินการหาเจ้าของต่อไป แสดงว่าเงินในกระเป๋าใบนั้นไม่มีอำนาจต่อจิตใจของเราและไม่ทำให้เราเกิดปัญจูปาทานผัสสะ แต่ถ้าเราเห็นเงินนั้นแล้วเกิดอยากได้ เงินจำนวนนั้นทำให้เราเกิดปัญจูปาทานผัสสะ ดังนั้นปัญจูปาทานผัสสะ 5 เกิดขึ้นมาเพราะมีตัณหาเป็นมูลเหตุ เมื่อมีตัณหาแล้วจึงนำไปสู่ความยึดถือและยึดติดคืออุปาทาน

ดังได้กล่าวมาแล้วนี้เราจะเห็นได้ว่ามนุษย์นั้นเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกัน เหมือนกับรถที่เกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น ล้อ พวงมาลัย เกียร์ ตัวถังรถ ยางรถ และที่นั่ง เป็นต้น เมื่อเราแยกส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ออกไปแล้วความเป็นรถไม่มีเหลืออยู่อีกเลย ดังนั้นมนุษย์เราไม่ได้มีอยู่อย่างแท้จริงนอกจากการประชุมรวมกันของส่วนประกอบต่าง ๆ มาทำหน้าที่ร่วมกันแล้วเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งกันขึ้นมา ถ้าเราไปยึดมั่นถือมั่นเมื่อใดจิตย่อมตกเป็นทาสและกระทำการต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดเป็นความทุกข์และเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

บทบาทของกฎธรรมชาติที่สำคัญในพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์

ดังได้กล่าวมาแล้วที่ว่ามนุษย์เกิดจากส่วนประกอบแต่ละอย่างที่มาประชุมกันและส่วนประกอบแต่ละอย่างนั้นไม่มีตัวตนของมันเองที่เป็นอิสระ มีการเกิดและดับต่อ ๆ กันไปอย่างต่อเนื่องและเป็นกระแส ความเป็นไปตามธรรมชาตินี้มีได้ดำเนินไปอย่างเลื่อนลอยหรือไร้ระเบียบแต่มีการดำเนินไปอย่างมีระเบียบตามกฎเกณฑ์ที่มีการอาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยที่อาศัยกันของสิ่งทั้งหลายที่อยู่ภายใต้หลักกรรมใหญ่ 2 หมวดคือ พระไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท

หลักกรรมทั้ง 2 หมวดนี้ถือได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ และถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกันแต่แสดงในคนละแนวเพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกันคือหลักพระไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่มีความสัมพันธ์กันและเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วน

หลักปฏิจกสมุบาทแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันเป็นกระแส จนมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นไตรลักษณ์¹

กฎธรรมชาติทั้งสองนี้มีบทบาทสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์ที่มีอยู่ในรูปของกระแสที่สัมพันธ์กันและเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกัน ถ้าใครก็ตามขาดความรู้และความเข้าใจในเรื่องเหล่านี้ย่อมปฏิบัติอย่างไม่ถูกต้องทั้งต่อตนเอง บุคคลอื่น สิ่งอื่น และธรรมชาติแวดล้อม การเรียนรู้และเข้าใจในกฎธรรมชาตินี้จะทำให้เห็นถึงอำนาจของกฎธรรมชาติที่มีผลต่อความเป็นไปของมนุษย์และสิ่งทั้งหลายทั้งปวง โดยทำให้รู้จักตนเอง รู้จักความเป็นมนุษย์ และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อธรรมชาติแวดล้อม

ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์คือลักษณะ 3 ประการของสังขารทั้งหลาย ซึ่งเราอาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า “สามัญลักษณ์” เพราะเป็นลักษณะสามัญของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักไว้ในรูปของกฎธรรมชาติและทรงให้ความสำคัญมากดังปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกสรุปความได้ว่าไม่จะมีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม กฎธรรมชาตินี้ย่อมตั้งอยู่ตามธรรมดาที่มีความเป็นไปตามธรรมดาและคงตั้งอยู่อย่างนั้น นั่นคือกฎที่ว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา²

เราอาจกล่าวได้ว่ากฎพระไตรลักษณ์นี้ประกอบไปด้วยลักษณะสำคัญ 3 ประการมีดังนี้ คือ

อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงที่คงตัว หรือภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป

ทุกข์ตา คือ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัวหรือภาวะที่กดดันและขัดแย้ง เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงสลายทำให้ไม่สามารถคงสภาพนั้น ๆ ได้

อนัตตตา หรือ อนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวตนหรือความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง

ทั้งหมดนี้มีรายละเอียดที่ต้องพิจารณาเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในบทบาทของกฎธรรมชาติ ดังนี้ คือ

อนิจจตา

เราจะเห็นได้ว่าสิ่งทั้งหลายในโลกเราไม่คงที่คงตัว ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตามย่อมอยู่ภายใต้กฎพระไตรลักษณ์ การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นตลอดเวลา บางอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น สัตว์ ต้นไม้ และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น แต่บางอย่างต้องอาศัยเวลาและใช้ปัญญาในการพิจารณาและสังเกตจึงจะเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและเป็นไปอย่างช้า ๆ เช่น ภูเขา ก้อนหิน และอณูมณีต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้อาจจะต้องใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยจึงจะเห็นได้ชัดเจน เช่น

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *เล่มเดิม*. หน้า 67.

²อ.ต.ก. (ไทย) 20/137/385.

การใช้กล้องจุลทรรศน์ และการค้นคว้าทดลองทางเคมี เป็นต้น หรือแม้แต่ร่างกายของเราที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามวัยซึ่งเป็นสิ่งที่เราสามารถเห็นได้ง่าย แต่การเปลี่ยนแปลงของจิตใจอาจจะเป็นเรื่องที่ยากขึ้นมาอีกเพราะต้องใช้ความสังเกต และใช้ปัญญาพิริยพิเคราะห์ ความหมุ่นเวียนเปลี่ยนแปลงนี้เป็นความแท้จริงที่อยู่ท่ามกลางสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทุกอย่างอยู่ภายใต้อำนาจของความไม่เที่ยงนี้พระพุทธศาสนาจึงมีคำสอนที่มุ่งให้บุคคลรู้จักปล่อยวางและมองดูสิ่งต่าง ๆ ด้วยความไม่ยึดถือ ความเปลี่ยนแปลงนี้ดำเนินอยู่ตลอดเวลาและเป็นไปอย่างช้า ๆ ต่อเนื่องกันไปจึงทำให้คนส่วนมากไม่รู้สึกรู้สึกลงและหลงคิดไปว่าทุกอย่างคงที่คงตัว คนส่วนมากจึงพากันยึดถือในรูปและสิ่งทั้งหลาย และพวกเขาจะทนไม่ได้ถ้าสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นไม่ได้อยู่ในอำนาจที่เขาบังคับได้จึงทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น

พระสุตตันตปิฎกมีคำอธิบาย “ไม่เที่ยง” ไว้ว่า คือไม่เที่ยงเพราะมีสภาวะเกิดขึ้นและเสื่อมไป¹

นั่นคือสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป มีแล้วหายไป ซึ่งลักษณะของอนิจจังนี้เราอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะดังนี้ คือ

1. มีการเกิดและดับ หรือสลายไป
2. มีการเปลี่ยนสภาพ
3. มีการตั้งอยู่ชั่วขณะหนึ่ง
4. ไม่มีความเที่ยง

ลักษณะที่กล่าวมานี้ถ้าเราสังเกตสิ่งที่อยู่รอบตัวเราจะเห็นได้ว่าทุกอย่างมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ทุกอย่างย่อมมีความเสื่อมไปไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม ถ้าเราใส่ใจในเรื่องอนิจจตาและหมั่นสังเกตตนเองและสิ่งรอบตัวแล้วเราจะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์เหล่านี้ทำให้เกิดปัญญาไม่เป็นคนประมาทมัวเมาในลาภ ยศ สรรเสริญ และไม่หลงในความเป็นหนุ่มเป็นสาว แต่กลับตอกย้ำจิตใจตนเองในเรื่องความไม่เที่ยงอันจะทำให้ตัวเรามีสติตื่นตัว มีความระมัดระวังตนเองและไม่ทำร้ายผู้อื่นทำให้เป็นผู้ไม่ประมาทต่อการดำเนินชีวิต มีความสำรวมตัว และเกิดความมานะพยายามที่จะก้าวไปข้างหน้า อีกทั้งยังช่วยให้เราไม่กล้าประพฤติชั่ว แต่มีความขวนขวายในการประพฤติธรรมเพื่อรักษาใจให้สงบไม่ทรมานทรมาน และกล้าเผชิญกับความจริงของโลก การดำเนินชีวิตจึงเป็นไปอย่างราบเรียบและมีอิสระ ไม่เป็นทาสของกิเลสตัณหา

ทุกข์ตาหรือทุกข์ลักษณะ

การเห็นสิ่งทั้งหลายว่าเป็นทุกข์ตานี้บางครั้งอาจเป็นเรื่องยากสำหรับหลายคนเพราะทุกข์ตานี้คือภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัวหรือภาวะที่กดตันผืนและขัดแย้งในตัวเพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไปจึงทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้นอกจากนี้ทุกข์ตายังหมายถึงภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว และไม่ให้ความสมอยากแท้จริงแก่ผู้อยากด้วย

¹ช.ป. (ไทย) 31/180/279.

ค้นหา จึงก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้ที่อยากและไปยึดติด ร่างกายของเรามีลักษณะที่เป็นทุกขังหรือทุกข์ลักษณะ จึงถูกเบียดเบียนให้แปรปรวนมันไม่สามารถอยู่อย่างคงทน ดังนั้นเมื่ออย่างเข้าสู่วัยชราหลายคนไม่สามารถทนได้กับความเปลี่ยนแปลงของสภาวะร่างกายเพราะร่างกายไม่เป็นไปตามใจที่ต้องการจึงมีความทุกข์และกระทำการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปตามที่ตนต้องการ วัตถุประสงค์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้าน รถ และทรัพย์สินสิ่งของล้วนเป็นภาวะที่ไม่สมบูรณ์ทั้งสิ้นเมื่อสิ่งเหล่านี้ถูกบีบคั้นให้แปรปรวนไปจึงไม่สามารถคงทนอยู่ได้นาน แม้เราจะพยายามยื้อให้มันเป็นไปตามใจของเรา ซึ่งอาจยื้อไว้ได้ในชั่วระยะเวลาหนึ่งแต่แล้วก็ต้องถูกบีบคั้นให้แปรปรวนไป

ตามที่กล่าวมานี้เราจะเห็นได้ว่า สิ่งทั้งหลายรวมทั้งตัวเราล้วนเป็นสิ่งน่ากลัวเพราะมีสภาวะเป็นภัย พระสารีบุตรได้เคยกล่าวไว้ มีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สรูปได้ว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย¹

นั่นคือสิ่งต่าง ๆ นั้นเมื่อเราไปยึดถือหรือไปปรารถนาย่อมไม่ได้รับความสมหวังเพราะไม่มีอะไรในโลกนี้อยู่คงทนถาวร ต้องถูกกดคั้นให้เปลี่ยนแปลงจึงเป็นสิ่งมีภัยสำหรับผู้ไปยึดถือ เราอาจกล่าวถึงลักษณะของทุกข์ตาได้ดังนี้ คือ

1. มีความบกพร่องคงทนได้ยาก
2. มีภาวะถูกบีบคั้นให้เกิดขึ้น และสลายไป
3. เป็นที่ตั้งของความทุกข์
4. มีความน่ากลัวเพราะเป็นสิ่งมีภัย

การที่คนส่วนมากเห็นว่าทุกอย่างรวมทั้งตัวตนของเรานั้นมีอยู่เป็นอยู่เพราะขาดการพิจารณาและจิตตกเป็นทาสของกิเลสตัณหาทำให้ถูกชักนำไปหลงอยู่ในความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน จึงมองไม่เห็นว่สิ่งทั้งหลายนั้นมันถูกบีบคั้นและต้องสลายไปหรือแม้แต่จิตใจของเราเช่นกัน ยังไม่สามารถคงที่คงตัว มีเกิดขึ้น มีขัดแย้งแล้วเปลี่ยนไป การไม่เห็นภัยในทุกขลักษณะจะทำให้เป็นคนมีความประมาทต่อการดำเนินชีวิต ปล่อยตนหลงระเรีงตามอำนาจของกิเลสตัณหา เมื่อมีความอยากแล้วยอมมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่ง ๆ นั้น แล้วเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นนั้น ๆ ทั้งนี้เพราะไม่เห็นภัยของสังขารทั้งหลายทั้งปวง การปฏิบัติต่อทุกข์ด้วยการประพฤติธรรมอย่างสม่ำเสมอ เช่น การมีความเมตตา การรู้จักปล่อยวาง การให้อภัยและการให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น การกระทำเช่นนี้ย่อมมีผลทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถดำเนินชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติและเป็นผู้เข้าใจวิถีโลกจึงสามารถอยู่ท่ามกลางความทุกข์ได้อย่างมีสติ

¹ข.ป. (ไทย) 31/31/49.

อนัตตตา หรืออนัตตา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคุณลักษณะพิเศษอย่างหนึ่ง กล่าวคือเป็นศาสนาที่ปฏิเสธความมีอยู่อย่างถาวรของตัวตนหรืออาตมัน ดังนั้นจึงไม่ยอมรับว่าอาตมันเป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง และเป็นจุดหมายสุดท้ายของสิ่งทั้งหลาย แต่ความแท้จริงของโลกในทัศนะของพระพุทธศาสนา คือความไม่มีตัวตน ที่เรียกว่าอนัตตา

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงอนัตตาไว้ว่าสิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา¹ นั่นคือการที่สภาวะของสิ่งทั้งหลายถูกบีบคั้น กดดันให้ตั้งอยู่ได้ไม่นานทำให้เห็นความไม่มีแก่นสารของสิ่งเหล่านั้น เพราะสิ่งทั้งหลายล้วนมีอยู่ในรูปของกระแสอันประกอบไปด้วยปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์และอาศัยกัน และกันต่อเนื่องกันไปตลอดไม่ขาดสาย การที่สิ่งทั้งหลายมีสภาวะไม่เที่ยงแล้วแต่เหตุปัจจัยที่อาศัยกันนี้ทำให้มีตัวตนที่แท้จริงไม่ได้และเราไม่สามารถไปบังคับให้เป็นไปตามต้องการ ฉะนั้นร่างกายของเราเมื่อเกิดมาอย่างไร่อมเป็นอย่างนั้น เราไม่อาจเลือกรูปกายให้เป็นไปตามใจได้ ถึงแม้ว่าจะใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยให้สวยสมดังใจนึกแต่ที่สุดแล้วกายนั้นต้องผันแปรไปและเปลี่ยนไป ถ้าเราแยกร่างกายออกเป็นส่วน ๆ แล้วสิ่งที่เหลืออยู่คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แม้ในส่วนที่เป็นรูปเรายังทนต่อไปได้อีกและแยกย่อยลงไปได้อีกเรื่อย ๆ จนถึงที่สุด นั่นคือเมื่อใดที่เราถอนสมมติออกให้หมด ได้แก่ เนื้อ หนัง เอ็นและกระดูก และแยกย่อยต่อไปอีกเรื่อย ๆ จะเหลือแต่ธาตุและส่วนที่ย่อยที่สุด แต่กระนั้นส่วนที่ย่อยที่สุดไม่มีเพราะทุกอย่างดำเนินไปตามเหตุตามปัจจัยอันเกิดจากส่วนประกอบทั้งหลายที่มาประชุมกันจึงไม่มีตัวตนเที่ยงแท้ถาวรและตัวตนที่ดับสูญ ถึงแม้ว่าจะไม่มีตัวตนที่แท้จริงแต่ความยึดถือที่ตัวตนสมมติกระทำขึ้นมา นั้นเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งแก่องค์ประกอบอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อกระบวนการในทางธรรมอันเป็นผลมาจากความยึดถือยึดติดที่เกิดจากอวิชชา ถ้าหากว่าเราขาดสติและปัญญาแล้วย่อมทำให้เกิดทุกข์ผู้มีปัญญาเท่านั้นที่สามารถใช้สติตามดูรู้คิดและรู้เท่าทันตามความเป็นจริงจึงไม่หลงติดในสิ่งสมมติหรือสิ่งที่เป็นมายาทั้งหลาย และผู้มีปัญญาเท่านั้นที่สามารถแก้ไขปัญหานั้นได้โดยไม่ปล่อยให้กิเลสเข้ามามีอำนาจเหนือชีวิต

เราอาจสรุปลักษณะสำคัญของอนัตตาได้มีดังนี้ คือ

1. ไม่มีตัวตนแท้จริง จึงไม่มีแก่นแท้
2. ไม่เป็นตัวตนของใคร
3. เราไม่สามารถไปบังคับให้เป็นไปตามใจของเราได้

อย่างไรก็ตามการเรียนรู้ในอนัตตาจำเป็นต้องอาศัยโยนิโสมนสิการคือการกระทำในใจโดยแยกกาย มองสิ่งทั้งหลายอย่างพิจารณาโดยละเอียดสืบสาวหาเหตุผลตลอดสาย แล้วแยกแยะวิเคราะห์ด้วยปัญญาอย่างเป็นระบบระเบียบด้วยการกระทำเช่นนี้ จะทำให้ไม่เกิดมิจฉาทิฏฐิแต่เกิดสัมมาทิฏฐิสามารถแยกแยะความจริงและสิ่งสมมติได้ตลอดจนสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม ถึงแม้ว่าความจริงในขั้นสมมติมีพอ แม่ ปู่ ยา ครู อาจารย์ ฯลฯ แต่เราต้องรู้จักปฏิบัติตนต่อบุคคลเหล่านั้นตามหน้าที่ที่ถูกต้องและสอดคล้องกับหลักธรรมและหลักสังคม ด้วยการดูแลและปฏิบัติตาม

¹ ส.ช. (ไทย) 17/15-16/29-30.

คำสอนของบุคคลเหล่านั้น การที่เรารู้ว่าบุคคลเหล่านั้นเป็นสิ่งสมมติแล้วไม่ยึดถือ ปล่อยวาง ไม่สนใจ และไม่เคารพจึงจัดว่าเป็นความคิดที่ผิดและปฏิบัติสุดโต่งไม่สอดคล้องกับหลักธรรมที่สอนให้รู้จักปฏิบัติหน้าที่ตามที่มีอยู่และเป็นอยู่ ถึงแม้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตาไม่มีตัวตนแท้จริงแต่เราต้องปฏิบัติต่อตัวตนนี้อย่างไม่ประมาท และกระทำหน้าที่ทางโลกอย่างถูกต้องด้วยจิตไม่ยึดถือจะได้ไม่ถูกกิเลสครอบงำ การที่เรารู้จักปล่อยวางและพิจารณาสิ่งทั้งหลายว่าเป็นอนัตตาอยู่เสมอจะทำให้จิตใจของเรามีอำนาจและไม่เป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่น

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นเราจะเห็นได้ว่าหลักอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตานี้มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันเพราะนำไปสู่การเห็นสิ่งทั้งปวงว่าไม่จริง การที่เราเห็นหรือสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ได้นั้นเป็นเพราะสิ่งเหล่านั้นมีอยู่และเป็นอยู่ในระดับหนึ่งแล้วแปรสภาพไปแต่ถ้าใช้ปัญญาพิจารณาแล้วเราจะเห็นว่าองค์ประกอบทั้งหลายสัมพันธ์กันโดยเหตุปัจจัยที่สืบทอดต่อกัน การเห็นแจ้งในกฎไตรลักษณ์จะทำให้เราเห็นความว่างของสิ่งทั้งหลายและวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความว่างคือการปฏิบัติด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น ถ้าเราทำอย่างนี้ได้เราจะไม่ทุกข์เพราะความทุกข์ที่มนุษย์ทุกคนประสบกันอยู่ในทุกวันนี้ล้วนมาจากความยึดมั่นถือมั่นหรืออุปาทานซึ่งมี 4 ชนิดดังนี้ คือ

1. กามอุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นติดพันในสิ่งที่รักและพอใจไม่ว่าจะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (หรือโณฏฐัพพะ) และความเพลิดเพลินทางจิตใจ (หรือธรรมารมณ์)

ความยึดติดในกามนี้ได้แก่การชวนชววยทางการงาน การเล่าเรียน และการประกอบอาชีพ ทั้งนี้เพื่อจัดหาความสะดวกสบายในทางรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสมาบำรุงตนเองหรือแม้แต่การทำบุญแล้วอธิษฐานขอให้ขึ้นสวรรค์ล้วนมาจากความหวังในทางกามสุข นอกจากนี้การมีความรักในครอบครัว การมีความรักในสังคม และการแสวงหาทรัพย์และชื่อเสียง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นที่มาของความทุกข์เพราะทำให้เกิดความยึดติดจนยากที่จะถอนออกไปได้และในทางธรรมถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมและต้องทำให้หมดสิ้นไปในที่สุด

2. ทิฏฐุปาทาน คือความยึดมั่นในความคิดเห็นหรือยึดมั่นในลัทธิความเชื่อหรือหลักคำสอนต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากการศึกษาอบรมแล้วสั่งสมมากขึ้น ๆ จึงทำให้ไม่สามารถเปลี่ยนความคิดเห็นที่ผิดในลัทธิความเชื่อของตนซึ่งเคยหลงเชื่อมาแต่เดิม เช่นความเชื่อที่ว่าการทำพิธีแห่หางแมงแล้วจะทำให้ฝนตก การปลุกว่านบางชนิดจะช่วยป้องกันภัยและคุ้มครองบ้าน และการฆ่าสัตว์บางชนิดจะช่วยไปสวรรค์ เป็นต้น

3. สिल्พอุปาทาน คือความยึดมั่นในศิลปะหรือการปฏิบัติที่มุ่งหมายผิดทางอันเป็นการประพติและการกระทำที่สืบทอดมาอย่างงมงาย เช่นการเสกน้ำล้างหน้า การกราบไหว้ต้นไม้เพื่อขอเลขหวยและการถือเคล็ด เป็นต้น

4. อัตตวาทุอุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นหรือสำคัญมั่นหมายโดยความเป็นตัวเป็นตน เช่น การยึดถือว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นเรา เป็นของเรา รวมไปถึงการต่อสู้อันตรายและการหาอาหาร เป็นต้น ความยึดถือในตัวตนนี้มีอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ถึงแม้ว่าจะทำให้รอดชีวิตมาได้ แต่ในขณะที่เดียวกันทำให้เกิดความทุกข์ในการแสวงหาอาหาร อัตตวาทุอุปาทานนี้จึงเป็นรากฐานแห่งความทุกข์ทั้งปวง

มนุษย์เป็นทาสของอุปาทานทั้ง 4 ชนิดนี้เพราะเหตุว่าชาติสติปัญญาที่จะควบคุมมันให้อยู่ในอำนาจของปัญญา มนุษย์จึงจำเป็นต้องรู้จักวิธีควบคุมอุปาทานทั้ง 4 โดยอาศัยพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้โดยไม่ทุกข์ หรือถ้ามีทุกข์จะต้องทำให้ทุกข์นั้นน้อยลงไปเรื่อย ๆ จึงจะปฏิบัติหน้าที่การทำงานหรือมีชีวิตอยู่ได้ในลักษณะที่สะอาด สว่าง และสงบ มนุษย์ที่ฉลาดเท่านั้นที่จะรู้จักการทำจิตให้ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น

ปฏิจจนสมุปปาท

ปฏิจจนสมุปปาทคือหลักธรรมที่แสดงถึงธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมหรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกัน¹ ซึ่งหลักธรรมนี้เป็นอีกหลักธรรมหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติและทรงให้ความสำคัญโดยทรงแสดงแก่พระภิกษุทั้งหลายเพื่อให้เห็นถึงการเกิดความทุกข์ซึ่งเริ่มตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยทำให้เกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยทำให้เกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยทำให้เกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยทำให้เกิดสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยทำให้เกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยทำให้เกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยทำให้เกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยทำให้เกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยทำให้เกิดชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) และทรงอธิบายต่อไปถึงการดับทุกข์ได้ด้วยเหตุปัจจัยเหล่านี้โดยการทำให้อวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะสังขารจึงดับ เมื่อสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ²

เราจะเห็นได้ว่าการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ในปฏิจจนสมุปปาทเป็นการอาศัยซึ่งกันและกันเกิดและดับและอาการเหล่านั้นมิใช่สัตว์มิใช่บุคคลและมีตัวตน อีกทั้งการที่ปัจจัยทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นและดับลงนี้มีความรวดเร็วมากจึงต้องอาศัยปัญญาในการพิจารณาพิจารณาอย่างใคร่ครวญซึ่งพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาปฏิจจนสมุปปาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมติดต่อกันเป็นสายในอบหนึ่งมี 12 อาการ ตามหลักฐานที่ปรากฏในสังยุตตนิคาย นิทานวรรค มีดังนี้ คือ

1. อวิชชา คือความไม่รู้ตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 มีทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ (สมุทัย) ความดับแห่งทุกข์ (นิโรธ) และข้อปฏิบัติเพื่อถึงความดับทุกข์ (มรรค) การที่ไม่รู้ในอริยสัจ 4 นี้เองที่ทำให้คนส่วนมากพอใจที่จะเกิดในสวรรค์เพราะเชื่อว่าเป็นยอดแห่งความสุข เลยทำให้คิดไปว่ามี

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). เล่มเดิม. หน้า 193.

² ส.น. (ไทย) 16/1/1-3.

ตัวตนที่จะเกิดเป็นสิ่งต่าง ๆ รวมไปถึงพวกที่มีแนวคิดที่ว่าตายแล้วสูญจึงทำให้แสวงหาความสุขในโลกปัจจุบันอย่างเต็มที่

อเนกวิชชานี้มีความเชื่อมโยงและเกี่ยวข้องกับค้นหาและอุปาทานทำให้ความรู้สึกรู้สึกของความเป็นตัวตนเกิดขึ้นมาจึงทำให้มีตัวผู้อยากและมีตัวผู้ยึดถือและกระทำสิ่งต่าง ๆ ไปตามใจอยากโดยมองไม่เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

2. **สังขาร** คือการปรุงแต่งมี 3 ประเภท ได้แก่ กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) วจิตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) และจิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ) กระบวนการปรุงแต่งนี้มีความสัมพันธ์กับวิญญาณกล่าวคือถ้าเรานึกคิดตั้งงามจิตจะรับรู้อารมณ์ที่ตั้งงาม แต่ถ้าเรานึกในทางชั่วร้ายจิตจะรับรู้อารมณ์ที่ชั่วร้าย การปรุงแต่งจึงมีความสำคัญที่จะนำไปสู่การรับรู้และการก่อรูปขึ้นมา

3. **วิญญาณ** คือความรู้แจ้งต่ออารมณ์ต่าง ๆ มี 6 ประการดังนี้ คือ

- 3.1 จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)
- 3.2 โสตวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู)
- 3.3 ฆานวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก)
- 3.4 ชิวหาวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น)
- 3.5 กายวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย)
- 3.6 มโนวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)

4. **นามรูป** คือส่วนที่เป็นนามและส่วนที่เป็นรูป ส่วนนามได้แก่เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) เจตนา (ความจงใจ) ผัสสะ (ความกระทบหรือสัมผัส) มนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ) ส่วนรูปได้แก่ มหาภูตรูป 4 มี ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติลม ชาติไฟ และอุปาทายรูป 24 อันเป็นรูปอาศัยหรือรูปที่สืบเนื่องมาจากมหาภูตรูป 4 มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส (โณภูฏัพพะไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับชาติดิน ชาติไฟ และชาติลม) ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หทัยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งจิต) ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต) กวพิงการารหาร (อาหารที่กิน) อากาศธาตุ กายวิญญูติ (การแสดงให้เห็นความหมายด้วยกาย) วจิตวิญญูติ (การแสดงให้เห็นด้วยวาจา) ลหุตา (ความเบาของรูป) มุทุตา (ความอ่อนหยุ่นของรูป) กัมมัณญูตา (ภาวะที่ควรแก่การงานของรูป) อุปจยะ (ความก่อตัวของรูป) สันตติ (ความสืบต่อของรูป) ชรตา (ความเสื่อมตัว) อนิจจตา (ความสลาย หรือปรวนแปร)

สรุปได้ว่านามรูปคือความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรมอันเป็นภาวะที่ร่างกายและจิตใจปฏิบัติหน้าที่เชื่อมโยงกับวิญญาณ วิญญาณและนามรูปจึงอาศัยกันจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงความสำคัญในเรื่องนี้โดยทรงเปรียบเทียบวิญญาณกับนามรูปว่าเปรียบเหมือนไม้ข้อ 2 กิ่งที่ตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยกันถ้าดึงออกกิ่งหนึ่งอีกกิ่งหนึ่งจะล้มลง ฉะนั้นวิญญาณดับเมื่อไรนามรูปจะดับไปเมื่อนั้น¹

¹ ส.น. (ไทย) 16/67/136.

5. **สฬายตนะ** คืออายตนะ 6 ประการมีดังนี้ คือ

- 5.1 จักขวยตนะ (อายตนะคือตา)
- 5.2 โสตายตนะ (อายตนะคือหู)
- 5.3 ฉานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
- 5.4 ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
- 5.5 กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
- 5.6 มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

6. **ผัสสะ** คือการเชื่อมต่อความรู้กับโลกภายนอก อันเกิดจากอายตนะภายใน อายตนะภายนอกและวิญญาณทำงานร่วมกันมี 6 ประการดังนี้ คือ

- 6.1 จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา)
- 6.2 โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู)
- 6.3 ฉานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก)
- 6.4 ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น)
- 6.5 กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย)
- 6.6 มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

7. **เวทนา** คือความรู้สึกมี 6 ประการดังนี้ คือ

- 7.1 จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา)
- 7.2 โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู)
- 7.3 ฉานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก)
- 7.4 ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น)
- 7.5 กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย)
- 7.6 มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ)

เวทนานี้จะต้องเกิดในรูปใดรูปหนึ่งมีสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขสุขเวทนา (เฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์) เวทนานี้เป็นตัวการที่นำไปสู่ความอยากและความต้องการในสิ่งต่าง ๆ

8. **ตัณหา** คือความอยากมี 6 ประการดังนี้ คือ

- 8.1 รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้รูป)
- 8.2 สัททตัณหา (ความทะยานอยากได้เสียง)
- 8.3 คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้กลิ่น)
- 8.4 รสตัณหา (ความทะยานอยากได้รส)
- 8.5 โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้โผฏฐัพพะหรือความต้องการทางกาย)
- 8.6 รัम्मตัณหา (ความทะยานอยากได้ธรรมารมณ์หรือความต้องการทางใจ)

ตัณหาที่อาจแบ่งตามอาการได้ 3 ประการมีดังนี้ คือ

8.6.1 กามตัณหา คือความเพติดเพลินทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

8.6.2 ภวตัณหา คือความอยากมีหรือความอยากเป็น เช่น อยากมีเกียรติ อยากมีฐานะการเงินเหมือนเศรษฐี และอยากมีครอบครัวดี เป็นต้น

8.6.3 วิภวตัณหา คือความอยากที่จะไม่เป็นในสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ เช่น ความอยากที่จะไม่เป็นคนจน ความอยากที่จะไม่เป็นคนต่ำต้อยหรือคนขี้แพ้ และความอยากที่จะให้พ้นไปจากภาวะปัจจุบันที่เป็นอยู่ เป็นต้น

9. อุปาทาน คือความยึดติด หรือความยึดมั่นถือมั่นมี 4 ประการดังนี้ คือ

9.1 กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม)

9.2 ทิฎฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฎฐิ)

9.3 สิลัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรตที่ผิดทาง)

9.4 อัตตวาหุอุปาทาน (ความยึดมั่นในตัวตนของตน)

10. ภพ คือภาวะแห่งชีวิตสำหรับตัวตนมี 3 ประการดังนี้ คือ

10.1 กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร) คือภพของสัตว์ที่ยังเสวยกามคุณ ได้แก่ นรกกำเนิด เตร็จฉาน แตนเปรต แตนมนุษย์และแดนสวรรค์ เป็นต้น

10.2 รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร) คือภพของผู้เข้าถึงรูปฌานเมื่อตายในฌานจึงเกิดเป็นพรหมมีทั้งหมด 16 ชั้น

10.3 อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร) คือภพของผู้เข้าถึงอรูปฌานเมื่อตายในฌานจึงเกิดในภพของอรูปพรหมมีทั้งหมด 4 ชั้น

11. ชาติ คือความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะความปรากฏแห่งขันธและความได้อายตนะ รวมความแล้วชาติคือการเกิดหรือความปรากฏแห่งขันธทั้งหลายหรือความตระหนักในตัวตน เมื่อตัวตนเกิดขึ้นจึงยากที่จะดำรงอยู่ตลอดไปแต่ถ้าไม่เป็นไปตามใจหวังจะเกิดความทุกข์และความหวาดกลัวต่อการสูญสลายที่จะเกิดขึ้นทำให้ต้องดิ้นรนต่อสู้ ความทุกข์ในรูปแบบต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นมา ถ้าไม่เข้าใจความจริงของโลกยิ่งดิ้นรนมากและการดิ้นรนนี้จะเป็นแบบมีติดบอดอันเป็นลักษณะของอวิชชา

12. ชรา มรณะ คือความแก่และความตายหรือความพรากแห่งตัวตนทำให้เกิดโสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส¹

อนึ่งในเรื่องภพของเทวดาและพระพรหมนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้จึงขอสรุปโดยเรียงไปตามลำดับมีดังนี้ คือ จาคุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตสวัตติ ทั้งหมดนี้เป็นภพของเทวดาส่วนภพของรูปพรหมเริ่มตั้งแต่ พรหมปารีสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมมา ปริตตภา อัมปมาณาภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภิกงหา เวหิปผลา อัสัญญีสัตว์ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิฏฐา ส่วนอรูปภพมี อากาธานัญจายตนภพ

¹ ส.น. (ไทย) 16/2/3-8.

วิญญาณัญญาตณภพ อากิญจัญญาตณภพ และเนวสัณญานาสัณญญาตณภพ¹ ดังนั้นเนวสัณญานาสัณญญาตณภพจึงเป็นชั้นสูงสุดของภพ

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาทไว้หลายวิธีซึ่งมีทั้งการอธิบายแบบเป็นกลางๆ ไม่ระบุหัวข้อปัจจัย “เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ”² อีกวิธีหนึ่งคือทรงอธิบายแบบระบุหัวข้อปัจจัยทั้ง 12 อากาโรตังได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นโดยทรงอธิบายติดต่อกันเป็นสายต่อเนื่องกันไปไม่มีสาเหตุแรกสุด แต่ที่ทรงยกอวิชชาเริ่มต้นเพื่อความสะดวกในการอธิบายและความเข้าใจการอธิบายทั้ง 12 อากาโรตังเริ่มจากอวิชชาเป็นเหตุทำให้เกิดสังขารแล้วเรียงไปจนถึงชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ ซึ่งเป็นการอธิบายแบบอนุโลมนัยหรือเริ่มจากทุกข์ทำให้เกิด ชรา มรณะ ฯลฯ แล้วย้อนไปจนถึงอวิชชาซึ่งเรียกว่าแบบปฏิโลมนัยทั้งแบบอนุโลมนัยและปฏิโลมนัยนี้สามารถอธิบายได้ทั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์ นั่นคือถ้าเป็นอนุโลมนัยฝ่ายการเกิดทุกข์สามารถอธิบายเริ่มจากอวิชชาเป็นเหตุทำให้เกิดสังขาร สังขารเป็นเหตุทำให้เกิดวิญญาณเรียงไปตามลำดับจนกระทั่งชรา มรณะ ฯลฯ เป็นเหตุทำให้เกิดความทุกข์หรือถ้าอธิบายอนุโลมนัยฝ่ายดับทุกข์สามารถอธิบายเริ่มจากอวิชชาดับจึงเป็นเหตุทำให้สังขารดับ สังขารเป็นเหตุทำให้วิญญาณดับไปจนกระทั่งชรา มรณะดับและทุกข์ดับ ถ้าเป็นปฏิโลมนัยฝ่ายเกิดทุกข์จะเริ่มตั้งแต่ทุกข์เกิดเพราะชรา มรณะ ฯลฯ เกิด และชรา มรณะ ฯลฯ เกิดเพราะชาติเกิดเรียงไปตามลำดับจนกระทั่งสังขารเกิดเพราะอวิชชาเกิดและถ้าเป็นปฏิโลมนัยฝ่ายดับทุกข์จะเริ่มตั้งแต่ ทุกข์ดับเพราะชรา มรณะ ฯลฯ ดับ ชรา มรณะ ฯลฯ ดับเพราะชาติดับ เรียงไปตามลำดับจนกระทั่งสังขารดับเพราะอวิชชาดับ

การอธิบายปฏิจจสมุปบาทไม่ว่าจะอธิบายแบบใดก็ตามทำให้เห็นว่าการเกิดปฏิจจสมุปบาทต้องอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น เป็นกฎแห่งเหตุปัจจัยที่แสดงถึงภาวะที่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย และการเกิดปฏิจจสมุปบาทนี้รวดเร็วมากเพียงอึดใจหนึ่งสามารถเกิดครบทั้ง 12 อากาโรตังเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันที่ทุกคนควรศึกษาและทำความเข้าใจจะได้รู้เท่าทันจิตโดยใช้ความมีสติมาช่วยให้เรารู้เท่าทันจิต ยกตัวอย่างเช่น ในขณะที่เราเดินผ่านร้านทอง ถ้าเราขาดสติเมื่อใดความรู้สึกหลงรักในทองคำจะมีอิทธิพลต่อจิตของเราทำให้เกิดความอยากได้จึงสร้างพฤติกรรมต่างๆ เพื่อได้ทองคำมาไม่ว่าจะหาเงินซื้อ หรือกู้เงินซื้อ หรือโกงเงินเขามาเพื่อให้ได้ทองคำที่อยากได้ พฤติกรรมเหล่านี้ทำให้เกิดภพ เกิดชาติ และเกิดความทุกข์ไปตามลำดับสายของปฏิจจสมุปบาท เราต้องมีสติทุกครั้งที่มีการกระทบกันทางอายตนะ นั่นคือตาซึ่งมีประสาทตาเป็นที่อาศัยเมื่อกระทบกับรูปซึ่งในที่นี้คือทองคำ จักขุวิญญาณซึ่งอาศัยอยู่ที่ตาลุกขึ้นมาทำหน้าที่ อายตนะภายในคือตา อายตนะภายนอกคือรูปและจักขุวิญญาณเมื่อทำงานพร้อมกันทำให้เกิดผัสสะ ถ้าในขณะนั้นเรามีสติและมองเห็นความไม่เที่ยงของสิ่งๆ นั้น จิตของเราจะไม่ให้ค่าความหมายของทองคำจนเกิดการปรุงแต่งทางจิตขึ้นมาถึงขั้นเวทนา ตัณหาแล้วถ้ามีสติเกิดขึ้นมาทันทีรีบดับ หยุดคิดหยุดปรุงแต่งในทันที กระแสปฏิจจสมุปบาทจะไม่เกิดขึ้น ความสำคัญในเรื่องปฏิจจสมุปบาทจึง

¹ม.ม. (ไทย) 12/447/486.

²ส.น. (ไทย) 16/61/116.

อยู่ที่การมีสติและดับกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทให้ได้ก่อนที่จิตจะปรุงแต่งจนเกิดเป็นภพเป็นชาติต่อไป

การอธิบายปฏิจจสมุปบาทแบบนี้เป็นการแสดงกระบวนการที่หมุนเวียนอยู่ในทุกขณะจิตซึ่งเกิดขึ้นทุกขณะในชีวิตประจำวัน ในที่นี้จะกล่าวถึงในแง่ที่มุมมองโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจและเป็นการฝึกปัญญาให้ตื่นตัวอยู่เสมอและการศึกษาแบบนี้มีข้อมูลอ้างอิงได้หลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น ทีฆนิกาย มหาวรรค มหานิทานสูตร เล่มที่ 10 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ มหาตัตถสัจจสูตร เล่มที่ 12 และสังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่มที่ 16 เป็นต้น การอธิบายแบบนี้เห็นได้ในชีวิตปัจจุบันนี้ไม่ต้องอธิบายแบบข้ามภพข้ามชาติซึ่งมีรายละเอียดค่อนข้างมากอาจทำให้เข้าใจยากและมีการแสดงกระบวนการให้เห็นเป็นระบบที่มีขั้นตอนแบบแผนซึ่งอาจทำให้เกิดความยึดถือในรูปแบบและติดระบบขึ้นมา ในที่นี้จึงมีได้นำมาอธิบายไว้เพราะเห็นว่าการอธิบายแบบนี้ได้ในขณะจิตปัจจุบันน่าจะเหมาะสมสำหรับคนในยุคปัจจุบันโดยไม่ต้องรอให้สิ้นชีวิตไปเสียก่อน และทุกคนสามารถจัดการกับชีวิตของตนเองได้เพียงแค่มีสติในขณะที่เกิดกระแสปฏิจจสมุปบาท ฉะนั้นวงจรปฏิจจสมุปบาทในการเกิดทุกข์และดับทุกข์จึงเป็นเรื่องของชีวิตปัจจุบัน

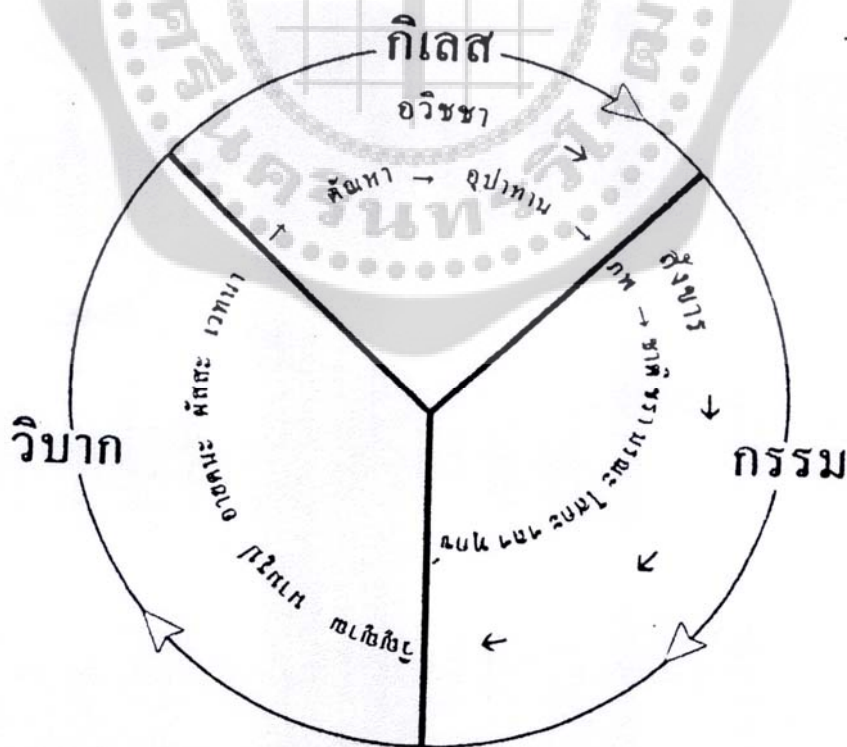
อย่างไรก็ตามการอธิบายปฏิจจสมุปบาทไม่ว่าจะเป็นแบบใดต่างให้ความสำคัญในการพิจารณากระบวนการสืบต่อแห่งชีวิตและความทุกข์ของบุคคลอันเป็นการมองทางด้านชีวิตภายในและทำให้เราเห็นธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็นสังขตธรรมคือธรรมที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งปรากฏการณ์แห่งชีวิตย่อมเกิดและดับไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยกันและกัน การศึกษาปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยให้เราเข้าใจกระบวนการสืบต่อแห่งชีวิตและความทุกข์ของมนุษย์

หนึ่งการที่เราได้ศึกษาปฏิจจสมุปบาทแล้วดูเหมือนว่าจะเข้าใจง่ายแต่ถ้าขาดการปฏิบัติอย่างจริงจังก็ยากที่จะดับทุกข์ได้ดังที่พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสกับพระอานนท์ว่า “...ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลึกซึ่งสุดจะคาดคะเนได้ เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจ ไม่บรรลुरुธรรมนี้ หมูสัตว์จึงยุ่งเหมือนขดตายของช่างผูก เป็นปมหนึ่งเหมือนกระจุกด้ายเหมือนหม้อมุงกระต่ายและหม้อปล้อง ไม่ข้ามพ้นอบายทุกติ วินิบาท สงสาร”¹

พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่าความประมาทในธรรมย่อมทำให้มนุษย์เวียนว่ายในสังสารวัฏ การมีสติทุกครั้งที่เราเกิดอาการใดอาการหนึ่งของปฏิจจสมุปบาทจะช่วยให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ว่าไม่มีตัวตนที่แท้จริงและเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งทั้งปวง การดำรงชีวิตด้วยปัญญาและรู้เท่าทันสภาวะธรรมชาติจะทำให้เราไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของความยึดถือและเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายตามวิถีแห่งเหตุปัจจัยและมีความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า “สุข” นั้นมิได้มีอะไรมากไปกว่าความทุกข์ที่ลดหลั่นกันลงมา การไปยึดถือสิ่งต่าง ๆ อย่างจริงจังมีแต่จะทำให้ติดพันในสังสารวัฏ การดับทุกข์จึงเป็นเรื่องสำคัญในพระพุทธศาสนาและการที่เราจะดับทุกข์ได้ต่อเมื่อเราต้องศึกษาและปฏิบัติเห็นกระแสแห่งการเกิดทุกข์และเห็นกระแสแห่งการดับทุกข์ หลักปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นเรื่องการดับทุกข์และพัฒนาจิตให้อยู่เหนือความมีตัวตนของตน

¹ ส.น. (ไทย) 16/60/113.

นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่น่าสนใจในหลักปรัชญาสมุปบาทอีกคือกฎแห่งธรรมชาติที่เรียกว่า ปรัชญาสมุปบาทนี้ เราอาจกล่าวได้ว่ามีหลักการเป็นกระบวนการที่เนื่องอยู่กับหลักอิทัปปัจจยตา หรือปรัชญาสมุปบาทซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อเราแยกออกเป็น 3 วัฏฏะ คือ กิเลส กรรม และวิบาก โดยเริ่มจากเหตุคือกิเลสทำให้กระทำการแล้วเกิดผลเป็นวิบาก การที่จะทำให้ผลไม่เกิดขึ้นอยู่ที่การดับเหตุ ถ้าเหตุดับผลก็ดับ ดังนั้นวิบากอันเป็นผลมาจากกรรมจะไม่เกิดขึ้นเลยถ้ามนุษย์สามารถทำปัญญาให้รู้แจ้งโลกและสรรพชีวิตจนสามารถทำจิตให้ว่างจากความยึดถือและความยึดติด และว่างจากโลภะ โทสะ โมหะ กระทำแต่สิ่งที่ไม่มียกเลสและอวิชชาเป็นมูลเหตุ การที่เราไม่รู้ในอริยสัจ 4 และไม่เห็นแจ้งในปรัชญาสมุปบาทจะทำให้เกิดการปรุงแต่งคือเกิดสังขาร การปรุงแต่งนี้คือการกระทำกรรมเมื่ออวิชชาเป็นเหตุให้เกิดสังขารแล้ว สังขารจะเป็นเหตุต่อไปที่จะปรุงแต่งให้เกิดผลของกรรมที่เรียกว่าวิบาก จึงมีวิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะและเวทนาขึ้นมาซึ่งล้วนเป็นผลมาจากการปรุงแต่งของกรรมแล้วเป็นเหตุต่อไปใหม่ให้เกิดกิเลส คือเมื่อมีเวทนาแล้วจะปรุงให้เกิดเป็นตัณหา และตัณหาเป็นเหตุต่อไปให้เกิดอุปาทาน อุปาทานจะปรุงแต่งให้เกิดภพแล้วเกิดชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ จนเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาในที่สุด การมีสติและสัมปชัญญะจะช่วยสกัดกิเลสให้บรรเทาความรุนแรงลงไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดไม่มีกิเลสเหลืออีกต่อไป ไม่มีอวิชชามีแต่ปัญญาที่เต็มไปด้วยวิชา การกระทำที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่กรรมเป็นเพียงกิริยาอาการและผลที่เกิดขึ้นคือปฏิบัติกิจจึงไม่ต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏอีกต่อไป เพราะไม่มีกิเลสเป็นเหตุจูงใจให้กระทำการ ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 วงกรรมหรือสังสารวัฏที่เนื่องอยู่กับกระแสปรัชญาสมุปบาท

จากภาพประกอบ 1 เราจะเห็นได้ว่ากิเลส กรรม และวิบากนี้ทับซ้อนกันอยู่กับกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท กฎแห่งกรรมและปัจจุสมุปบาทจึงมีอยู่ในชีวิตประจำวัน และการเข้าใจกฎแห่งกรรมตามแนวนี้แม้จะเป็นการอธิบายกรรมตามแบบปรมาจารย์ที่สอนลึกซึ้ง แต่จะช่วยให้เราได้มากในเรื่องของการถอนตัวตนอยู่เหนือความดีความชั่วด้วยการสิ้นกรรม โดยมีเป้าหมายคือพระนิพพานอย่างชัดเจน และการสอนกรรมแบบนี้มีแต่ในพระพุทธศาสนา เพราะศาสนาอื่น ๆ การสอนกรรมล้วนเป็นไปตามหลักศีลธรรม คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำดีได้ไปสวรรค์ และทำชั่วได้ไปนรก การสอนแบบนี้ยังคงมีตัวผู้กระทำกรรมและผู้รับผลของกรรม นั่นคือยังมีตัวตนให้ยึดถือ แต่กระนั้นมีส่วนดีสำหรับผู้ที่ปัญญายังไม่แก่กล้าจึงต้องเริ่มจากการเข้าใจกรรมในระดับศีลธรรม ซึ่งมีเรื่องที่น่าสนใจและทำให้เห็นว่าการกระทำทุกอย่างย่อมมีผลอันเป็นไปตามหลักของอิทัปปัจจยตา พระพุทธศาสนาจึงแบ่งประเภทของกรรมตามหลักศีลธรรมเป็น 4 ประการดังนี้ คือ 1. กรรมดำมีวิบากดำ 2. กรรมขาวมีวิบากขาว 3. กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว 4. กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว และเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม

กล่าวคือกรรมดำมีวิบากดำ หมายถึงการกระทำของบุคคลที่เป็นไปด้วยความเบียดเบียน ย่อมได้รับทุกข์เพราะกรรมแห่งการเบียดเบียนนั้น กรรมขาวมีวิบากขาว หมายถึงการกระทำของบุคคลที่ไม่เบียดเบียนชีวิตอื่นและสัตว์อื่นย่อมได้รับผลของกรรมที่ไม่เบียดเบียน มีแต่สุขในส่วนเดียว ส่วนกรรมทั้งดำและขาว หมายถึงผู้กระทำทั้งกรรมดำและกรรมขาวจึงมีทั้งเบียดเบียนบ้างและไม่มี ความเบียดเบียนบ้างไม่ว่าจะเป็นกายกรรม วาจกรรม หรือมโนกรรม ผลที่ได้รับย่อมมีทั้งสุขและทุกข์ ระคนกันไป ส่วนกรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว หมายถึงบุคคลที่มีเจตนาเพื่อละกรรมที่มีวิบากดำและเจตนาละกรรมที่มีวิบากขาว ทั้งนี้เพื่อเป็นไปแห่งความสิ้นกรรมและกรรมทั้ง 4 ประเภทนี้มีช่องทางแห่งการกระทำกรรม 3 ทาง ได้แก่ กายกรรม คือกรรมทางกาย วาจกรรม คือกรรมทางวาจา และมโนกรรม คือกรรมทางใจ ได้แก่การคิดผิดทำนองคลองธรรม การคิดพยาบาทมุ่งร้าย การคิดอิจฉาริษยาผู้อื่น และการคิดเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นเป็นของตน

เราจะเห็นได้ว่าการกระทำกรรมต่าง ๆ ล้วนเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ก่อผลตามมาที่เรียกว่าวิบากกรรม ซึ่งมีปรากฏในจุฬพนมมวิภังคสูตร ซึ่งกล่าวถึงผลของกรรมที่บุคคลต้องได้รับเมื่อประกอบกรรมแต่ละอย่าง พระพุทธเจ้าทรงตรัสในเรื่องนี้แก่สุภมาณพโตะทายบุตรถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์เกิดเป็นมนุษย์ที่ดีบ้าง เลวบ้าง สรุปความได้มีดังนี้ คือ

1. การที่บางคนอายุสั้นเพราะเป็นคนชอบฆ่าสัตว์ตัดชีวิต หลังจากตายแล้วจะต้องไปเกิดในอบายภูมิ ถ้าไม่ไปเกิดในอบายภูมิกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดเขาจะเป็นคนอายุสั้น ในทางตรงข้ามบุคคลละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเมื่อตายไปจะต้องไปสู่สุคติโลกสวรรค์และเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดจะมีอายุยืน

2. การที่บางคนมีโรคภัยไข้เจ็บ เพราะเป็นคนชอบเบียดเบียนชีวิตอื่นทำให้เขาบาดเจ็บหรือได้รับความทรมาน เมื่อตายไปจะต้องไปเกิดในอบายภูมิถ้าไม่ไปเกิดในอบายภูมิ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดจะต้องเป็นผู้มีโรคภัยเบียดเบียน ในทางตรงกันข้ามบุคคลใดละเว้นจากการ

เบียดเบียนชีวิตอื่นหรือสัตว์อื่น เมื่อตายไปจะเกิดในสุคติสวรรค์ และเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อใดจะเป็นผู้มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย

3. การที่บางคนมีผิวพรรณทราม ไม่มีความงดงาม เพราะเป็นคนมักโกรธ ชอบอาฆาต พยาบาทปองร้าย เมื่อตายไปจะต้องไปเกิดในอบายภูมิ ถ้าไม่ไปเกิดในอบายภูมิ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดจะต้องมีผิวพรรณไม่สวย ไม่งดงาม ในทางตรงข้ามบุคคลใดก็ตามที่ไม่ใช่คนมักโกรธ ไม่มีความอาฆาตพยาบาท ปองร้าย เมื่อตายไปจะเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดจะมีผิวพรรณผ่องใส

4. การที่บางคนมีอำนาจน้อย เพราะเป็นคนชอบริษยาและประทุษร้ายบุคคลอื่น ผูกความริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาบุคคลอื่น เมื่อตายไปจะไปเกิดในอบายภูมิ ถ้าไม่ไปเกิดในอบายภูมิกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใด เขาจะเป็นผู้มีอำนาจน้อย ในทางตรงข้าม บุคคลใดก็ตามที่ไม่มีจิตใจริษยา ไม่คิดประทุษร้ายผู้อื่น และไม่ผูกความริษยาในลาภสักการะความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาบุคคลอื่น เมื่อตายไปย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดจะเป็นผู้มีอำนาจมาก

5. การที่บางคนมีโภคทรัพย์น้อย เพราะเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว ไม่ยอมให้อาหาร ฝ้ายานพาหนะ เครื่องที่นอน ที่พัก ตลอดจนเครื่องประดับแก่สมณะหรือพราหมณ์ เมื่อตายไปย่อมเกิดในอบายภูมิ ถ้าไม่ไปเกิดในอบายภูมิกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใด เขาจะเป็นผู้มีโภคทรัพย์น้อย ในทางตรงข้ามบุคคลใดก็ตามที่ไม่ตระหนี่ถี่เหนียวแน่น ชอบทำบุญทำทาน ให้ทรัพย์สิน สิ่งของ ที่พัก ตลอดจนอาหารและเครื่องประดับแก่สมณะและพราหมณ์ เมื่อตายไปย่อมเกิดในสุคติสวรรค์ และเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดจะเป็นผู้มีโภคทรัพย์มาก

6. การที่บุคคลมีตระกูลต่ำ เพราะเป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่อ่อนน้อมต่อมตน ไม่รู้จักกราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ยินดีต้อนรับ ไม่ให้ที่นั่ง ไม่ให้ทาง ไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ และไม่บูชาแก่บุคคลที่สมควร ดังนั้นเมื่อตายไปย่อมไปเกิดในอบายภูมิ ถ้าไม่ไปเกิดในอบายภูมิ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใด จะเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ ในทางตรงกันข้ามบุคคลใดก็ตามที่เป็นคนอ่อนน้อมต่อมตน ไม่เย่อหยิ่งแข็งกระด้าง มีความเคารพนบอบ บุคคลที่สมควรแก่การเคารพ และบูชาผู้ที่สมควรบูชา เมื่อตายไปจะเกิดในสุคติโลกสวรรค์และเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใด จะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง

7. การที่บางคนเกิดมามีปัญญาน้อย เพราะเป็นคนไม่เข้าหาสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สนใจใฝ่รู้ในธรรมที่มีประโยชน์เกื้อกูล ไม่สนใจในธรรมเพื่อความสุขตลอดกาล ดังนั้นเมื่อตายไปจะไปเกิดในอบายภูมิ ถ้าไม่ไปเกิดในอบายภูมิกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใดจะเป็นผู้มีปัญญาทราม ในทางตรงกันข้ามบุคคลใดเป็นผู้เข้าหาสมณะหรือพราหมณ์ สนใจใฝ่รู้ในธรรมทั้งหลายทำให้รู้ว่าอะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นโทษ อะไรไม่เป็นโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรเมื่อทำไปแล้วมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล และกรรมอะไรทำไปแล้วเป็นประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขตลอดกาล

เมื่อตายไปย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อใดจะเป็นผู้มีปัญญา¹

ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่ากรรมใดที่ใครทำอะไรย่อมได้รับผลกรรมอย่างแน่นอน แต่จะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่าง ๆ กรรมจึงมีความสำคัญเพราะผลที่เกิดจากการกระทำกรรมคือวิบากย่อมสนองต่อผู้กระทำทั้งในชาตินี้และชาติหน้า กรรมจึงเหมือนกับเงาที่ติดตามตัวเราตลอดเวลาและจำแนกคนและสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน กรรมในปัจจุบันเป็นรากฐานสำคัญของวิบากกรรมไม่ว่าบุคคลจะเกิดมา มีสถานภาพเช่นไร ถ้าหากช่องทางแห่งการกระทำกรรมคือกาย วาจา ใจดีวิบากกรรมก็จะดี ในทางตรงข้ามถ้าช่องทางแห่งการกระทำกรรมไม่ดี วิบากกรรมย่อมไม่ดีและส่งผลกระทบต่อบุคคลนั้นในอนาคต

ความเข้าใจกรรมตามนัยที่กล่าวมานี้เป็นคำสอนในแง่จริยธรรมที่มีผู้กระทำและผู้รับผลของการกระทำไม่ใช้กฎหรือสภาวะล้วน ๆ ตามแบบปฏิจจสมุปบาท แต่ทั้งหมดนี้อยู่ในเรื่องของกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่ไม่ใช้อำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติเมื่อรู้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยดีย่อมดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งตนเอง ควบคุมตนเองด้วยตนเองจนถึงที่สุดของการเข้าใจตนเองแล้วจะเห็นสภาวะธรรมล้วน ๆ ความเป็นตัวตนหมดไป ทำให้รู้เห็นกฎไตรลักษณ์และกฎปฏิจจสมุปบาทที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในรูปของกฎธรรมชาติ

สาเหตุที่ทำให้มนุษย์ควรจะพัฒนาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่มีการพัฒนาอยู่เรื่อย ๆ ด้วยการที่พัฒนาอยู่ตลอดเวลาจึงทำให้มนุษย์ไม่หยุดอยู่กับที่ มีการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกสบายให้แก่ตนเองและมีการพัฒนาความคิด สังคมของมนุษย์จึงเป็นสังคมที่เติบโตกว้างใหญ่และครอบคลุมไปทั่วโลก และด้วยศักยภาพของมนุษย์นี้เองทำให้มนุษย์มีอำนาจเหนือสัตว์โลกทั้งหลาย แต่กระนั้นมนุษย์ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติและไม่สามารถเอาชนะความทุกข์ได้ เราจะเห็นได้ว่าสังคมมนุษย์มีความเจริญมากเท่าใดมนุษย์ยังมีความทุกข์มากขึ้นเท่านั้น การทำร้ายกันและกัน การทำร้ายสัตว์อื่น ๆ และการทำลายธรรมชาติยิ่งทวีมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงเป็นเหตุให้สังคมมนุษย์ในปัจจุบันเริ่มตระหนักถึงแนวทางการพัฒนามนุษย์ว่าควรเป็นไปในทิศทางใด

แต่เดิมสังคมได้ให้ความสำคัญแก่วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและเศรษฐศาสตร์ซึ่งทั้งหมดนี้มีแนวทางและทฤษฎีตามหลักวิทยาศาสตร์ซึ่งยอมรับในความมีอยู่ของกาย ส่วนจิตถึงจะมีอยู่แต่มีอยู่ในลักษณะที่เป็นปรากฏการณ์ของกาย การแก้ปัญหาจึงดำเนินไปในเรื่องของปัจจัยภายนอกโดยมุ่งผลที่เศรษฐกิจเป็นตัวชี้วัด ผลปรากฏว่าสิ่งแวดล้อมเสื่อมลง คนจนลงและมีความเสี่ยงภัยมากขึ้น² ถึงกระนั้นแม้จะมีการเรียกร้องจริยธรรมมาใช้แก้ปัญหาาก็ทำให้มีปัญหาลึกซึ้งในเรื่องจริยธรรม ยิ่งทำให้การแก้ปัญหายากมากขึ้นเพราะจริยธรรมของตะวันตกนั้นแตกต่างจากจริยธรรมในความหมายของ

¹ม.อ. (ไทย) 14/290-297/350-356.

²พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 69.

พระพุทธศาสนา อย่างในเรื่องกิเลสของคนได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ทางฝ่ายตะวันตกยอมรับว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่พวกเขาไม่คิดว่าจะแก้ไขได้ซึ่งต่างจากพระพุทธศาสนาที่มองว่ากิเลสเหล่านี้เป็นธรรมชาติที่แก้ไขได้ เพราะธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนและพัฒนาได้ไม่ใช่หนึ่งอยู่กับที่แต่เปลี่ยนแปลงได้ในเชิงคุณภาพเมื่อมนุษย์พัฒนาแล้วจะสามารถเปลี่ยนจากกิเลสไปเป็นคุณธรรมและปัญญาได้และสามารถเอาชนะธรรมชาติภายในตัวเองได้ซึ่งดีกว่าการเอาชนะธรรมชาติภายนอก¹

ปัญหาการพัฒนาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันมิใช่จะเกิดผลลัพธ์แก่สิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่รวมไปถึงความคิด ชีวิตทั้งกาย ใจและสังคมประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจสำหรับสังคมที่สุขสบายดีคือ ถ้าไม่พัฒนาตนเองให้ดีจะเกิดปัญหาความเสื่อมทางจิตใจอันจะมีผลต่อความเสี่ยงในด้านอื่นๆ จนกลายเป็นวิกฤติการณ์ได้ ดังนั้นการพัฒนาที่สำคัญคือการพัฒนาทางจิตใจเมื่อมนุษย์มีความสุขภายในด้วยตนเองโดยไม่ขึ้นต่อวัตถุและรู้จักความสุขที่ละเอียดประณีตลึกซึ้งและเป็นอิสระ มนุษย์จะสามารถอยู่ได้ดีมีความสุขด้วยตนเองโดยพึ่งพาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้อยลง

การพัฒนามนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้นมีจุดเริ่มต้นที่การสร้างมุมมองในการมองโลกและชีวิตโดยมองตามความเป็นจริงและลึกลงไปจนเห็นธรรมชาติแห่งความเป็นมนุษย์ที่เป็นไปตามกระแสแห่งเหตุปัจจัยชีวิตมนุษย์จึงเปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งแวดล้อมที่เข้ามาจากทิศทางต่าง ๆ กัน ถ้าหากมนุษย์ขาดความรู้และความสามารถในการควบคุมการปฏิบัติการณ์อย่างถูกต้องแล้วมนุษย์จะพบกับความทุกข์และไม่สามารถจัดการกับความทุกข์ได้อย่างถูกต้องจึงวนเวียนอยู่ในกระแสแห่งสังสารวัฏอย่างไม่รู้จบสิ้น

พระพุทธศาสนาถือว่าความเห็นแก่ตัวและการถือตัวถือตนเป็นมูลฐานสำคัญทำให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ เพื่อทำให้ตัวตนที่มีอยู่มีความสุขจึงเกิดการต่อสู้ดิ้นรนแสวงหาอาหารและสืบพันธุ์ แต่ความสุขที่มนุษย์ทั่วไปปรารถนานั้นยังเต็มไปด้วยความรู้สึกแห่งความเป็นตัวตนมีอัตตาเป็นเครื่องยึดถือและยังติดพันอยู่กับความสนุกสนาน ความเริงร่าและความเพลิดเพลินจึงไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่าความเห็นแก่ตัวเห็นแก่ตนเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ ถ้าดับความเห็นแก่ตัวและความยึดถือตัวตนได้แล้วความทุกข์จะหมดไป การที่มนุษย์ควบคุมจิตใจไม่ได้จึงมีการปฏิบัติไม่ถูกต้องและกระทำการต่าง ๆ ไปตามอำนาจของกิเลส ดังนั้นการพัฒนาความรู้ให้เกิดความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์จึงมีความจำเป็นเมื่อเห็นและเข้าใจแล้วว่ามนุษย์คือกระแสแห่งความไหลเวียนของเหตุปัจจัยต่าง ๆ มนุษย์จึงไม่มีตัวตนที่แท้จริงมีแต่กระแสแห่งปัจจุสมุปบาทการควบคุมกระแสแห่งปัจจุสมุปบาทไปในทางที่เป็นทุกข์ให้น้อยที่สุดหรือไม่มีทุกข์เลยจึงเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญ

โลกในปัจจุบันนี้มีสิ่งมาดึงดูดให้เราเกิดความพอใจ รักใคร่ และหลงใหลมากกว่าสมัยต่าง ๆ ในอดีต เพราะความก้าวหน้าในเรื่องวัตถุมีมากจนทำให้เกิดความสะดวกสบายจึงเป็นการง่าย

¹ แหล่งเดิม. หน้า 91-92.

ที่จะนำเราไปสู่ทางเพิ่มความทุกข์เพราะชีวิตนี้เป็นกระแสที่จะไหลไปตามวิชาหรือวิชาก็ได้ ครอบงำที่ยังมีกิเลสตัณหา ชีวิตย่อมไหลไปตามอำนาจของวิชาคือความโง่ความหลงในสิ่งปรุงแต่งที่เป็นมายาแล้วปรุงแต่งเป็นตัวตนขึ้นมาแล้วยึดถือตัวตนนั้นกระทำการสิ่งต่าง ๆ ซึ่งอาจกระทบกระเทือนไปยังผู้อื่นหรือสิ่งอื่น สิ่งที่จะป้องกันไม่ให้ตัวตนไหลไปตามอำนาจของวิชา คือการใช้สติและปัญญาซึ่งเป็นฝ่ายวิชาคือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตโดยใช้สติเป็นตัวป้องกันและปัญญาเป็นตัวตัดวิชาไม่ให้เกิดขึ้น ความพยายามควบคุมตัวตนที่เกิดจากวิชาไม่ให้เกิดขึ้นจึงเท่ากับว่าเราสามารถควบคุมกระแสแห่งความทุกข์ได้

เราจะสังเกตได้ว่าความเลวร้ายและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันล้วนมาจากความเห็นแก่ตัวและความยึดถือในตัวตนจึงทำให้เกิดมลภาวะต่าง ๆ ถ้าไม่มีอำนาจของสิ่งเหล่านี้แล้วจะไม่มีกิเลส แต่ทุกวันนี้ความเห็นแก่ตัวและความยึดถือในตัวตนมีมากยิ่งขึ้นเจริญมากเท่าใดความเห็นแก่ตัวยิ่งมากขึ้น ความเห็นแก่ตัวเกิดขึ้นเพราะความสำคัญว่าตนมีอยู่จึงมีภาระที่จะต้องแบกของหนักคือขั้น 5 ทำให้ไม่มีอิสรภาพอย่างแท้จริง ถ้ามนุษย์มีความเห็นแก่ตัวและมีความยึดถือในตัวตนจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางไม่ดีและทำให้เกิดปัญหาที่มาจากอำนาจของกิเลสอีกทั้งยังทำให้ความดี ความงาม และความถูกต้องในตัวมนุษย์ถอยกำลังลงไปเพราะมนุษย์มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้นตามความเจริญของวัตถุและความเจริญของเศรษฐกิจ ความจำเป็นในการพัฒนามนุษย์จึงเป็นเรื่องสำคัญซึ่งการพัฒนาต้องเป็นไปตามกระแสแห่งวิชาตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงจะไหลไปสู่พระนิพพานอันเป็นทางดับทุกข์อย่างแท้จริงซึ่งทำให้ชีวิตพบกับความสงบเย็นและเป็นประโยชน์แก่ทุกคน ทุกฝ่าย และทุกหนแห่ง

ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น ขั้น 5 ในความหมายของอุปาทานขั้นอื่นอันเป็นที่ตั้งของความเห็นแก่ตัวยังคงมีความยึดถือ หรือยึดครองตัวตน ของตน เมื่อมีความเห็นแก่ตัวจึงมีความโลภ ความโกรธและความหลง แต่เมื่อใดที่มนุษย์ได้รับการพัฒนาจนมีความรู้ที่ขั้นห้าอันเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงแต่มีการเกิดและดับ มนุษย์จะลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ความทุกข์และความวุ่นวายทั้งหลายจะไม่เกิดขึ้นเพราะหลุดพ้นจากอัสวกิเลส ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาคือการพัฒนาให้เกิดวิชาหรือความรู้ที่สามารถตัดสังสารวัฏได้ไม่มีการเวียนกลับมาสู่ความทุกข์อีกต่อไป¹

อุปสรรคสำคัญในการพัฒนามนุษย์

หลักในการพัฒนามนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนาคือทางทำให้ชีวิตดำเนินในแนวทางของโพธิชนสิ่งที่ฝึกนั้นกลายเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ซึ่งการพัฒนาตามวิถีเช่นนี้ย่อมสวนทางกับความต้องการของกระแสโลกที่นิยมและบูชาวัตถุ ในปัจจุบันนี้คนส่วนมากเข้าใจกันว่าความเจริญทางวัตถุสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ความสนใจในเรื่องจิตใจจึงลดน้อยถอยลงไป เมื่อสังคมมีการเกี่ยวข้องกับวัตถุมากขึ้น ความเอร็ดอร่อยเพลิดเพลินในวัตถุได้ซึมซับและชักจูงให้บุคคลที่เกี่ยวข้องตกเป็น

¹ ม.ม. (ไทย) 12/361/398-399.

ทาสและเกิดความเคยชินกับการอยู่ในโลกของวัตถุการถอนตนและถอนจิตใจออกมาจากวัตถุจึงเป็นเรื่องยาก มุมมองหรือโลกทัศน์จึงถูกฉาบด้วยสีสันทและมายาต่างๆ ปิดบังความจริงแท้ที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความนิยมในเรื่องวัตถุจึงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการที่จะไหลไปในทางดับทุกข์แต่กลับง่ายมากที่จะไหลย้อนไปในทางที่จะเพิ่มความทุกข์ ความเจริญก้าวหน้าของสังคมปัจจุบันที่เราควบคุมไม่ได้นี้มีแต่จะไหลไปสู่ความยุ่งยากลำบากเป็นทุกข์ทรมานยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและเศรษฐศาสตร์ ไม่สามารถแก้ปัญหาทางจิตใจได้ ยิ่งเจริญมากเท่าใดยิ่งบูชาเศรษฐกิจ บูชาความรู้ทางเศรษฐกิจและใช้เศรษฐกิจเป็นตัววัดความเจริญ ความเจริญทั้งหลายที่เกิดขึ้นล้วนเป็นเครื่องมือที่มนุษย์นำไปใช้เพื่อเอาเปรียบผู้อื่นเพราะผู้ใช้ถูกกิเลสครอบงำ เราอาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่เป็นความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุนั้นเพื่อส่งเสริมกิเลส ยิ่งเจริญมากเท่าใดยิ่งส่งเสริมกิเลส ส่งเสริมความเห็นแก่ตัวและเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นมากขึ้นดังนั้นกิเลสจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวเห็นแก่ตนและเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตที่สมบูรณ์ไม่ได้

อวิชชาหรือภาวะที่ปราศจากความรู้ที่ถูกต้องนั้นทำให้เกิดกิเลส 3 อย่าง คือ โลกะ โทสะ โมหะ โดยกิเลสประเภทที่รวบรวมตั้งเข้ามาหาตัวและเอามายึดครองเรียกว่า โลกะ ส่วน กิเลส ที่ผลักไสออกไปอย่างนี้เป็นประเภทโทสะส่วน โมหะ เป็นกิเลสประเภทลึกลับไม่รู้ตามที่เป็นจริง ไม่รู้แน่ว่าจะเอาเข้ามาหรือผลักออกไป กิเลสทั้ง 3 อย่างนี้เป็นการจัดแบ่งแบบกว้างๆ เพราะกิเลสมีเป็นจำนวนมากมีหลายชื่อแต่ลักษณะโดยรวมแล้วไม่มีอะไรมากไปกว่า 3 ประเภทนี้

กิเลส มีความหมายว่า “สิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง และหมายถึงความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดจึงทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ อีกทั้งยังเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมนำไปสู่ปัญหาความยุ่งยากเดือดร้อนและความทุกข์”¹

กิเลสนี้เดิมในพระบาลี เรียกว่า “กิเลสวัตถุ” มี 10 ชนิด ดังนี้ คือ

1. โลกะ คือ ความอยากได้เพื่อจะดึงสิ่งต่างๆ เข้ามาหาตัว
2. โทสะ คือ ความคิดประทุษร้ายและทำลาย จึงเป็นการผลักสิ่งต่างๆ ออกจากตัว
3. โมหะ คือ ความหลงความเขลาและความไม่รู้จึงวนอยู่กับที่ท่ามกลางความมืดแห่ง

อวิชชาที่ครอบคลุม

4. มานะ คือ ความถือตัว ถือตนว่าต่ำกว่าเขา หรือสูงกว่าเขา หรือเสมอกันจึงเป็นการยึดมั่นในอัตตา ไม่สามารถปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตน

5. ทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด และความหลงผิด กล่าวคือ มองเห็นสิ่งไม่ดีเป็นสิ่งที่ดี หรือความคิดความเห็นที่ก่อให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน

6. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย ไม่นั่นใจ เช่น ความสงสัยในหลักธรรม ความสงสัยในการปฏิบัติธรรม และความสงสัยในอำนาจอันสูงสุด

7. ถีนะ คือ ความหดหู่ และท้อแท้ รวมไปถึงความเชื่องซึม

¹พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 22.

8. อุทฺธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่านความคิดที่ไม่สามารถรวมศูนย์ได้กระจัดกระจายเปลี่ยนเรื่องตลอดเวลาอาจทำให้จิตเหน็ดเหนื่อยได้ง่าย

9. อหิริกะ คือ ความไม่ละอายต่อความชั่ว เพราะเห็นเป็นเรื่องปกติธรรมดา จึงกระทำได้อย่างไม่รู้สึกละอายใจ

10. อนัตตตัปปะ คือ ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่วจึงกระทำอย่างเชื่อมั่นในทางที่ผิดในที่สุด อาจทำให้เกิดความโหดเหี้ยมทารุณได้

นอกจากนี้ยังมีการแบ่งกิเลสออกเป็น 3 ระดับซึ่งการแบ่งแบบนี้เป็นการแบ่งตามพระอรธกถาจารย์ท่านได้แบ่งตามลำดับขั้นของการละด้วยสิกขา 3 มีดังนี้ คือ

1. วิติกมกกิเลส คือ กิเลสอย่างหยาบ เป็นกิเลสสายโลภะที่แสดงออกมาทางกาย และ วาจา ได้แก่ กายทุจริต 3 (มีการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม) และวจีทุจริต 4 (มีการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดหยาบคาย และพูดเพ้อเจ้อ) ทั้งหมดนี้ละได้ด้วยศีล

2. ปริยฎฐานกิเลส คือ กิเลสอย่างกลาง เป็นกิเลสสายโทสะที่ทำให้จิตใจมีความเร่าร้อน ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท และวิจิกิจฉา ทั้งหมดนี้ละด้วยสมาธิ

3. อนุสัยกิเลส คือ กิเลสอย่างละเอียดที่สงบนิ่งอยู่ในสันดานซึ่งต้องละด้วยปัญญา อนุสัยกิเลสนี้เป็นต้นเค้าของกิเลสทั้งหลายมี 3 อย่าง ดังนี้ คือ รากานุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชชานุสัย²

3.1 รากานุสัย อนุสัยคือรากะ (กิเลสสายโลภะ)

กิเลสในฝ่ายรากะนั้นนอนเนื่องในจิตจนเกิดเป็นความเคยชิน และหลงใหลในรสของกามคุณ ทำให้เป็นคนรักสวยรักงาม หรือเป็นที่หลงใหลและติดใจได้ง่ายในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส อาทิเช่น พวกที่ชอบแต่งตัวสวย แต่งตัวหล่อตลอดเวลา พวกที่ชอบแสวงหาคู่ครองอยู่เสมอ พวกที่ชอบแสวงหาอาหารการกินที่เอร็ดอร่อยอยู่เป็นนิจ และพวกที่ชอบรับประทานอาหารไปพร้อมกับฟังเสียงดนตรีบรรเลง เป็นต้น ฉะนั้นคนที่ชอบแสวงหาสิ่งที่พึงพอใจมาสูดอยู่เสมอเมื่อความพึงพอใจได้เพิ่มมากขึ้นจะกลายเป็นแรงแห่งตัณหา ก่อให้เกิดความอยาก ความต้องการที่ทวีมากขึ้นเรื่อยๆ จนไม่รู้จักพอหรืออาจจะยอมทำลายผู้อื่นเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนปรารถนา

3.2 ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ (กิเลสสายโทสะ)

กิเลสในฝ่ายโทสะนี้นอนเนื่องในจิตจนเกิดเป็นความเคยชิน ทำให้เป็นคนโกรธง่าย เมื่อมีความขัดเคืองใจในสิ่งใดจะมีอารมณ์เสียได้ง่าย ถ้าไม่มีการแก้ไขนิสัยเช่นนี้โดยปล่อยให้กิเลสชนิดนี้ทับถมทวีมากขึ้น จะกลายเป็นคนเจ้าโทสะ ชอบทำลายสิ่งของและทำร้ายบุคคลให้ได้รับความเดือดร้อน กิเลสฝ่ายนี้จึงเป็นฝ่ายผลัดออกจากตัวซึ่งตรงข้ามกับรากานุสัยอันเป็นกิเลสที่กลับเข้ามาหาตัว บุคคลใดที่ชอบหงุดหงิดอยู่เสมอเมื่อเวลาผ่านไปตราบใดที่ยังไม่เปลี่ยนนิสัย จะทำให้กลายเป็นคนขี้โมโหและถ้ายังไม่สามารถแก้ไขตนเองได้อีกจะทำให้เป็นคนเจ้าโทสะอารมณ์ร้าย ชอบทำลายสิ่งของและบุคคลที่ไม่เป็นไปตามใจที่ต้องการ

¹วนิดา ขำเขียว. (2550). *สมาธิพุทธตามทีปรากฏในพระไตรปิฎก*. หน้า 9.

²แหล่งเดิม. หน้า 10.

3.3 อวิชชาอนุสัย อนุสัยคืออวิชชา (กิเลสสายโมหะ)

กิเลสชนิดนี้ทำให้บุคคลมีความหลงความมกมาย มีความไม่รู้จริง มีความรู้ที่ไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดความเห็นผิด มีความมืดบอดอยู่เสมอ เพราะไม่รู้เห็นในอริยสัจ 4 คือไม่รู้ทุกข์ที่แท้จริง ไม่รู้เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และไม่รู้ทางที่จะไปสู่ความดับทุกข์ ความไม่รู้เช่นนี้เมื่อทับถมนานเข้าจะทำให้เป็นคนสำคัญผิดในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นความสุขจนถึงกับมีความพอใจที่จะยอมเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ และไปสำคัญผิดในเหตุของความทุกข์จนถึงกับปฏิบัติผิดๆ ทำให้เกิดเป็นความโง่ตัวใหม่ขึ้นมา เช่น ความเชื่อในเรื่องผีสิงเทวดา จนเป็นเหตุทำให้เกิดการบนบานเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนปรารถนา แทนที่จะไปแก้ไขโดยวิธีที่ถูกต้อง และความเชื่อในเรื่องผีสิง จนถึงกับลงส่ำ และทูปตีเพื่อไล่ผีจนคนถูกผีสิงถูกตีจนตาย เป็นต้น ความไม่รู้และความโง่หลงมกมายนี้คืออวิชชา ซึ่งเป็นที่รวมของบรรดากิเลสทั้งหลาย และทำให้บุคคลเหมือนเดินอยู่ในความมืดสลัว ที่ไม่สามารถหาทิศทางเป้าหมายที่จะดำเนินไปได้อย่างถูกต้อง ปัญญาเท่านั้นที่จะสามารถกำจัดกิเลสตัวนี้ได้ ถ้ากำจัดอวิชชาอนุสัยได้แล้ว กิเลสตัวอื่นๆ จะถูกทำลายลงไปด้วย

กิเลสในแต่ละขั้นนี้ ที่ร้ายแรงที่สุดคือ อนุสัยกิเลส นอกจากสังเกตเห็นได้ยากแล้วยังเป็นตัวที่ทำให้จิตเศร้าหมองไม่ผ่องใส การที่คนเราเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุดนั้นก็เพราะอนุสัยกิเลสนี้เอง และวิติกมกกิเลส และปริยฎฐานกิเลสต่างมีรากเหง้ามาจากอนุสัยกิเลสนี้

อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นกิเลสประเภทใดต่างเป็นเครื่องเศร้าหมองเมื่อจิตได้รับกิเลสไว้ จิตจะไม่ผ่องใสมีแต่ความเศร้าหมองและเป็นเหตุให้เกิดการกระทำต่างๆซึ่งกระทำได้ 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมื่อกระทำการนั้นแล้ว กรรมจะเป็นเหตุก่อให้เกิดวิบาก ที่บุคคลต้องรับผลของการกระทำนั้นๆ การรักษาจิตจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก อันเป็นการรักษาตัวต้นเหตุก่อนที่จะเกิดผลต่อไป เมื่อจิตดีแล้วต่อไปต้องพัฒนาปัญญา เพราะปัญญาเท่านั้นที่ขุดรากถอนโคนและทำลายรากเหง้าของกิเลสให้สิ้นไป มีอาจที่จะเจริญต่อไปได้ โดยรวมแล้วการกำจัดกิเลสในพระพุทธศาสนา คือ การนำศีล สมาธิ และปัญญา มาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญโดยกระทำไปพร้อมๆ กัน

หลวงปู่ดุลย์ อตุโล ท่านได้กล่าวไว้ว่ากิเลสทั้งหมดเกิดรวมอยู่ที่จิต ให้เพ่งดูจิต กิเลสตัวไหนเกิดก่อนให้ละตัวนั้นก่อน¹ ซึ่งวิธีการนี้เป็นวิธีการปฏิบัติรวมกันไปเลยทั้งสมาธิและวิปัสสนา การเพ่งดูจิตคือการทำจิตหนึ่งจนเป็นสมาธิแล้วคอยเฝ้าระวังจิตว่ามีกิเลสตัวไหนเกิดก่อนให้ละก่อน การละในที่นี้คือการเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความเป็นอนัตตาของกิเลสตัวนั้น ซึ่งธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขตธรรมย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เมื่อจิตเห็นแจ้งในความจริงจะเกิดเป็นการปล่อยวางจนสามารถถอนความยึดถือและความยึดติดในตัวตน ทำให้เราสามารถดำเนินได้อยู่ในแนวทางของโพธิ

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้สรุปความได้ว่า โลกะ โทสะ และโมหะ เป็นกิเลสที่น่าสัตว์ไปสู่ทุกติ และเป็นธรรมที่กัณวีชชา หมูสัตว์จึงถูกปิดบัง มีแต่ผู้มีปัญญาเท่านั้นที่เห็นแจ้งชัด ในความ

¹วีระวัฒน์ ชลสวัสดิ์. (2553). *มหาบพิตรในหลวงทรงถาม พระอรหันต์ตอบ*. หน้า 4.

เป็นจริงของโลกและชีวิตจึงจะละความโลภ ความโกรธ และความหลง ไม่ต้องเวียนกลับมาเกิดในโลกอีกต่อไปไม่ว่าในกาลไหนจึงเรียกว่าเป็นผู้สิ้นทุกข์อย่างแท้จริง¹

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นเราอาจสรุปได้ว่าอุปสรรคสำคัญในการพัฒนามนุษย์คือกิเลส ตราบาใดมมนุษย์ไม่มีวิชาที่เป็นเครื่องทำให้เกิดปัญญาแล้วจิตย่อมถูกกิเลสครอบงำได้ง่าย ความเห็นแก่ตัวและความยึดถือยึดติดในตัวตนนั้นเป็นผลมาจากกิเลสชักนำให้กระทำการต่าง ๆ ไปตามอำนาจของกิเลส ปัญญาที่เกิดจากการเห็นแจ้งในความจริงของโลกและชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาเท่านั้นจึงจะทำให้เราสามารถอยู่เหนืออำนาจของกิเลสได้ ปัจจุบันนี้การที่มนุษย์ตกอยู่ภายใต้อำนาจของวัตถุเพราะถูกอำนาจของกิเลสครอบงำปิดบังตาจึงไม่สามารถมองเห็นความจริงแท้ของโลกและชีวิต และถูกแรงกระตุ้นจากกิเลสให้กระทำการต่าง ๆ ไปตามอำนาจแห่งความอยากและความต้องการ บุคคลใดที่สามารถควบคุมกิเลสได้ย่อมนำชีวิตไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลส ดังนั้นกิเลสจึงเปรียบเหมือนนักบวชพีชที่ชาวนาจะต้องกำจัดเพื่อให้ข้าวเติบโตได้ดีและสามารถให้ผลิตผลได้อย่างเต็มที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้สรุปความได้ว่านาของพระพุทธองค์เป็นอมตะคือมีนิพพานเป็นอานิสงส์จึงหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ดังนั้นบุคคลใดก็ตามที่ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทหมั่นกำจัดกิเลสที่เข้ามาในใจของตนเขาย่อมพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงและไม่มีการสานต่อวิฏฐสงสารอีกต่อไป²

เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา

สังคมแห่งความเจริญในปัจจุบันพยายามที่จะสร้างสรรค์และพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์อย่างเต็มที่ ทุกวันนี้โลกจึงมีความเจริญทางวัตถุและเป็นโลกที่ส่งเสริมกิเลส ความสุขเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาของบุคคลที่ยังหลงอยู่ในความเอร็ดอโรยและความเพลิดเพลิดทางกามรส ยังมีการค้นคว้าสิ่งแปลกใหม่ที่ส่งเสริมความต้องการของมนุษย์มากเท่าใดมนุษย์ก็กลับมีความต้องการมากขึ้นและดูทำที่เหมือนกับว่ามนุษย์ไม่เคยหยุดความต้องการนั้นๆ มาสโลว์ นักจิตวิทยาชาวอเมริกันจึงได้กล่าวถึงมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่มีความต้องการ และความต้องการนี้จะเติบโตไปเรื่อยๆ ตามลำดับขั้นเริ่มตั้งแต่ความต้องการทางกาย อันเป็นขั้นพื้นฐานที่เห็นได้ชัด เช่น ความต้องการทางอาหาร ความต้องการความอบอุ่น และความต้องการทางเพศ เป็นต้น เมื่อได้รับความพอใจแล้วจึงจะพัฒนาต่อไป เป็นความต้องการความปลอดภัย เมื่อได้รับความพอใจจึงพัฒนาต่อไปเป็นความต้องการที่จะครอบครองและความต้องการในความรัก อันเป็นความต้องการทางสังคม เมื่อได้รับความพอใจจึงพัฒนาต่อไปอีก เป็นความต้องการความเคารพนับถือ ทั้งจากตนเองและผู้อื่น เมื่อได้รับความพอใจแล้วจึงพัฒนาต่อไปอีก เป็นความต้องการที่จะเข้าใจตนเองหรือความต้องการที่จะประสบความสำเร็จสูงสุดในชีวิต อันเป็นขั้นสูงสุดซึ่งจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อการพัฒนา

¹ช.อิตติ. (ไทย) 25/1-3/345-347.

²ช.อิตติ. (ไทย) 25/78-80/518-519.

เป็นไปตามลำดับชั้น¹ พัฒนาการของความต้องการเหล่านี้สามารถแสดงออกมาเป็นรูปพีรามิด
ดังภาพประกอบ 2

ภาพประกอบ 2 ลำดับชั้นแห่งความต้องการของมนุษย์ตามทัศนะของมาสโลว์

เราจะเห็นได้ว่ามุมมองของมาสโลว์นี้ แสดงถึงจิตใจของมนุษย์ที่ไม่มีวันเต็มในเรื่องตัณหา ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสมาก่อน มาสโลว์ มากกว่า 2,000 ปี มาแล้ว และพระพุทธเจ้าทรงตรัสขยายความที่ลึกละเอียดมากกว่าที่ว่าตัณหาเป็นกิเลสอย่างหนึ่งที่เป็นต้นเหตุจูงใจในการกระทำต่าง ๆ ทำให้เกิดความเพลิดเพลิดและความกำหนัด ตัณหานี้ได้แก่กามตัณหา (ความเพลิดเพลิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ภวตัณหา (ความอยากมีและอยากเป็น) และวิภวตัณหา (ความไม่อยากมีและไม่อยากเป็น) ตัณหาทั้ง 3 ประเภทนี้โดยรวมแล้วอยู่ในกิเลส โลภะ โทสะ และโมหะ อันเป็นมูลเหตุแห่งความทุกข์² และเป็นดังเช่นตาข่ายที่แผ่ซ่านไปเกาะเกี่ยวอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อโลกให้ยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายอันยุ่งเหยิง และขอดปมเหมือนกับหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง ทำให้มนุษย์ไม่สามารถลวงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาตและสังสารวัฏ³ วนเวียนอยู่ในวงจรจนกว่าจะสามารถตัดกิเลสและความอยากให้หมดไป วงกรรมหรือสังสารวัฏนี้

¹ Abraham H. Maslow. (1970). loc.cit.

² ส.ข. (ไทย) 17/31/44.

³ อ.จตุกก. (ไทย) 21/199/311.

จึงจะไม่เกิดขึ้น วงกรรมหรือสังสารวัฏนี้คือกิเลส กรรม และวิบากที่สะท้อนถึงหลักปัจจุสมุปบาทที่ทับซ้อนกันอยู่

ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องกฎธรรมชาติในทัศนะของพระพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นว่าหลักปัจจุสมุปบาทสะท้อนถึงความไม่มีตัวตนของสิ่งทั้งหลายมีแต่ธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยและดับไปเพราะเหตุปัจจัยซึ่งหลักปัจจุสมุปบาทนี้จะสัมพันธ์กับกฎไตรลักษณ์ที่เป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งแสดงถึงความไม่มีอะไรที่คงตัว และอยู่อย่างถาวรมั่นคง สรรพสิ่งล้วนอยู่ภายใต้อำนาจของกฎพระไตรลักษณ์จึงมีอันเป็นให้ถูกบีบคั้นกดดัน (ทุกขัง) ให้แปรสภาพไป (อนิจจัง) ไม่มีตัวตนเหลืออยู่อย่างเป็นแก่นสาร (อนัตตา) เมื่อมนุษย์มีวิชาหรือภาวะที่ยังไม่รู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง พวกเขาย่อมยึดถือในสิ่งที่ตนพอใจ และกระทำการต่างๆ เพื่อให้สิ่งที่ตนชอบและพอใจนั้นมาเป็นของตน กระแสชีวิตจึงพัดพาไปตามความชอบและความไม่ชอบก่อเกิดเป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม การที่มนุษย์มีติดบอดไปเพราะมีวิชาหรือความไม่รู้แจ้งในสัจธรรมเขาย่อมหลงเพลิดเพลิดและสับสนนานกับสิ่งที่เป็นมายาต่างๆ จึงตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสทำให้ชีวิตวุ่นวายและสับสนเพราะต้องวิ่งไล่ตามสิ่งที่ตนปรารถนาและพยายามไขว่คว้านำมาสนองความอยากของตนและในที่สุดต้องประสบกับความทุกข์และจมอยู่ในทะเลแห่งวัฏสงสาร ความสุขที่มาจากทางโลกเป็นเพียงความสุขหลอกๆ ที่ทำให้มนุษย์หลงทาง เช่น ความอร่อยของอาหาร ความเพลิดเพลิดกับของสวยของงาม ความลุ่มหลงในเสียงของดนตรีอันไพเราะ การเสพสุขทางกามารมณ์ ความรื่นรมย์กับกลิ่นของน้ำหอม การเสพสุขในอำนาจวาสนา และเกียรติยศชื่อเสียง เป็นต้น ความสุขเหล่านี้ล้วนมาจากอายตนะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความหลงใหลและเพลิดเพลิดทางอายตนะนี้เมื่อเสพแล้วย่อมติดใจทำให้จิตใจกระวนกระวายเป็นทุกข์ เมื่อได้มาแล้วต้องเก็บรักษาเกิดเป็นความวิตกกังวลห่วง และหวง ความสุขเช่นนี้เป็นความสุขที่เกิดผลตามมามีปัญหา เพราะไม่ใช่ความสุขแบบจิตสงบ ฉะนั้นผู้ที่ยังหลงใหลในความสุขทางโลก การดับทุกข์ของพวกเขาคือการดับความไม่พอใจ และทำให้ความพอใจเกิดขึ้น เช่น ร่างกายเจ็บป่วยจะเกิดความไม่พอใจ ดังนั้นการดับทุกข์ของคนทั่วไปคือทำให้ร่างกายเป็นปกติ ร่างกายแก่ชราต้องทำให้ความชราไม่เกิดขึ้นหรือชะลอความชราให้ช้าลงจนเกิดเป็นความพอใจ และร่างกายผิวดกตมิมิรูปร่างไม่ได้สัดส่วน ต้องทำให้ร่างกายถูกสัดส่วนจนเกิดเป็นความสวยงาม เป็นต้น ความพอใจเมื่อมีเต็มที่จะเป็นความสุขของปุถุชน แล้วเกิดการโหยหาเพื่อให้ความสุขนั้นได้มาและอยู่กับตนเองให้นานที่สุดความสุขจึงเป็นเป้าหมายในชีวิตของคนทั่วไปเมื่อมีการพัฒนามนุษย์จึงถือเอาความสุขทางกายเนื้อและความพึงพอใจที่สามารถสนองตอบความอยากเป็นมาตรฐานคุณค่าหรือเป็นตัวชี้วัด ถึงแม้ว่าบางกลุ่มบางพวกอาจไม่ใช่ชีวิตตามแบบที่กล่าวมาแล้วนี้แต่อาจใช้ความสำเร็จอันสูงสุดในชีวิตเป็นตัววัดการพัฒนา แต่กระนั้นยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของตัณหา เพราะถ้าไม่ได้สมดังความตั้งใจย่อมเกิดทุกข์ พระพุทธศาสนาถือว่าหนทางสำคัญในชีวิตมนุษย์คือการดับทุกข์ทางใจเป็นหลัก การดับทุกข์ในทางพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวเนื่องกับการตัดสังสารวัฏ ไม่มีการเวียนเกิด เวียนตายอีกต่อไป

ฉะนั้นบุคคลใดก็ตามที่สามารถตัดวัฏฏะได้จึงบรรลุถึงพระนิพพาน เพราะแม่น้ำคือตัณหา นั้นได้ถูกอรหันตมรรคญาณ หรือ ความรู้ในระดับอรหันตมรรค ได้ทำให้แม่น้ำนี้เหือดแห้งไปไม่

สามารถไหลไปมาได้อีก และวัฏฏะที่ตัดได้แล้วย่อมไม่หมุนวนอีกต่อไปสภาพนี้แหละคือความสิ้นสุดแห่งทุกข์¹ และเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

เราอาจกล่าวได้ว่าความสุขและความทุกข์ของคนทั่วไปกับผู้เป็นอริยบุคคลมีความแตกต่างกัน เพราะความทุกข์ของผู้เป็นอริยบุคคลนั้นคือการดับสนิทแห่งความเร่าร้อนของกิเลสและการหมดซึ่งความยึดถือยึดติดในสิ่งทั้งปวง การพัฒนามนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาจึงอยู่บนเส้นทางของการพัฒนาจิตและปัญญาให้เข้าใจความจริงแท้ของโลกและชีวิตและสามารถลดความยึดถือยึดติดได้ที่ละน้อยๆ ไปจนกระทั่งสามารถปลดปล่อยภาวะต่างๆ ที่เป็นของหนัก และดำเนินชีวิตอย่างผู้สวณกระแสโลกมุ่งสู่กระแสธรรมโดยมีพระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด

นิพพาน แปลว่า “เย็นใจ ดับความร้อนใจหรือเครื่องดับกิเลส” ซึ่งมาจาก “นิ” แปลว่า “ออกไป หมดไป” และ “วาน” แปลว่า “พัดไปหรือเป็นไป”² หรือพระนิพพานอาจมีความหมายว่า “จิตที่สิ้นกิเลส”³

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงสภาวะนิพพานนี้ในลักษณะใช้โวหารปฏิเสธเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องแก่บุคคลทั้งหลายซึ่งสรุปความได้ว่าสิ่งที่เรียกว่าสภาวะนิพพานนี้ไม่มีธาตุทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และไม่มีช่องว่างอันหาที่สุดมิได้ ไม่มีวิญญาณ ไม่มีภาวะที่ไม่มีอะไร ไม่มีภาวะที่มีสัญญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีโลกนี้และโลกหน้า ไม่มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ สภาวะนิพพานนี้ไม่สามารถเรียกได้ว่ามีการมา มีการไป มีการตั้งอยู่ มีการจุติ มีการอุปบัติ และไม่มีที่ตั้ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไม่มีอารมณ์ยึดเหนี่ยว สภาวะนี้คือที่สุดแห่งความทุกข์⁴

การที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายพระนิพพานในลักษณะโวหารปฏิเสธเพื่อทรงแสดงให้เห็นว่าพระนิพพานไม่เหมือนกับสิ่งต่างๆ ทั้งหลายที่มนุษย์รู้จักกันอยู่แล้ว แต่เป็นสภาวะที่พ้นจากสภาพที่ปุถุชนรู้จัก อยู่นอกเหนือการรับรู้แบบมีวิชา ตัณหา อุปาทาน และไม่อาจนึกคิดเข้าใจได้ แต่จะบอกว่าไม่มีไม่ได้ เพราะเมื่อใดที่มีการดับวิชา ตัณหา อุปาทาน เมื่อนั้นพระนิพพานปรากฏขึ้น สภาวะนี้คือที่สุดแห่งความทุกข์ ถึงแม้ว่าพระนิพพานนี้เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก เข้าใจได้ยาก แต่ไม่ยากเกินกว่าความเพียรพยายาม และความอดทนอย่างสูง เป้าหมายอันสูงสุดนี้เป็นปรมาตมธรรมที่เราไม่สามารถเข้าถึงโดยใช้อายตนะในระดับพื้นๆ ซึ่งมีตา หู จมูก ลิ้น และกาย และไม่สามารถอธิบายโดยใช้ภาษาทางโลกเพื่อทำให้ทุกคนเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง แต่ผู้ที่เข้าถึงพระนิพพานได้นั้นต้องเห็นแจ้งด้วยตนเอง มีปณิธานอันมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติตนอย่างพากเพียร และอดทนจนเกิดปัญญาญาณในการเห็นแจ้งความจริงของโลกและชีวิตมีความตั้งใจจริงที่จะเรียนรู้และทำความเข้าใจพระนิพพานไปเรื่อยๆ ทีละเล็กละน้อยเหมือนกับหยดน้ำที่หยดลงถึงวันละนิด สักวันหนึ่งน้ำย่อมเต็มถึง

¹ ชุ.อุ. (ไทย) 25/62/311.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *เล่มเดิม*. หน้า 261.

³ พุทธศาสนิกข. (2543). *นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้*. หน้า 29.

⁴ ชุ.อุ. (ไทย) 25/71/321-322.

อย่างไรก็ตามเราจะต้องทำความเข้าใจก่อนว่าพระนิพพานนี้เป็นสังขตธาตุหรือสังขตธรรม ซึ่งไม่เป็นตัวตนให้ใครยึดถือได้ พระนิพพานเป็นอนัตตาและเป็นภาวะแห่งความว่างจากการปรุงแต่งไหลเวียนดังนั้นการเห็นพระไตรลักษณ์ซึ่งมีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่ามีอยู่ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สามารถนำเราไปสู่ความเข้าใจและจะเป็นทางที่จะนำเราไปสู่พระนิพพาน

อนึ่งเราสามารถที่จะฝึกฝนตนเองเพื่อทำความเข้าใจพระนิพพานได้และเมื่อเราสามารถคุ้นเคย และทำความเข้าใจในพระนิพพานได้แล้วจึงเท่ากับว่าเราเลื่อนตนเองได้ใกล้พระนิพพานมากขึ้น ซึ่งขั้นตอนที่เราจะฝึกทำความเข้าใจพระนิพพานมีดังนี้ คือ

1. ให้หมั่นพิจารณาดูความเป็นมาของปรากฏการณ์ทั้งหลายที่เป็นสังขตธรรม คือ สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งมีขั้น 5 และสิ่งที่มีปรากฏการณ์ทั้งหลายซึ่งเราสามารถสัมผัสได้ด้วยอายตนะทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย แล้วเห็นการเปลี่ยนแปลงและการเคลื่อนไหวไม่อยู่นิ่ง

2. ให้พิจารณาความว่างจากปรากฏการณ์ทั้งปวงคือ อสังขตธรรม (คือสิ่งที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ไม่มีปรากฏการณ์ทางฝ่ายวัตถุ ไม่อยู่ภายใต้อำนาจของกาลเวลา ไม่มีรูปร่างและขนาด คำนวณไม่ได้ดังเช่นพระนิพพาน)

3. ให้พิจารณาทั้งสังขตธรรม แล้วเห็นความเป็นธาตุ ถ้าเห็นความเป็นธาตุได้ เมื่อใดตัวตนจะหายไปนั่นคือเห็นอนัตตา และความเป็นตัวตนที่หายไปคืออาการของจิตว่างจากตัวตน

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้จึงขอยกตัวอย่างเวลาที่เราเดินในความมืดและเห็นสิ่งที่เคลื่อนไหวไปมา ถ้าเราขาดสติเราจะนึกว่าสิ่งที่เคลื่อนไหวไปมานั้นคือผีทั้งที่โดยความเป็นจริงแล้วสิ่งนั้นคือต้นกล้วยที่เคลื่อนไหวไปตามแรงลม การที่เราไปคิดว่าเป็นผี เพราะเรามีสัญญาเรื่องผีอยู่แล้วจึงง่ายที่จะเชื่อ แต่ถ้าเราส่องไฟฉายไปที่ต้นกล้วยแล้วตั้งสติให้ดี เราจะเห็นว่าเงานั้นคือต้นกล้วยที่เคลื่อนไหวไปตามแรงลม สัญญาว่าเป็นต้นกล้วยกลับมาแล้วความกลัวหายไปเพราะการเปลี่ยนแปลงของสัญญา ฉะนั้นการที่คนส่วนมากคิดว่าการเห็นผีเป็นภาพลวงตา ส่วนสัญญาที่ว่าเป็นต้นกล้วยเป็นของจริงนั้น แท้จริงแล้วทุกอย่างเป็นภาพลวงตาทั้งนั้น ไม่ว่าจะผี ต้นกล้วย หรืออะไรก็ตามล้วนเป็นภาพลวงตา ถึงแม้ว่าในขั้นแรกเราอาจจะเห็นต้นกล้วยและสิ่งต่างๆ ว่าเป็นธาตุแต่ในที่สุดแล้วเป็นอนัตตา การฝึกเห็นสิ่งต่างๆ ว่าเป็นธาตุจะช่วยให้ความรู้สึกที่ว่าตัวตนของตนเกิดขึ้นไม่ได้ จากนั้นให้ฝึกต่อไปอีกโดยเห็นความเป็นธาตุว่าเป็นอนัตตาแล้วปล่อยวางสิ่งทั้งปวง ทำจิตว่างจากความยึดถือ หรือความสำคัญมั่นหมาย ให้หมั่นปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอจนจิตไม่รู้สึกว่าเป็นตัวตนอยู่ในสิ่งใด การเข้าถึงสภาวะอันบริสุทธิ์ที่สุดเช่นนี้จะพ้นทุกข์เด็ดขาดและเป็นสภาวะที่หมดความรู้สึก หรือหมดความยึดถือในสิ่งทั้งปวง

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นเราจะเห็นได้ว่าพระนิพพานเป็นสภาวะของจิตที่หมดความยึดถือยึดติด ปล่อยวางในสิ่งทั้งปวง และดับหมดไม่มีเชื้อที่จะนำไปสู่กิเลส ตัณหา และอุปาทาน

พระนิพพานจึงไม่ใช่สถานที่และไม่ใช่ตัวตนหรืออนาคตที่จะเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง แต่เป็นสภาวะที่ทุกขันธ์ดับหมดอย่างสิ้นเชิงพระนิพพานแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน และ ออุปาทิเสสนิพพาน¹

1. สอุปาทิเสสนิพพานคือ พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ดับกิเลสและตัดสังโยชน์ได้แล้วแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ พระอรหันต์นั้นจึงประสบกับอริฏฐารมณ (สิ่งที่น่าปรารถนา) อนิฏฐารมณ (สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา) เสวยสุขและทุกข์โดยจิตไม่หวั่นไหว

2. ออุปาทิเสสนิพพาน คือพระนิพพานของพระอรหันต์ที่ดับกิเลสตัดสังโยชน์ได้แล้วและเบญจขันธ์ดับหมด

การแบ่งพระนิพพานเป็น 2 ประเภทนี้มีใช้การบรรยายถึงภาวะของพระนิพพานแต่เป็นการใช้บุคคลผู้บรรลุพระนิพพานเป็นเครื่องมือสำหรับทำความเข้าใจพระนิพพานทำให้มองได้ 2 มุมหนึ่งมองในแง่ของความสิ้นกิเลสแต่ยังเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก นี่คือสอุปาทิเสสนิพพาน อีกมุมหนึ่งเป็นการมองพระนิพพานที่กิเลสดับ และกายของผู้บรรลุพระนิพพานดับด้วย นี่คือออุปาทิเสสนิพพานซึ่งหมดความผูกพันในขันธ์ 5 พ้นจากการปรุงแต่งอีกต่อไป และไม่มีการปรุงแต่งไม่มีการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก อีกทั้งไม่มีการรับรู้ทางอินทรีย์ 5 (มีตา หู จมูก ลิ้น และกาย)

เมื่อกล่าวถึงพระนิพพานว่าเป็นสภาวะที่หมดความยึดถือยึดติดในสิ่งทั้งปวงหลายท่านอาจจะเข้าใจว่าพระนิพพานไม่น่าสนุก แล้วจะเป็นบรมสุขได้อย่างไร เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับสวรรค์ซึ่งน่าจะเป็นเป้าหมายของมนุษย์ และมนุษย์ทุกคนน่าจะพัฒนาตนเองโดยมุ่งไปสู่สวรรค์ เพราะสวรรค์ให้ความสุขและให้สิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ต้องการ

ประเด็นปัญหานี้ เมื่อศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาเราจะเห็นได้ว่าสวรรค์เป็นภพที่ยังเกี่ยวข้องกับกามกิเลส เนื้อสวรรค์คือรูปภพของรูปพรหมที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในสิ่งที่เป็นรูปมีทั้งหมด 16 ชั้น เนื้อขึ้นไปอีกคืออรูปภพของอรูปพรหมที่ยังคงท่องเที่ยวอยู่ในสิ่งที่เป็นอรูปซึ่งกิเลสยังคงมีอยู่แต่ละเอียดลึกซึ้งกว่า ซึ่งลำดับชั้นของภพเหล่านี้ได้กล่าวไปแล้วตั้งแต่ต้นในเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท แต่เพื่อให้เกิดความเข้าใจจึงแสดงลำดับสวรรค์ของเทวดาและพรหมในชั้นต่างๆ² ดังภาพประกอบ 3

¹ ฐ.อิตติ. (ไทย) 25/44/392-393.

² ม.ม. (ไทย) 12/442/478-479.

อรูปภาพ	<ul style="list-style-type: none"> เนาस्थ्यานาสस्थ्यายตนภูมิ อาภิญญายตนภูมิ วิญญาณัญญายตนภูมิ อากาสาัญญายตนภูมิ
รูปภาพ	<ul style="list-style-type: none"> อกนิฏฐา สุทฺถสี สุทฺถสา อตฺปปา อวิหา อस्थ्यูญีสัตว์ เวหิปฺผลา สุภกิญหา อัปฺปมาณสุภา ปริตตสุภา อาภัสสรา อัปฺปมาณภา ปริตตาภา มหาพรหมา พรหมบุโรหิตา พรหมปาริสัชชา
กามภาพ	<ul style="list-style-type: none"> ปรนิมมิตวสวัตตี นิมมานรตี ดุสิต ยามา ดาวตึงส์ จาตุมหาราชิกา

ภาพประกอบ 3 ลำดับชั้นสวรรค์ของเทวดาและพรหมในชั้นต่างๆ

เราจะเห็นได้ว่าทั้งเทวดาและพระพรหมนั้นต่างเวียนว่ายในวัฏสงสารยังไม่สามารถหลุดพ้นจากกระแสการเวียนว่ายตายเกิดเพราะจิตยังมีความยึดมั่นถือมั่นจึงทำให้จิตมีความผูกพันในภพและภูมิโดยเฉพาะพระพรหมนั้นถึงแม้ว่าจะไม่มีเรื่องกามรสเข้ามาแต่ถือว่ายังมีความยินดีในความสุขที่เกิดจากฌาน กล่าวคือพวกรูปพรหมและอรุปรหมยังมีความยินดีในความสุขของรูปฌาน และอรุปรหม การที่ยังติดพันในความสุขนี้ถึงแม้ว่าจะละเอียดซับซ้อนกว่ากามรสแต่ยังคงมีความยินดีในความสุขของฌานโดยมีตัณหาเป็นเครื่องผูกพันไว้วิชชาหรือความรู้เป็นเครื่องกีดกันการเห็นแจ้งในสัจธรรมจึงทำให้พระพรหมยังไม่สิ้นกิเลสและไม่บรรลุถึงความสงบเย็นอย่างแท้จริง¹ ตราบใดที่กิเลสยังมีอยู่ตราบนั้นยังมีการเวียนเกิดเวียนตายในภพใหม่ต่อไปไม่รู้จบสิ้น แต่ผู้ที่เข้าสู่สภาวะพระนิพพานได้จะต้องตัดกิเลสหมดสิ้นไม่มีเชื้อที่จะต่อให้เกิดภพเกิดชาติอีกต่อไป พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “เมื่อใดพรหมณ์เชื่อว่าเป็นมุณี เพราะมีมโนธรรมรู้แจ้งด้วยตนเอง เมื่อนั้นเขาย่อมหลุดพ้นจากรูปภพ อรูปภพ และจากสุขและทุกข์”² นั่นคือพรหมณ์ผู้ใดที่มีความรู้แจ้งในอริยสัจ 4 ทำให้รู้ถึงความทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติถึงความดับทุกข์คือมรรค 8 พวกเขาย่อมหลุดพ้นจากรูปภพ อรูปภพ สุขและทุกข์ไม่มีการติดยึดและไม่มีความยินดีใดๆ จึงไม่มีการปรุงแต่งก่อเป็นภพ ชาติ อีกต่อไปแต่พรหมณ์ใดที่ยังติดอยู่ในความสุขจากการอยู่ในรูปภพหรืออรุปรหมแล้วย่อมไม่มีวันหลุดพ้นจากสังสารวัฏเราอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญการเกิดในรูปภพซึ่งเป็นภพของพวกรูปพรหมและไม่ทรงสรรเสริญการเกิดในอรุปรหมซึ่งเป็นพวกอรุปรหม ซึ่งทั้งสองภพหรือภูมินี้ขึ้นอยู่กับว่าสวรรค์ การทำสมาธิจนได้ฌาน แต่ขาดความรู้ในอริยสัจ 4 ย่อมทำให้เกิดการยินดีในภพของพรหมว่าเป็นชั้นสูงสุดและเป็นชั้นที่มีความสุขที่สุดแท้จริงแล้วภพเหล่านี้ยังไม่ใช่ชั้นสูงสุดฉะนั้นบุคคลผู้ปฏิบัติในชั้นเหล่านี้ยังมีโอกาสที่จะเวียนกลับมาเกิดอีกและรับผลกรรมที่ตนกระทำไว้ ส่วนผู้ที่สามารถบรรลุถึงพระนิพพานเท่านั้นที่ไม่ต้องเวียนมาสู่ภพเพราะได้หักกรรมและดับหมดซึ่งกิเลสตัณหาและดับความยินดีทั้งหลาย จึงไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งอีกต่อไปนี่คือที่สุดของความทุกข์

การพัฒนามนุษย์โดยใช้องค์ความรู้ในพระสุตตันตปิฎก

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเพื่อการพัฒนามนุษย์ที่มีทิศทางในการใช้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในการแสดงศักยภาพของตนเองจนบรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์บุคคล องค์ความรู้ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสุตตันตปิฎกหรือพระสูตรนั้นเราสามารถนำมาใช้ให้เกิด

¹ม.ม. (ไทย) 12/453/493.

²ข.อ. (ไทย) 25/10/188.

ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตได้เพราะมีแนวคิดและหลักปฏิบัติที่ครอบคลุมอยู่ในเรื่องของการพัฒนา ปัญญา ศีล สมาธิ ซึ่งทั้งสามส่วนนี้คือการพัฒนาทางปัญญา กาย และจิตนั่นเอง เมื่อทั้งสามส่วน ได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้องแล้วย่อมมีผลทั้งต่อตนเองและสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องไม่ เกิดโทษและภัยมีแต่จะเป็นประโยชน์ให้มากขึ้น พระพุทธศาสนาจึงมีคำสอนหลายเรื่องที่พัฒนา บุคคลให้มีความสมบูรณ์อย่างถึงที่สุด เมื่อแต่ละคนดีแล้วย่อมมีผลต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้ง ทางตรงและทางอ้อม แต่ถึงกระนั้นปรากฏว่ามีองค์ความรู้หลายเรื่องที่ทำให้ความสำคัญในเรื่อง สัมพันธภาพระหว่างบุคคลและสังคมอันเป็นผลมาจากการที่พระพุทธศาสนาสนใจปัญหาของมนุษย์ แล้วขยายความสนใจออกไปครอบคลุมถึงเรื่องราวหรือปัญหาที่มีผลต่อชีวิตของมนุษย์แต่ละคนและ สังคม องค์ความรู้เหล่านี้ เช่น อปริหานิยธรรม 7 สัปบุริสธรรม 7 ทิศ 6 และสังคหวัตถุ 4 เป็นต้น เราอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อส่วนย่อยคือ มนุษย์แต่ละคนที่มีผลและมีอิทธิพล ต่อส่วนรวม

การพัฒนาคนมนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนามีลักษณะที่เด่นชัดคือมิได้มุ่งส่งเสริมให้ เกิดความเจริญทางวัตถุหรือมีเป้าหมายที่ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวชี้วัด แต่พระพุทธศาสนาส่งเสริม ความเจริญทางจิตใจ พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย ชอบ ใฝ่หาอารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมนำสุขมาให้”¹ การฝึกจิตจึงเป็น เรื่องสำคัญและมีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การส่งเสริมมนุษย์ให้เกิด ประสบการณ์ทางจิตโดยตามคูจิตของตนเองนั้นเป็นวิธีการตรวจสอบตนเองอย่างหนึ่งตามหลักการ ของพระพุทธศาสนาและประสบการณ์นี้จะโยงไปสู่พฤติกรรมภายนอกคือทางกายดังพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตาม ไปด้วย”² นั่นคือพระพุทธศาสนา มองทุกส่วนอย่างสัมพันธ์กันโดยเฉพาะจิตและปัญญานั้นมี ความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นเมื่อเวลาปฏิบัติจะแยกออกจากกันไม่ได้เพราะต่างเป็นปัจจัยต่อกัน ดังนั้นการทำสมาธิในพระพุทธศาสนาจึงต่างจากการทำสมาธิของศาสนาและลัทธิอื่น ๆ เพราะการ ทำสมาธิในพระพุทธศาสนานั้นจุดแห่งความสำเร็จไม่ใช้อยู่ที่จิตสงบนิ่ง แต่จิตสงบนิ่งกลับเป็น จุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การใช้ปัญญาในการพิจารณาสอดส่องธรรมต่างๆ จนปัญญาเกิดความแหลมคม สามารถรู้เท่าทันกิเลสและประหารกิเลสได้จิตจึงเกิดความคลายอยากถอนความยึดถือยึดติดใน ตัวตน ภาวะแห่งความเป็นอิสระอย่างแท้จริงจึงเกิดขึ้น ปัญหาทุกอย่างจึงดับไป ดังนั้นเมื่อมนุษย์มี ปัญญาทางจิตหรือจิตใจ การแก้ไขปัญหามาตรวิธีของพระพุทธศาสนาจะไม่แก้ปัญหามาตรแยกส่วน

¹ช.ธ. (ไทย) 25/35/36.

²ช.ธ. (ไทย) 25/1/23.

และถ้าเราวิเคราะห์ให้ลึกลงไปเราจะเห็นว่าสาเหตุทางด้านจิตหรือจิตใจของมนุษย์อาจเป็นเพียงพื้นผิว แต่สิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปัญหาทางจิตคือการขาดปัญญาที่จะรู้เห็นหรือเข้าใจอะไรต่าง ๆ อย่างที่เรียกว่าอวิชชาซึ่งเป็นความไม่รู้ในสิ่งที่ถูกต้องจึงทำให้การกระทำมีมลทิน เป็นบาป และเกิดความผิดพลาดกลายเป็นปัญหาขึ้นมา พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “อวิชชา (ความไม่รู้) เป็นหัวหน้าแห่งความถึงพร้อมแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย อหิริกะ (ความไม่อายบาป) และอโนตตปปะ (ความไม่กลัวบาป) เป็นไปตาม”¹ นั่นคืออวิชชาเมื่อบังปัญญาล้วนแล้วมนุษย์สามารถกระทำการต่าง ๆ โดยไม่ละอายและเกรงกลัวต่อบาป ปัญหาทั้งส่วนบุคคลและสังคมจึงเกิดขึ้น ดังนั้นในการแก้ปัญหาตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงใช้ปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหาทางจิตและปัญญานี้สามารถนำจิตของมนุษย์ไปสู่ความสว่างและอิสรภาพที่แท้จริงได้ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”² นั่นคือผู้มีปัญญาเท่านั้นที่สามารถจัดการและแก้ไขในเรื่องต่าง ๆ ได้ด้วยตนเองเพราะปัญญาเป็นสิ่งสำคัญในการผลักดันทุกส่วนของชีวิตให้ดำเนินไปจึงมีผลกระทบทั้งต่อตนเองและสังคม มนุษย์จึงเป็นต้นตอสำคัญของปัญหาและการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงเริ่มจากการทำให้มนุษย์มีความสามารถในการช่วยตนเองได้โดยใช้ปัญญาที่ได้รับการพัฒนานี้เป็นเครื่องช่วยที่จะนำไปสู่ความเป็นอิสระ ซึ่งแนวทางในการพัฒนามนุษย์นี้เราสามารถศึกษาได้จากพระสูตรตันตปิฎกหรือพระสูตรอันประมวลธรรมหรือเรื่องราวไว้เป็นพวก ๆ มีองค์ความรู้มากมายตั้งแต่พระสูตรเล่ม 9 ถึงเล่ม 33 เราสามารถคัดเลือกบางพระสูตรเฉพาะที่สำคัญซึ่งสามารถนำมนุษย์ไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สุดคือเป็นพุทธะผู้หมดสิ้นจากปัญหาและความทุกข์ทั้งปวง การพัฒนาเป็นไปตามลำดับขั้นตามที่มีปรากฏในพระสูตร โดยเริ่มจากการค้นหาต้นตอที่ทำให้มนุษย์ไม่สามารถพัฒนาไปถึงขั้นสูงสุดได้นั้นคือกิเลสและตัณหาที่เป็นอุปสรรคสำคัญ ดังได้กล่าวไปแล้วในตอนต้นและการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานี้มีเป้าหมายที่ชัดเจนดังได้กล่าวไปแล้วว่าเป้าหมายในพระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวกับวัตถุหรือสิ่งที่จะทำให้จิตหมกมุ่นเวียนอยู่ในสังสารวัฏไม่ว่าจะเป็นสวรรค์หรือพรหมโลกเพราะเป้าหมายเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดกิเลสที่ซับซ้อนและหน่วงเหนี่ยวให้จิตยังคงมีความผูกพันในความสุขอันประณีตจึงวนเวียนอยู่กับกระแสแห่งการเกิดและดับ การพัฒนามนุษย์ตามหนทางของพระพุทธศาสนาจึงต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจในตัวมนุษย์ก่อนว่ามีอะไรแต่เพียงกายเท่านั้น มนุษย์มีระบบชีวิตที่ประกอบไปด้วยกายและจิต แต่จิตนี้รวมปัญญาไว้และมีความสัมพันธ์ต่อกันซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การที่จะทำให้ปัญญาเกิดขึ้นได้ต้องมาจากจิตที่สงบแล้วใช้ปัญญานี้ไปทำลายอวิชชาซึ่งอยู่ในวงจรของปฏิจจสมุปบาทที่จะ

¹ช.ธ. (ไทย) 25/40/388.

²ส.ส. (ไทย) 15/80/85.

นำไปสู่ความทุกข์ เมื่อทำลายอวิชชาได้จึงเท่ากับตัดกระแสวงจรของความทุกข์และปัญหาทั้งปวงไม่ให้มีเชื้อที่จะทำให้มีการเกิดอีกต่อไป

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญมากในเรื่องปัญญาของบุคคลดังมีปรากฏในทันตภูมิสูตร ระบุว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงบุคคลที่ไม่ยอมรับรู้และไม่ยอมเข้าใจในสิ่งที่ได้สอนไปเป็นเพราะเขาไม่ยอมรับและไม่เข้าใจในสิ่งที่สอนนั้น และที่เขาไม่เข้าใจเป็นเพราะเขาไม่มีประสบการณ์ จึงยากที่จะเข้าใจได้ ดังนั้นการยกอุปมาขึ้นมาประกอบคำอธิบายจึงเป็นเรื่องจำเป็นที่จะช่วยให้ผู้ไม่รู้ไม่เข้าใจได้เกิดภาพขึ้นมาในใจจึงจะเข้าใจได้ เพราะการอธิบายในสิ่งที่ผู้อธิบายเข้าใจอยู่แล้วย่อมแตกต่างจากผู้ที่ยืนอีกมุมหนึ่งซึ่งไม่เคยรู้เห็นอะไร ดังนั้นมุมมองจึงต่างกันและไม่สัมพันธ์กัน การที่จะช่วยให้บุคคลมีมุมมองเช่นเดียวกับที่เราดูเราเห็นคือการช่วยให้เขาได้ยืนอยู่ในที่เดียวกับเรา และเปิดทัศนะให้แก่เขา¹ ดังนั้นการอธิบายเพื่อให้บุคคลเกิดปัญญาจนเห็นแจ้งจึงมีความสำคัญในการศึกษาของพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่สามเณรจิวระผู้อยู่ในตระกูลอัคคีเวสสะจนถึงลำดับขั้นของการพัฒนามนุษย์ ซึ่งมีหลักปฏิบัติที่เป็นไปตามลำดับขั้นสรุปได้มีดังนี้ คือ

1. เทศนาให้เกิดปัญญา
2. ทำให้เกิดศรัทธาหรือความเชื่อซึ่งจะตามมาหลังจากปัญญาเห็นความจริงตามที่ได้ฟังเทศนาแล้ว
3. ยอมรับศีล (ซึ่งคือการสมาทานถือเอาเป็นข้อปฏิบัติ)
4. ละนิวรณ์ 5
5. มีความเพียรและมีสติสัมปชัญญะ
6. ผูกใจผู้เรียนให้อยู่ในสติปัฏฐาน 4 เพื่อแก้ไขความผูกพันและให้น้อมจิตไปเพื่อบริหารในอริยสัจ 4 แล้วเห็นแจ้งในอสาวิกขยญาณ คือการหยั่งรู้ในธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งอสาวิกเลส²

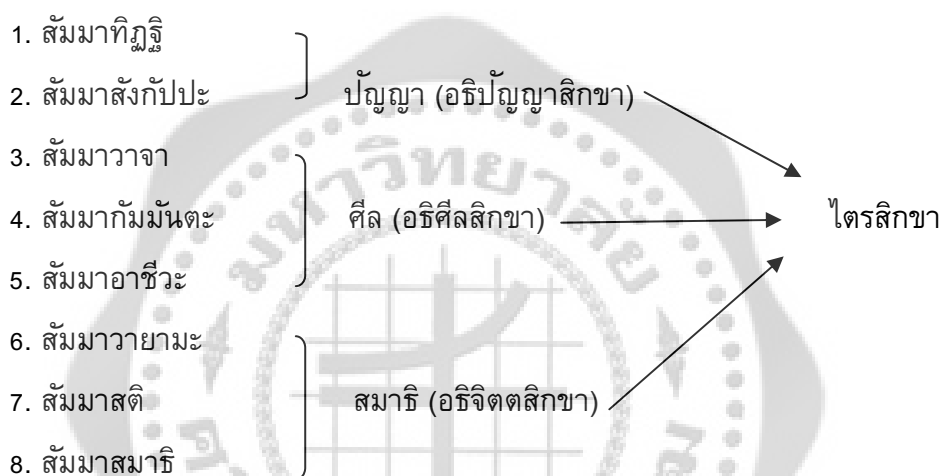
ทั้งหมดนี้เป็นลำดับขั้นของการพัฒนาบุคคลตั้งแต่การกระตุ้นปัญญาให้เกิดขึ้นไปจนกระทั่งการเห็นแจ้งในสัจธรรมแล้วประหารกิเลสได้ ถ้ามองตามลำดับขั้นตามนี้ทั้งหมดคือการปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์ที่เรียกว่าทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งหมายถึงทางแห่งการปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์³ หรืออัญจกิมมรรค หรือมรรคมืองค์ 8 อันเป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ 4 ที่เป็นความจริงอันประเสริฐ 4 ประการมี ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์คือสมุทัย ความดับทุกข์คือนิโรธ และทางไปสู่ความดับ

¹ ม.อ. (ไทย) 14/216/248-249.

² ม.อ. (ไทย) 14/217-222/252-254.

³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 135.

ทุกข์คือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา¹ การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มจากการชี้ให้เห็นว่าความทุกข์คืออะไร อะไรเป็นทุกข์ ต่อไปจึงเรียนรู้ถึงเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และสุดท้ายคือการปฏิบัติถึงความดับทุกข์ อริยสัจ 4 จึงมีความสัมพันธ์กับปฏิจจนสมุปปาตที่แสดงถึงความเป็นเหตุเป็นปัจจัยของสิ่งต่าง ๆ กล่าวคือทุกข์เป็นผลของสมุทัย สมุทัยเป็นเหตุที่นำมาซึ่งผลคือความทุกข์ ความดับทุกข์คือนิโรธเป็นผลที่เกิดจากทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาหรือมรรคมืองค์ 8 และมรรคมืองค์ 8 เป็นแนวปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ซึ่งมีทั้งหมด 8 ประการ² และสามารถสังเคราะห์อยู่ในหลักของไตรสิกขา ดังภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 แสดงมรรคมืองค์ 8 เมื่อสังเคราะห์ในไตรสิกขา

ถ้าเราพิจารณามรรคมืองค์ 8 แล้วเราจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเริ่มการพัฒนามนุษย์โดยสร้างปัญญาให้ถูกต้อง ดังนั้นในทนต์กมุตสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่าการปลูกปัญญาเป็นเรื่องสำคัญซึ่งในที่นี้ทรงแสดงให้เห็นถึงการเทศนาสั่งสอนแล้วมีอุปมายกตัวอย่างจะช่วยให้ผู้ฟังเกิดปัญญาเห็นคล้อยตามได้ เมื่อเกิดปัญญาแล้วศรัทธาจึงตามมา ซึ่งศรัทธาแบบนี้ไม่ใช่มีฐานรากมาจากกิเลสตัณหาแต่มีฐานรากมาจากปัญญาจึงไม่ใช่ความศรัทธาแบบงมงาย ผู้ฟังจึงยอมรับและมอบตนที่เรียกว่าสมาทานโดยจะปฏิบัติตามเงื่อนไขที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดมา ขั้นตอนนี้เรียกว่าปัญญาจึงมีความสำคัญมากปัญหาจึงเกิดขึ้นมาว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้บุคคลเกิดปัญญาจนยอมสมาทานทำตามเงื่อนไขได้เพราะเมื่อรับเงื่อนไขแล้วก็เท่ากับว่ายอมรับศีลอันเป็นหลักประพฤติ

¹ ส.ม. (ไทย) 19/1083/598-599.

² ม.อ. (ไทย) 14/375/422.

ปฏิบัติที่ควบคุมกายและวาจาไม่ให้ตนเองเดือดร้อนและไม่ให้สังคมเดือดร้อน ศีลจึงเป็นรั้วหรือกรอบที่ไม่ให้บุคคลประพฤติดอกนอกกลุ่มนอกทางอันเป็นการป้องกันในขั้นต้น ๆ เมื่อไม่มีภัยจากภายนอกเข้ามารุกราน ต่อไปคือการกำจัดกิเลสภายในที่มีอยู่ภายในใจด้วยการทำจิตนิ่งไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบจนจิตเกิดพลัง ส่วนนี้คือส่วนที่เรียกว่าสมาธิ ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ตามหลักปฏิบัติแบบมรรคมีองค์ 8 จึงมีปัญญา ศีล สมาธิ และการที่จะพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้ประเสริฐและมีเป้าหมายตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้นมีขั้นตอนแห่งการพัฒนาไปตามลำดับขั้นดังนี้ คือ

การพัฒนาปัญญา

การพัฒนาปัญญานี้ต้องอาศัยอริปัญญาศึกษา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ อันเป็นการฝึกฝนอบรมที่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและสมบูรณ์ด้วยการทำให้เกิดมุมมองที่ถูกต้องต่อโลกและสรรพชีวิตทำให้เห็นคุณค่าของชีวิตว่ามีความสำคัญเท่ากันเพราะไม่มีชีวิตใดที่ไม่รักตนเองและไม่กลัวความตาย

การให้ความสำคัญในการพัฒนาปัญญานี้ทำให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาปัจเจกชน เพราะมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญที่สุดการจะไปนรกหรือสวรรค์ หรือพระนิพพาน ย่อมขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของตัวมนุษย์เองและเพื่อให้มนุษย์สามารถตรวจสอบความรู้ได้ด้วยตนเอง พระพุทธองค์จึงทรงประทานความรู้ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี คือ หลักกาลามสูตร ซึ่งมีปรากฏใน เกสพฤตติสูตร ในพระสุตตันตปิฎก มีทั้งหมด 10 ข้อ สรุปความได้มีดังนี้ คือ

1. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
2. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
3. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
4. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
5. อย่าปลงใจเชื่อเพราะเป็นแนวคิดที่ถูกต้องตามหลักตรรกะ อันเป็นการคิดนึกเอาเอง

ตามหลักความสมเหตุสมผล

6. อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমানหรือการคาดคะเน
7. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
8. อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
9. อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
10. อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

หลักกาลามสูตรนี้จึงเปรียบเสมือนเครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบความรู้ที่ได้มาโดยอาศัยปัญญาของตนเอง แต่ปัญญาที่จะนำไปตรวจสอบความรู้ได้ต้องเป็นปัญญาแบบสัมมาทิฐิ ซึ่งเกิดจากการพิจารณาโดยอาศัยโยนิโสมนสิการ เมื่อใดทดลองปฏิบัติหาความจริงนั้นได้แล้ว สิ่งใดเป็นโทษให้ละเสีย แต่ถ้าสิ่งใดเป็นประโยชน์และเป็นกุศลให้รับและเชื่อถือได้ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีได้มีการอ้างอิงอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่สนับสนุนให้ทุกคนค้นหาความจริงด้วยปัญญาของตนเอง การพัฒนาปัญญาจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก ดังนั้นหลักปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความเป็นอริยบุคคลจึงมี การพัฒนาทางปัญญา 2 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ

สัมมาทิฐิ หมายถึงการมีความรู้ ความเห็นและความเข้าใจที่ถูกต้องซึ่งไม่ใช่ความคิดเห็นที่มาจากอคติอคเณหรือการคิดคำนึงตามหลักตรรกศาสตร์แต่เป็นความเห็นที่จริงและถูกต้องแน่นอนซึ่งสามารถดับทุกข์ได้ สัมมาทิฐินี้เป็นคู่ปรับกับอวิชชาจึงเป็นตัวปิดบังความจริงและทำให้คนเรายึดติดกับความสุขและยึดติดกับความพึงพอใจทางรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ปัญญาจึงไม่สามารถมองเห็นปรากฏการณ์ตามความจริงได้

สัมมาทิฐิหรือความรู้ที่ถูกต้องมีหลายระดับ กล่าวคือถ้าเป็นสัมมาทิฐิขั้นพื้นฐานคือการมีทัศนะที่ถูกต้องไม่วิปริต เช่น การยอมรับผลของทานว่ามีจริง บุญและบาปที่ทำไว้มีจริง การยอมรับผลของการทำความดีและความชั่วว่ามีจริง การยอมรับในความมีอยู่ของโลกนี้และโลกหน้าแล้วมุ่งหน้าปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้องไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน การยอมรับในคุณของบิดาและมารดา การยอมรับในการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ว่ามีอยู่ และท่านสามารถรู้แจ้งโลกได้ด้วยปัญญา สัมมาทิฐิในระดับขั้นพื้นฐานนี้มีความเกี่ยวข้องกับโลกทำให้มีอัสวกิเลส (คือกิเลสที่หมักดองสันดาน) และมีความเกี่ยวข้องกับหลักศีลธรรม จึงมีการยึดติดในความดี เหตุปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดสัมมาทิฐิประเภทนี้คือ ปรโตโฆสะ อันเป็นคำแนะนำสั่งสอนหรือการชักชวนของบุคคลอื่น โดยเฉพาะบุคคลที่มีคุณธรรมซึ่งสามารถชักชวนให้เราปฏิบัติตามบุคคลเหล่านี้ ได้แก่ บิดา มารดา พระสงฆ์ ครู อาจารย์ และมิตรสหาย ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรที่จะช่วยอบรมสั่งสอนถ่ายทอดสิ่งที่ดีงาม และชักจูงให้เดินไปในทางที่ถูกต้องจึงจัดว่าเป็นเหตุภายนอกที่มีอุปการะมากซึ่งสามารถทำให้เราละอกุศลได้และทำกุศลให้เจริญเมื่อปฏิบัติตามคำของมิตรและมีสติสัมปชัญญะมั่นคงแล้วย่อมสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงได้

สำหรับสัมมาทิฐิขั้นสูงคือความรู้ชอบที่เป็นไปเพื่ออยู่เหนือโลกและเพื่อความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิที่มีประโยชน์มาก² ได้แก่ การมีความรู้ที่ถูกต้องใน

¹ช.อิตติ. (ไทย) 25/17/360.

²อ.จ.เอกก. (ไทย) 20/91/15.

อริยสัจ 4 การมีความรู้ที่ถูกต้องในปฏิจสมุปบาท การมีความรู้หรือความเห็นแจ้งในไตรลักษณ์ การมีความรู้ที่ถูกต้องในปรมัตตสภาวะธรรม ได้แก่ ชาติ ชันท์ และอายตนะ สัมมาทิฏฐิในระดับนี้ไม่มี อาสวะเพราะการรู้เห็นโลกตามความเป็นจริงจึงบรรลุลความสิ้นทุกข์ได้ เหตุปัจจัยที่จะทำให้สัมมาทิฏฐิ ระดับนี้เกิดขึ้นได้ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการซึ่งแปลสืบ ๆ กันมาว่า “การทำในใจโดยแยบคาย”¹ อันเป็นปัจจัยภายในที่ทำให้บุคคลมีระบบวิธีคิดและพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างวิเคราะห์และมีระบบมองสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นโดยไม่เอาความรู้สึกด้วยกิเลสตัณหาและอุปาทานของตนเข้าไปมีบทบาทต่อการคิดและการกระทำ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้ สัมมาทิฏฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วเจริญขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ.....”² เพราะเหตุว่าการคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้เป็นการคิดอย่างมีระเบียบโดยวิธีการคิดหาเหตุปัจจัยสืบค้นต้นเรื่อง สวไปตลอดสายและแยกแยะสิ่งนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่ง เหตุปัจจัยจึงเป็นจุดเริ่มของการพัฒนาปัญญาที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิและใช้ปัญญานี้ไปคิดหาวิธีแห่ง การดับทุกข์ บทบาทของโยนิโสมนสิการที่สำคัญคือทำเวทนาไม่ให้ปัจจัยต่อการเกิดตัณหา นั่นคือเรามีเวทนาได้แต่ต้องมีสติในการกำกับเวทนาทุกครั้งเพื่อไม่ให้เกิดตัณหา ฉะนั้นเมื่อเรารู้สึกชอบ แหวนเพชรที่สวยงามเราจะเรารู้สึกเป็นสุขทุกครั้งที่เราคิดถึง หรือเมื่อเรารับประทานอาหารอร่อย หรือเมื่อเราไม่สบายใจเมื่อได้เงินเดือนน้อย ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในกรณีต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้น แล้วเราต้องมีสติตามดูรู้คิดไม่ให้เกิดตัณหา เมื่อไม่เกิดตัณหาจะไม่มีความคิดปรุงแต่งตามอำนาจ ของตัณหา จากนั้นใช้โยนิโสมนสิการนำไปสู่แนวทางที่ทำให้เกิดปัญญาจนดับทุกข์ได้

คนทั่วไปเมื่อเวลาเกิดความรู้สึกแล้วจะปรุงแต่งความคิดที่ทำให้เกิดการก่อตัวของตัณหา อันนำไปสู่ความทุกข์ แต่ถ้าเมื่อใดที่โยนิโสมนสิการเข้าไปทำหน้าที่แทนตัณหาจะทำให้เกิดการใช้ ความคิดอันบริสุทธิ์ไปพิจารณาสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัย วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้มีหลาย วิธีแต่ในที่นี้จะกล่าวถึงบางวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อธิบายหลักธรรมที่สำคัญ เช่น ปฏิจสมุปบาท อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ ปรมัตตสภาวะธรรม และสติปัฏฐาน 4 เป็นต้น เราสามารถนำวิธีคิดเช่นนี้มาใช้ ในการพัฒนาปัญญาได้ ซึ่งใช้ได้ทั้งในระดับเพื่อบรรเทาปัญหาและใช้ได้ในระดับเพื่อหลุดพ้นจาก ความทุกข์ทั้งปวง การที่จะนำไปใช้ระดับใดขึ้นอยู่กับศักยภาพของแต่ละบุคคล แต่วิธีการคิดเป็น แบบเดียวกันซึ่งในที่นี้ขอยกมาอธิบายบางวิธีมีดังนี้ คือ

¹พระพรหมคุณาภรณ์ (ปยุตฺโต). (2549). *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*. หน้า 29.

²อ.เอกก. (ไทย) 20/303/39.

วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย

วิธีคิดแบบนี้มีปรากฏในหลักปรัชญาสมุปบาทซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ โดยทรงสาวหาสาเหตุที่ทำให้ทุกข์มีขึ้นมาเพราะมีชรา มรณะและชรา มรณะมีเพราะชาติ ชาติมีเพราะภพ ภพมีเพราะอุปาทาน อุปาทานมีเพราะตัณหา ตัณหามีเพราะเวทนา เวทนามีเพราะผัสสะ ผัสสะมีเพราะสพายตนะ สพายตนะมีเพราะนามรูป นามรูปมีเพราะวิญญาณ วิญญาณมีเพราะสังขาร สังขารมีเพราะอวิชชา และพระพุทธเจ้าทรงสาวกลับไปใหม่โดยทรงพิจารณาว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงเกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเป็นเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดเป็นตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดเป็นภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดเป็นชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดชรา มรณะ ฯลฯ จนกระทั่งเกิดเป็นความทุกข์¹ ดังนั้นกองทุกข์เกิดขึ้นมาเพราะมีอาการดังนี้

จากคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ทำให้เราเห็นวิธีการพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผลคือทุกข์แล้วค่อย ๆ สืบสาวหาเหตุแล้วทรงพิจารณาซ้ำที่ละชั้นเพื่อทบทวนซึ่งลักษณะวิธีเช่นนี้เราสามารถนำมาใช้ในการทำงานเพื่อการตัดสินใจในการแก้ปัญหา ยกตัวอย่างในกรณีที่น่าสนใจคนหนึ่ง สอบได้คะแนนไม่ดีและต้องการทำคะแนนให้ดีขึ้นวิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัยตามหลักปรัชญาสมุปบาทสามารถนำมาประยุกต์เพื่อใช้แก้ปัญหาได้โดยเริ่มจากการพิจารณาผลที่เกิดขึ้นคือการได้คะแนนไม่ดีเมื่อสืบสาวหาเหตุที่ทำให้ผลเป็นเช่นนี้จึงทราบว่ามีสาเหตุมาจากสุขภาพไม่ดี และสุขภาพไม่ดีเป็นผลมาจากสาเหตุคือการพักผ่อนไม่เพียงพอ และการพักผ่อนไม่เพียงพอเป็นผลที่มาจากสาเหตุ คือ การนอนดึก การนอนดึกเป็นผลมาจากสาเหตุคือการดูทีวี และถ้าพิจารณาต่อไปอีกเราจะพบว่าการดูทีวีมากจนขาดการพักผ่อนนั้นเป็นผลมาจากสาเหตุคือตัวความคิดที่หลงไปว่าความสุขจากการดูทีวีมาก ๆ เป็นการพักผ่อนนี่คืออวิชชาหรือภาวะแห่งความไม่รู้จึงทำให้เรากระทำการต่าง ๆ ที่สวนกระแสธรรมและตกอยู่ภายใต้กิเลส โลภะ โทสะ และโมหะ ความคิดผิดมีส่วนให้เกิดการปรุงแต่งแล้วกระทำการต่าง ๆ ขึ้นมาจนที่สุดแล้วผลคือความทุกข์ ซึ่งในที่นี้คือการที่นี้สอบได้คะแนนไม่ดี ถ้าเรารู้จักสืบสาวหาเหตุปัจจัยได้เช่นนี้เราจะจัดการกับชีวิตได้อย่างถูกต้องด้วยตนเอง ตัวอย่างที่กล่าวมานี้เป็นเพียงการนำหลักปรัชญาสมุปบาท ในลักษณะการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมาเพื่อการแก้ปัญหาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิธีคิดแบบอทัปปัจจยตา อันเป็นการแก้ปัญหาแบบพื้นฐาน แต่ถ้าเราจะนำมาใช้เพื่อการตัดกิเลสหรือเพื่อการดับทุกข์เราจะต้องเดินตามหลักปรัชญาสมุปบาท

¹ ส.น. (ไทย) 16/1/1-2.

อย่างไรก็ตามวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยนี้รวมความแล้วเป็นการคิดที่มีระบบไม่สับสนและช่วยในการค้นหาความสัมพันธ์กันของเหตุปัจจัยจนที่สุดจะพบความจริงได้และสามารถแก้ปัญหาได้อย่างเป็นขั้นเป็นตอน

วิธีคิดแบบอริยสัจ 4

วิธีคิดแบบนี้มีปรากฏในหลักอริยสัจ 4 ดังได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ในความจริง 4 ประการมี ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้งหมดนี้เป็นเหตุเป็นผลแก่กันกล่าวคือ ทุกข์เป็นผลซึ่งมาจากเหตุคือสมุทัยซึ่งเป็นฝ่ายเกิดทุกข์ และนิโรธเป็นผลที่มาจากเหตุคือมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นฝ่ายดับทุกข์ การคิดแบบนี้เป็นการสืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วจัดการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ ในขณะที่เดียวกันมีการกำหนดเป้าหมายที่แน่ชัดว่าเป็นไปได้หรือไม่และอย่างไร แล้ววางแผนในการปฏิบัติเพื่อกำจัดสาเหตุของปัญหานั้น ๆ ให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่ได้วางไว้ วิธีการมีหลักปฏิบัติตามขั้นดังนี้ คือ

1. ทุกข์ คือสภาพของปัญหาที่เกิดขึ้น
2. สมุทัย คือสาเหตุของปัญหาที่เราจะต้องกำจัดหรือละเสีย
3. นิโรธ คือความดับทุกข์หรือสภาวะหมดปัญหาหรือพ้นทุกข์อันเป็นจุดหมายที่เราต้องการและต้องกระทำให้ถึงจุดหมายนี้
4. มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือวิธีการแก้ไขปัญหา ตัวอย่างเช่นการแก้ไขปัญหาน้ำเน่าในคลอง ซึ่งเราจะต้องพิจารณาก่อนว่าสภาพของปัญหาคืออะไร (ทุกข์) ซึ่งในที่นี้คือน้ำเน่าอันเป็นผลมาจากสาเหตุหลายประการ (สมุทัย) ได้แก่ การทิ้งขยะและสารเคมีลงในลำคลอง ประกอบกับการขาดสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดน้ำเน่าในลำคลองของกรุงเทพมหานคร ดังนั้นเราต้องเล็งเป้าหมายหรือจุดหมายของปัญหา (นิโรธ) คือการทำให้น้ำคลองสะอาดและปลอดภัยด้วยการวางแผนปฏิบัติเพื่อให้ปัญหาลึนไปและมุ่งไปสู่การดับทุกข์หรือการหมดปัญหา (มรรค)

ตัวอย่างนี้เป็นวิธีคิดแนวอริยสัจในระดับพื้น ๆ เพื่อบรรเทาปัญหาในระดับทางโลก แต่ถ้าต้องการกำจัดทุกข์ให้หมดไปจะต้องใช้วิธีคิดแบบอริยสัจที่ลึกลงไปอีกตามแนวทางของหลักอริยสัจ 4 คือค้นหาว่าทุกข์คืออะไร อะไรคือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ อะไรคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์

สรุปได้ว่าการคิดแบบอริยสัจ 4 เป็นวิธีคิดที่มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องกระทำโดยคิดสืบสาวจากผลแล้วตรงไปหาเหตุ นั่นคือเริ่มจากปัญหาแล้วตรงไปหาสาเหตุโดยแบ่งเป็นฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์ แล้วจัดการแก้ปัญหาให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่วางไว้

วิธีคิดแบบไตรลักษณ์

วิธีคิดแบบนี้มีปรากฏในหลักไตรลักษณ์หรือหลักสามัญลักษณ์ซึ่งเป็นวิธีการคิดที่เกิดจากการมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงที่มีการเกิดและดับ เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ถาวรจึงไม่สามารถคงอยู่ได้นานเรียกว่าอนิจจังที่ไม่เที่ยงเพราะสิ่งต่าง ๆ นั้นมีปัจจัยที่ปรุงแต่งทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ต้องแปรปรวนไป ภาวะที่ถูกบีบคั้นหรือกดดันฝืนในตัวเองเรียกว่าทุกขัง ด้วยเหตุนี้สิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดจึงมีอยู่ในรูปของกระแสอันประกอบไปด้วยปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ต่อเนื่องกันอาศัยกันและสืบต่อกันไปตลอดไม่ขาดสายจึงมีตัวตนแท้จริงไม่ได้ และเราไม่สามารถไปบังคับให้เป็นไปตามต้องการซึ่งเรียกว่าอนัตตา

ดังนั้นวิธีคิดแบบนี้คือการคิดแบบรู้เท่าทันสภาวะทั้งหลายที่ปรากฏโดยไม่เอาตนเองไปผูกพันจึงรู้เท่าทันและยอมรับความเป็นจริง เมื่อประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่น่าปรารถนาเกิดขึ้น จึงรู้จักปล่อยวางและยอมรับความจริงของธรรมชาติที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป โดยไม่เอาความอยากเข้าไปปรุงแต่งทำให้จิตเป็นอิสระไม่เป็นทุกข์เพราะความยึดถือและผูกพันและสามารถแก้ไขปัญหไปตามเหตุตามปัจจัย ยกตัวอย่างข้าราชการชั้นผู้น้อยท่านหนึ่งบ้านถูกน้ำท่วมโดยที่เขาไม่คิดว่าตนเองจะต้องรับปัญหาเช่นนี้เนื่องจากบ้านของเขาไม่ได้อยู่ในที่ลุ่มแต่อยู่ริมถนนใหญ่ซึ่งหน่วยงานของรัฐบาลจำเป็นต้องปล่อยน้ำให้ไหลไปตามถนนที่เขาอาศัยอยู่ใกล้ๆ สิ่งของต่าง ๆ ที่เขามีอยู่ได้รับความเสียหาย เงินทองต้องหมดไปเพราะต้องไปเช่าบ้านอยู่ที่อื่นแต่เขาทำใจได้และคิดว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ ทุกอย่างอยู่ที่ใจต้องตั้งรับให้ทันและยอมรับความจริงกับสถานการณ์ที่ไม่น่าปรารถนาและแก้ไขปัญหาดัง ๆ ด้วยใจสงบ เขามองสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงโดยไม่มองตามความอยากที่จะให้เป็นหรือไม่ให้เป็น ทำให้ความทุกข์ผ่นคลาย จิตเป็นอิสระไม่ถูกกดดันหรือถูกบีบคั้นเขาจึงมีปัญญาที่จะแก้ปัญหามาเหตุปัจจัยโดยไม่อยู่ภายใต้อำนาจของกิเลสความทุกข์จึงผ่นคลายลง

วิธีคิดแบบไตรลักษณ์นี้นอกจากคิดเพื่อรู้เท่าทันสภาวะธรรมชาติแล้วถ้ายกระดับให้สูงขึ้นไปอีกในทางพระพุทธศาสนาใช้ในการเจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาสังขารเพื่อให้เห็นความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์และความเป็นอนัตตา จิตเกิดความเบื่อหน่ายคลายอยากหมดความยึดถือยึดติด

ในตัวตนของตนสามารถรู้แจ้งเห็นจริงในเรื่องโลกและชีวิตจึงหลุดพ้นจากกระแสแห่งสังสารวัฏไม่มีการเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป

อนึ่งวิธีคิดแบบนี้จะสัมพันธ์กับวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยเพราะว่าเมื่อเราเห็นหลักปฏิจจสมุปบาทแล้วเราจะเห็นความเป็นสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงด้วย

วิธีคิดแบบจำแนกแยกแยะ

วิธีคิดแบบนี้ช่วยให้เห็นความเป็นอนัตตาได้ง่ายเพราะเป็นการคิดที่มองสิ่งต่างๆ อย่างจำแนกออกไปเป็นส่วน ๆ โดยเฉพาะมนุษย์นั้นเป็นเพียงการประชุมกันขององค์ประกอบต่างๆ มีธาตุ ๕ และอายตนะ และแต่ละองค์ประกอบนี้ยังแยกย่อยออกไปอีก เช่น ธาตุ สามารถจำแนกออกเป็นธาตุ 6 และขันธสามารถจำแนกย่อยออกไปอีกเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณและอายตนะสามารถจำแนกเป็นอายตนะภายในและอายตนะภายนอก วิธีคิดแบบนี้อาจเรียกว่าวิธีคิดแบบวิเคราะห์ซึ่งมีทั้งคิดอย่างจำแนกแยกแยะและมีการจัดหมวดหมู่ ถ้าฝึกวิธีคิดแบบนี้จนชำนาญจะเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีใช้แต่สังขารร่างกายเท่านั้น สิ่งอื่น ๆ ก็เช่นกันที่เราสามารถคิดจำแนกแยกย่อยออกไปเพื่อให้เห็นความจริงของสิ่งนั้น ๆ ได้ในที่สุดเราจะเห็นความไม่มีสาระแก่นสารของสิ่งต่างๆ เพราะเราเห็นความเป็นอนัตตาทำให้เกิดการปล่อยวางไม่ยึดถือผูกพันจนเกิดความทุกข์ วิธีคิดแบบนี้เราสามารถนำมาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตได้โดยการฝึกมองสิ่งต่างๆ เป็นเพียงสักแต่ว่าเป็นกองแห่งนามธรรมและรูปธรรมแล้วพิจารณาแยกแยะกองนามธรรมและกองรูปธรรมออกไปให้ฝึกความคิดเหล่านี้จนชำนาญ เมื่อเวลาพบเห็น คน สัตว์ และสิ่งของใดจะมองเห็นเป็นเพียงกองรูปกับนามที่มาประชุมกันซึ่งจะช่วยบรรเทาความยึดมั่นถือมั่นและการยึดติดในสมมติบัญญัติ¹ เมื่อเวลาประสบกับสิ่งที่ไม่ได้ตั้งใจปรารถนาจะลดความเศร้าโศกเสียใจและรู้จักปล่อยวางทำให้พ้นจากทุกข์ ในอนัตตลักขณสูตรพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงรูปกับนาม ซึ่งสรุปได้ว่าผู้เบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ซึ่งก็คือกองรูปและกองนามนี้ถ้าเกิดความเบื่อหน่ายเมื่อใดจะคลายความกำหนัดจิตหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

วิธีคิดแบบมีสติรู้ตัวและเป็นอยู่กับปัจจุบัน

วิธีคิดแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ดีต่อเมื่อมีการฝึกสติตามหลักสติปัฏฐาน 4 ซึ่งมีอยู่ในมรรคข้อสัมมาสติอันมีรายละเอียดค่อนข้างมาก แต่วิธีคิดแบบนี้มุ่งเฉพาะให้มีสติตามดูรู้คิดอยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นหรือกำลังรับรู้อันเป็นลักษณะของการมีสติอยู่กับปัจจุบัน ไม่นึกถึงอดีตและอนาคตเพราะถ้า

¹ ส.ข. (ไทย) 17/59/96.

เป็นเช่นนั้นจะทำให้ตกเป็นทาสของตัณหา การเป็นอยู่กับปัจจุบันจึงมีลักษณะที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน และเลื่อนไหลไปตามอารมณ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เคยตรัสไว้ในภทเทภทวรรตสูตรสรุปความได้ว่าบุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงลับไปแล้ว บุคคลไม่ควรหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง และบุคคลควรเจริญธรรมที่เป็นปัจจุบันให้แจ่มแจ้ง และควรทำความเพียรตั้งแต่นั้นเพราะไม่มีใครรู้ว่าความตายจะมาเมื่อใด¹

บุคคลใดก็ตามที่ทำได้ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ย่อมไม่มีความเกียจคร้านและถ้านำโยนิโสมนสิการมาใช้อยู่เสมอให้เป็นปกตินิสัยแล้วย่อมมีอันสงฆ์มากจะทำให้เกิดปัญญาสามารถปิดกั้นอวิชชาและกิเลสตัณหา อีกทั้งวิธีคิดแบบนี้จะช่วยให้เราไม่มีความประมาทต่อการดำเนินชีวิตและรู้จักใช้เวลาอย่างมีค่าไม่ใช่ชีวิตจมอยู่กับอดีตและไม่เพ้อฝันกับอนาคตที่ตามมาไม่ถึง การฝึกคิดแต่ปัจจุบันจนเกิดความชำนาญจะช่วยให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติงานไม่เสียเวลาไปกับความคิดคำนึงถึงอดีตและอนาคตที่เลื่อนลอย เมื่อสติสมบูรณ์ดีปัญญาจะเกิดขึ้นและทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ ไม่หลงลืมง่าย ดังนั้นการมีสติให้มากขึ้นและสูงขึ้นโดยปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 จะช่วยควบคุมพฤติกรรมและความคิดจึงไม่เปิดโอกาสให้กิเลสเกิดขึ้น ทำให้สามารถวิเคราะห์สิ่งทั้งหลายตามที่เป็นโดยไม่วิเคราะห์ความรู้สึก ปัญญาจึงมีโอกาสทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่เพราะสติจะคอยเกี่ยวเหนี่ยวจึงไม่ถูกหันเหไปด้วยอารมณ์ ความรู้สึกและมายาคติ อีกทั้งยังทำให้เป็นคนไม่มัวเมาต่อความชั่วเพราะมีความไม่ประมาท ดังกรณีในการเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2554 บริเวณภาคกลางของประเทศไทยและบริเวณกรุงเทพมหานครซึ่งได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้มีส่วนรับผิดชอบต่อการทำหน้าที่ช่วยเหลือประชาชนสามารถนำวิธีคิดแบบมีสติรู้ตัวและเป็นอยู่ปัจจุบันมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ของตนซึ่งจะช่วยทำให้การทำงานมีประสิทธิภาพ เพราะจะไม่มีเวลาไปทะเลาะวิวาทหรือโต้แย้งความเห็นใด ๆ กับใครแต่จะระดมสติปัญญาความสามารถในการขวนขวายหาทางแก้ปัญหาหน้าท่วมอย่างรวดเร็ว แม้แต่ประชาชนผู้ได้รับความเดือดร้อนถ้าใช้วิธีคิดแบบนี้ย่อมผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้เพราะเวลาที่มีอยู่นั้นแทนที่จะนำไปตำท้อวิวาทแต่ได้ถูกนำมาใช้อย่างมีค่าด้วยการร่วมกันคิดร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรค ทุกอย่างจะผ่านพ้นไป เหตุการณ์ในครั้งนี้ถ้ามองอีกแง่มุมหนึ่งแทนที่จะมองด้านลบเรากลับมองว่านี่คือแบบฝึกหัดสำคัญที่ช่วยเตือนสติมนุษย์ทั้งหลายไม่ให้ดำเนินชีวิตด้วยความประมาท แต่จงมีสติอยู่กับปัจจุบันในการแก้ปัญหาชีวิตของตนเองให้ดำเนินไปอย่างมีทุกข์น้อยที่สุดจนกระทั่งไม่มีทุกข์เลย ปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นการทดสอบกำลังใจและกำลังปัญญาในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ อย่างมีสติเราต้องรำลึกรู้ตัวอยู่เสมอว่าเมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีปัญหามาตามมาเสมอและเราจะอยู่ได้อย่างดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับกำลังปัญญา

¹ม.อ. (ไทย) 14/272/320.

บนพื้นฐานธรรมที่จะช่วยจัดการชีวิตของเราให้หมดทุกข์ ดังนั้นวิธีคิดแบบมีสติรู้ตัวและเป็นอยู่กับปัจจุบันเป็นวิธีคิดที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทแต่มีสติระวังความคิดตลอดเวลา จะช่วยให้เกิดการดำเนินชีวิตบนเส้นทางของปัญญาไม่พลาดถล่มลงในความชั่วใดๆ ได้ง่ายอันเป็นการเปิดทางให้การดำเนินชีวิตเป็นไปในทางกุศลธรรมจนถึงที่สุดคือถึงพระนิพพาน

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้เราจะเห็นได้ว่าวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้เป็นเครื่องมือช่วยให้ปัญญาเกิดขึ้นได้ดี พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสในเรื่องนี้ไว้ว่า “เราไม่เห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ทำให้เหตุซึ่งมีอยู่ภายในตนให้มีอุปการะมากอย่างนี้เหมือนโยนิโสมนสิการ”¹

โยนิโสมนสิการไม่ว่าจะเป็นวิธีใดก็ตามล้วนมีความสำคัญที่จะช่วยให้เกิดปัญญาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ถ้าเราสามารถนำมาใช้ให้เกิดความสม่ำเสมอเคยชินจนเป็นนิสัยแล้วจะเกิดความคล่องตัวในการคิดและเกิดความเจริญทางปัญญา เมื่อนำปัญญามาพิจารณาความจริงจนเกิดความเห็นแจ้งแล้วจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในคำสั่งสอนของกัลยาณมิตรและคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วเกิดความศรัทธาตามมาอันนำไปสู่การยอมรับเงื่อนไขและกฎระเบียบต่างๆ ซึ่งทั้งหมดนี้คือศีล โยนิโสมนสิการจึงมีความสำคัญและมีบทบาทในฐานะที่เป็นตัวตัดสินภายใน ถึงแม้ว่ากัลยาณมิตรจะมีความสำคัญอย่างไรก็ตาม แต่เป็นเพียงปัจจัยภายนอกถ้าโยนิโสมนสิการไม่มีโอกาสแสดงบทบาทแล้วกัลยาณมิตรไม่ว่าจะช่วยให้เกิดความสำเร็จขึ้นมาได้ ดังนั้นจากปัญหาที่ว่าทำอะไรจึงจะทำให้บุคคลเกิดปัญญาจนยอมรับหรือยอมสมทานศีลได้นั้น คำตอบคือการทำให้บุคคลสามารถใช้โยนิโสมนสิการให้เคยชินเป็นนิสัยแล้วปัญญาจะเกิดขึ้นมาโดยอัตโนมัติและแสดงบทบาทในการตัดสินใจที่จะยอมรับศีลดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในทันทภูมิสูตรโดยตรัสถึงลำดับขั้นแห่งการพัฒนามนุษย์ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

อย่างไรก็ตามทั้งโยนิโสมนสิการ และปรโตโฆสะ ล้วนมีความสำคัญและมีบทบาทที่จะทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้น แต่กระนั้นเมื่อเราใช้โยนิโสมนสิการจึงจำเป็นต้องพิจารณาว่าควรใช้ความคิดให้ถูกต้องอย่างไรเพราะเป็นวิธีการที่มีความลึกซึ้งซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและบุคลิกภาพของบุคคลได้ เราอาจกล่าวได้ว่าสัมมาทิฐิขั้นสูงหรือโลกุตตรสัมมาทิฐินี้สามารถถอนรากถอนโคนกิเลสได้ดีกว่าสัมมาทิฐิในระดับขั้นพื้นฐานหรือโลกียสัมมาทิฐิเพราะไม่ใช่เพียงแค่กดหรือข่มทับกิเลสแต่สามารถตัดกิเลสด้วยการขุดรากเหง้าออกจนหมดสิ้นทำให้เกิดความมั่นคงในคุณธรรมไม่หวั่นไหวไปกับสังคม

¹ ข.อติ. (ไทย) 25/16/360.

สัมมาสังกัปปะ หมายถึงดำริชอบคือการดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน¹ ตามปกติแล้วคนส่วนมากเมื่อมีการรับรู้อารมณ์จะเกิดความรู้สึกขึ้นมาทั้งถูกใจและไม่ถูกใจแล้วกระทำสิ่งต่าง ๆ ไปตามแรงผลักดันของความชอบไม่ชอบ ผลที่เกิดขึ้นจึงเป็นทั้งแรงฝ่ายบวกคือถูกใจติดพันจนกลายเป็นความวิตก แต่ถ้าผลเป็นฝ่ายลบจะทำให้เกิดความเคียดแค้น ชิงชัง อาฆาต พยายาบาท และการทำลายล้างกัน โยนิโสมนสิการจึงมีความสำคัญที่จะช่วยให้ความดำริไม่ถูกกิเลสชักจูงจนมีทัศนคติที่บิดเบือนมองไม่เห็นความจริงของโลกและชีวิต ในขณะที่เดียวกันกัลยาณมิตรมีส่วนช่วยแนะนำชักจูงให้คล้อยตามทั้งกัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกและโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นปัจจัยภายใน ทั้ง 2 ประการนี้เป็นเครื่องช่วยที่สำคัญในการทำให้สัมมาสังกัปปะเกิดขึ้นได้เร็ว และถ้าทั้งสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะต่างเกื้อหนุนกันและส่งเสริมกันแล้ว การมองสิ่งต่าง ๆ รวมไปถึงการมีโลกทัศน์ของมนุษย์จะมีความชัดเจนและมีความเป็นอิสระโดยไม่ถูกอารมณ์ปรุงแต่ง

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกสัมมาสังกัปปะเป็น 3 ประการมีดังนี้ คือ

1. เนกขัมมะ คือความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกามจึงเป็นความนึกคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ

2. พยายาบาท คือความนึกคิดที่ไม่เคียดแค้น ชิงชัง จึงเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

3. อวิหิงสา คือความนึกคิดที่ไม่คิดร้าย ไม่ทำร้าย จึงเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ²

ความดำริชอบทั้ง 3 ประการนี้จัดอยู่ในสัมมาสังกัปปะระดับโลกียะเพราะยังมีกิเลสฝ่ายบุญทำให้เกิดวิบากแก่ขั้นต้น ส่วนสัมมาสังกัปปะระดับโลกุตระเป็นสัมมาสังกัปปะไม่มีกิเลสเป็นความดำรินึกคิดและความเอาใจจดจ่อลงจวิสังขารของบุคคลผู้มีจิตไร้อาสวะ (คือกิเลสที่หมักดองในสันดานหรือกิเลสที่ไหลนองเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ) ซึ่งบุคคลที่เจริญสัมมาสังกัปปะในระดับนี้คือผู้กำลังเจริญอริยมรรค

เราจะเห็นได้ว่าสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะเป็นธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติทางปัญญา และมีความสัมพันธ์กันในระดับที่เป็นธรรมปราบกิเลส 3 ตัวคือ ราคะหรือโลภะ โทสะและโมหะ โดยมีสัมมาทิฏฐิเป็นธรรมที่ใช้กำจัดตัวโมหะ สัมมาสังกัปปะเป็นธรรมที่ใช้กำจัดราคะ โลภะและโทสะ พระพุทธเจ้าทรงยกปัญญาขึ้นมาเป็นตัวนำระบบของการศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าปัญญามีคุณค่า และมีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นตัวนำระบบปฏิบัติในด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะสัมมาทิฏฐินั้นทรงยกให้เป็นหัวหน้าของอริยมรรคข้ออื่น ๆ³ เพราะเมื่อปัญญามีความถูกต้องแล้วการปฏิบัติทางกายและทางจิตย่อมถูกต้องตามไปด้วย ฉะนั้นการทำให้บุคคลมีความคิดเห็นที่ถูกต้องและมีความดำริที่ถูกต้องแล้วย่อมเป็นผู้มีปัญญาสามารถแยกแยะสิ่งต่าง ๆ และใช้ความคิดอย่างถูกวิธีที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ อันเป็นการพัฒนาปัญญาจนกระทั่งตนเองสามารถใช้ความคิดได้อย่างอิสระ มีความคิดอย่างมี

¹ ม.อ. (ไทย) 14/375/422.

² ม.ม. (ไทย) 13/267/315.

³ ม.อ. (ไทย) 14/136/175.

ระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์และสังเคราะห์ความคิดด้วยตนเอง แต่กระนั้นการปฏิบัติเพียงสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะยังไม่สามารถนำไปสู่ขั้นที่สมบูรณ์สูงสุดได้ แต่เป็นเพียงขั้นเริ่มต้นของการกำจัดกิเลส ฉะนั้นจะต้องปฏิบัติมรรคในข้ออื่นๆให้ครบทั้ง 8 ประการจึงจะเกิดความสมบูรณ์ในองค์ประกอบทุกด้าน

อนึ่งการพัฒนาทางปัญญาเป็นแนวปฏิบัติที่ค่อนข้างเด่นชัดมากสำหรับพระพุทธศาสนาซึ่งปัญญาจะเกิดขึ้นได้มี 3 ทางดังนี้ คือ

สุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการฟัง การอ่าน และการเล่าเรียน

จินตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการคิดไตร่ตรอง และแยกแยะอย่างมีระบบ

ภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติโดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา มุ่งหมายการภาวนาจนจิตสะอาดบริสุทธิ์

การพัฒนาปัญญาทั้ง 3 ทางนี้อย่างสม่ำเสมอจะทำให้เกิดสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะอันเป็นต้นทางที่นำไปสู่การเห็นแจ้งความจริงของสรรพสิ่ง เมื่อมองอะไรถูกต้องและชัดเจนแล้วการปฏิบัติในด้านศีลและสมาธิย่อมถูกทางปัญญาจึงเป็นตัวกำกับการกระทำทางกายและทางจิตใจให้เป็นไปในทิศทางที่กำหนดไว้

การพัฒนาศีล

การพัฒนาศีลเป็นการพัฒนาที่ต้องอาศัยอริศีลสิกขาได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ อันเป็นการฝึกฝนอบรมทางกายและวาจาเพื่อให้เกิดการปฏิบัติที่ถูกต้องในอันที่จะไม่ไปกระทำการเบียดเบียนต่อตนเองและผู้อื่นซึ่งทำให้ความสงบและสันติสุขบังเกิดขึ้นในสังคมได้ การพัฒนาในด้านนั้นนอกจากจะมีผลต่อบุคคลแล้วยังมีผลสะท้อนต่อสังคมเพราะส่วนย่อยย่อมมีผลต่อส่วนรวม การพัฒนาศีลจึงเป็นการพัฒนาทั้งทางกายและทางสังคมให้บังเกิดความปกติ เพราะศีลโดยความหมายแล้วแปลว่าปกติ การทำให้สังคมเป็นสังคมให้มีศีลได้ต้องมาจากบุคคลในสังคมยอมเห็นความสำคัญและยอมรับที่จะปฏิบัติตามแนวทางของศีลและยอมรับที่จะไม่ละเมิดในสิ่งที่จะทำให้เกิดการเบียดเบียนกัน ซึ่งนำไปสู่ความสูญเสียความปกติ

ความปกติคือความสงบถ้าสังคมใดสังคมหนึ่งเต็มไปด้วยการเอารัดเอาเปรียบกันและมีความหวาดระแวงต่อกันย่อมมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกันอันเป็นการสูญเสียความปกติไปผลที่ตามมาคือความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินของทุกฝ่าย ดังนั้นการสอนให้บุคคลยอมงดเว้นจากความชั่วและประพฤติแต่ความดีจึงเป็นเรื่องสำคัญ ศีลจึงเป็นเรื่องที่ต้องปลูกฝังทุกวันและตลอดชีวิตเพราะเปรียบเหมือนรั้วที่กั้นจิตใจมิให้เตลิด บุคคลใดก็ตามที่มีความมั่นคง เมื่อแสดงออกมาภายนอกจึงเกิดเป็นคุณค่าของศีลในสังคม นั่นคือมนุษย์ทุกคนเห็นคุณค่าของการไม่เบียดเบียนกันเห็นคุณค่าของความปกติสุขซึ่งนำไปสู่สังคมที่เป็นปกติสุข และมีความมั่นคงจึงบังเกิดความเจริญรุ่งเรืองในสังคมนั้น ๆ แต่ถ้าสังคมเบียดเบียนและเอารัดเอาเปรียบกันจะทำให้เกิดความหวาดระแวงและคอยหาทางทำร้ายกัน การดำเนินธุรกิจและการเดินทางไปมาจะบังเกิดความไม่

สะดวก สังคมจะกลายเป็นสังคมกสิยุคที่มีแต่ผู้คนที่จิตใจโหดเหี้ยม การสร้างศีลให้เป็นพื้นฐานของความมั่นคงในจิตใจและในสังคมจึงเป็นเรื่องสำคัญ หลักการพัฒนาศีลโดยใช้มรรค 8 นั้น คือการประพฤติปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปด้วยการพัฒนาทั้ง 3 ประการมีดังนี้ คือ

สัมมาวาจา หมายถึงการมีวาจาที่ถูกต้อง ไม่กล่าวคำเท็จ ไม่นินทา ไม่พูดเพื่อจ้อเหลวไหล ไม่พูดคำหยาบคาย ไม่พูดทำร้ายจิตใจผู้อื่น ไม่พูดในสิ่งที่ทำให้ผู้อื่นและสังคมเกิดการเข้าใจผิดอันนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกันหรือแม้แต่การพูดที่ก่อให้เกิดการปรุงแต่งกามกิเลส ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการกระทำที่บุคคลแต่ละคนควรทำให้เจริญขึ้นเพราะเป็นการสำรวมระวังวาจาอันมีผลต่อตนเองและสังคมโดยเฉพาะบุคคลที่กำลังเจริญอริยมรรคยิ่งต้องระวังมากขึ้นเพราะวาจาที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ การงด การเว้นขาด และเจตนางดเว้นจากวจีทุจริต¹

สัมมากัมมันตะ หมายถึงการกระทำที่ถูกต้องซึ่งหมายถึงการทำงานของร่างกายที่ถูกต้อง เช่น การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย ไม่ฉ้อฉล หรือทำลายผู้อื่น ไม่ทำลายของสาธารณะ และละเว้นจากการประพฤติดินในกาม เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นสัมมากัมมันตะของผู้บุคคลทั่วไปสามารถปฏิบัติได้เพื่อให้ตนเองเป็นสุข ผู้อื่นเป็นสุข และสังคมเป็นสุข แต่ถ้าต้องการปฏิบัติให้สูงขึ้นจนเป็นสัมมากัมมันตะที่เป็นโลกุตตระนั้น ได้แก่ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนางดเว้น จากการทุจริตทั้ง 3 ได้แก่ เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เจตนางดเว้นจากการเอาของผู้อื่นไม่ให้ เจตนางดเว้นจากการประพฤติดินในกามทั้งหลายของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตใจไร้อาสวะ และกำลังเจริญอริยมรรค²

สัมมาอาชีวะ หมายถึงการมีสัมมาอาชีพหรือการเลี้ยงชีพที่ถูกต้องไม่ไปทำให้ใครเดือดร้อนหรือรับทุกข์ หรือเสียผลประโยชน์จนตลอดจนงดเว้นจากอาชีพที่ไม่ควรประกอบที่เรียกว่า มิจฉาอาชีพ 5 มีดังนี้ คือ การค้าขายอาวุธ การค้าขายมนุษย์ การค้าขายเนื้อสัตว์ การค้าขายน้ำเมาและการค้าขายยาพิษ

ส่วนผู้ที่กำลังเจริญอริยมรรคนั้นจะต้องปฏิบัติสัมมาอาชีวะที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนางดเว้นจากมิจฉาอาชีพ³

เราอาจสรุปได้ว่าสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะนี้เป็นการปฏิบัติเพื่อสำรวมระวังทางกายและวาจาไม่ให้พลาดถล่ำไปในทางอกุศลธรรมจึงเป็นฐานสำคัญและเป็นการเตรียมพร้อมทางร่างกายที่จะนำไปสู่การปฏิบัติทางจิตใจ อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนามีหลักการที่ว่าศีลจะต้องมีปัญญาช่วย มิฉะนั้นแล้วอาจจะนำไปสู่ศีลผิดพลาดคือการยึดถือศีลวัตรที่ผิดทางหรือมงายโดยไม่เป็นไปตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาเพราะตามปกติแล้วปุถุชนส่วนมากมีความประพฤติกทำตามกันไปโดยขาดการพิจารณาทางปัญญา ดังนั้นการอธิบายหรือชักจูงให้บุคคลทั่วไปได้เข้าใจถึงบทบาทและความสัมพันธ์ของศีลในการประพฤติปฏิบัติจะช่วยให้การรับศีลมี

¹ ม.อ. (ไทย) 14/138/178.

² ม.อ. (ไทย) 14/139/179.

³ ม.อ. (ไทย) 14/140/180.

ความเต็มใจและมีความมั่นคงมากกว่าที่จะปฏิบัติแบบตาม ๆ กันไปอีกทั้งศีลยังเป็นมูลฐานสำคัญที่จะนำไปสู่ความสงบทางจิตใจ

การพัฒนาสมาธิ

การพัฒนาสมาธิเป็นการพัฒนาที่ต้องอาศัยอธิจิตตสิกขา ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิอันเป็นการฝึกฝนอบรมทางจิตหรือกระบวนการสมาธิโดยใช้จิตที่ถูกควบคุมนี้ไปทำหน้าที่ให้เป็นประโยชน์ถึงที่สุดซึ่งถือว่าเป็นการประพฤติดีในทางจิตที่ไม่ทำให้จิตเศร้าหมอง ฟุ้งซ่าน และอยู่ในสภาพที่ปฏิบัติหน้าที่ทำให้ผลที่เกิดขึ้นเรียกว่า “สมาธิ”

การพัฒนาสมาธิจะเกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาทั้ง 3 ประการมีดังนี้ คือ

สัมมาวายามะ หมายถึง การมีความพยายามที่ถูกต้องทั้งทางกายและทางปัญญาในอันที่จะใช้แนวคิตัวอย่างถูกต้องเพื่อให้เกิดความเห็นแจ้งในอริยสัจ 4 และพบกับความสงบของจิตใจที่ถาวร อันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตที่สมบูรณ์ เช่น ความพยายามที่จะล้างความชั่ว ความพยายามที่จะทำความดี และความพยายามที่จะทำให้จิตเกิดความบริสุทธิ์ เป็นต้น

การมีความพยายามที่ถูกต้องหรือการมีความเพียรชอบนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสัมมปปธาน มี 4 ประการดังนี้ คือ

1. สังวรปธาน หมายถึง เพียรระวังคือการสำรวมอินทรีย์ทั้งหลายและป้องกันบาปอกุศลธรรมมีอภิขมา (เฟื่องเลี้ยงอยากได้ของเธอ) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ไม่ให้มีโอกาสเกิดขึ้น

2. ปหานปธาน หมายถึง เพียรละคือการกำจัดบาปอกุศลธรรมให้หมดสิ้นไปโดยไม่ยินดีในความพยายาม ไม่ยินดีในกาม และไม่ยินดีในการเบียดเบียนชีวิตอื่นและสัตว์อื่น

3. ภavanaปธาน หมายถึง เพียรเจริญคือการสร้างกุศลให้เกิดขึ้นโดยเฉพาะการเจริญโพชฌงค์ซึ่งเป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ 7 ประการ มีสติคือความระลึกได้ ธรรมวิจยะคือการสอดส่องสืบค้นธรรม วิริยะคือความเพียร ปิติคือความอิ่มใจ ปัสสัทธิคือความสงบกายสงบใจ สมาธิคือความมีใจตั้งมั่นและอุเบกขาคือการมีใจเป็นกลางเพราะเห็นความเป็นจริง

4. อนุรักษนาปธาน หมายถึง เพียรรักษาคือการรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นให้เจริญยิ่งขึ้น เช่น การกำหนดนิมิตชากศพที่เหลือแต่กระดูก การกำหนดนิมิตชากศพที่มีหนอน การกำหนดชากศพที่มีสีเขียวและสีต่าง ๆ และการกำหนดนิมิตชากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม เป็นต้น นิมิตเหล่านี้ควรรักษาและทำให้ชัดยิ่งขึ้นเพื่อจะได้นำไปใช้ในการพิจารณาพระไตรลักษณ์ต่อไป¹

เราจะเห็นได้ว่าความเพียรพยายามเป็นเรื่องสำคัญและเป็นธรรมที่ทำให้เกิดความสำเร็จในทุกเรื่องตั้งแต่งานทางโลกไปจนถึงการบรรลุสัจธรรมอันเป็นงานทางธรรม แต่สัมมาวายามะในมรรคมงคล 8 นี้มุ่งหมายความพยายามในทางอธิจิตตสิกขาดังปรากฏพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ที่มีความเพียรมั่นคงแม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียรที่มีชีวิตอยู่ตั้ง 100 ปี”²

¹ อก.จตุกก. (ไทย) 21/69/113-114.

² ขุ.ธ. (ไทย) 25/122/65.

เราอาจกล่าวได้ว่าความเพียรพยายามมีบทบาทสำคัญต่อความสำเร็จของมนุษย์และความเพียรพยายามนี้มีหลายระดับตั้งแต่ความเพียรเพื่อประกอบกิจการงานในทางโลกและถ้ามีมากขึ้นสูงขึ้นจะเป็นความเพียรพยายามที่นำไปสู่โลกุตตรธรรม เราเรียกความเพียรนี้ว่าความเพียรชอบหรือความพยายามที่ถูกต้องหรือสัมมาวายามะที่เป็นธรรมคอยเกื้อหนุนมรรคในข้ออื่น ๆ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องมรรคในข้อนี้และพระพุทธองค์เองได้ทรงเพียรพยายามอย่างสูงสุดกว่าจะได้บรรลุการตรัสรู้ถ้าเราศึกษาหมวดธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่าล้วนมีความเพียรแทรกอยู่ด้วยในชื่อใดชื่อหนึ่ง เช่น หลักอิทธิบาท 4 เราจะพบว่ามีความเพียรคือวิริยะเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งอยู่ในหลักนี้ โพชฌงค์ 7 เป็นธรรมเครื่องตรัสรู้มีวิริยะเป็นธรรมหนึ่งใน 7 ข้อ ปธาน 4 หรือสัมปธาน 4 มีธรรมที่เกี่ยวกับความเพียรอันเป็นทางไปสู่ความสงบและอินทรีย์ 5 พละ 5 อันเป็นธรรมที่เป็นพลังให้แก่เราในการทำหน้าที่มีหลักแห่งความเพียรคือวิริยะ เป็นต้น

ดังนั้นความเพียรพยายามจึงเป็นเรื่องสำคัญ แต่กระนั้นความเพียรพยายามนี้จะต้องอยู่บนเส้นทางปัญญา ถ้าใช้ความพยายามผิดทางในหนทางแห่งอกุศลธรรมจะทำให้เกิดทุกข์และไม่ใช้ความเพียรที่เป็นสัมมาวายามะ เพราะจะเป็นสัมมาวายามะได้จะต้องสอดคล้องกับมรรคในข้ออื่น ๆ โดยเฉพาะทางปัญญาจึงจะช่วยให้การดำเนินความเพียรเป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสมและพอดี ถ้าดึงเกินไปจะทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน และถ้าหย่อนเกินไปจะไม่ประสบความสำเร็จปัญญาจะต้องคอยกำกับความเพียรพยายามให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องจึงจะบรรลุเป้าหมายคือพระนิพพาน

สัมมาสติ หมายถึงการมีความรำลึกประจำใจที่ถูกต้อง เป็นผู้มีสติเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม¹ การมีสติหรือความรำลึกประจำใจนี้สามารถนำมาใช้ในกิจการงานทางโลกได้ซึ่งจะทำให้มีความรู้ตัวอยู่เสมอว่ากำลังทำอะไร เช่น เรียนหนังสือ ทำการบ้าน ข้ามถนน และนับเงิน เป็นต้น

เราต้องรู้ตัวในทุกอิริยาบถและตื่นตัวต่อหน้าที่อีกทั้งยังพร้อมเสมอที่จะรับรู้สิ่งต่างๆ ที่มาเกี่ยวข้องเมื่อดีใจ เสียใจ หรือเฉย ๆ ให้มีความรู้ตัวว่ากำลังมีเวทนาหรือมีความรู้สึกอย่างไรในขณะนั้นถ้าเราหมั่นฝึกความมีสติอยู่เสมอจะทำให้ไม่เป็นคนหลงลืมง่าย ไม่เป็นคนเผลอสติไปกับอำนาจของกิเลส ตัณหาไม่เป็นคนประมาทและยังจะช่วยป้องกันไม่ให้หลงเพลินเพลินไปในความชั่วหรือแม้แต่เปิดโอกาสให้ความชั่วลอดเข้ามาในจิตได้

การพัฒนาที่จะนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่มีสติสมบูรณ์นั้นถือตามหลักสติปัฏฐานสูตร โดยดำเนินไปตามลำดับขั้นมีดังนี้ คือ

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการตั้งสติกำหนดพิจารณากายให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา มีวิธีปฏิบัติได้หลายอย่างมีดังนี้ คือ

1.1 อานาปานสติ คือการกำหนดลมหายใจเข้า-ออก โดยอาการต่าง ๆ

1.2 อิริยาบถ คือการกำหนดรู้ทันอิริยาบถ เช่น ยืน เดิน นั่ง หรือร่างกายมีอาการที่เป็นอยู่ต่างๆ

¹ ม.อ. (ไทย) 14/375/423.

1.3 สัมผัสบัญญัติ คือการสร้างสัมผัสบัญญัติในการกระทำเคลื่อนไหวทุกอิริยาบถ เช่นการก้าวเดิน การเหลียวมอง การนุ่งห่มผ้า กิน ดื่ม เคี้ยว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การตื่น การหลับ การพูด และการนั่ง เป็นต้น

1.4 ปฏิภูลมนสิกการ คือการพิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่มาประชุมเป็นร่างกายนี้

1.5 ธาตุมนสิกการ คือการพิจารณาเห็นว่าร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่าง

1.6 นวสิวติกา คือการพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ อันแปลกกันไปโดยระยะเวลา 9 ระยะ ตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนกระทั่งกระดูกผุ และให้ย้อนนึกถึงร่างกายตนว่าจะต้องเป็นเช่นนั้นเช่นกัน

2. เวทนานุสัสสนาสติปฏิฐาน คือการพิจารณาความรู้สึกไม่ว่าสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ให้รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

3. จิตตานุสัสสนาสติปฏิฐาน คือการพิจารณาจิตของตนในขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร มีราคะ อราคะ โทสะ อโทสะ โมหะ อโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ หลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ฯลฯ ให้รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

4. ธัมมานุสัสสนาสติปฏิฐาน คือการพิจารณาธรรมมีดังต่อไปนี้ คือ

4.1 นิ वर्ณ คือสิ่งกีดกันขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้ามีกามฉันทะ (ความพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ) พยาบาท ถีนมิทธะ (ความหดหู่ว่างเหงาหาวนอน) อุทธัจจะกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่าน กังวลใจ) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ให้เราพิจารณานิ वर्ณ 5 ว่ามีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดแล้วเราจะละได้อย่างไร และที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไร ให้รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

4.2 ชันธ คือกำหนดรู้ว่าชันธ 5 แต่ละอย่างคืออะไร เกิดและดับไปอย่างไร

4.3 อายตนะ คือรู้ชัดในอายตนะกายแต่ละอย่าง

4.4 โพชฌงค์ คือองค์แห่งการตรัสรู้มีสติ ธัมมวิจยะ (การสืบค้นธรรม) วิริยะ ปีติ ปัสสัทธา (ความสงบกายใจ) สมาธิ อุเบกขา ให้เราพิจารณาในขณะนั้น ๆ ว่า โพชฌงค์ 7 แต่ละอย่างมีอยู่ในใจตนหรือไม่ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

4.5 อริยสัจ คือรู้จักอริยสัจ 4 แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริงว่าคืออะไร และเป็นอย่างไร¹

สรุปได้ว่าการเจริญสติปฏิฐาน 4 คือการนำเอาสติมากำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ต้องการ หรือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นซึ่งในทางพระพุทธศาสนานี้มีการใช้สติกำหนดในส่วนสำคัญ 4 ส่วนคือ กาย (กายานุสัสสนาสติปฏิฐาน) ความรู้สึก (เวทนานุสัสสนาสติปฏิฐาน) จิต (จิตตานุสัสสนาสติปฏิฐาน) และธรรม (ธัมมานุสัสสนาสติปฏิฐาน) ให้ใช้สติตามดู รู้คิดเห็นแจ้งชัดในธรรมตั้งแต่ขั้นหยาบคือเห็นกายในกาย อันเป็นการเจริญสติในขั้นต้นที่จะนำไปสู่การเห็นแจ้งชัด

¹ม.ม. (ไทย) 12/105-136/101-128.

ส่วนชั้นกลางคือการเห็นเวทนาในเวทนา สำหรับการเห็นจิตในจิตและเห็นธรรมในธรรมนั้นเป็นการเจริญสติขั้นสูง เพราะเป็นธรรมระดับละเอียดลึกซึ้งที่ต้องใช้ปัญญามากเพื่อขบคิดวิเคราะห์สิ่งที่เป็นนามธรรมขั้นละเอียด

อนึ่งการกำหนดส่วนที่เป็นกาย ความรู้สึก และจิตเป็นการกระทำที่ให้ผลต่อบุคคลโดยตรง สำหรับกำหนดรู้ในเรื่องหลักกรรม และหลักกรรมนี้จะมีผลกลับมาสู่บุคคลอีก

ตามที่ได้อธิบายมาแล้วเราจะเห็นว่าสติมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกายและจิตให้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ได้ตามประสงค์ สติจะคอยกำกับและป้องกันตนเองจากการตกไปสู่ที่ชั่ว จึงเป็นธรรมที่ไม่ทำให้เป็นการประมาท แต่มีความระมัดระวังตนโดยไม่เปิดโอกาสให้ความไม่ดีไม่งามมาฉวยโอกาสพลอยเห็นอิจฉา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญมากในเรื่องความไม่ประมาท ดังปรากฏพุทธพจน์ที่ว่า “.....บัณฑิตผู้มีปัญญา รักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ”¹

เราอาจกล่าวได้ว่าความไม่ประมาททำให้มีสติและความมีสติทำให้ไม่มีความประมาท ธรรมสองอย่างนี้มีคุณมากในขณะปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาซึ่งมีผลทำให้เกิดความขวนขวาย กินน้อย นอนน้อย ทำความเพียรมาก ปัญญาจึงทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ การพัฒนามนุษย์ตามหลักสติปัฏฐาน 4 นี้ถ้าผู้ปฏิบัติกระทำให้สม่ำเสมอและต่อเนื่องกันไปไม่ว่ายิน เดิน นั่ง นอน เมื่อเกิดอารมณ์ความรู้สึกหรือคิดปรุงแต่งอย่างใดให้สติตามดูรู้คิดเหมือนกับมองดูทีวี เมื่อพิจารณาจิตในขณะใดต้องไม่ใส่อารมณ์หรือให้ความหมายใด ๆ จนกระทั่งจิตสงบนิ่งจากนั้นใช้ปัญญาพิจารณาธรรมต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ผลจากการฝึกสตินี้จะทำให้บุคคลนั้นสามารถควบคุม กาย วาจา ใจ จึงไม่เปิดโอกาสให้กิเลสเกิดขึ้นได้ ทำให้สามารถวิเคราะห์สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นโดยไม่ใส่อารมณ์ความรู้สึกปัญญาจึงทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ เพราะสติจะคอยเกื้อหนุนจึงไม่ถูกหันเหไปด้วยอคติ ไม่เป็นคนประมาท และไม่หลงมัวเมาต่อสิ่งที่เป็นอกุศลธรรม

สัมมาสมาธิ หมายถึงความตั้งมั่นของจิต² โดยรวบรวมจิตให้นึกคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ไม่มิโทษ แล้วบังคับจิตให้นึกถึงเรื่องนั้น ๆ ต่อกันไปนานตามที่ใจต้องการ เช่น นึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า นึกถึงคุณของเทวดา นึกถึงหยดน้ำ และนึกถึงลมหายใจเข้าและออก เป็นต้น การฝึกให้นึกถึงสิ่งที่ไม่เป็นโทษนี้เป็นการบังคับจิตของตนเองไม่ให้เป็นคนฟุ้งซ่าน หรือคิดถึงเรื่องไร้สาระที่อาจทำให้เกิดการปรุงแต่งในทางที่เป็นกิเลสตัณหาซึ่งไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ มีแต่จะทำให้จิตใจถลาลึกลงไปในกองทุกข์

การทำสมาธิตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องมากคืออานาปานสติสมาธิ อันเป็นการทำสมาธิที่ตามดูลมหายใจเข้าและลมหายใจออก จากนั้นจึงปฏิบัติตามแนวทางของสติปัฏฐาน 4 ดังได้กล่าวมาแล้ว จนจิตนิ่งสงบไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ปรุงแต่งไหลไปตามอารมณ์ต่างๆ การปฏิบัติให้อยู่กับ

¹ช.ธ. (ไทย) 25/26/32.

²พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *เล่มเดิม*. หน้า 824.

อานาปานสติ สมาธิตลอดเวลาจะทำให้เป็นสุขในปัจจุบัน มีสติสัมปชัญญะและเพื่อความสิ้นแห่งกิเลส¹

เราอาจกล่าวได้ว่าสติกับสมาธิมีความสัมพันธ์กันเพราะถ้าสติไม่กำกับจิตใจให้ดีแล้วจิตจะฟุ้งซ่านไปไม่อยู่หนึ่งกับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง การฝึกสติจนเกิดความชำนาญจะช่วยการทำสมาธิได้มากเมื่อจิตนิ่งแน่วแน่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่ไม่เป็นโทษแล้วจิตแนสนิทกับอารมณ์นั้นเป็นหนึ่งเดียวต่อเนื่องกันไปอย่างสม่ำเสมอจะเกิดเป็นสมาธิส่วนนี้จัดว่าเป็นส่วนสมถกัมมัฏฐาน อันเป็นการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบแต่ถ้าในส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐานอันเป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง จะต้องทำต่อจากสมถกัมมัฏฐาน โดยใช้จิตที่นิ่งสงบนี้เปิดทางให้ปัญญาทำหน้าที่ด้วยการพิจารณาธรรมต่างๆ ซึ่งในขั้นนี้ต้องอาศัย โยนิโสมนสิการเพื่อเป็นเครื่องมือในการทำให้ปัญญาเจริญเติบโตและองกาม ธรรมต่างๆ ที่นิยมใช้พิจารณา เช่น อริยสัจ 4 ปฏิจ্ঞสมุปบาทและไตรลักษณ์ เป็นต้น ดังนั้นสมาธิถูกนำมาใช้เพื่อให้ปัญญาปฏิบัติการได้ผลดีที่สุด แต่ไม่จำเป็นต้องใช้สมาธิขั้นสูงสุดอันเป็นขั้นที่ได้มานานสูงสุด ซึ่งจัดว่าเป็นความสุขแบบโลกีย์สุขยังไม่บรรลุถึงพระนิพพานเพราะกิเลสที่สงบชั่วระยะหนึ่งยังมีโอกาสถอยกลับไปสู่อารมณ์เดิมๆ ได้ แต่การที่จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ต้องใช้ปัญญาเท่านั้นไม่ใช่แค่จิตสงบขั้นสูงเราใช้เพียงสมาธิขั้นต้นเป็นตัวช่วย แล้วใช้สติเป็นหลักในการจับสิ่งที่เรากำหนดส่วนปัญญาทำหน้าที่ตรวจสอบและพิจารณาธรรมต่างๆ ตามหลักธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการเห็นธรรมในธรรมรู้ชัดในนิวรรณ์ 5 ธาตุ ชันธ์ อายตนะ โพชฌงค์ และอริยสัจ 4 และเห็นความเกิดและความสูญสิ้นไปของกาย เวทนา และจิต ปัญญาตรวจสอบไปที่ละชั้นจนเกิดความเห็นแจ้งของโลกและชีวิตจึงเกิดความเบื่อหน่ายคลายความอยากได้ อยากมี อยากเป็น เกิดวิมุตติ จิตหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น เกิดความสะอาด สว่าง สงบ และเย็น ฉะนั้นส่วนที่จะทำให้เราหลุดพ้นจากปัญหาและความทุกข์ทั้งปวงได้คือปัญญา ส่วนสติและสมาธิ เป็นส่วนช่วยควบคุมจิตให้สงบนิ่ง ไม่ส่ายไปมาและฟุ้งซ่าน

ลำดับขั้นของการทำสมาธิตามแนวพระพุทธศาสนานี้มีปรากฏในอานาปานสังยุตซึ่งเป็นการทำสมาธิโดยใช้ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเป็นตัวกำหนดมีทั้งหมด 16 ขั้นตอนสรุปได้มีดังนี้ คือ

1. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว
2. เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น
3. กำหนดว่าจะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า
กำหนดว่าจะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจออก
4. กำหนดว่าจะระงับกายสังขาร หายใจเข้า
กำหนดว่าจะระงับกายสังขาร หายใจออก

¹ ส.ม. (ไทย) 19/987/470.

5. กำหนดว่าจะรู้ชัดปิติ หายใจเข้า
กำหนดว่าจะรู้ชัดปิติ หายใจออก
  6. กำหนดว่าจะรู้ชัดสุข หายใจเข้า
กำหนดว่าจะรู้ชัดสุข หายใจออก
  7. กำหนดว่าจะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจเข้า
กำหนดว่าจะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจออก
  8. กำหนดว่าจะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า
กำหนดว่าจะระงับจิตตสังขาร หายใจออก
  9. กำหนดว่าจะรู้ชัดจิต หายใจเข้า
กำหนดว่าจะรู้ชัดจิต หายใจออก
  10. กำหนดว่าจะยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า
กำหนดว่าจะยังจิตให้บันเทิง หายใจออก
  11. กำหนดว่าจะตั้งจิตมั่น หายใจเข้า
กำหนดว่าจะตั้งจิตมั่น หายใจออก
  12. กำหนดว่าจะเปลื้องจิต หายใจเข้า
กำหนดว่าจะเปลื้องจิต หายใจออก
  13. กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า
กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก
  14. กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า
กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก
  15. กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า
กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจออก
  16. กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นความสลละคืน หายใจเข้า
กำหนดว่าจะพิจารณาเห็นความสลละคืน หายใจออก¹
- ทั้ง 16 ขั้นนี้จักชี้แจงประกอบโดยย่อ สรุปได้มีดังนี้ คือ

ขั้นที่ 1 เราควรพยายามหายใจเข้า และออกให้ยาวที่สุดที่จะยาวได้เพื่อจะได้รู้ว่าลมหายใจที่เข้าและออกนั้นไปกระทบอะไรบ้าง ในลักษณะอย่างไร และไปสุดที่ไหนในท้อง จากนั้นให้กำหนดที่ปลายจมูกจุดหนึ่ง และสะดือจุดหนึ่งเมื่อเวลาหายใจให้ตามคูลมหายใจ จากจุดปลายจมูกถึงสะดือ เวลาหายใจในขั้นแรกนี้หายใจให้ยาวและแรงต่อเมื่อจิตของเราจับลมหายใจเข้าและออกได้ก็ค่อยๆ ผ่อนให้การหายใจนั้นเปลี่ยนเป็นแบบธรรมชาติ จิตจะต้องอยู่ที่ลมหายใจอย่าให้ขาดตอนได้

¹ ส.ม. (ไทย) 19/977/543-455.

ขั้นที่ 2 เมื่อจิตสามารถตามดูลมหายใจตลอดเวลาโดยไม่ขาดตอนแล้วขั้นต่อไปไม่ต้องวิ่งตามลมหายใจ แต่ให้จิตกำหนดอยู่ที่ปลายจมูก ไม่ว่าจะลมจะกระทบเมื่อหายใจเข้าหรือเมื่อหายใจออก ให้รู้ตัวทุกครั้งเหมือนยามที่ยืนเฝ้าประตูต้องคอยจับตามองว่ามีใครผ่านเข้าออกประตูบ้างเป็นการทำลมหายใจให้ประณีตเมื่อเราสามารถกำหนดลมหายใจที่ปลายจมูกได้จนจิตแน่วแน่แล้วให้สร้างมโนภาพอย่างใดอย่างหนึ่งตรงที่ลมหายใจกระทบที่ปลายจมูกอาจจะเป็นหยดน้ำ ดวงแก้ว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดวงดาวก็ได้ไม่ว่าหลับตาหรือลืมตาให้จุ่มมโนภาพนั้นให้ได้จนติดตา ผีกจนเคยชิน จากนั้นจึงขยายมโนภาพนั้นให้ใหญ่ขึ้นไปอีก หรือย่อให้เล็กลงถ้าฝึกลักษณะนี้ได้แสดงว่าเรามีความสามารถในการบังคับจิตใจให้อยู่ในอำนาจ ความรู้สึกที่เป็นสุขจะเกิดขึ้น แต่ความสุขในขั้นนี้ยังไม่ใช่ความสุขที่แท้จริงเพราะเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่เรากำลังปฏิบัติเท่านั้น เมื่อเลิกจากการปฏิบัติแล้วจิตของเราอาจปรุ่งแต่งเป็นสุขหรือทุกข์ไปตามสภาพแวดล้อมภายนอก

ขั้นที่ 3 ให้กำหนดว่าความสุขที่เราได้รับนั้นเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไรและความสุขนี้คืออะไร การนำเอาความสุขที่เกิดจากสมาธิมาเป็นหลักในการกำหนดนั้นเพราะเหตุว่าถ้าเราสามารถทำลายความรู้สึกขั้นสูงสุดได้แล้วย่อมเป็นการง่ายที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่นในความรู้สึกที่ต่ำกว่า เราจะเห็นได้ว่าตัวความสุขนี้เป็นตัวการปรุ่งแต่งจิต ฉะนั้นอย่าให้ตัวความสุขนี้ปรุ่งแต่งจิตของเราได้ตามอำเภอใจ เราต้องรู้จักบังคับเมื่อปรุ่งแต่งจิตไม่ได้ก็เท่ากับว่าเราสามารถทำให้การปรุ่งแต่งจิตนั้นระงับและสามารถบังคับเหตุปัจจัยที่ปรุ่งแต่งจิตได้ ซึ่งต่อไปเราจะจัดการจิตของเราให้เป็นไปอย่างไรก็ได้

ขั้นที่ 4 เมื่อเรบบังคับความสุขหรือความรู้สึกให้หยุดปรุ่งแต่งได้แล้ว ต่อไปให้พิจารณาจิตว่าประกอบด้วยลักษณะอย่างไรมีความอยาก มีความโกรธ มีความหลงอยู่หรือไม่ เป็นจิตที่มีลักษณะหุดหู่หรือแฉ่มขึ้น ให้ดูลักษณะของจิตในทุกลักษณะเรื่อยไป และดูจิตในขณะที่เกิดความรู้สึกต่างๆ ด้วย จนกระทั่งเห็นความไม่เที่ยง และความดับไปแห่งความรู้สึกนั้น

ขั้นที่ 5 บังคับจิตให้ตั้งมั่น จิตที่มีความตั้งมั่นนี้คือสมาธิซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ความสะอาด ความมั่นคงแน่วแน่ และมีความว่องไวในการทำหน้าที่

การบังคับจิตจนเป็นสมาธินั้นเราอาจกระทำได้หลายวิธี เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น อย่างไรก็ตามควรกระทำในสถานที่ไม่อับอากาศและหายใจได้สะดวกสบาย ข้อควรระวังในการทำสมาธิคือพยายามอย่าให้เกิดนิรณ 5 ซึ่งเป็นเครื่องกั้นจิตมิให้เกิดความสงบซึ่งมีดังนี้ คือ

1. กามฉันทะ คือความพอใจ และความเพลิดเพลินทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อารมณ์เหล่านี้ มีส่วนบั่นทอนจิตที่กำลังปฏิบัติให้หวั่นไหวได้ เช่น หวั่นไหวไปกับเสียงเพลง หวั่นไหวไปกับกลิ่นอาหาร ตลอดจนความกังวล ห่วงใยในงานบ้าน และทรัพย์สินสมบัติ เป็นต้น

2. ความพยายาม เช่นความโกรธแค้น และความอาฆาตมาดร้าย เป็นต้น

3. ถิ่นมิถุระ คือความหดหู่ วังเหงา และ เชื่องซึม อาจเกิดจากการที่ร่างกายไม่ได้รับการพักผ่อนอย่างเต็มที่ และบ่อยครั้งที่เกิดจากจิตไม่ว่องไวในการรับอารมณ์ปัจจุบันที่เข้ามากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อเราพิจารณาลมหายใจเปลอสติไปคิดเรื่องเงิน งาน และครอบครัว แม้ว่าจะพยายามดึงจิตให้กลับมาพิจารณาลมหายใจอีก แต่สักพักจิตนั้นจะผลอไปสนใจอารมณ์อื่น ๆ เช่น อากาหวิ อากาหรงงและอากาหคัน เป็นต้น ถ้าจิตของเราไม่ว่องไวต่ออารมณ์เหล่านี้แล้ว จะเป็นเหตุให้วังเหงาหาวนอนได้

4. อุทฐัจจะถูกกุกจะ ได้แก่ความฟุ้งซ่าน อาจเกิดจากความนึกคิดในเรื่องอดีต การสร้างภาพฝันถึงอนาคต ตลอดจนความกังวลในด้านการงาน ญาติพี่น้อง และครอบครัว

5. วิจิกิจจา คือความลังเลสงสัยไม่แน่ใจ เช่นความลังเลสงสัยว่าพระพุทธรูปเจ้ามีจริงหรือไม่ ความลังเลสงสัยในเรื่องนรก และสวรรค์ และความลังเลสงสัยในการทำสมาธิ เป็นต้น ความลังเลสงสัยนี้เป็นสาเหตุที่นำไปสู่ความกลัว ความไม่เข้มแข็งในทางจิตใจและทำให้เกิดความเบื่อหน่ายจนไม่สามารถทำสมาธิต่อไปได้¹

นิวรรณทั้ง 5 นี้ เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตใจและเป็นเหตุให้ปัญญาอ่อนกำลังลง การกำจัดนิวรรณ 5 จึงเป็นเรื่องสำคัญเพราะนิวรรณ 5 นี้ เป็นอุปสรรคสำคัญในการทำสมาธิดังนั้นเราจะต้องพยายามขจัดนิวรรณ 5 ให้หมดไปโดยการสร้างกำลังให้เกิดขึ้นแก่จิต ซึ่งมีดังนี้คือ

1. มีศรัทธา คือการสร้างเชื่อมั่นในตนเองมีความเชื่อมั่นในความดีและความบริสุทธิ์แห่งจิตของตน มีความเชื่อมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฯลฯ

2. มีวิริยะ คือความเพียรพยายามในการปฏิบัติไม่เป็นคนท้อแท้เบื่อหน่ายง่าย

3. มีสติ คือความระลึกอยู่เสมอ จิตไม่ผลอไปผลไปกับอารมณ์ภายนอก เราต้องมีสติต่ออารมณ์ทุกชนิดที่เข้ามากระทบ ดังนั้น เมื่อเกิดอารมณ์โกรธต้องมีสติไม่ผลอไปผลไปตามอารมณ์นั้นๆ เมื่อเกิดอารมณ์รักต้องไม่เอนเอียงหลงใหล ในการปฏิบัติธรรมเราต้องมองเห็นถึงความไม่เที่ยงของอารมณ์ตลอดจนมองเห็นความไม่เที่ยงของสิ่งต่างๆ ที่เข้ามากระทบกับจิต

4. สมาธิ มีจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งเร้าภายนอกที่จะยั่วให้เกิดกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์

5. ปัญญา คือความสามารถในการแก้ไขปัญหา และมีปัญญารู้แจ้งเห็นความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวงจิตจะไม่ยึดติดหรือตกเป็นทาสของกิเลสได้ง่าย²

¹ที.ป. (ไทย) 11/70/48.

²ส.ม. (ไทย) 19/705/369.

ข้อปฏิบัติทั้ง 5 นี้เรียกว่าพละ 5 อันเป็นธรรมที่ช่วยให้เกิดพลังแก่จิตของเราในการต่อต้านอำนาจของนิวรณ์ 5 ดังนั้นจิตจะเป็นสมาธิได้นานมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถของจิต เมื่อนิวรณ์ระงับไป สติจะมั่นคงจิตมีความตั้งมั่นแน่วแน่และมีความสะอาดบริสุทธิ์ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเห็นนิวรณ์ 5 ที่ตนละได้แล้วย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น”¹

จิตที่ตั้งมั่นคือจิตที่เป็นสมาธิเหมือนกับน้ำในแก้วที่ใสปราศจากฝุ่นละออง จิตนี้สมควรแก่การทำงานซึ่งงานในที่นี้มีทั้งระดับโลกียะ คือ งานที่เราใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันด้วยความมีทุกข์น้อยจนกระทั่งไม่มีทุกข์และการทำงานในระดับโลกุตตระ คืองานที่เราเข้าไปเป็นเครื่องเปิดทางให้ปัญญาได้พิจารณาธรรมจนเห็นแจ้งในความจริงของโลกและชีวิตสมาธินี้เมื่อทำให้มากขึ้น ๆ จนสามารถละกามและอกุศลธรรมทั้งปวงได้แล้วจะบรรลุฌานซึ่งในพระพุทธศาสนาได้จำแนกไว้เป็น 2 ประเภท มีรูปฌาน 4 คือ ฌานที่เกิดจากการเพ่งรูปเป็นอารมณ์ และอรุณฌาน 4 คือฌานที่เกิดจากการเพ่งสิ่งที่ป็นรูปเป็นอารมณ์

รูปฌาน 4

ฌานในระดับนี้เป็นผลจากการที่จิตเพ่งสิ่งที่มรูรูป ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ แสงสว่าง สี ต่าง ๆ และลมหายใจเข้าและออก เมื่อจิตเพ่งรูปจนเกิดความสงบแล้วจิตจะเข้าระดับฌานตั้งแต่นั้นหายไปถึงชั้นละเอียดมีทั้งหมด 4 ชั้นรวมเรียกว่า จตุตถฌานหรือฌาน 4 ใน พระสูตรตันตปิฎก ได้จัดลำดับไว้สรุปได้มีดังนี้ คือ

ปฐมฌาน เป็นระดับฌานที่มีองค์ 5 มีวิตก วิचार ปีติ สุข เอกัคคตา จิตระดับนี้ยังมีวิตกอยู่ เพราะสามารถกำหนดรู้ลมหายใจเข้าและออกว่ายาวหรือสั้นเบาหรือแรงจากนั้นความชุ่มชื้นเบิกบานใจที่เรียกว่าปีติเกิดขึ้นเอกัคคตารมณ์มีอารมณ์เป็นหนึ่งโดยตั้งมั่นในองค์ 4 อย่างไม่คลาดเคลื่อนระดับนี้จิตเริ่มเฉยเมยต่อเสียง รักษาความปกติของจิตได้โดยจิตมั่นคงอยู่กับอารมณ์ภาวนาเป็นปกติ จิตระดับนี้เราสามารถนำมาใช้เป็นกำลังของวิปัสสนาญาณ²

ทุติยฌาน เป็นระดับฌานขั้นที่ 2 มีองค์ 3 คือ ละวิตก วิचार ได้แล้วจึงเหลือแต่อารมณ์ที่เป็น ปีติ สุข และเอกัคคตา จิตระดับนี้ตัดวิตก วิचारออกไปจึงไม่ต้องประคองประคองคำภาวนาและไม่ต้องติดตามคำภาวนาว่าถูกต้องและครบถ้วนดีหรือไม่จิตระดับนี้ได้รับความสุขที่ละเอียดยิ่งกว่าปฐมฌานหุบแทบไม่ได้ยินเสียงอะไรเลย

ตติยฌาน เป็นระดับฌานขั้นที่ 3 มีองค์ 2 คือละวิตก วิचार ปีติ ได้แล้วจึงเหลือแต่สุขกับเอกัคคตา จิตระดับนี้มีความสงบนิ่งที่ประณีตกว่าปฐมฌานและทุติยฌาน ดังนั้น จึงไม่มีการภาวนาลมหายใจจะละเอียดจิตมีความสงบไม่หวั่นไหว คนที่เข้าถึงฌานระดับนี้ได้จะเป็นคนแช่มชื่นเบิกบาน

¹ที.สี. (ไทย) 9/225/75.

²ม.ม. (ไทย) 12/454/493.

จุดตถุฌาน เป็นระดับฌานขั้นที่ 4 มีองค์ 2 คือละวิตก วิจารณ์ ปีติ สุขได้แล้ว เหลือแต่
เอกัคคตา และเพิ่มอุเบกขา¹

ฌานในระดับนี้ต่างจากฌานในระดับอื่นๆ ตรงที่ตัดความสุขออกไปและเพิ่มอุเบกขาเข้ามา
แทน จิตจะละเอียดประณีตมากยิ่งขึ้นจึงไม่ได้ยินเสียงภายนอกที่เข้ามากระทบจึงสามารถดับสุขและ
ดับทุกข์ทางกายทำให้ไม่ยินดีที่จะเกี่ยวข้องกับร่างกาย ลมหายใจละเอียดมากจนผู้ปฏิบัติรู้สึกว่ามี
ลมหายใจ²

อรูปรฌาน 4

ฌานในระดับนี้เป็นผลมาจากการเพ่งสิ่งที่ไม่มียุเป็นอารมณ์และต้องผ่านขั้นรูปฌาน 4
มาก่อนเรียงตามลำดับขั้นมีดังนี้ คือ

อากาศาณัญญายตนะ เป็นระดับอรูปรฌานที่เกิดจากการถอนจิตจากรูปฌาน 4 ก่อนแล้ว
พิจารณาอากาศเป็นอารมณ์ โดยกำหนดจิตว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” และไม่กำหนดสิ่งที่เป็นรูปใด ๆ

วิญญูณัญญายตนะ เป็นระดับอรูปรฌานที่เกิดจากการถอนอรูปรฌานที่ 1 ก่อนแล้วกำหนด
พิจารณาวิญญูณหรือจิตที่เข้าไปรู้ความว่างนั้นโดยกำหนดว่า วิญญูณหาที่สุดมิได้จิตแนบแน่นกับ
ความรู้ที่แผ่ไปไม่มีที่สิ้นสุด

อากิญจัญญายตนะ เป็นระดับอรูปรฌานที่เกิดจากการถอนอรูปรฌานที่ 2 แล้วมาพิจารณา
ความไม่มีอะไรเลยและไม่ต้องการอะไรทั้งนั้นให้เราทำจิตปล่อยอารมณ์จากความหวังใด ๆ แล้ว
ปริกรรมภาวนาว่า “ไม่มีอะไร” จิตแนบแน่นกับความไม่มีอะไร

เนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นระดับอรูปรฌานที่เล็กกำหนดสิ่งใด ๆ เข้าถึงภาวะที่มีสัญญา
ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ผู้เข้าฌานขั้นนี้ต้องผ่านอรูปรฌานที่ 3 ก่อนจึงจะทำขั้นนี้ได้โดยพิจารณา
ความไม่มีอะไรทั้งนั้นจิตระดับนี้จะละเอียดประณีตมากที่สุดจึงไม่ยินดีไม่ยินร้ายและเป็นฌานสูงสุดของ
สมาบัติ 8 (มีรูปฌาน 4 และอรูปรฌาน 4)³

การพัฒนามนุษยโดยใช้หลักสัมมาสมาธิจึงเป็นการสร้างความตั้งมั่นแห่งจิตบนทางที่
ถูกต้องจนจิตไม่ฟุ้งซ่านและสามารถทำงานได้ดีกว่าสมาธิในระดับปกติหรือระดับพื้นๆ เพราะ
เปิดโอกาสได้มากที่สุดที่ให้ผู้ปฏิบัติแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างมีสติโดยเฉพาะการแก้ปัญหาในเรื่อง
ความทุกข์

อย่างไรก็ตามมีข้อที่ควรคำนึงคือการเข้าถึงอรูปรฌานถึงแม้ว่าจะเป็นสมาธิขั้นละเอียด
ประณีตกว่าขั้นรูปฌานแต่ไม่สามารถใช้ปัญญาไปพิจารณาอะไรได้ต้องถอนจิตลงมาจนถึงขั้นรูปฌาน
4 ต้องหมั่นทำให้ชำนาญในการเข้าและออกฌานเพราะผลที่ได้นั้นมีมาก กล่าวคือถ้าต้องการมุ่งไปใน
การบรรลุมรรคผลนิพพานก็ให้เข้าฌาน 4 จนเต็มถึงขั้นอุเบกขา แล้วค่อยๆ คลายจิตออกมาจนให้

¹ ม.มู. (ไทย) 12/51/41.

² ที.สี. (ไทย) 9/232-233/77.

³ ที.ปา. (ไทย) 11/308/281.

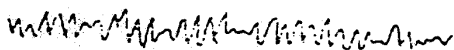

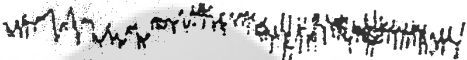
อยู่ในระดับที่พร้อมจะปฏิบัติการต่างๆ ได้ อันเป็นระดับที่สงบ นิ่ง และพร้อมที่จะก้าวไปเพื่อญาณทัสสนะที่จะจัดการกิเลสต่างๆ ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานให้หมดไปโดยสิ้นเชิงซึ่งในขั้นต่อไปเป็นระดับวิปัสสนาที่ต้องพิจารณาพระไตรลักษณ์ โดยเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายรวมทั้งตัวเราซึ่งคุกกันเป็นรูปร่างประกอบขึ้นมาล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เราต้องหมั่นฝึกทำตลอดเวลาจนเป็นนิสัย จิตจะเกิดความเบื่อหน่าย คลายอยาก ถอนรากแห่งความยึดถือยึดติด และวิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นมา ความรู้ที่เกิดขึ้นในระดับนี้จึงเป็นความรู้ที่นำไปสู่การตัดสินใจขั้น 10 แต่ถ้าต้องการได้ความรู้จากฌานในระดับโลกียะจะต้องหมั่นฝึกการเข้าออกฌานทุกเวลามิฉะนั้นฌานจะเสื่อมถอยจึงต่างจากฌานหรือความรู้ที่ได้รับจากวิปัสสนาญาณซึ่งไม่มีวันเสื่อมเพราะจิตถูกยกระดับให้สูงขึ้นจนความทุกข์ไม่สามารถครอบงำได้ อันเป็นการพ้นทุกข์ด้วยอำนาจของการรู้แจ้งในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง จิตอยู่เหนือวิสัยทางโลกเข้าสู่ โลกุตตรภูมิ¹

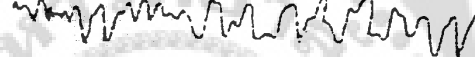
อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเราทำสมาธิอย่างสม่ำเสมอแล้วแต่ยังไม่สามารถเข้าสู่พระนิพพานได้ ผู้ปฏิบัติไม่ควรท้อถอยแต่ควรกระทำต่อไปเพราะอย่างน้อยการทำสมาธิย่อมให้ประโยชน์แก่สุขภาพกายและสุขภาพจิต ซึ่งในทางการแพทย์เชื่อกันว่าการทำสมาธินั้นมีผลต่อระบบคลื่นในสมอง จึงมีอิทธิพลต่อสุขภาพของผู้ปฏิบัติ เพราะสมองของคนเรานั้นจะปล่อยกระแสคลื่นออกมาเหมือนกับคลื่นวิทยุเราจึงสามารถวัดความยาวและความสูงของยอดคลื่น อาเธอร์ ซี กิตัน (Arthur C. Guyton) ได้อธิบายว่ากระแสคลื่นในสมองของมนุษย์นั้นมีความสัมพันธ์กับการรับรู้และการคิด เราสามารถวัดได้โดยการศึกษาจาก "อีเลคโตรเอนเซฟาโลแกรม" (Electroencephalogram) ซึ่งเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่มีการบันทึกด้วยไฟฟ้าทำให้เห็นการทำงานของสมอง ผู้ริเริ่มเครื่องมือนี้คือริชาร์ด คาตัน (Richard Caton) นักสรีรวิทยาชาวอังกฤษ เขาคิดขึ้นมาใน ค.ศ. 1875 (หรือ พ.ศ. 2418) และนำมาใช้ทดลองในสัตว์เป็นครั้งแรก ต่อมาฮันส์ เบร์เกอร์ (Hans Berger) จิตแพทย์ชาวเยอรมันได้นำมาใช้ในมนุษย์ คลื่นสมองที่วัดออกมาจะอยู่ในรูปของความถี่ที่เป็นจำนวนรอบต่อวินาที นอกจากนี้ยังสามารถบอกความกว้างของคลื่นเพราะคนแต่ละคนมีคลื่นสมองที่แตกต่างกัน ซึ่งตามปกติแล้วคลื่นสมองมี 4 ชนิด ถ้าเป็นสภาวะตื่นตามปกตินั้น กระแสคลื่นสมองมีความถี่สูงมากกว่า 14 รอบต่อวินาที บางครั้งอาจสูงถึง 50 รอบต่อวินาที จึงมีความกว้างที่ฐานของคลื่นถี่มาก เราพบคลื่นชนิดนี้ในบุคคลที่ตื่นตัวตลอดเวลาเพราะสมองถูกกระตุ้นมาก จึงไม่ได้รับการพักผ่อน เราเรียกคลื่นสมองนี้ว่า เบต้า (Beta) ถ้ากระแสคลื่นประมาณ 8-13 รอบต่อวินาที เรียกว่าอยู่ในระดับอัลฟา (Alpha) เป็นระดับจิตที่ได้พักผ่อน เช่น ในขณะที่เราสร้างมโนภาพและจินตนาการรวมทั้งบุคคลที่ทำสมาธิแต่ยังอยู่ในภาวะที่ตื่น ถ้ากระแสคลื่นประมาณ 4-7 รอบต่อวินาที ซึ่งเป็นระดับที่ลึกกว่าอัลฟา ความกว้างที่ฐานมากกว่า อัลฟา เรียกว่าระดับเซต้า (Theta) ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และปรากฏมากในเด็กตลอดจนคนที่หลับแต่ไม่หลับลึกรวมทั้งคนที่มีความเครียดและผิดหวัง คลื่นสมองจึงไม่ค่อยมีระเบียบ ส่วนระดับเดลต้า (Delta) กระแสคลื่นสมองต่ำกว่า 3.5 บางครั้งอาจวัดได้ถึง 0.5 และ 1 รอบต่อวินาที กระแสคลื่นสมองในระดับนี้ที่ฐานของคลื่นกว้างมาก

¹ที.สี. (ไทย) 9/234/77-78.

มักปรากฏในบุคคลที่หลับลึกมาก ปราศจากความรู้สึกอันเป็นช่วงที่ไม่มีการรับรู้ใด ๆ หรืออาจพบในบุคคลที่มีโรคเกี่ยวกับสมองที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง หรือในบุคคลที่ถูกวางยาสลบ ในขั้นเดลต้านี้ความกว้างที่ฐานของคลื่นสมองจะกว้างมาก ซึ่งต่างจากระดับเบต้าที่มีความกว้างที่ฐานถึมากที่สุด เพราะความกว้างที่ฐานของคลื่นในระดับเรตานั้นมากกว่าอัลฟาแต่น้อยกว่าเดลต้า ก็ทันได้แสดงภาพประกอบคำอธิบายไว้ดังนี้

Alpha

Beta

Theta

Delta

ภาพประกอบ 5 แสดงคลื่นสมองในระดับต่าง ๆ

ที่มา : Arthur C. Guyton. (1991). *Textbook of Medical Physiology*. p. 662.

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้เราสามารถสรุปได้ว่าคลื่นสมองในระดับอัลฟานั้นเป็นระดับที่เหมาะสมเพราะจิตได้รับการพักผ่อน การทำสมาธิจิตให้อยู่ในระดับนี้จึงมีประโยชน์ต่อสุขภาพ ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับนักปฏิบัติสมาธิของอินเดีย ซึ่งเป็นโยคีมีนามว่า สวามี วิศณุ เทวานันทะ ท่านได้กล่าวถึงการพักผ่อนที่แท้จริงนั้นมีใช้การนอนหลับอย่างเดียวยตามที่คนส่วนมากเข้าใจ เพราะการนอนหลับของคนบางคนอาจไม่ใช้การพักผ่อนถ้าจิตใจของคน ๆ นั้นยังฟุ้งซ่าน ย่อมทำจิตให้เหน็ดเหนื่อย เมื่อตื่นขึ้นมาจึงรู้สึกอ่อนเพลียเหมือนกับว่านอนหลับไม่เต็มที่ เพราะสมองไม่ได้หยุดทำงาน แต่ปรุ่งแต่งไปตามกิเลส ตัณหาราคะ ซึ่งส่งผลให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บได้ง่ายหรือเกิดอารมณ์หงุดหงิด ฉุนเฉียว แต่ผู้ที่ทำสมาธิในระดับที่จิตสงบเพียงขั้นอัลฟา ถ้าทำได้ 1-2 ชั่วโมง ก็สามารถทำให้เกิดความชุ่มชื้นได้ไม่อ่อนเพลียเพราะสมองได้พักผ่อนอย่างเต็มที่ ในขณะที่ทำสมาธิถึงขั้นจิตสงบสมองจะผลิตคลื่นอัลฟาและคลื่นเรตต้า นอกจากนี้สมองจะถูกกระตุ้นทำให้หลั่งสารเอนโดฟิน (Endorphine) ซึ่งเป็นสารแห่งความสุขที่ส่งผลต่อระบบต่าง ๆ ของร่างกายไปในทางที่ดี ซึ่งช่วยลดความตึงเครียด

ทั้งกายและจิตใจ ทำให้เกิดความสบายสามารถต่อสู้กับความเครียดและโรคร้ายต่าง ๆ ได้จึงมีอายุยืนยาว ส่วนพวกที่จิตไม่สงบโกรธง่าย ขี้อิจฉา อาฆาตพยาบาท และพวกที่ทำงานหนักใช้สมองคิด อยู่เสมอและขาดการพักผ่อน ต่อมหมวกไตจะผลิตแอดรีนาลีน (Adrenaline) สารนี้หลังมากเท่าใดจะทำให้หัวใจต่าง ๆ ในร่างกายตึงเครียด คนชอบเครียดจึงเกิดโรคได้ง่าย¹

ในเรื่องนี้เราสามารถศึกษาได้จากตารางเปรียบเทียบระหว่างอาการที่เกิดความตึงเครียดและผลที่เกิดจากการทำสมาธินั้นจะปรากฏอาการให้เห็นเป็นรูปธรรมได้จากตาราง 1

ตาราง 1 ตารางเปรียบเทียบระหว่างอาการที่เกิดความเครียดและผลที่เกิดจากการทำสมาธิ

ส่วนอวัยวะของร่างกาย	เมื่อเกิดความเครียด	ผลจากการทำสมาธิ
กล้ามเนื้อ	ตึงเครียด	ผ่อนคลาย
หลอดเลือด	หดตัว, เลือดเย็นทำให้เดินไม่สะดวก	ผ่อนคลาย, เกิดความอบอุ่น, เลือดไหลเวียน
หัวใจ	เต้นเร็ว, ผลิตโลหิตมาก	เต้นช้า
ลมหายใจ	หายใจเร็ว, ถี่, หนัก	หายใจช้า
สารเคมีในเลือด	สารแอดรีนาลีนเพิ่มขึ้น และกรดเกลือมากขึ้น	กรดเกลือถูกลดลง
ความต้านทานของผิวหนัง	ลดลง แต่มีเหงื่อมาก	มีมากขึ้น

ที่มา : Jack Forem. (1973). *Transcendental Meditation: Maharishi Mahesh Yogi and the Science of Creative Intelligence*. p.70.

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เราจะเห็นได้ว่าการทำสมาธินั้นมีประโยชน์อย่างมหาศาลซึ่งเราสามารถเห็นและรับรู้ได้ในทันทีอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือนอกจากจะทำให้สุขภาพกายและสุขภาพจิตดีแล้ว ยังทำให้มีบุคลิกภาพที่ดีและถ้าฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องกันไปโดยไม่ย่อท้อแล้วจะทำให้เป็นผู้มีความเย็นใจไม่มีปัญหาทางด้านอารมณ์ และถ้าทำให้อยิ่งขึ้นไปอีกจะเป็นอธิจิตตสิกขาซึ่งมีผลต่อการพัฒนาทางจิตสามารถเลื่อนขึ้นไปสู่การปฏิบัติในระดับมรรคมงคล 8 ในข้อสัมมาสติและสัมมาสมาธิอันเป็นทางนำไปสู่หนทางของพระนิพพาน

เราสามารถสรุปได้ว่า การพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้นมีเป้าหมายเพื่อพระนิพพาน ดังนั้นการพัฒนาจึงมุ่งพัฒนา 3 ส่วน ได้แก่ ปัญญา กาย และจิต ซึ่ง 3 ส่วนนี้มีหลักการการศึกษาที่ต้องอาศัย ปัญญา ศีล และสมาธิ ซึ่งมีอยู่ในมรรคมงคล 8 อันเป็นแนวปฏิบัติที่เหมือนกับประตูไปสู่พระนิพพาน โดยในการพัฒนาปัญญาต้องทำให้เกิดอภิปญญาสิกขาในด้านกายต้องทำให้

¹Swami Vishnu Devananda. (1978). *Meditation and Mantras*. p.211-212.

เกิดอริศีลสิกขา และในด้านจิตต้องทำให้เกิดอริจิตตสิกขา มรรคมีองค์ 8 จึงเป็นแกนหลักสำคัญและเป็นแนวปฏิบัติที่มีความเข้มข้นเพื่อมุ่งสู่พระนิพพาน แต่กระนั้นองค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์ของพระพุทธศาสนายังมีปรากฏในส่วนอื่น ๆ ของพระสูตร ในที่นี้จะเลือกมาเฉพาะบางเรื่องที่สำคัญและมีความเกี่ยวข้องกับมรรคมีองค์ 8 ซึ่งบางเรื่องเป็นพื้นฐานสำคัญและบางเรื่องเป็นส่วนประกอบ ที่สำคัญในการพัฒนามนุษย์ที่จะก้าวไปสู่การปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปจนเข้าถึงการปฏิบัติในชั้นมรรคมีองค์ 8 องค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์เหล่านี้ได้แก่ อปทานิยธรรม 7 สาราณียธรรม 6 สัปปริสธรรม 7 ทิศ 6 สังคหวัตถุ 4 ขันติและโสรัจจะ หิริและโอตตปปะ พรหมวิหาร 4 ฌราวาสธรรม 4 อบายมุข 4 อบายมุข 6 มิจฉาวณิชาชา ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ มงคล 38 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พลละ 5 สติและสัมปชัญญะ และโพชฌงค์ 7 องค์ความรู้เหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์กับมรรคมีองค์ 8 ในการพัฒนาปัญญา ศีล และสมาธิ ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

อปทานิยธรรม 7

อปทานิยธรรม 7 แปลว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความเจริญโดยส่วนเดียว¹ อปทานิยธรรมนี้มีทั้งหลักที่ใช้สำหรับพระภิกษุที่เรียกว่า “ภิกขุอปทานิยธรรม” และสำหรับผู้รับผิดชอบต่อบ้านเมือง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ อำมาตย์แห่งแคว้นมคธ ในเรื่องธรรมที่จะช่วยให้บ้านเมืองและสังคมมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงและมีความเจริญรุ่งเรือง อปทานิยธรรมนี้เรียกว่า “ราชอปทานิยธรรม” ในที่นี้เลือกใช้เฉพาะส่วนนี้เพราะเหตุว่าสามารถนำมาปรับใช้ในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้ที่เคารพกฎเกณฑ์ ไม่ถือตามใจตนเองเป็นใหญ่ จึงทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้ด้วยการเคารพกันและกัน ความเจริญรุ่งเรืองของสังคมจึงจะบังเกิดขึ้นมาได้ ใจความสำคัญของราชอปทานิยธรรมนี้สรุปได้มีดังนี้ คือ

1. หมั่นประชุมกันอย่างเนืองนิตย์
2. มีความพร้อมเพรียงกันในการประชุมและเลิกประชุม ตลอดจนมีความพร้อมเพรียงกันในการทำกิจที่พึงทำ
3. ไม่ถือตามใจตนเอง ในการบัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติ และถือปฏิบัติมั่นในบัญญัติที่วางไว้แต่เดิม (ซึ่งในเรื่องนี้นั้นเราอาจประยุกต์ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน โดยให้ทุกคนถือมั่นและปฏิบัติตามบทบัญญัติหรือที่กฎหมายที่รัฐได้บัญญัติขึ้นโดยเป็นไปตามความเห็นชอบของสังคม)
4. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ ให้มีความเคารพนับถือท่านเหล่านั้นและยอมรับถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง
5. ไม่ชมแห่งรังแกบรรดาเด็กและสตรี

¹ อ.จ.สตุตทก. (ไทย) 23/21/31.

6. เคารพบูชาเจดีย์และศาสนสถาน และไม่ละเลยการทำกรรมกัมพลี (ซึ่งในเรื่องนี้เราอาจประยุกต์ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน โดยให้มีความเคารพในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา และไม่ละเลยในการปฏิบัติศาสนกิจ)

7. จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ (ซึ่งหมายรวมถึงบรรพชิตที่เป็นหลักใจของประชาชน) โดยตั้งใจให้ท่านที่มีได้มาสู่แคว้นก็ให้ท่านมา และท่านที่มาแล้วต้องให้ท่านอยู่ได้อย่างผาสุกในแคว้นแคว้นของตน¹

เราอาจกล่าวได้ว่า อปรีหานิยธรรมนี้เป็นหลักใจในอันที่จะผูกมัดสังคมให้อยู่รวมกันได้ อย่างเป็นเกียรติซึ่งกันและกัน มีความสมานสามัคคีกันในการกระทำกิจต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ จึงเกิดเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันต้องมีความเคารพกฎหมายในกฎเกณฑ์กติกาของสังคม มีการให้เกียรติผู้ที่อาวุโสกว่า คุ้มครองป้องกันสตรีเพศ ตลอดจนเด็กผู้เยาว์วัยให้สามารถอยู่ได้โดยไม่ถูก ช่มแหร่งแถมมีการทำศาสนกิจ ประเพณีและวัฒนธรรมร่วมกัน และคุ้มครองป้องกันภัยพระภิกษุและผู้มีศีลทั้งหลาย ทำให้ท่านรู้สึกที่มีความปลอดภัยและสามารถอยู่เป็นหลักใจของสังคม สังคมใดที่สามารถกระทำตามนี้ได้ย่อมทำให้เกิดสัปปายะ หรือสถานที่ที่ดีที่มีความเจริญทางจิตใจ จึงเปิดโอกาสให้บุคคลสามารถบำเพ็ญธรรมได้อย่างสะดวกใจ มีความปลอดภัยต่อผู้อยู่อาศัย สังคมสงบสุข ไม่มีการทำร้ายกัน และปราศจากซึ่งความขัดแย้ง ในทางตรงกันข้ามสังคมใดขาดความสามัคคีถือเอาแต่ใจตนเองเป็นใหญ่ในการบัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติ ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้ว กฎหมายจึงมีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงให้สอดคล้องกับอำนาจและกิเลสของผู้เป็นใหญ่ สังคมเช่นนี้ย่อมไม่มีวันสงบสุขได้ เพราะบุคคลในสังคมขาดธรรม ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองจึงถูกริดรอนเพราะธรรมเป็นใหญ่

สัปปริสธรรม 7

สัปปริสธรรม 7 คือธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมของคนดี หรือธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ² ซึ่งเป็นมนุษย์ที่มีคุณค่าและมีความสมบูรณ์แบบ ที่สามารถนำหมู่ชนไปสู่สันติสุขเพราะมีคุณสมบัติสำคัญ 7 ประการดังนี้ คือ

1. ธัมมัญญูตา การรู้จักเหตุ คือการรู้หลักความจริงและรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผลอันจะทำให้เราสร้างเหตุได้อย่างถูกต้อง เช่น รู้ว่าฐานะ ตำแหน่ง หน้าที่และความรับผิดชอบของตนนั้นเป็นอย่างไร จะต้องทำอย่างไรบ้าง มีอะไรเป็นหลักการสำคัญ และอะไรเป็นเหตุที่จะทำให้บรรลุผลสำเร็จนั้นได้ เป็นต้น

2. อัตถัญญูตา การรู้จักผล คือการรู้ประโยชน์ที่จะพึงได้รับซึ่งสืบเนื่องมาจากการกระทำ แล้วรู้ว่ามันเป็นผลของเหตุอะไร มีความมุ่งหมายอย่างไร และกิจการที่ทำไปแล้วนั้นจะเกิดผลดีหรือผลเสียอย่างไร

¹ที.ม. (ไทย) 10/134/78-81.

²พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 432.

3. อัตตัญญา การรู้จักตน คือการรู้จักตนเองว่าอยู่ในฐานะอะไรจะได้ทำตนให้เหมาะสม และกระทำการต่างๆ ให้บรรลุผลสัมฤทธิ์

4. มัตตัญญา การรู้จักประมาณ คือการรู้ความพอดีในการบริโภค การดำเนินชีวิตและการกระทำต่างๆ โดยเข้าใจวัตถุประสงค์ ซึ่งจะนำไปสู่การกระทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัย โดยมีไซ้เพื่อเห็นแก่ความพอใจของตน

5. กาลัญญา การรู้จักกาลเวลา คือการรู้เวลาที่เหมาะสมในการประกอบกิจการต่างๆ และการทำหน้าที่การงาน เช่น รู้ว่าเวลาใดควรทำอะไร ก่อนหรือหลัง และควรทำอย่างไร เป็นต้น ตลอดจนรู้จักวางแผนงานโดยใช้เวลาอย่างได้ผล

6. ปริสัญญญา การรู้จักชุมชนและสังคม คือการรู้ว่าชุมชนและสังคมนั้นๆ มีลักษณะอย่างไรเมื่อตนเองจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องจะได้วางตัวได้อย่างเหมาะสมและถูกต้อง

7. ปุคคลปโรปรัญญา การรู้จักบุคคล คือการรู้ว่าบุคคลแต่ละคนว่ามีอะไรเป็นลักษณะเฉพาะ มีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร เมื่อตนเองจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างถูกต้องและวางตัวได้เหมาะสม¹

หลักสัปปริสธรรม 7 นี้เป็นองค์ความรู้ในการพัฒนาบุคคลให้เป็นคนดี และสามารถวางตนเองได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ดังนั้นจึงเป็นการพัฒนาทางกายที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม ซึ่งนำไปสู่การศึกษาในด้านการพัฒนาศีลของบุคคลให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

สาราณียธรรม 6

สาราณียธรรม 6 เป็นหลักธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ซึ่งหลักธรรมนี้พระพุทธเจ้าทรงประทานแก่พระภิกษุเพื่อให้ปฏิบัติซึ่งจัดว่าเป็นธรรมในหมวดดอปริหานิยธรรมที่ไม่ทำให้เกิดความเสื่อม แต่ทำให้เกิดความเจริญในสังคม ซึ่งเราสามารถนำมาใช้ในสังคมได้ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน หรือร่วมชุมชนเดียวกัน เมื่อปฏิบัติสาราณียธรรมนี้แล้วจะทำให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน มีความสมานสามัคคีทำให้สังคมเป็นสุข อีกทั้งยังทำให้เกิดความเชื่อถือกันไม่ระแวงริษยาต่อกัน สาราณียธรรมนี้มี 6 ประการสรุปใจความมีดังนี้ คือ

1. คนในสังคมมีเมตตาตากายกรรม คือการแสดงเมตตาและไม่ตรีต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลังช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างจริงใจ และให้ความเคารพนับถือกันและกัน

2. คนในสังคมมีเมตตาตวจีกรรมคือการพูดดีต่อกันด้วยความเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง ด้วยการสั่งสอน ตักเตือนด้วยความหวังดีในกันและกัน มีวาจาที่สุภาพต่อกัน และให้ความเคารพนับถือกัน

3. คนในสังคมมีเมตตาโมกรรม คือการตั้งจิตปรารถนาดีต่อกันด้วยความเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลังด้วยการคิดแต่สิ่งดีมีประโยชน์แก่กัน และมองกันในแง่ดี

¹ที.ปา. (ไทย) 11/330/333.

4. คนในสังคมมีสาธารณโภคี คือการแบ่งปันของบริโภคที่ได้มาโดยชอบธรรมไม่หวงแหน แต่แจกจ่ายให้ได้ใช้สอยร่วมกัน

5. คนในสังคมมีศีลสามัญญา คือการมีศีลบริสุทธ์เสมอกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีความประพฤติดีงาม รักษาระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

6. คนในสังคมมีเอริยทัญญู คือความคิดที่เจริญและถูกต้องอันเป็นธรรมชาติ เรืองน้าออกเพื่อความสันทุข์เสมอเหมือนกันทุกคนทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง¹

ทศ 6

ทศ 6 หมายถึงบุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคมดุจทศที่อยู่รอบตัว² ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติในการรักษาสัมพันธ์ภาพกับบุคคลต่างๆ ที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วย โดยทำให้ถูกต้องตามฐานะ

ธรรมในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับสังคาลกะ ฦ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ทรงตรัสถึงบุคคลประเภทต่างๆ มีดังนี้ คือ

1. ปุรัตถิมทศ คือ ทศเบื้องหน้า หมายถึง มารดา บิดา
2. ทักขินทศ คือ ทศเบื้องขวา หมายถึง อาจารย์
3. ปัจฉิมทศ คือ ทศเบื้องหลัง หมายถึง บุตร ภรรยา
4. อุตตรทศ คือ ทศเบื้องซ้าย หมายถึง มิตร
5. เภฏฐิมทศ คือ ทศเบื้องล่าง หมายถึง ทาส และกรรมกร
6. อูปริมทศ คือ ทศเบื้องหน้า หมายถึง สมณพราหมณ์

1. ปุรัตถิมทศ คือทศเบื้องหน้า บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ
  - 1.1 ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เราต้องเลี้ยงท่านตอบ
  - 1.2 เราต้องทำกิจของท่านให้ดีที่สุด
  - 1.3 เราต้องดำรงวงศ์สกุลให้ตั้งมั่นอยู่ได้ต่อไป
  - 1.4 เราต้องประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาทรับมรดก

เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว เราต้องทำบุญอุทิศให้มารดาบิดาได้รับบำรุงฉนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ

- 1) ห้ามบุตรมิให้ทำความชั่ว
- 2) สอนบุตรให้ตั้งอยู่ในความดีงาม
- 3) ให้การศึกษาแก่บุตรอย่างดีเท่าที่จะทำได้

¹ที.ปา. (ไทย) 11/323/321-322.

²ที.ปา. (ไทย) 11/244/200.

- 4) ทหารรยา (สามี) ที่สมควรให้เมื่อถึงวัยอันควร
  - 5) มอบทรัพย์สินสมบัติให้บุตรในเวลาอันสมควร
2. ทักขินทิส คือ ทิศเบื้องขวา ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์โดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ
- 2.1 เมื่ออาจารย์มาต้องลุกขึ้นยืนต้อนรับ
  - 2.2 เข้าไปคอยรับใช้อาจารย์โดยไม่ต้องรอให้อาจารย์เรียก
  - 2.3 เชื้อฟังกำสั่งสอนของอาจารย์
  - 2.4 ดูแลปรนนิบัติอาจารย์ด้วยความเต็มใจ
  - 2.5 เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพและหมั่นฝึกฝนวิชาด้วยความใส่ใจ
- อาจารย์ได้บำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์โดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ
- 1) อาจารย์แนะนำศิษย์ให้เป็นคนดี
  - 2) อาจารย์ต้องหมั่นใส่ใจดูแลศิษย์ให้เรียนดี
  - 3) อาจารย์บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างแก่ศิษย์อย่างเต็มที่
  - 4) อาจารย์ต้องยกย่องศิษย์ต่อหน้ามิตรสหายเพื่อเป็นการให้เกียรติและส่งเสริมกำลังใจ
3. ปัจฉิมทิส คือ ทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่สามีพึงบำรุงภรรยา 5 ประการดังนี้ คือ
- 3.1 สามีต้องให้เกียรติยกย่องภรรยา
  - 3.2 สามีต้องไม่ดูหมิ่นภรรยา ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง
  - 3.3 สามีต้องไม่ประพฤตินอกใจภรรยา ต้องทำให้ภรรยาเย็นใจ
  - 3.4 สามีต้องมอบความเป็นใหญ่ให้ภรรยาดูแลทรัพย์สิน และกิจการงานในเรือน
  - 3.5 สามีต้องให้เครื่องแต่งตัวที่ดี แสดงให้เห็นว่าใส่ใจและมีความรักใคร่
- ภรรยาได้รับบำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน 5 ประการดังนี้ คือ
- 1) ภรรยาต้องทำงานในเรือนให้ดีไม่ขาดตกบกพร่อง
  - 2) ภรรยาต้องสงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ได้แก่ บิดา มารดา และญาติพี่น้องสามี
  - 3) ภรรยาต้องไม่ประพฤตินอกใจสามี
  - 4) ภรรยาต้องรักษาทรัพย์ของสามีที่หามาได้ โดยรู้จักใช้และจ่ายอย่างระมัดระวังไม่

สุรุ่ยสุร่าย

- 5) ภรรยาต้องไม่เกียจคร้านในการทำงาน
4. อุตตรทิส คือ ทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ
- 4.1 เมื่อมีสิ่งของใดรู้จักให้แล้วแบ่งปันให้แก่เพื่อน
  - 4.2 ควรกล่าววาจาที่ไพเราะ ไม่ใช่ถ้อยคำรุนแรงและหยาบคายต่อเพื่อน
  - 4.3 ควรประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
  - 4.4 ควรวางตนสม่ำเสมอ ยามเจริญก้าวหน้าไม่ดูถูกดูหมิ่นเพื่อน
  - 4.5 ไม่ควรพุดจาหลอกลวงกัน ควรซื่อสัตย์ และจริงใจต่อกัน

มิตรที่ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมบำรุงเลี้ยงดูกุลบุตรโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ

- 1) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้วให้พ้นจากภัยต่างๆ
- 2) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้วไม่ให้เสื่อมไป
- 3) เมื่อมีภัยสามารถเป็นที่พึ่งพำนักได้
- 4) ไม่ละทิ้งเพื่อนในยามอันตราย
- 5) ควรนับถือวงศ์ตระกูลของมิตร

5. เภฏฐิมทิส คือทศเบื่องล่าง นายพึงบำรุงทาสและกรรมกรโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ

- 5.1 จัดการงานให้ทำพอสมควรแก่กำลัง
- 5.2 ให้อาหารและค่าจ้างที่ยุติธรรม
- 5.3 รักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้
- 5.4 ให้อาหารมีรสแปลกและรสเลิศในบางครั้งเพื่อแสดงถึงน้ำใจ
- 5.5 ให้หยุดงานตามโอกาสอันควร

ทาสและกรรมกรได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายโดยหน้าที่ 5 ประการ คือ

- 1) ตื่นขึ้นทำการงานก่อนนาย
- 2) เลิกงานเข้านอนหลังนาย
- 3) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- 4) ทำการงานให้ดีขึ้น
- 5) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

6. อุปริมทิส คือทศเบื่องบน กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์โดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ คือ

- 6.1 ทำสิ่งใด ต้องทำด้วยเมตตา
- 6.2 พุดสิ่งใด ต้องพุดด้วยเมตตา
- 6.3 คิดสิ่งใด ต้องคิดด้วยเมตตา
- 6.4 เปิดประตูต้อนรับสมณพราหมณ์ด้วยความเต็มใจ
- 6.5 ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพแก่สมณพราหมณ์

สมณพราหมณ์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้วย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยหน้าที่ 6 ประการดังนี้ คือ

- 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
- 4) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- 5) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- 6) บอกทางสวรรค์ให้¹

¹ที.ปา. (ไทย) 11/266-273/212-217.

สังคหวัตถุ 4

สังคหวัตถุ 4 คือธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และประสานกลุ่มชนให้มีความสามัคคี มี 4 ประการดังนี้ คือ

1. ทาน คือการให้ซึ่งมีทั้งให้สิ่งของและให้ธรรมะ
2. เปยยวัชชะ คือการเจรจาที่อ่อนหวานซึ่งครอบคลุมไปถึงการไม่พูดทำลายจิตใจกัน การไม่พูดที่ก่อผลเสียต่อบุคคลอื่นหรือการไม่พูดให้ร้ายบุคคลอื่นแต่พูดจาให้กำลังใจกัน การพูดให้เกิดความสามัคคีกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเห็นอกเห็นใจกัน
3. อัถตจิริยา คือการประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม เช่น การซ่อมหรือสร้างสะพาน การทำถนน การขุดลอกคูคลอง การปลูกป่า การขนทรายปิดทางน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมถนน และการส่งเสริมในด้านจริยธรรม เป็นต้น
4. สมานัตตตา คือการวางตนสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะมีความสุขหรือมีทุกข์ มีอำนาจวาสนาหรือหมดอำนาจวาสนาก็ตามไม่ทำตนผันแปรไปตามอารมณ์และกิเลสรวมไปถึงไม่หลงใหลในลาภ ยศ สรรเสริญ จนลืมนวลีมนต์คุณมีนคุณแคลนผู้อื่น แต่ร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมแก้ไขปัญหาต่างๆ ร่วมกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขของสังคม¹

สังคหวัตถุ 4 นี้เป็นธรรมที่ช่วยอุ้มชูโลกจึงเหมือนลิ่มสลักที่ยึดรถให้สามารถแล่นไปได้ ถ้าไม่มีธรรมข้อนี้แล้ว จะทำให้เกิดความก้าวร้าวในบุคคล สังคมจะเต็มไปด้วยคนหลงตัวเอง คนเห็นแก่ตัว มีมากขึ้น และขาดการเคารพซึ่งกันและกัน การปฏิบัติในสังคหวัตถุ 4 ต้องทำครบทุกข้อจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ เพราะการให้ทานทำให้บุคคลกำจัดโลภะและความเห็นแก่ตัว และทำให้เกิดความมีเมตตา และความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ การมีปิยวาจา ทำให้บุคคลมีความระมัดระวังในการพูดจาจึงไม่กระทบกระทั่งบุคคลอื่น แต่พูดในสิ่งที่เป็นที่รักและพอใจของสังคมหลักธรรมในข้อนี้จึงมีความสัมพันธ์กับศีลข้อ 4 ที่ว่าพึงละเว้นจากการพูดปดเพื่อให้ผู้อื่นพอใจแต่เป็นการระวังคำพูดที่จะไม่ทำร้ายหรือก่อผลเสียด้วยการใช้วาจาที่อ่อนหวานและสุภาพ การปฏิบัติในข้อนี้จึงเป็นการป้องกันโทษะทั้งของตนเองและบุคคลอื่นในขณะเดียวกันทำให้เกิดมุทิตาจิตเมื่อผู้อื่นได้ดีเราก็นินดีกับเขา ส่วนอัถตจิริยาคือการบำเพ็ญประโยชน์ที่มีผลดีต่อสังคมจึงเป็นการกำจัดโลภะ และโมหะ หมดความเห็นแก่ตัว อันเป็นการสร้างสำนักสาธารณะให้มีให้เป็นในตัวของบุคคล และ สมานัตตตาเป็นการปฏิบัติที่กำจัดโมหะทำให้ไม่มัวเมาหลงใหลในอำนาจวาสนา หรือตีโพยตีพายเมื่อยามชีวิตตกต่ำ การปฏิบัติในสมานัตตตาถ้าทำให้อยู่ขึ้นไปเรื่อยๆ จะทำให้เกิดอุเบกขาธรรม

ข้อนี้สงเกตสำหรับหลักอปริหานิยธรรม 7 หลักสัปปริสธรรม 7 หลักสาราณียธรรม 6 ทิศ 6 และสังคหวัตถุ 4 กล่าวคือ เป็นองค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์ที่มีความเกี่ยวข้องกันในสัมพันธภาพระหว่างบุคคลและมีผลต่อสังคมที่ค่อนข้างชัดเจน ดังนั้นการที่พระพุทธศาสนามีหลักปฏิบัติต่อตนเองจึงมีผลก่อให้เกิดความสงบของสังคมเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีมนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญ โดยทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอันเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ

¹ วจ.จตุกก. (ไทย) 21/32/50-51.

เท่าๆ กับหลักปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง เมื่อสังคมขยายใหญ่มากเท่าใดย่อมต้องมีหลักการที่ทุกคนยอมรับและนำไปปฏิบัติร่วมกันอย่างเต็มใจ ความสงบสุขและสันติภาพอันถาวรจึงจะเกิดขึ้นมาได้ ถึงแม้ว่าสังคมจะมีกฎหมายแต่ถ้ากฎหมายนั้นขาดการยอมรับและขาดการเคารพศรัทธา กฎหมายนั้นจะไม่มีผลต่อบุคคล เพราะความสงบที่แท้จริงต้องเริ่มต้นจากภายในตัวมนุษย์ไม่ใช่สงบแต่ภายนอก แต่ภายในจิตใจยังมีความปั่นป่วนและปัญญายังขาดความเข้าใจในความจริงแท้ของโลก และชีวิตจึงมีความเห็นแก่ตัวและพร้อมที่จะก่อความวุ่นวายไปตามกิเลสที่ชักนำ กฎหมายซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกจึงมิใช่ตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดความสงบสุขอย่างถาวรแท้จริง ถ้าสังคมให้ความสำคัญต่อกฎหมายมากกว่าจิตใจการปรับปรุงและแก้ไขกฎหมายจะเกิดขึ้นหลายครั้งเพราะกิเลสของบุคคลและของผู้ออกกฎหมายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กฎหมายไม่ศักดิ์สิทธิ์ จึงเกิดช่องโหว่ของกฎหมาย การออกกฎหมายจึงเป็นไปตามกิเลสของตนเอง การพัฒนาความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมให้รู้จักหน้าที่ที่มีต่อกันและการระมัดระวังทำดีหรือพฤติกรรมของตนที่มีต่อสังคมจึงเป็นเรื่องที่สำคัญซึ่งมีผลต่อการสร้างธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลักการบริหารนิยธรรม 7 หลักสัปปริสธรรม 7 หลักสารานิยธรรม 6 ทิศ 6 และสังคหวัตถุ 4 จึงเปรียบเหมือนศีลของสังคมที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่สังคมที่มีความปกติและสงบสุข ซึ่งหลักธรรมที่กล่าวมานี้ควรปลูกฝังตั้งแต่เยาว์วัยเพราะจะทำให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ที่ตนเองมีต่อบุคคลรอบข้าง และสังคมตลอดจนรู้จักการควบคุมตนเองไม่ทำตนให้เป็นที่เดือดร้อนจึงมีความระมัดระวังในการปฏิบัติทั้งต่อตนเองและบุคคลอื่น

สำหรับองค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์ของบุคคลแต่ละคน เพื่อให้เกิดความรู้เรื่องอันนำไปสู่ศีลอันมีดังต่อไปนี้ คือ

ขันติและโสรจจะ

ขันติ คือความอดทน และโสรจจะ คือความเสถียรและความมีศีลที่งดงาม¹

ขันติ นอกจากจะหมายถึงความอดทนแล้วยังรวมถึงความอดทนต่อความเจ็บป่วยต่างๆ ความอดกลั้นต่อความเจ็บปวดและรักษาใจของตนให้สงบไม่กระวนกระวาย

สังคมใดก็ตามมีบุคคลในสังคมที่ขาดความอดทน ไม่หนักเอาเบาสูและไม่รักษาใจของตนให้สงบแล้ว สังคมนั้นจะเต็มไปด้วยนักสร้างปัญหามากกว่านักแก้ปัญหา ถึงแม้ว่าจะมีคนเก่งมากเพียงใดแต่ถ้าขาดความคงทนทางจิตใจจึงเท่ากับว่าคนในสังคมขาดคุณภาพเหมือนกับสินค้าถึงจะสวยหรือล้ำยุคอย่างไร แต่ถ้าขาดความคงทนแล้วสินค้านั้นย่อมขาดคุณภาพไม่เป็นที่ต้องการของสังคม ความอดทนนี้เป็นเรื่องสำคัญในการพัฒนามนุษย์เราจะพบได้ว่าขันติหรือความอดทนนี้มีปรากฏในหลักธรรมที่เรียกว่าบารมี 10 ซึ่งเป็นความดีที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ จึงจะบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า และหลักธรรมในเรื่องความอดทนนี้เป็น 1 ในบารมี 10 ซึ่งมี ทาน ศีล เนกขัมมะ (คือการออกจากกาม) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

¹ อ.จ.ท.ก. (ไทย) 20/166/126.

(คือการวางใจเป็นกลางให้สงบ ไม่หวั่นไหว) ผู้ที่จะเป็นพระพุทธรเจ้าต้องบำเพ็ญให้ครบทั้ง 10 ผู้ที่มีความอดทนเท่านั้นจึงจะสามารถเอาชนะกิเลสและอุปสรรคทั้งปวงได้โดยสามารถรักษาใจให้สงบไม่กระวนกระวาย ความอดทนจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการฝึกจิตและฝึกกายให้มีความมั่นคงและทำให้มีความมั่งคั่งในด้านพฤติกรรม

โสรจจะ นอกจากมีความหมายคือความเสถียรแล้วยังหมายถึงความมีศีลธรรมและความเป็นผู้นำที่ดี รู้จักวางตนให้เหมาะสม หลักธรรมในข้อนี้มีความสัมพันธ์กับขันติเพราะเมื่อใดที่มีความอดทน อดกลั้นเมื่อนั้นจะมีความเสถียรและสงบเรียบร้อยมีอภัยค้ำงาม

เราอาจกล่าวได้ว่า ขันติและโสรจจะเป็นหลักธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามบังเกิดความงามอย่างสงบ

หิริและโอตตปปะ

หิริ คือความอายบาป และโอตตปปะ คือความกลัวบาป¹

หิริ นอกจากจะมีความหมายว่าอายบาปแล้วยังขยายความไปถึงความไม่กลัวที่จะกระทำ ความผิดทั้งต่อหน้าและลับหลังจึงเกิดการบังคับใจของตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายหรือกฎเกณฑ์อื่น ๆ มาบังคับ

โอตตปปะ นอกจากจะหมายถึงความกลัวบาปแล้วยังขยายความไปถึงความไม่กล้าฮึกเหิมที่จะกระทำผิดทั้งต่อหน้าและลับหลังและรู้สึกพรุนพรึงต่อความชั่วทั้งปวง

หิริ และโอตตปปะนี้เป็นจริยธรรมที่ควบคู่กันและเป็นหลักสำคัญที่ช่วยคุ้มครองโลก ทำให้โลกไม่ถึงความล่มสลาย ฉะนั้นบัญญัติแห่งคำว่า บิดา มารดา พี่ น้อง ฯลฯ จึงเกิดขึ้นมา พระพุทธเจ้าทรงตรัสหลักธรรม 2 ประการนี้แก่พระภิกษุ ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุได้ทราบวาทธรรมที่เป็นหัวหน้าของความดีพร้อมแห่งกุศลธรรมและเป็นธรรมฝ่ายชาวนั้นคือ หิริ และโอตตปปะ

เราอาจกล่าวได้ว่าหิริ และโอตตปปะเป็นรากฐานของกุศลธรรมทั้งปวง ถ้ามนุษย์ทุกคนได้รับการพัฒนาให้มีหิริและโอตตปปะแล้วย่อมไม่กล้ากระทำผิดต่อความชั่วทั้งปวง จึงเป็นเรื่องที่ควรพัฒนาแก่เด็กและเยาวชนอยู่เสมอจนเกิดเป็นนิสัยไม่กล้าทำผิดทั้งต่อหน้าและลับหลัง ถ้าเราสามารถปฏิบัติหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานทั้ง 2 ประการนี้ได้แล้วย่อมเป็นการง่ายที่จะปฏิบัติธรรมในข้ออื่น ๆ

พรหมวิหาร 4

พรหมวิหาร 4 หรืออัปปมัญญา 4 เป็นหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ที่ควรแผ่ไปตลอดทุกทิศมี 4 ประการดังนี้ คือ

1. เมตตา คือความรักและความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นสุข

¹ อ.จ.ท.ก. (ไทย) 20/9/63.

2. กรุณา คือความสงสารและคิดที่จะช่วยเหลือผู้อื่นพันทุกข์โดยไม่หวังผลตอบแทน
3. มุทิตา คือความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข ไม่อิจฉาริษยาและไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ
4. อุเบกขา คือการวางเฉย ไม่มีอารมณ์หวั่นไหวไปในทางใดทางหนึ่ง แต่วางใจเป็นกลาง มีจิตที่ทรงความเป็นธรรม¹

ธรรมทั้ง 4 ประการนี้ควรทำให้เจริญยิ่งขึ้นในใจตนแล้วแม้ไปยังสัตว์โลกทั้งปวงจะทำให้ไม่มีเวร ไม่มี ความพยายาบาท พระพุทธเจ้าทรงจัดให้เป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การสิ้นอาสวกิเลส

ฆราวาสธรรม 4

ฆราวาสธรรม เป็นธรรมของผู้ครองเรือน ซึ่งจะได้รับประโยชน์และมีความสุขด้วย ธรรม 4 ประการมีดังนี้ คือ

1. สัจจะ คือความสัตย์ซื่อต่อกัน พุดจริง ทำจริง และจริงใจ
2. ทมะ คือการรู้จักข่มจิตของตน ควบคุมตนเองได้ และปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ
3. ขันติ คือการอดทนทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร และไม่ทอดย
4. จาคะ คือการสละให้ปันสิ่งของแก่คนที่ควรให้²

ธรรม 4 ประการนี้ถ้าทุกคนปฏิบัติยึดถือเป็นแนวทางร่วมกันย่อมทำให้ชีวิตประเสริฐสุด เพราะทุกคนต่างให้เกียรติและเคารพซึ่งกันและกัน ตลอดจนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือแบ่งปันกัน ไม่ทรยศหักหลัง แต่มีความจริงใจต่อกัน อดทนอดกลั้นต่ออารมณ์ที่มาช่วยทำให้เกิดโทษะ สังคมจึงบังเกิดความสงบสุขร่มเย็น

อบายมุข 4

อบายมุข 4 คือทางแห่งความเสื่อมที่ไม่ควรประพฤติมี 4 ประการ มีดังนี้ คือ

1. ความเป็นนักเลงหญิง คือ การทำตนเป็นคนเจ้าชู้ เล่นรักเริงสวาท เพลิดเพลินกับกามารมณ์ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ การทะเลาะเบาะแว้ง การชิงรักหักสวาท การแตกความสามัคคี การสูญเสียทรัพย์สิน และอาจกลายเป็นคนไร้เกียรติ ไร้ศักดิ์ศรี

2. ความเป็นนักเลงสุรา คือ การสนุกสนานเพลิดเพลินกับการดื่มสุรายาเมา ซึ่งเป็นเหตุทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ เกิดการทะเลาะวิวาท การแตกความสามัคคี การสูญเสียทรัพย์สิน และอาจกลายเป็นคนไร้เกียรติ ไร้ศักดิ์ศรี

3. ความเป็นนักเลงเล่นการพนัน คือ การทำตนหมกมุ่นกับการพนันทุกชนิด ซึ่งเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน เกิดการทะเลาะวิวาท และที่สุดกลายเป็นคนที่ขาดความน่าเชื่อถือ

4. การคบคนชั่วเป็นมิตร คือ การคบหาสมาคมกับบุคคลที่นำพาตนไปสู่ความชั่วร้าย สนับสนุนให้ทำแต่สิ่งที่เป็นอกุศล และความอับมงคลทั้งหลาย ถ้าคนเราไม่สามารถแยกแยะดีและชั่ว

¹ที.ปา. (ไทย) 11/308/280.

²ส.ส. (ไทย) 15/246/354.

ยอมไม่สามารถแยกแยะเพื่อนดีและเลวได้จึงปล่อยตนหลงระเหิงไปตามกิเลสตัณหาในที่สุดอาจทำให้ชีวิตพบกับความเสื่อม¹

ทางแห่งความเสื่อม 4 ประการนี้ เป็นสาเหตุทำให้ชีวิตไม่รุ่งเรือง และทรัพย์เสื่อมสูญอุปมาเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า 4 ทาง มีทางไหลออก 4 ทาง เมื่อปิดทางไหลเข้าเปิดแต่ทางไหลออก และฝนไม่ตกตามฤดูกาล สระน้ำจะเหือดแห้ง ฉะนั้นใดก็ดีโภคทรัพย์ที่หามาได้ต้องเสื่อมไป เพราะการประพฤติ 4 ประการดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

อบายมุข 6

อบายมุข คือทางแห่งความเสื่อมที่ไม่ควรประพฤติมี 6 ประการดังนี้ คือ

1. ตัมน้ำเมา นอกจากเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้วยังทำให้เสียทรัพย์ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ทำให้เสียชื่อเสียง เป็นเหตุก่อความทะเลาะวิวาท ทำให้ไม่รู้จักอาย กล่าวทำในสิ่งที่สังคมรังเกียจ และเป็นเหตุบั่นทอนปัญญา

2. การเที่ยวในเวลากลางคืน อาจทำให้เกิดโทษหลายประการ เช่น ทำให้เสียทรัพย์ ไม่มีเวลาดูแลบุตรและภรรยา ทำให้เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ และมีกฏใส่ร้ายป้ายสี เป็นต้น

3. การเที่ยวดูมหรสพต่างๆ ทำให้เป็นคนหมกมุ่นในมหรสพขาดความสนใจในการปฏิบัติธรรม จึงเสียเวลาเปล่าในการเกิดเป็นมนุษย์ในชาติหนึ่ง

4. การหมกมุ่นการพนัน ทำให้เกิดเหตุเสื่อมทรามต่างๆ เช่น เสียทรัพย์ ไม่เป็นที่น่าเชื่อถือของสังคม ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย และถ้าเล่นชนะอาจก่อเวรแก่ผู้เสียการพนัน เป็นต้น

5. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร ทำให้เกิดโทษต่างๆ เพราะคนชั่วมักชักนำไปในทางเสื่อมเสีย

6. การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน ทำให้เป็นผู้ยากจน จึงขาดความสุขและความสมหวัง² หนึ่งในเรื่องการคบคนชั่วเป็นมิตรนั้นอาจทำให้เราเกิดความสงสัยขึ้นมาว่า มิตรชั่วมีลักษณะอย่างไร ซึ่งในเรื่องนี้มีปรากฏในสิงคาลกสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสกับ สิงคาลกะ ณะพระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ โดยพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงมิตรเทียมมี 4 จำพวกมีดังนี้ คือ

1. คนที่ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
2. คนดีแต่พูด
3. คนพูดประจบ
4. คนชักนำในทางเสื่อม

¹ อกฺ.อฏฐก. (ไทย) 23/54/342.

² ที.ปา. (ไทย) 11/247/202.

คน 4 จำพวกนี้ไม่ใช่มิตรแท้ แต่เป็นคนเทียมมิตรที่ไม่ควรคบด้วยเหตุดังต่อไปนี้ คือ

1. คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เพราะเหตุ 4 ประการ มีดังนี้ คือ
  - 1.1 ไม่ว่าจะทำอะไรคิดที่จะเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
  - 1.2 เมื่อทำอะไรยอมเสียน้อยแต่ปรารถนาจะได้มาก
  - 1.3 เมื่อมีภัยถึงตัวจึงยอมทำกิจของเพื่อน
  - 1.4 เมื่อคบใครก็ตามเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง
2. คนดีแต่พูด เพราะเหตุ 4 ประการมีดังนี้ คือ
  - 2.1 กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว
  - 2.2 กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง
  - 2.3 สงเคราะห์ช่วยเหลือด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์
  - 2.4 เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าแสดงความขัดข้อง
3. คนพูดประจบ เพราะเหตุ 4 ประการมีดังนี้ คือ
  - 3.1 เพื่อนทำชั่ว คล้อยตาม
  - 3.2 เพื่อนทำดี คล้อยตาม
  - 3.3 สรรเสริญเพื่อนต่อหน้า
  - 3.4 เมื่อลับหลังเพื่อนชอบนินทา
4. คนชักนำทางเสื่อม เพราะเหตุ 4 ประการมีดังนี้ คือ
  - 4.1 ชักชวนเพื่อนดื่มน้ำเมา
  - 4.2 ชักชวนเพื่อนเที่ยวกลางคืน หรือไปที่ที่ไม่ควรไป
  - 4.3 ชักนำเพื่อนเที่ยวดูมหรสพ
  - 4.4 ชักชวนเพื่อนเล่นการพนัน¹

ส่วนมิตรแท้ที่เป็นกัลยาณมิตร คอยส่งเสริมให้เราเกิดความสำเร็จรุ่งเรืองนั้นมี 4 จำพวก ดังนี้ คือ

1. มิตรมีอุปการะ
2. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข
3. มิตรแนะนำประโยชน์
4. มิตรมีความรักใคร่

คน 4 จำพวกนี้เป็นมิตรแท้ที่ควรคบ ด้วยเหตุดังต่อไปนี้คือ

- 1) มิตรมีอุปการะ โดยเหตุ 4 ประการดังนี้ คือ
- 2) ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้วไม่ให้ได้รับอันตราย
- 3) ป้องกันทรัพย์ของเพื่อนผู้ประมาทแล้วไม่ให้สูญเสียไป

¹ ที.ปา. (ไทย) 11/254-259/207-209.

- 4) เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งของเพื่อนได้
  - 5) เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่เพื่อนออกปากขอร้อง
2. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ โดยเหตุ 4 ประการดังนี้ คือ
    - 2.1 บอกความลับแก่เพื่อนเพื่อแสดงความจริงใจ
    - 2.2 ปิดความลับของเพื่อน
    - 2.3 ไม่ละทิ้งเพื่อนในยามอันตราย
    - 2.4 แม้ชีวิตอาจสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้
  3. มิตรแท้แนะนำประโยชน์ โดยเหตุ 4 ประการดังนี้ คือ
    - 3.1 ห้ามเพื่อนไม่ให้ความชั่ว
    - 3.2 แนะนำเพื่อนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม
    - 3.3 แนะนำเพื่อนให้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
    - 3.4 บอกทางสวรรค์ให้เพื่อนได้รู้และชักชวนให้ปฏิบัติแต่ความดีงาม
  4. มิตรมีความรักใคร่ โดยเหตุ 4 ประการมีดังนี้ คือ
    - 4.1 ไม่พอใจต่อความเสื่อมของเพื่อนเพราะเห็นอกเห็นใจ เอาทุกข์ของเพื่อนมาเป็น

ของตน

- 4.2 พอใจความเจริญของเพื่อนและยินดีเมื่อเพื่อนประสบความสำเร็จ
- 4.3 ห้ามปรามคนที่นิทาเพื่อน
- 4.4 สนับสนุนคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน¹

มิตรตามคุณลักษณะที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นมิตรที่ควรคบ เพราะมีแต่ความจริงใจ และสนับสนุนเพื่อนให้เจริญก้าวหน้า จึงเป็นกัลยาณมิตรที่คอยแนะนำทางที่ถูกต้อง อีกทั้งยังเป็นผู้ที่คอยโฆษณาชักจูง ให้ประพฤติดแต่สิ่งที่ดีงามและทำให้เกิดสัมมาทิฐิได้ ส่วนมิตรเทียมนั้นเป็นพวกที่ไม่ควรคบ ควรไปเสียให้ห่างไกล มิฉะนั้นการพัฒนาจะไม่มีวันประสบความสำเร็จได้ มิตรจึงเป็นเรื่องสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์

มัจฉาณิชา 5

มัจฉาณิชา 5 เป็นหลักประพฤตินี้ไม่ชอบธรรมซึ่งไม่ควรประพฤติปฏิบัติเพราะเป็นเหตุทำให้ไม่สามารถก้าวไปถึงมรรคมืดองค์ 8 ในข้อสัมมาอาชีวะ การค้าขายที่ไม่ชอบธรรมนี้มี 5 ประการดังนี้ คือ

1. การค้าขายอาวุธ เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเพราะเป็นเหตุให้ทำความผิด และก่อโทษต่อผู้อื่นได้
2. การค้าขายสัตว์ (รวมมนุษย์ด้วย) เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์นั้นหมดอิสรภาพ

¹ ที.ป.า. (ไทย) 11/260-265/209-212.

3. การค้าขายเนื้อ (ซึ่งหมายถึงเนื้อสัตว์) เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะเป็นเหตุให้ต้องมีการฆ่าสัตว์

4. การค้าขายของมีนเมา เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะเป็นเหตุให้เมื่อดื่มแล้วเกิดวามประมาท จึงมีผลต่อชีวิตของตนเองและผู้อื่น

5. การค้าขายยาพิษ เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเพราะเป็นเหตุให้เกิดการทำลายชีวิตอื่น การค้าขายทั้ง 5 ประการนี้ บุคคลไม่ควรกระทำด้วยตนเองและไม่ชักชวนบุคคลอื่น หรือบังคับผู้อื่นให้กระทำ¹

ทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์

ธรรมในเรื่องนี้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันมี 4 ประการดังนี้ คือ

1. อุฏฐานสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรทั้งในด้านการเล่าเรียน การหาเลี้ยงชีพ และการทำธุระหน้าที่ของตน ถ้าบุคคลใดงอมืองอเท้ารอเทวดา หรือปล่อยชีวิตไปตามพรหมลิขิต จะไม่มีวันพบกับความสำเร็จได้ ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเรารู้จักขวนขวายและช่วยเหลือตนเองอย่างเต็มที่โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา

2. อารักขสัมปทา คือการถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร รู้จักการเก็บรวบรวมทรัพย์สินที่หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตน รู้จักบริหารทรัพย์ให้สามารถเพิ่มพูนขึ้นมาโดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา และรู้จักคุ้มครองทรัพย์ที่หามาได้ไม่ให้เสื่อมหรือสูญเสียเพราะภัยต่างๆ

3. กัลยาณมิตตตา คือ การรู้จักวางตัวเหมาะสมและรู้จักคบหาสมาคมกับผู้มีศีลมีธรรมทั้งหลาย คอยศึกษาดูว่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญานั้นท่านมีคุณธรรมเหล่านี้ได้อย่างไร และท่านวางตัวให้ถูกต้องเหมาะสมอย่างไรจึงได้รับการยกย่อง เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนต่อไป

4. สมชีวิตา คือ การมีความเป็นอยู่ที่เหมาะสม ไม่ฟุ่มเฟือยและไม่ดำเนินชีวิตอย่างมากนัก ใช้ปัญญาในการพิจารณาหาทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ เลี่ยงชีวิตตามความเหมาะสมโดยพิจารณารายรับและรายจ่าย²

สัมปรายิกัตถประโยชน์

ธรรมในเรื่องนี้เป็นหลักประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในภายหน้า มี 4 ประการดังนี้ คือ

1. สัทธาสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยศรัทธา เชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อว่าทำดีต้องได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ถ้าเราปฏิบัติเสถียรการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแล้วเท่ากับว่าเราตัดทางที่

¹ อก.ปณจก. (ไทย) 22/177/295.

² อก.อฎฐก. (ไทย) 23/54/340-342.

จะไปพระนิพพานและไม่ต้องการหลุดออกจากสังสารวัฏ ชีวิตเช่นนี้จึงต้องเวียนว่ายในกฎแห่งกรรมไม่รู้จักจบสิ้น

2. สีสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยศีล รักษากายและวาจาให้มีความปกติอยู่เสมอ ย่อมไม่มีโทษแก่ผู้ปฏิบัติ เพราะไม่มีการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ศีลนั้นจึงคุ้มครองผู้ปฏิบัติให้อยู่รอดปลอดภัยและอวยประโยชน์ให้เกิดความสมหมาย

3. จาคสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยการเสียสละทรัพย์ และแรงกายแรงใจ เพื่อเป็นทานแก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ทำให้ไม่เป็นคนตระหนี่อันเป็นมลทิน

4. ปัญญาสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยปัญญาจึงสามารถเข้าใจโลกและชีวิต รู้จักบาปบุญ คุณโทษ สิ่งที่เป็นประโยชน์และมีโทษ ประโยชน์ ดังนั้นด้วยความรู้นี้จึงช่วยตนเองในการแก้ปัญหาและไม่ตกเป็นทาสของกิเลสทั้งหลายจึงสามารถดับทุกข์และทำให้ถึงความสิ้นทุกข์ได้¹

ธรรมทั้ง 4 ประการนี้นอกจากจะเป็นหลักสัมปรายกัตถประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลในภพหน้า และเพื่อความสุขในภพหน้าแล้ว ยังทำให้เกิดความสมหมาย คือได้ในสิ่งที่ปรารถนาน่าพอใจมี 4 ประการ ดังนี้ คือ

1. ทำให้ได้สมบัติที่ถูกต้องชอบธรรม
2. ทำให้ได้ยศถาบรรดาศักดิ์ เจริญรุ่งเรือง และได้ญาติสนิทมิตรสหาย
3. ทำให้มีชีวิตยืนนาน
4. ทำให้ได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว²

มงคล 38

มงคล 38 เป็นหลักธรรมที่ฝึกฝนบุคคลให้มีคุณธรรมเมื่อบุคคลใดปฏิบัติได้แล้วจะเกิดความสุขและความเจริญแก่ตนเอง และมีผลเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสังคมอีกด้วย มงคล 38 นี้มีทั้งหมด 38 ประการ³ มีดังนี้ คือ

มงคลที่ 1 การไม่คบคนพาล

คนพาลได้แก่คนที่ประพฤติชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ ถ้าบุคคลใดได้สมาคมกับคนพาลแล้ว จะทำให้พบแต่ความเสื่อมและถูกชักจูงไปในทางที่ไม่ดีและนำมาซึ่งความไม่สงบสุขแก่ตนเอง ครอบครัวและสังคม ซึ่งหลักธรรมในข้อนี้จะสัมพันธ์กับหลักธรรมที่เกี่ยวกับหลักอบายมุขและหลักแห่งการคบมิตร

มงคลที่ 2 การคบบัณฑิต

บัณฑิตคือคนที่ประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจ จึงเป็นบุคคลที่ควรสมาคมได้ ซึ่งนำชีวิตของเราไปในทางที่ดีงาม

¹ อ.อ.อ. (ไทย) 23/54/343-344.

² อ.จ.จ. (ไทย) 21/61/100-101.

³ ข.ข. (ไทย) 25/1-13/6-8.

บัณฑิตในที่นี้มิใช่ผู้มีเพียงปัญญา แต่หมายถึงมีศีล สมาธิ และปัญญา จึงไม่กล้าที่จะคิดชั่ว พูดชั่ว และทำชั่ว ผู้เป็นบัณฑิตจึงเป็นผู้ทำตนให้บริสุทธิ์และสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่น ผู้ที่คบบัณฑิต จึงมีแต่คุณประโยชน์ ดังนั้นการที่เราจะคบกับบัณฑิตเราต้องหมั่นไปมาหาสู่อยู่เสมอ และคอยฟังคำแนะนำของท่าน อีกทั้งเราจะต้องพยายามปฏิบัติตามธรรมที่ได้ฟังจากท่าน ซึ่งจะทำให้เรามีแต่ความเจริญรุ่งเรือง หลักธรรมในข้อนี้จะสัมพันธ์และสอดคล้องในเรื่องการคบมิตร ที่เป็นมิตรแท้และเป็นกัลยาณมิตรที่ส่งเสริมให้เราสามารถปฏิบัติอริยมรรคได้

มงคลที่ 3 บูชาคนที่ควรบูชา

คนควรบูชาคือบุคคลที่มีคุณงามความดีช่วยให้โลกเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขสงบเย็นเป็นสุข จึงเป็นคนดีมีประโยชน์ที่ควรยกย่องเพื่อให้กำลังใจและส่งเสริมให้ทำความดียิ่งขึ้นไป

คนที่ควรบูชาได้แก่ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม บิดา มารดา ญาติผู้ใหญ่ผู้มีความประพฤติดี ครูอาจารย์ ผู้มีความรู้และความประพฤติดี และผู้บังคับบัญชาผู้ตั้งอยู่ในธรรม เป็นต้น การบูชานั้นเราสามารถกระทำได้ด้วยสิ่งของและบูชาได้ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของท่านด้วยความเคารพ

มงคล 4 การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมคือการอยู่ในสถานที่ที่มีคนประพฤติดีและตั้งอยู่ในสุจริตธรรม ตรงข้ามกับการที่เราอยู่ใกล้คนชั่วคนพาลแล้วยอมอยู่ไม่เป็นสุขมีแต่ความเสื่อมตามไปด้วย การอยู่ในถิ่นฐานที่แวดล้อมด้วยคนที่มีศีลธรรมนั้นมีความสำคัญมากเพราะทำให้เกิดความสบายใจ ชีวิตมีแต่ความสุขทำให้เรามีเวลาคิดเรื่องการสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชีวิต แต่กระนั้นอาหารและสถานที่อยู่อาศัยมีความสำคัญเช่นกัน เพราะมีผลต่อสุขภาพกายและมีผลต่อสังคม การเลือกถิ่นที่เหมาะสมจึงหมายถึงถิ่นที่มีสิ่งแวดล้อมดี ไม่เป็นภัยแก่สุขภาพกายและใจ อีกทั้งยังมีส่วนในการสนับสนุนให้ผู้อยู่อาศัยมีความเจริญก้าวหน้าและมีโอกาสสร้างสมบารมีได้อย่างเต็มที่

มงคลที่ 5 การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน

การสร้างบุญไว้ในปางก่อนคือการประกอบกรรมที่สุจริต ตั้งอยู่ในอิทธิบาท 4 และตั้งอยู่ในทิวรรุทธิมิกัตถประโยชน์ 4 ซึ่งเป็นการสร้างฐานรากให้บังเกิดความมั่นคงทั้งในชีวิตนี้และชีวิตหน้า

บุญที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาคือ ทาน ศีล ภาวนา รวมเรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ 3 เมื่อเราสามารถกระทำให้ครบถ้วนทั้ง 3 ประการแล้วจะทำให้จิตใจสะอาดบริสุทธิ์ชุ่มชื้นเบิกบาน เป็นสุขและมีผลต่อการก้าวขึ้นสู่ภูมิที่สูงขึ้น บุญใดที่ยังไม่ส่งผลในชาตินี้บุญนั้นจะสั่งสมในจิตและแต่งจิตให้ดีกายเป็นบารมีที่เป็นเสบียงส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองต่อไป

มงคลที่ 6 การตั้งตนไว้ชอบ

การตั้งตนไว้ชอบ คือการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้อง เพื่อบรรลุผลสำเร็จทั้งในปัจจุบันและในภายภาคหน้า รวมไปถึงการหมั่นพิจารณาตนเองอยู่เสมอว่ายังมีความบกพร่องทางคุณธรรมหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อจะได้บำเพ็ญคุณธรรมนั้น ๆ ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น

การตั้งตนไว้ชอบเป็นการสร้างเป้าหมายชีวิตให้ถูกต้องเพื่อจะได้ดำเนินชีวิตได้อย่างมีทิศทาง มีความระมัดระวัง และไม่เป็นคนประมาท คนที่ตั้งตนไว้ชอบจึงเป็นคนที่วิวิสัยทัศน์และมี

การวางแผนชีวิตที่ดี อีกทั้งยังเป็นคนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ จึงเป็นคนที่ได้รับทรัพย์โดยง่าย และสามารถป้องกันตนเองให้พ้นจากอภัยมุข

มงคลที่ 7 ความเป็นพหูสูต

ความเป็นพหูสูต คือ เป็นผู้รอบรู้และรู้สึกในเรื้องนั้น ๆ ซึ่งเกิดจากความใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ไม่เป็นคนเกียจคร้านและหมั่นพัฒนาตนเองในทางปัญญาอยู่เสมอ จึงทำให้เป็นคนช่างสังเกต ชอบแสวงหาความรู้ใส่ตัวด้วยการฟัง คิด ถาม และจดจำ คนรอบรู้ต่างจากคนที่เป็นบัณฑิต กล่าวคือ คนรอบรู้แม้จะรู้มากในความรู้ใดความรู้หนึ่ง แต่ไม่แน่ว่าคุณธรรมความประพฤตินั้นจะดีตามความรู้ นั้นเพราะบางคนที่มีความรอบรู้แต่ถ้าขาดคุณธรรมสามารถใช้ความรู้ที่ตนมีอยู่ไปก่อการร้ายหรือ กระทำชั่วอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ส่วนบัณฑิตนั้นเป็นผู้มีคุณธรรมประจำใจ จึงรับประกันได้ว่าเป็นผู้มี ความประพฤติที่ดีงาม และบัณฑิตจะใช้ความรู้นั้นไปสร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ดังนั้นผู้เป็น พหูสูตจึงควรเลือกรู้ในสิ่งที่ควรรู้ และเป็นประโยชน์ต่อโลก

มงคลที่ 8 ความเป็นผู้มีศิลปะ

ผู้มีศิลปะ คือ ผู้ชำนาญในการทำเพื่อสร้างความพึงพอใจแก่บุคคล เช่น การตกแต่ง บ้านเรือน การทำอาหารให้น่ารับประทาน การบรรเลงดนตรีให้เกิดความไพเราะ การเขียนลงสีจน เกิดภาพวาดที่สวยงาม และการประพันธ์บทร้อยกรอง เป็นต้น

ศิลปะนั้นท่านจำแนกเป็น 2 ฝ่าย คือ ศิลปะของคฤหัสถ์และศิลปะของบรรพชิต ศิลปะของ คฤหัสถ์ เช่น การวาดรูป ปั้นและแกะสลัก การก่อสร้าง การช่างทั้งหลาย การฟ้อนรำและการดนตรี เป็นต้น ศิลปะเหล่านี้ทำให้บุคคลมีความสุข และเกิดความเจริญในทางอารยธรรมต่าง ๆ

ศิลปะของบรรพชิตนั้น ได้แก่ การตัดและการเย็บจีวร การสร้างเสนาสนะกุฏิวิหาร การ แสดงปาฐกถาและการเทศนา ศิลปะเหล่านี้เป็นประโยชน์ที่มีใช้เพื่อตนเองเท่านั้นแต่ยังเป็นประโยชน์ แก่หมู่คณะอีกด้วย

นอกจากนี้ศิลปะยังกินความรวมไปถึงความฉลาดในการควบคุมจิตใจ การทำความ ประณีตทางจิตใจให้เกิดขึ้นการคิดสร้างสรรค์ และจินตนาการในทางที่เป็นประโยชน์ต่อโลก

มงคลที่ 9 วินัยที่ศึกษามาดี

วินัย คือ การฝึกกาย วาจา ให้มีวินัยและมีระเบียบเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมจะได้เป็นไป อย่างสงบและสันติสุขทั้งนี้เพราะว่าความรู้ที่เรามีอยู่แม้จะรู้มาก รู้ฉลาดอย่างไรก็ตามแต่ถ้าไม่มีวินัย กำกับแล้ว ย่อมเกิดโทษแก่ตัวเราและบุคคลอื่น วินัยจึงเป็นสิ่งสำคัญในการป้องกันอาสวกิเลสและ สร้างความมั่นใจได้ว่าเราสามารถดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง

มงคลที่ 10 วาจาสุภาพ

วาจาสุภาพ คือ การพูดที่ดีซึ่งมีลักษณะดังนี้ คือ

1. การพูดถูกกาลเทศะ อันเป็นการพูดที่ถูกจังหวะของเวลาและสถานที่ ถึงแม้ว่าคำพูดนั้น เป็นจริงแต่ถ้าพูดไม่ถูกสถานที่ และไม่ถูกจังหวะเวลาอาจกลายเป็นโทษทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

2. การพูดแต่ความจริง เป็นการพูดที่ไม่บิดเบือนความจริงและไม่เสริมเติมแต่ง

3. การพูดอย่างอ่อนหวาน เป็นการพูดสุภาพที่ออกมาจากใจอันบริสุทธิ์ ไม่พูดในสิ่งที่ทำให้ผู้อื่นเกิดความระคายหู และขัดเคืองใจ

4. การพูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นการพูดที่ก่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น คำพูดใดก็ตามถึงแม้ว่าจะเป็นความจริงและสุภาพอ่อนหวาน แต่ถ้าไม่เกิดประโยชน์ควรนิ่ง ไม่สมควรที่จะพูดต่อไป

5. การพูดด้วยเมตตาจิต เป็นการพูดที่มาจากความปรารถนาดี ไม่มีจิตใจที่อาฆาตพยาบาท อิจฉาริษยา เพราะคำพูดใดก็ตามถึงแม้ว่าจะเป็นจริง แต่ถ้าคำพูดนั้นไม่ได้ประกอบไปด้วยเมตตาจิตอาจก่อโทษแก่ตนเองและผู้อื่นได้

มงคลที่ 11 การบำรุงมารดาบิดา

มารดาและบิดาเป็นผู้ที่มีพระคุณ นอกจากเป็นผู้ให้กำเนิดแล้วยังเป็นผู้ที่ยอมเสียสละทุกอย่างเพื่อลูกของตนให้มีความสุขและอยู่รอดปลอดภัย บุคคลใดสำนึกในพระคุณของท่านควรบำรุงท่านด้วยสถาน 5 มีดังนี้ คือ

1. เลี้ยงดูท่านให้เป็นสุขในยามที่ยังมีชีวิตอยู่ ไม่ทำให้ท่านต้องลำบากกายและลำบากใจในการหาเลี้ยง บุตรที่ดีจึงต้องปรนนิบัติบิดา มารดา ให้ความสะดวกสบาย และดูแลท่านเมื่อยามป่วยไข้

2. ช่วยทำกิจของท่านและช่วยเหลือกิจการงานต่าง ๆ ของท่านอย่างเต็มที่

3. ดำรงวงศ์สกุลไว้ให้ดีไม่ทำตนให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล

4. ปฏิบัติตนให้สมควรแก่การเป็นผู้รับทรัพย์มรดก และดูแลรักษามรดกให้ไม่สูญหายหรือเสื่อมไปในทางที่ไม่ถูกต้อง แต่สร้างทรัพย์มรดกให้เจริญงอกงาม

5. ทำบุญอุทิศให้ท่านเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วด้วยการจัดพิธีศพให้ท่าน และทำบุญอุทิศส่วนกุศลอย่างสม่ำเสมอ

มงคลที่ 12 การสงเคราะห์บุตร

มารดาบิดามีหน้าที่ที่จะต้องดูแลบุตรให้อยู่รอดปลอดภัยสามารถเจริญเติบโตและเป็นบุคคลที่มีศักยภาพในการทำประโยชน์ต่อสังคม ดังนั้นมารดาบิดาควรมีหน้าที่ดังนี้ คือ

1. สั่งสอนบุตรให้ละเว้นจากการทำชั่วและป้องกันบุตรจากความชั่วทุกชนิด

2. สั่งสอนบุตรให้ตั้งอยู่ในความดี ประพฤติดีมีศีลธรรม กระทำความดีอย่างสม่ำเสมอและรู้จักคบคนดี

3. ให้การศึกษาศิลปะวิทยาแก่บุตรเพื่อจะได้รู้จักทำมาหากินเลี้ยงชีวิตตนเองได้

4. จัดหาคุ้มครองที่สมบูรณ์ ซึ่งหมายถึงการเป็นธุระในการแต่งงาน และการให้คำแนะนำช่วยเหลือตลอดจนพยายามที่จะให้ลูกได้คู่ครองที่ดี

5. มอบทรัพย์สินมรดกไว้ในสมัยที่ควรให้ เมื่อไม่ถึงเวลาอันควรไม่ควรให้ เช่น บุตรมีอายุน้อย บุตรหลานมีวิบากในอบายมุข และบุตรขาดความรู้ความสามารถในการบริหารทรัพย์สินมรดก เป็นต้น¹

มงคลที่ 13 การสงเคราะห์ภรรยา

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงประเภทของภรรยาว่ามี 7 ประการ² ดังนี้ คือ

1. วัชกาภรรยา ภรรยาเสมอด้วยเพชรฆาต
2. โจรีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยโจร
3. อัยยาภรรยา ภรรยาเสมอด้วยนาย
4. มาตาภรรยา ภรรยาเสมอด้วยมารดา
5. ภคินีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยน้องสาว
6. สขีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน
7. ทาสีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยทาสี

ภรรยาทั้ง 7 ประเภทนี้ เฉพาะประเภทที่ 1,2 และ 3 ท่านว่าไม่ควรทำการสงเคราะห์ เพราะไม่ใช่ภรรยาที่ดีที่ควรสงเคราะห์ภรรยาประเภท 4,5,6 และ 7 ซึ่งการสงเคราะห์นี้ ควรกระทำ ดังนี้ คือ

1. ให้การยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยาและไม่ตำหนิติเตียนภรรยาต่อหน้าสาธารณชน
2. ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามในชาติตระกูลของภรรยาและควรให้เกียรติภรรยาในการแสดงความคิดเห็นหรือปรึกษาหารือเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับครอบครัว
3. ไม่ประพฤตินอกใจภรรยา เพราะเป็นการดูหมิ่น เหยียดหยามหัวใจ ของความเป็นหญิงที่ยากจะทนได้
4. มอบความเป็นใหญ่ให้ในการทำกิจต่าง ๆ ซึ่งเป็นการปกครองภายในและเป็นภาระทางบ้าน
5. ให้เครื่องแต่งตัวเพื่อแสดงถึงความใส่ใจ และความรัก

มงคลในข้อนี้ถ้าใครปฏิบัติได้แล้วจะช่วยให้รู้จักเลือกคู่ครองชีวิตที่ดีที่จะเป็นกัลยาณมิตร ส่งเสริมกันในด้านคุณธรรม ทำให้มีชีวิตร่มเย็นเพราะเหตุแห่งการรู้จักเลือกคู่ครอง และยังทำให้สังคมสงบสุขเพราะครอบครัวที่มีความสุข

มงคลที่ 14 การงานที่ไม่อาภูล

การงานไม่อาภูล คือ การทำงานที่ไม่คั่งค้างบุคคลควรปฏิบัติงานด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ทอดทิ้งงานที่คั่งค้างและจัดการด้วยความเอาใจใส่ซึ่งมีผลทำให้ตนเองและครอบครัวมีความสุข มีความก้าวหน้าในชีวิต ไม่เป็นผู้ประมาท และที่สำคัญคือ เป็นการปลุกฝังนิสัยให้เป็นผู้มีความพากเพียร ไม่ย่อท้อและใส่ใจในการทำงาน อันจะมีผลต่อไปในชีวิตอนาคต

¹ ขุ.สุ. (ไทย) 25/262-265/562.

² อัง.สตุตตก. (ไทย) 23/63/122-123.

1. สิ่งที่จะให้ซึ่งมี 2 ประการ ได้แก่ 1.) อามิสทาน เป็นการให้สิ่งของและเครื่องใช้ และ 2.) ธรรมทาน เป็นการให้ความรู้

2. เจตนาที่จะให้

3. บุคคลที่สมควรให้

ในการให้ปันหรือให้ทานนี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ลักษณะดังนี้ คือ

1. ให้เพื่อสงเคราะห์ เช่นการให้ปันสิ่งของแก่ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านใกล้เคียง เป็นต้น
2. ให้เพื่ออนุเคราะห์ เป็นการให้ด้วยความปรารถนาที่จะให้ผู้รับมีความสุข ความเจริญ เช่น ครูให้ความรู้แก่ศิษย์ และคนรวยให้ทรัพย์สินแก่คนที่ยากไร้และด้อยโอกาส เป็นต้น

3. ให้เพื่อบูชาคุณ การให้ด้วยความเคารพ เช่น บุตรให้แก่มารดา บิดา ผู้ที่มีพระคุณ และครูบาอาจารย์ เป็นต้น

มงคลที่ 16 การประพาศธรรม

การประพาศธรรม หมายถึง การประพาศปฏิบัติธรรมทางกาย วาจา ใจ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นทำให้บุคคลที่ประพาศธรรมนั้นเกิดความสุขและความเจริญและยังมีผลต่อสังคม ดังนั้นสังคมจะเจริญหรือเสื่อมย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลในสังคมนั้น ๆ มีคุณธรรมมากน้อยเพียงใด ดังนั้นการส่งเสริมให้บุคคลประพาศดี จึงเป็นหน้าที่ของทุกคน

มงคลที่ 17 การสงเคราะห์ญาติ

บุคคลช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ญาติพี่น้องและชักนำให้ญาติปฏิบัติตนไปในทางที่ดี เพื่อบังเกิดประโยชน์แก่สังคม ตระกูลใดที่มีความรักความสามัคคี และมีหมู่ญาติที่ดีที่คอยช่วยเหลือเจือจาน ตระกูลนั้นย่อมเป็นปึกแผ่นและเป็นที่ยอมรับแก่คนทั้งหลาย การสงเคราะห์ญาติจึงเป็นได้ทั้งสงเคราะห์วัตถุและสงเคราะห์ธรรมเพื่อให้ญาติเป็นคนดี ไม่ผิดศีลธรรม อันจะนำไปสู่วงศ์ตระกูลให้ตั้งมั่นต่อไป

มงคลที่ 18 การงานที่ไม่มีโทษ

บุคคลควรกระทำในสิ่งที่เป็นบุญเป็นกุศลและเป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น การช่วยเหลืองานสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การสร้างโรงเรียน การซ่อมสะพานที่ชำรุด การทำถนน และการสร้างวัด เป็นต้น มงคลในข้อนี้จึงส่งเสริมหลักธรรมสังคหวัตถุ 4 ในข้ออัตถจริยา

มงคลที่ 19 การงดเว้นจากบาป

บุคคลควรตั้งใจและมีจิตสำนึกที่จะไม่กระทำบาปทั้งปวง ทั้งทางกาย วาจา และใจ ตลอดจนพยายามหลีกเลี่ยงการทำบาปทั้งปวง สิ่งที่ทำแล้วเป็นบาปคืออกุศลกรรมบถ 10 มีดังนี้ คือ

1. การฆ่าสัตว์
2. การลักทรัพย์
3. การประพฤติดีในกาม
4. การพูดเท็จ
5. การพูดส่อเสียด
6. การพูดคำหยาบ

7. การพูดเพื่อเจ้อ

8. การคิดโลกเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น

9. การคิดพยาบาทและคิดร้ายผู้อื่น

10. การมีความเห็นผิด เช่น การไม่เชื่อบุญ การไม่เชื่อบาป การไม่เชื่อในพระคุณของบิดา มารดา และการไม่เชื่อในกฎแห่งกรรม เป็นต้น

มงคลที่ 20 การเว้นจากการดื่มน้ำเมา

การดื่มน้ำเมาทำให้เกิดโทษ ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. เป็นเหตุทำให้เสียทรัพย์ ต้องใช้เงินจับจ่ายในสิ่งที่เป็นโทษแก่ร่างกาย

2. เป็นเหตุทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท เพราะขาดสติจึงควบคุมตนเองไม่ได้

3. เป็นเหตุทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง เพราะผู้คนจะถูกเหยียดหยาม ไม่ไว้วางใจ และขาดความนับถือ

4. เป็นบ่อเกิดของโรคภัยไข้เจ็บและทำให้ปัญญาเสื่อม เพราะสุรามีผลต่อการทำลายระบบสมอง เมื่อดื่มมาก ๆ เข้าจะกลายเป็นคนหลงลืม

มงคลในข้อ 20 นี้ส่งเสริมหลักปฏิบัติในการหลีกเลี่ยงอบายมุข 4 และอบายมุข 6 ซึ่งทำให้เห็นโทษของการดื่มน้ำเมา

มงคลที่ 21 ความไม่ประมาทในธรรม

บุคคลควรมีสติสัมปชัญญะและประพฤติกิริยารวมอยู่เสมอมิฉะนั้นจะดำรงตนให้อยู่ในสุจริตธรรมได้ การมีสติสัมปชัญญะ ได้แก่ การควบคุมจิตและร่างกายให้ทำงานสอดคล้องกันอย่างถูกต้องเหมาะสม ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจเพเลิดเพลินในสิ่งที่เป็นบาปและอกุศลธรรม ไม่ประมาทต่อชีวิตโดยปล่อยตัวเพเลิดเพลินกับเรื่องทางโลกจนขาดการชวนช่วยในการทำงานที่ดี ไม่ประมาทในการทำงานโดยหึ่งคั่งค้างผลัดวันประกันพรุ่ง และที่สำคัญคือการไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม อันเป็นเรื่องที่เราต้องหมั่นทำอยู่ตลอดเวลาอย่างสม่ำเสมอ

มงคลที่ 22 ความเคารพ

บุคคลควรเคารพต่อบุคคลที่ควรเคารพ เช่น บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ผู้มีพระคุณ และพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ความเคารพในที่นี้คือการตระหนักในความดีของคนอื่นและสิ่งอื่น อีกทั้งยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดคุณธรรมในข้ออื่น ๆ เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน การเป็นผู้ว่าง่ายไม่อวดดีถือดี ความมีสติและความไม่ประมาท เป็นต้น

นอกจากนี้ความเคารพยังเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความมีระเบียบวินัย ความสมานสามัคคี และความเอื้ออารีที่มีต่อกันอย่างจริงใจ

มงคลที่ 23 ความถ่อมตน

บุคคลควรอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่แข็งกระด้าง ทำให้เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนทั่วไปตลอดจนได้รับความสะดวกในการทำกิจกรรมทั้งปวง เพราะไม่มีความอวดดีถือดี ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน และไม่มีความมโหฬาร หึง ถูกเหยียดหยามผู้อื่น ความเคารพและความถ่อมตนมีความต่างกันตรงที่ความเคารพนั้นเป็นการตระหนักในคุณค่าของบุคคลอื่นและสิ่งอื่น จึงเคารพนับถือด้วยกาย

วาทะใจ ส่วนความถ่อมตนเป็นการประเมินคุณค่าของตนเองและพร้อมที่จะน้อมรับความดีของผู้อื่น เข้ามาใส่ตัว จึงมีผลทำให้อยู่เป็นสุข ดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาท และเป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

มงคลที่ 22 และ 23 นี้จึงมีความสัมพันธ์กันและเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติไปพร้อมกันจึงจะเกิดประโยชน์แก่ตนเอง

มงคลที่ 24 ความสันโดษ

บุคคลควรยินดีในสิ่งของของตนตามฐานะคือรู้จักประมาณและพอใจในสิ่งที่ตนหามาได้จึงจะทำให้เป็นคนมีเกียรติมีศักดิ์ศรี มีความขยันหมั่นเพียรและมีความสามัคคี ความสันโดษจำแนกได้เป็น 3 ประการดังนี้ คือ

1. ยถาลาภสันโดษ คือ ยินดีตามที่ได้มา และไม่เสียใจถ้าไม่ได้เท่าที่ต้องการ

2. ยถาพละสันโดษ คือ ยินดีตามกำลังของตน ไม่ว่าจะเป็นกำลังกาย กำลังใจ และกำลังความคิด

3. ยถาสารูปสันโดษ คือ ยินดีตามสมควรแก่ฐานะ หรือสถานภาพของตน ไม่ใฝ่สูงจนเกินศักดิ์ เพราะอาจทำให้ล้มจมได้ เช่น คนที่มีฐานะไม่ดี แต่ใช้ของที่มีราคาแพงเกินฐานะ คนที่ทำงานระดับชั้นผู้น้อยแต่ใช้ของหรูหราราคาแพงจึงอาจทำให้ผู้อื่นหมั่นไส้หรืออิจฉาริษยาได้ และคนที่เพิ่งทำงานรับเงินเดือนเดือนแรกแต่จับจ่ายใช้สอยเกินรายได้ที่ได้รับ เป็นต้น

มงคลที่ 25 ความกตัญญู

ความกตัญญู หมายถึง การรู้คุณคน บุคคลควรตอบแทนพระคุณต่อบุคคลที่มีบุญคุณ เช่น มารดา บิดา และครูบาอาจารย์ เป็นต้น ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่ทำให้โลกเจริญ และทำให้สังคมมีความสุข ไม่วุ่นวาย ดังนั้นคุณธรรมในข้อนี้จึงมีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นรากฐานแห่งความเป็นมนุษย์

ความกตัญญูอาจแสดงต่อบุคคล สัตว์ และสิ่งของ ซึ่งคุณธรรมในข้อนี้มีผลทำให้ผู้ประพฤติเป็นที่รักใคร่ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทำให้เป็นคนมีสติ ไม่ประมาท ทำให้เป็นคนมีหิริโอตตปปะ ทำให้เป็นคนไม่มีเวร ไม่มีภัย และเป็นที่ยกย่องของคนทั้งหลาย

มงคลที่ 26 การฟังธรรมตามกาล

การฟังธรรมตามกาล คือการฟังธรรมตามโอกาสที่มี ซึ่งจะทำให้ผู้ฟังได้อานิสงส์ 5 ประการดังนี้ คือ

1. การได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง จึงทำให้ได้รับความรู้ใหม่ อันเป็นการเพิ่มพูนความรู้ และสติปัญญา

2. สิ่งใดที่เคยฟังแล้วแต่ยังไม่เข้าใจ ย่อมเข้าใจสิ่งนั้น อันเป็นการทบทวนความรู้จึงเกิดความแตกฉานและสามารถจดจำได้

3. เป็นการบรรเทาความสงสัย เพราะสิ่งที่ไม่เคยรู้และไม่เข้าใจจะถูกทำให้ชัดเจนและเข้าใจ

4. เป็นการทำความเห็นให้ถูกต้อง จะทำให้ดำเนินชีวิตอย่างมีทิศทาง

5. ทำให้จิตของผู้ฟังผ่อนคลาย เพราะหมดความสงสัยและเข้าใจในธรรมนั้น ๆ จึงเป็นการยกระดับจิตให้สูงขึ้น

อนึ่งการฟังธรรมตามกาลนี้ยังส่งเสริมให้เกิดสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ อันเป็นอริปัญญาสิกขาในมรรคมองค์ 8 และในขณะที่เดียวกันยังทำให้เกิดการพัฒนาในด้านศีลและสมาธิอีกด้วย

มงคลที่ 27 ความอดทน

ความอดทนหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ขันติ เป็นธรรมสำคัญที่เป็นเครื่องนำพาสู่ความสำเร็จลักษณะของความอดทนมี 3 ประการดังนี้ คือ

1. ฐิติขันติ คือ ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ อันเป็นการอดทนต่อสภาพธรรมชาติ ลมฟ้า อากาศ ความร้อน และความหนาว เป็นต้น

2. อธิวาสนขันติ คือ ความอดทนต่อความเจ็บป่วยต่าง ๆ อันเป็นทุกขเวทนาที่ทำให้ร่างกายกระวนกระวาย ซึ่งเราจะต้องพยายามรักษาใจให้สงบ ไม่ให้กระวนกระวายไปด้วย ผู้มีความอดทนในเรื่องนี้ เจ็บมากเหมือนเจ็บน้อย เจ็บน้อยเหมือนไม่เจ็บเลย

3. ตีติกขาขันติ คือ ความอดทนต่ออารมณ์ยั่ววนต่าง ๆ ที่จะมาทำให้เราเกิดความโลภ โกรธ หลง คนส่วนมากที่ทำความชั่วเพราะกำลังต้านทานมีไม่พอ ไม่สามารถอดทนต่ออารมณ์เหล่านี้ได้ จึงถูกความโลภ โกรธ หลง ครอบงำย่ำยี ต้องเสียคน การฝึกหัดตัดนิสัยให้อดทนต่อสิ่งยั่ววนใจซึ่งมีทั้งรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกายและสัมผัสทางใจ จึงเป็นเรื่องสำคัญมาก ถ้าเราสามารถบังคับจิตใจของเราให้ไม่เป็นทาสต่อสิ่งยั่ววนใจได้เราจะชนะอุปสรรค จิตจะมีความเข้มแข็ง เหมือนกับว่ามีภูมิต้านทานกิเลส และจะประสบความสำเร็จบรรลุเป้าหมายตามที่ประสงค์ได้ในที่สุด

มงคลที่ 28 ความเป็นคนว่าง่าย

บุคคลควรยินดีรับฟังคำตักเตือนด้วยความเต็มใจโดยไม่แสดงอาการกระต้างกระเดื่อง แต่พิจารณาคำตักเตือนโดยใช้สติปัญญาไตร่ตรอง และปฏิบัติตามด้วยความเอื้อเฟื้อ บุคคลที่ปฏิบัติเช่นนี้ได้ย่อมเป็นที่รักของคนทั้งหลาย จึงมักได้รับความช่วยเหลือจากคนทั่วไปและทำให้ได้ธรรมและบรรลุธรรมเบื้องสูงได้ง่าย

มงคลที่ 29 การเห็นสมณะ

สมณะ แปลว่า ผู้สอน การเห็นสมณะ คือการเข้าไปช่วยเหลือและเข้าไปใกล้เพื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน อันจะเกิดประโยชน์ทำให้คลายความทุกข์ร้อนและจิตใจผ่อนคลาย เพราะสมณะเป็นผู้สงบกาย สงบวาจา และสงบใจ การได้นั่งใกล้และได้โอกาสศึกษาธรรมจากท่านจะทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้มึนสติ เช่น ประกอบกุศลอยู่เสมอ ทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการทำความดี และทำให้ได้สมบัติ 3 ประการ ได้แก่ มนุษยสมบัติ ทิพยสมบัติ นิพพานสมบัติ

มงคลที่ 29 จึงเป็นการส่งเสริมให้บุคคลรู้จักเลือกกัลยาณมิตรเพื่อส่งเสริมตนเองให้พัฒนาก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น

มงคลที่ 30 การสนทนาธรรมตามกาล

บุคคลควรหาโอกาสสนทนาธรรมกับผู้รู้เพื่อให้เกิดปัญญาและเป็นการพัฒนาตนเองอยู่เสมออย่างไม่ประมาท นอกจากนี้ยังจะทำให้ได้ยินได้ฟังในธรรมที่ตนไม่รู้ บรรเทาความสงสัยในธรรมได้และเป็นการฝึกฝนอบรมตนเองให้หมั่นประกอบกุศลกรรม

มงคลที่ 30 นี้สัมพันธ์กับมงคลที่ 26 การฟังธรรมตามกาล ซึ่งทำให้เกิดอริยปัญญาสิกขา อริศีลสิกขา และอริจิตสิกขา และยังทำให้ได้พบกัลยาณมิตรที่จะช่วยส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรมให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

มงคลที่ 31 การเผาผลาญบาป

การเผาผลาญบาป คือ การเผาความชั่วให้หมดไปหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตบะ เช่น ทานเป็นเครื่องเผาความโลภ เมตตาเป็นเครื่องเผาโทสะ และปัญญาเป็นเครื่องเผาโมหะ เป็นต้น ตบะนี้จำแนกลักษณะได้ 5 อย่างมีดังนี้ คือ

1. สติสังวร หมายถึง การระวังด้วยสติ
2. อินทรีสังวร หมายถึง การสำรวมระวังอินทรี 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมีอารมณ์ภายนอกมากกระทบ
3. ศีลสังวร หมายถึง การสำรวมระวังศีลโดยตั้งใจทำในสิ่งที่ถูกที่ควร
4. วิริยสังวร หมายถึง การสำรวมระวังความเพียร โดยตั้งใจทำในสิ่งที่ถูกที่ควร
5. ญาณสังวร หมายถึง การสำรวมระวังความรู้โดยใช้ความรู้นั้นไปในทางที่ถูกจึงจำเป็นที่จะต้องมีความรู้

มงคลที่ 32 การประพฤติพรหมจรรย์

การประพฤติพรหมจรรย์เป็นการตัดโลกีย์วิสัยมุ่งสู่โลกุตตรภูมิ จึงช่วยให้บุคคลมีความสุข ความเจริญ การประพฤติพรหมจรรย์มี 10 ประการมีดังนี้ คือ

1. การให้ทาน คือการให้ซึ่งให้ได้ทั้งวัตถุและธรรมะ
2. เวยยาวัจจะ คือการขวนขวายในการสร้างความเจริญให้แก่บุคคลอื่น
3. การรักษาศีล 5 อย่างเคร่งครัด
4. การประพฤติพรหมวิหาร 4 มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
5. เมถุนวิริติ คือการงดเว้นจากการบริโภคกามในวันอุโบสถ
6. สหารสันโดษ คือการพอใจในคู่ครองของตน ไม่ประพฤติผิดในคู่ครอง
7. วิริยะ คือความเพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น
8. อุโบสถศีล คือการรักษาศีลอุโบสถในวัน 8 ค่ำ และ 15 ค่ำ
9. อริยมรรคศีล คือ การปฏิบัติตามมรรค 8 ประการ
10. ศาสนา คือคำสั่งสอนที่ทำให้บุคคลประพฤติดีเว้นจากทุจริต

บุคคลใดก็ตามที่ตั้งมั่นอยู่ในพรหมจรรย์ทั้ง 10 ข้อนี้จะเป็นผู้ที่มีแต่ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตของตน เป็นผู้พ้นทุกข์และมีปัญญามองเห็นความจริงแท้ของชีวิต

มงคลที่ 33 การเห็นอริยสัจ

การเห็นอริยสัจ คือการเห็นความจริงอันประเสริฐ 4 ประการได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค บุคคลใดที่สามารถเห็นแจ้งในความจริงอันสูงสุดนี้ย่อมทำให้บุคคลนั้นสามารถดับทุกข์และตัดกระแสโลกเข้าสู่กระแสธรรม

มงคลที่ 34 การทำนิพพานให้แจ้ง

มงคลที่ 33 และ 34 มีความสัมพันธ์กันเพราะเหตุว่า เมื่อใดที่บุคคลเห็นแจ้งในอริยสัจ 4 ประการแล้วย่อมเข้าถึงพระนิพพานและหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

มงคลที่ 35 จิตของผู้ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว

โลกธรรมมี 8 ประการได้แก่ ลาก ความเสื่อมลาก ยศ ความเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์ ฉะนั้นจิตที่ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมคือจิตที่เห็นว่าโลกธรรมนั้นไม่มีความแน่นอนอนเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปเป็นธรรมดา การไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมนี้จะทำให้เป็นคนเข้มแข็ง ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหาและมีความผ่องใส หลักธรรมในข้อนี้จึงเป็นพื้นฐานไปสู่การปฏิบัติวิปัสสนา

มงคลที่ 36 จิตไม่โศกเศร้า

บุคคลที่เห็นแจ้งในความจริงของโลกและชีวิตย่อมมีจิตใจสงบและไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมทั้งปวง เมื่อมีทุกข์จึงสามารถระงับความโศกเศร้าได้ และมีจิตที่สงบไม่เร่าร้อนเพราะโลกธรรม

มงคลที่ 37 จิตปราศจากธุลี

บุคคลใดก็ตามมีจิตที่ปราศจากกิเลสอันได้แก่ ราคะ โทสะ และโมหะ ย่อมพ้นจากความทุกข์และมีปัญญาเห็นความจริงของโลกและชีวิต ในทางตรงกันข้ามบุคคลใดก็ตามที่เป็นทาสของกิเลสตัณหา ย่อมขาดความสงบสุขในชีวิต จึงมีแต่ความเร่าร้อนและความกระวนกระวายอยู่ตลอดเวลา

มงคลที่ 38 จิตเกษม

จิตเกษม หมายถึง จิตของบุคคลที่เห็นแจ้งในอริยสัจจนบรรลู่ถึงพระนิพพาน อันเป็นลักษณะจิตที่หมดกิเลส จึงมีแต่ความบริสุทธิ์ ความสะอาด ความสว่าง และความสงบเยือกเย็น จิตของผู้มีจิตเกษมได้อย่างแท้จริง คือ พระอรหันต์ที่สามารถหักกรรม และทำลายกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ไม่มีการเวียนกลับมาเกิดอีกต่อไป¹

มงคล 38 ประการนี้เราจะเห็นได้ว่ามีความครอบคลุมในการพัฒนา ทางด้านปัญญา ศีล และสมาธิ จึงเป็นแนวทางสำคัญที่ผู้ใดได้ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอแล้วจะทำให้เกิดอริยปัญญาสิกขา อริศีลสิกขา และอริจิตตสิกขา ดังนั้นการปฏิบัติมงคล 38 ย่อมทำให้เกิดความเจริญแก่ชีวิตและสามารถก้าวสู่ทางแห่งการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นส่วนมากเป็นพื้นฐานสำคัญในการเตรียมชีวิต หรือเราอาจกล่าวได้ว่าเป็นการปรับชีวิตก่อนที่จะปฏิบัติต่อไปในมรรคมืองค์ 8 ยกเว้น

¹ ชุ.สุ. (ไทย) 25/265-272/562-563.

พรหมวิหาร 4 และมงคล 38 บางข้อเท่านั้น กล่าวคือตั้งแต่ข้อที่ 31 เป็นต้นมาที่เป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพานจึงเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาในมรรคมงคล 8

นอกจากนี้ยังมีองค์ความรู้อื่นๆ ที่สนับสนุนมรรคมงคล 8 ในด้านการพัฒนาจิต ได้แก่ อธิธัมม 4 การเจริญอิทธิย 5 สติและสัมปชัญญะ ซึ่งจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

อธิธัมม 4

อธิธัมม 4 หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องมาก เพราะเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้การปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะในการทำสมาธิจิตบรรลุผลตามเป้าหมาย อีกทั้งยังเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดสมาธิได้ กล่าวคือสมาธิเกิดจากอธิธัมมข้อใดจะมีชื่อเรียกตามอธิธัมมในข้อนั้นๆ มีดังนี้ คือ

1. เจริญอธิธัมมที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิประธาน สังขาร (สมาธิที่เกิดจาก ฉันทะ และความเพียรสร้างสรรค์)
2. เจริญอธิธัมม ที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)
3. เจริญอธิธัมม ที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)
4. เจริญอธิธัมมที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์)¹

ในอปารสูตรได้ให้ความหมายของอธิธัมม 4 ว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้น จากฝั่งนี้ องค์ประกอบของอธิธัมม 4 นี้ เราอาจสรุปหลักใหญ่ได้ดังนี้ คือ

1. ฉันทะ คือความพอใจในธรรม
2. วิริยะ คือความเพียรทางใจ
3. จิตตะ คือความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ
4. วิมังสา คือการหมั่นตริตตรองพิจารณาหาเหตุผล การไม่หลงงมงาย²

ธรรม 4 ประการนี้เป็นหลักที่ควรประพฤติอันจะนำมาซึ่งความสำเร็จในการทำกิจต่างๆ ตามประสงค์ เพราะมีจิตมุ่งมั่นอย่างแน่วแน่ จึงเกิดเป็นความเพียรและจดจ่อในสิ่งนั้นๆ โดยไม่ปล่อยวาง ย่อมได้รับผลตามที่ตนมุ่งหมาย

การใช้หลักธรรมนี้มาพัฒนาชีวิตสามารถใช้ได้ในชีวิตประจำวัน เพื่อประกอบการงานและใช้ได้ใน การปฏิบัติสมาธิ เพื่อฝึกจิตฝึกใจให้มีความมั่นคงแน่วแน่ที่จะก้าวต่อไปให้สูงยิ่งขึ้น แม้พระพุทธเจ้าเองพระพุทธองค์ทรงใช้หลักอธิธัมม 4 นี้อบรมพระองค์เองจนประสบความสำเร็จ

¹ที.ปา. (ไทย) 11/306/277.

²ส.ม. (ไทย) 19/813/377.

ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงเป็นแบบอย่างที่เราสามารถนำมาใช้ให้บังเกิดประโยชน์แก่ชีวิต และพัฒนาชีวิตจนบังเกิดความสำเร็จ

อินทรีย์ 5 และผละ 5

อินทรีย์ 5

ความหมายของอินทรีย์ คือความเป็นใหญ่ หรือสภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตนโดยเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ อินทรีย์นี้มี 5 ประการ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา²

บุคคลใดก็ตามที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้าและไม่สงสัยในธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อมีศรัทธาแล้วย่อมมีความเพียรในการละอกุศลธรรมทั้งหลาย ทำให้มีกำลังมีความบากบั่นไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย ความเพียรเช่นนี้ย่อมเป็นอินทรีย์คือวิริยะเมื่อมีวิริยะย่อมมีสติระงับรักษาตนความระลึกได้ ความระลึกเช่นนี้ย่อมเป็นอินทรีย์คือสติ เมื่อมีสติเข้าไปตั้งไว้ บุคคลผู้นั้นย่อมมีจิตที่ตั้งมั่นความตั้งมั่นแห่งจิตเช่นนี้ย่อมรู้ชัดในสังสารวัฏ และรู้ในสภาวะที่ประณีตอันเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาเป็นความดับและเป็นนิพพาน การรู้ชัดเช่นนี้ย่อมเป็นอินทรีย์คือปัญญา และเมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา บุคคลนั้นย่อมเกิดศรัทธา และความเชื่อหรือศรัทธานี้ย่อมเป็นอินทรีย์คือศรัทธาที่เข้มข้นไปอีก หลังจากที่อยู่แจ้งแทงตลอดในธรรมจึงหมดความยึดมั่นถือมั่น³

ผละ 5

ความหมายของผละ 5 คือกำลัง 5 ประการ ได้แก่ สัทธาผละ (กำลังคือศรัทธา) วิริยะผละ (กำลังคือวิริยะ) สติผละ (กำลังคือสติ) สมาธิผละ (กำลังคือสมาธิ) และปัญญาผละ (กำลังคือปัญญา)⁴

ผละ 5 เป็นธรรมที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง และธรรมที่เป็นฝ่ายตรงข้ามนั้นครอบงำไม่ได้จึงเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้แก่มรรคมงคล 8 ผละ 5 นี้มีข้อธรรมตรงกับอินทรีย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แต่ต่างกันตรงหน้าที่ทำ นั่นคือผละ 5 ทำหน้าที่ใช้กำลังในการต่อสู้กับสิ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามหรือเป็นข้าศึก ได้แก่ อสัทธา ความเกียจคร้าน ความหลงลืม ความฟุ้งซ่าน และความโง่ ความหลง เมื่อชนะฝ่ายตรงข้ามได้แล้วก็ใหญ่ขึ้นมาในหน้าที่นั้นๆ ซึ่งเรียกว่าอินทรีย์

สรุปความได้ว่า สัทธาผละกำจัดความไม่มีศรัทธาได้แล้วกลายเป็นวิริยอินทรีย์ ทำหน้าที่ทำความเพียร สติผละกำจัดความหลงลืมได้แล้ว กลายเป็นสติอินทรีย์ อินทรีย์คือสติทำหน้าที่ระลึก

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 555.

² ส.ม. (ไทย) 19/471/282.

³ ส.ม. (ไทย) 19/479-480/287-291.

⁴ อ.จ.ปญฺจก. (ไทย) 22/13/17.

สมาธิพละกำจัดความฟุ้งซ่าน ได้แล้วเกิดเป็นสมาธิทริยทำหน้าที่ของสมาธิ ปัญญาพละกำจัดความโง่ได้แล้วกลายเป็นปัญญทริยทำหน้าที่ของปัญญา

เราอาจกล่าวได้ว่าอินทริย 5 พละ 5 เป็นธรรมที่นำไปสู่กำลังแห่งการบรรลุหลุดพ้นและเป็นธรรมสำคัญในการกำจัดนิวรณ์ 5 ซึ่งเป็นกิเลสที่บั่นทอนกำลังปัญญา

สติและสัมปชัญญะ

สติ คือความระลึกได้ สัมปชัญญะ คือความรู้ตัว¹

สติ เป็นกำลังจิตฝ่ายสมาธิที่ทำหน้าที่ระลึกได้เร็วก่อนที่จะทำ พุด และคิด การฝึกสติควรฝึกให้เป็นนิสัยจะทำให้ไม่เป็นคนประมาท เมื่อมีสติจะสามารถระลึกเอาปัญญามาใช้ทำหน้าที่เป็นสัมปชัญญะได้

สัมปชัญญะ เป็นธรรมที่ทำงานสัมพันธ์กับสติ กล่าวคือสติเป็นอิสระในการที่จะระลึกเอาปัญญาที่มีอยู่มาเผชิญหน้ากับเหตุการณ์ที่กำลังเกิด ปัญญานั้นจะเปลี่ยนรูปเป็นสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นปัญญาที่กำลังทำหน้าที่อยู่อย่างเต็มที่เฉพาะเหตุการณ์นั้นๆ ปัญญาที่ทำหน้าที่เป็นสัมปชัญญะด้วยอำนาจของสตินี้ ถ้ากำลังไม่พออาจเพิ่มกำลังของสมาธิเข้ามาช่วย ปัญญาจะเต็มไปกำลังซึ่งสามารถขจัดปัญหา หรือแก้ปัญหาต่างๆ ได้

โพชฌงค์ 7

ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ซึ่งเรียกว่า สัมโพชฌงค์นี้ มี 7 ประการดังนี้ คือ

1. สติสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือ ความระลึกได้
2. ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือ การเพินธรรม
3. วิริยสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร
4. ปิติสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิมใจ
5. ปัสสัทธัมมสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกาย สงบใจ
6. สมาธิสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น
7. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความวางใจเป็น

กลาง²

การบรรลุธรรมจะบังเกิดขึ้นมาได้มิใช่เพียงแต่การอ่านจากหนังสือหรือพระไตรปิฎก แต่ปัจจัยสำคัญที่เป็นรากฐานของการบรรลุธรรม คือ องค์แห่งการตรัสรู้ที่เรียกว่า โพชฌงค์ 7 ประการ ซึ่งเกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน 4 สติปัฏฐาน 4 นี้เมื่อทำให้มากแล้ว จะทำให้โพชฌงค์ 7 บริบูรณ์และเจริญเต็มที³ และเมื่อโพชฌงค์ 7 ที่ทำให้มากแล้ว และเจริญเต็มที่แล้วจะทำให้วิชาและวิมุตติ

¹ที.ปา. (ไทย) 11/352/369.

²ที.ปา. (ไทย) 11/330/331.

³ม.อุ. (ไทย) 14/151/194.

เกิดขึ้นมาอย่างสมบูรณ์ การเจริญสติปัฏฐาน 4 จึงเป็นการลงมือปฏิบัติค้นหาความจริงด้วยตนเอง จนเกิดประสบการณ์โดยตรง ดังนั้น การพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้นจะต้องทำให้บุคคลเกิดองค์ประกอบดังต่อไปนี้ คือ

1. สติ คือ ความระลึกได้ การพัฒนาบุคคลให้เกิดสตินั้นจะต้องอาศัยสติปัฏฐาน 4 โดยระลึกดูเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เมื่อทำสติปัฏฐานให้มากขึ้นแล้ว ความคลายกำหนดจึงเกิดขึ้น แล้วอาศัยนิโรธน้อมไปในการสละหมดไม่ยึดมั่นถือมั่นใดๆ สติปัฏฐาน 4 ที่ทำให้มากอย่างนี้แล้วจึงจะทำให้โพชฌงค์ 7 ประการบริบูรณ์²

ดังนั้น สติ เมื่อเจริญขึ้นอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ปัญญาจะเกิดขึ้นมา โดยปัญญาเข้าไปรู้ลักษณะแท้จริงของกายและจิตหรือรูปกับนาม ตลอดจนเห็นแจ้งในอริยสัจ 4

2. รั้มมวิจยะ คือ การเพ้นธรรม หรือการพิจารณาค้นคว้าในธรรม โดยพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ธรรมที่พิจารณามีทั้งธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีต ทั้งฝ่ายดำและฝ่ายขาว ให้ใช้มนสิการโดยใส่ใจในธรรมเหล่านี้ให้มาก เพราะธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นอาหารที่ทำให้รั้มมวิจยะสัมโพชฌงค์ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วทำให้มีความเจริญเต็มที่ หนึ่งการเพ้นธรรมนี้เกิดขึ้นในลักษณะที่เหมือนกับปัญญาญาณที่สามารถแยกแยะลักษณะที่แตกต่างของสภาวะธรรมต่างๆ การพัฒนามนุษย์ในขั้นนี้ต้องอาศัยการทำสมาธิและวิปัสสนา ซึ่งเป็นระบบปฏิบัติที่มีทั้งการพัฒนาจิตและพัฒนาปัญญา การทำสมาธิวิปัสสนาในพระพุทธศาสนาจึงไม่มีการวิจัยที่ไม่ปรากฏผล เมื่อใดก็ตามที่รั้มมวิจยะเกิดขึ้น การไต่สวนและปัญญาญาณจะเกิดขึ้นพร้อมๆกัน เพราะเป็นสิ่งเดียวกัน สิ่งที่เรารวบรวมและค้นคว้าคือธรรมทั้งหลายตามที่ได้กล่าวไปแล้วมาตั้งแต่ต้นและยังรวมไปถึงธรรมที่หมายถึงสภาวะหรือคุณสมบัติเฉพาะที่ปรากฏอยู่ในอารมณ์แต่ละขณะ รวมถึงสามัญลักษณะของแต่ละอารมณ์ ซึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สามัญลักษณะจึงเป็นธรรมที่เราใช้พิจารณาในการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา

เมื่อรั้มมวิจยะของโพชฌงค์เกิดขึ้น จิตจะมองเห็นธรรมชาติของกายและจิตอย่างแจ่มชัด เห็นความไม่เที่ยง เห็นความเป็นทุกข์ และเห็นความเป็นอนัตตาของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติ ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงสภาวะที่แท้จริงของพระนิพพานโดยไม่มีความสงสัยอีกต่อไป

3. วิริยะ คือ ความเพียรที่ทำให้เป็นคนเข้มแข็ง อดทน ไม่อ่อนแอ และไม่ติดความสะดวกสบาย เราจะสังเกตได้ว่าการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา เราจะต้องเผชิญกับความปวดเมื่อยของร่างกาย ถ้าหากผู้ปฏิบัติไม่อดทนแล้ว จะต้องล้มเลิกและยอมตามกิเลส ทำให้การพัฒนาตนเองไม่ได้ผล การสร้างความเพียรให้เกิดขึ้นในตนเองจะช่วยให้จิตใจเข้มแข็ง มีความแกร่งกล้าทำให้จิตมีพลัง

¹ม.อ. (ไทย) 14/152/195.

²ส.ม. (ไทย) 19/989/475-477.

ดังนั้นสิ่งที่ทำให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นหรือวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วมีความเจริญเต็มที่ คือ ความริเริ่ม ความพากเพียร ความอดทนและความบากบั่น การทำมณสิการหรือการใส่ใจอย่างลึกซึ้งในธรรมเหล่านี้ให้มากจะทำให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นและเจริญเต็มที่¹

อย่างไรก็ตาม ความเพียรที่แกร่งกล้าต้องประกอบไปด้วยการมีสติเข้ามาหนุนนำจึงจะทำให้สมาธิมีความตั้งมั่น และปัญญาจึงจะเกิดขึ้นมาได้ง่าย ทำให้รู้การเคลื่อนไหวของอารมณ์ได้ชัดเจน และจิตหยั่งรู้สภาวะแท้จริงของสิ่งต่างๆได้ แต่ถ้าจิตใจอ่อนแอจะทำให้ไม่มีสมาธิและไม่ใส่ใจในกุศลธรรม การพัฒนาตนเองย่อมไม่ก้าวหน้าทำให้จมอยู่กับความทุกข์และจะเกิดกิเลสขึ้นมาได้ง่าย จิตที่ขาดพลังจึงยากที่จะรักษาศีลไว้ให้มั่นคง

4. ปิตี คือ ความอิ่มใจ เมื่อจิตเกิดปิตีจะมีผลทำให้กายเบาและจิตว่องไว มีพลัง การที่จะทำให้ปิตีสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่นั้นคือ โยนิโสมนสิการในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งปิตี²

นั่นคือ การระลึกถึงพระคุณของพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ระลึกถึงคุณของศีล ระลึกถึงการบริจาคทานที่ตนทำไว้ ระลึกถึงคุณของเทวดา และระลึกถึงภาวะของพระนิพพานทั้งหมดนี้จะช่วยให้เกิดปิตี แล้วให้น้อมใจไปในปิตินั้น บุคคลผู้มีความเพียรไม่ย่อหย่อนยอมเกิดปิตีสัมโพชฌงค์³

5. ปัสสัทธิ คือ ความสงบกายและจิต ทำให้ไม่ฟุ้งซ่านและกระวนกระวาย วิธีที่จะทำให้เกิดความสงบกายและจิตต้องอาศัยเหตุปัจจัยหลายประการ ได้แก่ อาหารที่เหมาะสม อากาศที่เหมาะสม อิริยาบถที่เหมาะสม ความเพียรที่พอดี อยู่ในแควดวงของผู้มีคุณธรรมและมีความปรารถนาที่จะรักษาความสงบ

บุคคลใดก็ตาม เมื่อพัฒนาตนเองจนเกิดปิตีและทำให้ปิตีระงับไป ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นและเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น⁴

6. สมาธิ คือ ความตั้งมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วเพ่งสิ่งนั้นไปตลอดตามเวลาที่กำหนด ผู้มีสมาธิจึงไม่มีความฟุ้งซ่านและความมั่นคงทางอารมณ์

บุคคลใดก็ตาม เมื่อพัฒนาตนเองจนมีกายระงับจากกิเลสตัณหาราคะต่างๆแล้ว จิตย่อมเป็นสุขและมีความตั้งมั่น สมาธิสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นและเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น⁵

7. อุเบกขา คือ การวางเฉยโดยที่จิตไม่เอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง แต่เพ่งจิตที่ตั้งมั่นอย่างนี้ด้วยดี อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นและเจริญขึ้น¹

¹ ส.ม. (ไทย) 19/232/164.

² ส.ม. (ไทย) 19/183/113.

³ ส.ม. (ไทย) 19/184/115.

⁴ ส.ม. (ไทย) 19/992/484.

⁵ ส.ม. (ไทย) 19/989/476.

เราอาจกล่าวได้ว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ การรักษาสมดุลของสภาวะจิตให้เสมอกันโดยไม่มีสภาวะอื่นใดมาครอบงำ เมื่อเวลาปฏิบัติสมาธิ นักพัฒนาจิตทั้งหลายจะพบกับอาการเจ็บปวด อาการหดหู่ และอาการท้อถอย เราควรใช้ประโยชน์จากองค์ธรรมในวิริยะ ปิติ และ ธรรมวิจยะ ในการกำหนดรู้อารมณ์ต่างๆ ในขณะที่กำลังเป็นอยู่ จนเห็นความจริงที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังอาการต่างๆ อย่างชัดเจนและเราสามารถรู้อารมณ์ต่างๆ ได้ทันโดยใช้สติเป็นตัวช่วย องค์ธรรมทั้ง 3 นี้ต้องปรับให้พอเหมาะและสมดุลกัน เพราะเหตุว่าถ้ามีวิริยะมากเกินไป อาจทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน เพราะวิริยะเข้าพวกได้กับอุทธัจจะ ถ้าปีติมากเกินไปจะมีความสุขมากจนตัวแทบลอย แสดงว่าจิตมีพลังมาก ท่านปัทมคิตาภิกขุ อาจารย์ผู้สอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพม่าได้กล่าวถึงอาการของปิติ สรุปความได้ว่า จิตที่เกิดปิติขึ้นทำให้จิตนั้นไม่อยู่กับปัจจุบันและกำหนดกัมมัฏฐานไม่ได้ ฉะนั้นต้องปรับจิตฟุ้งงี้ให้เกิดความสมดุลโดยอาศัยปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา² นั่นคือ ทำจิตให้ระงับความสุขที่เกิดขึ้น เมื่อจิตสงบ กายจะสงบ จิตจึงมีสมาธิเกิดความตั้งมั่นและเมื่อตั้งมั่นเข้าที่ดีแล้ว จิตจะเกิดอุเบกขาวางเฉย ในขณะนี้อย่างตามดูอาการของจิตทุกขณะ ไม่ว่าจะจิตจะดีหรือไม่ดีอย่างไร การรักษาความสมดุลของจิตได้เช่นนี้จะนำไปสู่ปัญญา

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ เราจะเห็นได้ว่า โพชฌงค์ 7 เป็นธรรมที่เกื้อหนุนในการเจริญสมาธิ และเป็นธรรมที่กางกันนิรวรณ 5 ไม่ให้เกิดขึ้น อีกทั้งโพชฌงค์ 7 นี้ยังเป็นที่ใช้สมาธิ เพื่อการบรรลุวิชาและวิมุตติ ดังนั้นภาวนาปธานในสังวรปธาน 4 คือ การเจริญโพชฌงค์ 7³ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดมรรค ผล และเป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน บุคคลใดก็ตามที่ได้รับการพัฒนาให้มีโพชฌงค์ในใจเท่ากับว่าได้สร้างเหตุปัจจัยในการตรัสรู้ธรรม และกำลังก้าวเข้าใกล้พระนิพพานมากขึ้น

การวิเคราะห์องค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์จากพระสูตรต้นตอปฏิภาณตามที่ได้อธิบายมาตั้งแต่ต้นนี้ ทำให้เห็นว่า องค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์มีเป็นจำนวนไม่น้อย แต่ทั้งหมดนี้รวมอยู่ที่มรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นองค์ประกอบทั้ง 8 ซึ่งมีใช้ทาง 8 ทางที่จะต้องปฏิบัติไปที่ละข้อ แต่เป็นองค์ประกอบทั้ง 8 ที่ต้องอาศัยกันเหมือนเชือกที่มีเกลียว 8 เกลียวแล้วรวมเป็นเชือกเส้นเดียวกัน มนุษย์ต้องพัฒนาทั้ง 8 องค์ประกอบไปพร้อมๆ กัน จึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น ซึ่งการพัฒนามนุษย์ตามแนวนี้มีปรากฏในทันทกภูมิสูตร อันเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงการพัฒนามนุษย์ โดยทรงหยิบยกเรื่องการฝึกช้างป่าขึ้นมา เพื่อให้เกิดอนุสติและนำไปปฏิบัติ ในการฝึกช้างป่านี้เริ่มจากการทำให้ช้างป่าหมดความสับสน หมดความกระวนกระวาย แก้อาการความลำบากใจ และความเร่าร้อนของช้างป่าโดยเปลี่ยนให้ช้างนั้นเกิดความยินดีในการอยู่ร่วมกับมนุษย์ จากนั้นจึงล่ามคอช้างป่าไว้กับเสา แล้วความขี้ขลาดหวาดกลัวเพราะจับใจกับช้างป่านั้นทุกวัน ช้างจะตั้งใจฟังเพื่อเรียนรู้ จากนั้นความขี้ขลาด เพิ่มอาหารและน้ำให้แกช้างทุกวัน แล้วเริ่มฝึกฝนขั้นต่อไปโดยใช้ภาษามนุษย์สั่งให้

¹ ส.ม. (ไทย) 19/989/477.

² พระกัมมัฏฐานาจริยะ พระปัทมคิตาภิกขุ. (2549). *In This Very Life รู้แจ้งในชาตินี้*.

³ อ.จตุกก. (ไทย) 21/14/25-26.

ข้างทำอะไรต่างๆ เมื่อข้างรับโอวาทและทำตามคำสั่งให้เพิ่มการฝึกฝนมากขึ้นทุกวันจนข้างหนึ่งสงบไม่หวั่นไหว ไม่ขยับกายแต่ยืนนิ่งเมื่อผูกโล่ใหญ่ที่วง แล้วจัดบุรุษถือหอกชัตหนึ่งบนคอข้าง ส่วนความขึงถึงง้าวยืนอยู่ข้างหน้า มีบุรุษอื่นๆถือหอกชัตยืนล้อมรอบ ข้างเมื่อได้รับการฝึกให้ยืนนิ่งๆ จึงไม่ขยับเท้า ไม่ขยับกาย ไม่โคลงหัว ไม่กระดิกหู ไม่เหวี่ยงงา ไม่แกว่งหาง ไม่ขยับบวง กลายเป็นข้างหลวงที่อดทนต่อการถูกหอกที่มแทง อดทนต่อดาบฟัน อดทนต่อลูกศรเสียบแทงและเครื่องประหารอื่นๆของศัตรู ไม่หวั่นไหวต่อเสียงกลองศึก กลองมโหระทึก และเสียงอื่นๆที่อีกทีกรีกโครมเมื่อกำจัดนิสัยดื้อรั้นและหมดพยศแล้วจึงนับว่าเป็นข้างที่สมควรแก่พระราช¹

ในการพัฒนามนุษย์เช่นเดียวกับการฝึกข้าง พระพุทธเจ้าทรงเริ่มจากการทำให้บุคคลเห็นคล้อยตามกับธรรมที่ได้สติแล้ว ซึ่งการที่จะเห็นคล้อยตามได้ต้องเกิดจากปัญญาตามรู้ตามเห็นธรรมที่ทรงแสดง ทำให้เกิดศรัทธา เมื่อศรัทธาก็ตระหนักว่า การอยู่เรือนเป็นเรื่องอึดอัด ปรารถนาประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์และพร้อมที่จะละทิ้งความสะดวกสบาย ตลอดจนสละทรัพย์สินสมบัติซึ่งเหมือนกับข้างป่าที่ยอมละทิ้งถิ่นที่อยู่เก่า บุคคลที่ยอมละทิ้งเรือน ละทิ้งความสะดวกสบายแล้วสมาทานศึกษาในสิกขาทั้งหลาย พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นผู้มีศีลและพร้อมที่จะปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 เพื่อแก้ไขตนเองที่ยังผูกพันอยู่กับเรือน แก้ไขความสับสน ความกระวนกระวาย ความลำบากใจ และความเร่าร้อนใจที่ผูกพันอยู่กับเรือน เพื่อบรรลุถึงมรรคมีองค์ 8 เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ให้น้อมจิตรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 เห็นทุกข์ เหตุเกิดจากทุกข์ ความดับทุกข์ และทางไปสู่ความดับทุกข์ อีกทั้งยังเห็นในอัสวะทั้งหลาย ซึ่งเป็นกิเลสที่หมักดองในสันดานแล้วไหลซึมซ่านไปย้อมใจเมื่อประสบกับอารมณ์ต่างๆ เมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริงเช่นนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ (อัสวะคือกาม) ภวาสวะ (อัสวะคือภพ) และอวิชชาสวะ (อัสวะคืออวิชชา) เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วย่อมรู้ด้วยตนเองว่าหลุดพ้นแล้ว และไม่มีอาการกลับมาเกิดอีกในสังสารวัฏ²

บุคคลใดก็ตามที่ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีการเจริญมรรคมีองค์ 8 ให้มาก สติปัฏฐาน 4 ประการ จะถึงความเจริญเต็มที่ สัมมปปีชาน 4 ประการย่อมถึงความเจริญเต็มที่ อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 และโพชฌงค์ 7 ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า โพธิปักขิยธรรม 7 หมวด รวมเป็น 37 องค์ ธรรมย่อมมีความเจริญเต็มที่ ฉะนั้นโพธิปักขิยธรรมจึงเป็นส่วนที่รวมอยู่ในมรรคมีองค์ 8 นั่นเอง

สรุปได้ว่า มรรคมีองค์ 8 เมื่อเจริญพร้อมถึงขีดที่องค์มรรคทั้งหมดทำหน้าที่พร้อมกันในขณะจิตเดียวที่เรียกว่า ธรรมสามัคคี โพธิปักขิยธรรม 37 องค์ธรรมก็เกิดขึ้นทำหน้าที่พร้อมกันหมดในขณะจิตเดียว ทำให้เกิดญาณขึ้นมาเห็นสัจธรรมและกำจัดกิเลสทั้งหลายให้หมดไป

การพัฒนามนุษย์ด้วยวิธีการฝึกตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในทันทภูมิสูตรนี้ เราอาจสรุปเป็นข้อเรียงตามลำดับและแสดงให้เห็นถึงองค์ธรรมของมรรคมีองค์ 8 ดังนี้ คือ

¹ ม.อ. (ไทย) 14/217/250-251.

² ม.อ. (ไทย) 14/218/252-254.

1. สัตว์ธรรม คิดตามจนเกิดศรัทธา (สัมมาทิฐิ)
2. เกิดความตระหนักรู้ว่า การครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด ปรารถนาประพฤติพรหมจรรย์ (สัมมาสังกัปปะ)
3. สำรวมระวังมีปกติและสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ)
4. ปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 (สัมมาวายามะและสัมมาสติ)
5. มีสมาธิบรรลุฌานตามลำดับ (สัมมาสมาธิ)
6. น้อมจิตไปเห็นแจ้งอริยสัจ 4 (สัมมาทิฐิ)
7. จิตหลุดพ้น

เราอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้น เริ่มจากการสร้างปัญญาให้เกิดขึ้น เพื่อให้เกิดการยอมรับที่จะปฏิบัติตามในขั้นต่อไปคล้ายกับเป็นการละลายพฤติกรรมเพื่อเริ่มต้นใหม่ที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองแล้วรับสมาทานศีลเพื่อยอมรับที่จะปฏิบัติตามสิกขาบททั้งหลาย รวมถึงการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาเพื่อก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลงชีวิตใหม่ จึงคล้ายกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงในองค์การของ เคิร์ท เลวิน (Kurt Lewin) ที่เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดจากการละลายพฤติกรรม (Unfreezing) อันเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งในด้านทัศนคติหรือความเชื่อเดิมเพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และจะได้ละทิ้งพฤติกรรมแบบเก่า เมื่อละทิ้งทัศนคติเดิมแล้วจะก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลง คือ การทำให้พฤติกรรมใหม่ดำรงตัวอยู่อีกครั้งหนึ่ง (Unfreezing) ซึ่งตามทฤษฎีนี้จะต้องทำให้องค์การมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เพื่อหาคุณภาพระหว่างพลังที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงและพลังที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง¹ นัยตรงนี้ต่างจากพระพุทธศาสนาที่ว่าเมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนาตามแนวทางของมรรคมีองค์ 8 แล้วจึงบรรลุถึงความสิ้นสุดของความทุกข์ ความสิ้นสุดของกรรม และการติดภพติดชาติไม่ต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ความเปลี่ยนแปลงจึงเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นกับสิ่งที่เป็นสมมติบัญญัติและสิ่งที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้น เมื่อบุคคลบรรลุเป็นอริยบุคคลแล้วย่อมอยู่เหนือกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติไม่มีการกลับเข้ามาสู่โลกแห่งการเปลี่ยนแปลงอีกต่อไป แนวคิดของ เคิร์ท เลวิน มีมุมมองที่อยู่ในกรอบของโลกแห่งการเปลี่ยนแปลง แต่แนวคิดตามหลักพระพุทธศาสนานั้น โลกแห่งการเปลี่ยนแปลงเป็นมายาที่มนุษย์ต้องไม่นำมายึดถืออีกต่อไป มิฉะนั้นมนุษย์ไม่มีวันจะหลุดพ้น จากความทุกข์และต้องต่อสู้หรือทำลายกันอย่างไม่มีวันจบสิ้น การพัฒนามนุษย์จากเปลือกนอกโดยไม่พยายามเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจย่อมไม่บรรลุถึงสันติภาพอันถาวรและยั่งยืน

¹ สร้อยตระกูล (ตีวนานท์) อรรถมานะ. (2553). *พฤติกรรมองค์การ : ทฤษฎีและการประยุกต์*. หน้า 475 .

การพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้นมีหลักการพัฒนา 3 ด้าน คือ

1. การพัฒนาทางปัญญา
2. การพัฒนาศีล ซึ่งครอบคลุมทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและสังคม
3. การพัฒนาสมาธิ

ถึงแม้ว่าองค์ความรู้ในพระสูตรอื่นๆที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาบุษย์ก็ไม่พ้นจากหลักการพัฒนาทั้ง 3 ด้านนี้ ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่า มรรคมีองค์ 8 นั้น เปรียบเหมือนหลักการใหญ่ที่ครอบคลุมองค์ความรู้ในพระสูตรอื่นๆที่มีความเกี่ยวข้องกันในแต่ละส่วน ในขณะที่เดียวกัน องค์ความรู้เหล่านี้นอกจากเป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กับมรรคมีองค์ 8 แล้วยังสังเคราะห์ให้หลักไตรสิกขาได้ด้วย เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจนระหว่างไตรสิกขา มรรคมีองค์ 8 กับองค์ความรู้อื่นๆในพระสูตรที่ใช้ในการพัฒนาบุษย์ จึงแสดงไว้ในตาราง 2

ตาราง 2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างไตรสิกขา มรรคมีองค์ 8 กับองค์ความรู้อื่นๆในพระสูตร เพื่อใช้ในการพัฒนาบุษย์

ไตรสิกขา	มรรคมีองค์ 8	องค์ความรู้ในพระสูตรต้นตอปฏิภา		พระไตรปิฎก เล่มที่
		เนื้อหา	สูตร	
ปัญญา	สัมมาทิฐิ	โยนิโสมนสิการ	โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร	19
		อริยสัจ 4	สัจจวิภังคสูตร	14
		อริยสัจ 4	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	19
		ปฏิจจนุปบาท	มหานิทานสูตร	10
		ปฏิจจนุปบาท	มหาหัตถิปทมสูตร	12
		ปฏิจจนุปบาท	มหาตัตถาสังขยสูตร	12
		ปฏิจจนุปบาท	โคตมสูตร	16
		ปฏิจจนุปบาท	ปฏิจจนุปบาทสูตร	16
		อริยมรรคมีองค์ 8	อรณวิภังคสูตร	14
		อริยมรรคมีองค์ 8	สัจจวิภังคสูตร	14
		อริยมรรคมีองค์ 8	นครสูตร	16
		ไตรลักษณ์	อนิจจสูตร	17
		ไตรลักษณ์	ทุกขสูตร	17
		ไตรลักษณ์	ยถนัตตาสสูตร	17
		ไตรลักษณ์	อุปปาทาสูตร	20
		ชาติ	ชาติวิภังคสูตร	14
		อายุตนะ	พหูชาติกสูตร	14
		ขันธ	ขันธสูตร	17
		อย่าปลงใจเชื่อ	เกสปุตติสูตร	20

ตาราง 2 (ต่อ)

ไตรสิกขา	มรรคมีองค์ 8	องค์ความรู้ในพระสูตรต้นตปิฎก		พระไตรปิฎก เล่มที่
		เนื้อหา	สูตร	
ศีล (บุคคล)	สัมมาสังกัปปะ	สัมมาสังกัปปะ	มหาสติปัฏฐานสูตร	10
	สัมมาวาจา	สัมมาวาจา	มหาสติปัฏฐานสูตร	10
	สัมมากัมมันตะ	สัมมากัมมันตะ	มหาสติปัฏฐานสูตร	10
		อบายมุข 6	สิงคาลกสูตร	11
		พรหมวิหาร 4 (อัปปมัญญา 4)	สังคีติสูตร	11
		ฆราวาสธรรม 4	อาพาถสูตร	15
		หิริและโอตตปัปะ	จริยสูตร	20
		ขันติและโสรัจจะ	สมาปัตติวารค	20
		อบายมุข 4	ที่ฆชาณสูตร	23
		ทิวฐัมมิกัตถประโยชน์	ที่ฆชาณสูตร	23
		สัมปรายิกัตถประโยชน์	ที่ฆชาณสูตร	23
		มงคล 38	มงคลสูตร	25
	ศีล (สังคม)		อปริหานิยธรรม 7	มหาปรินิพพานสูตร
		อปริหานิยธรรม 7	สารันททสูตร	23
		สัปปุริสธรรม 7	สังคีติสูตร	11
		สาราณียธรรม 6	สังคีติสูตร	11
		ทิส 6	สิงคาลกสูตร	11
		สังคหวัตถุ 4	สังคหสูตร	21
สัมมาอาชีวะ		สัมมาอาชีวะ	มหาสติปัฏฐานสูตร	10
		มิจฉาณินชา	วณิชาสูตร	22
สมาธิ (จิต และ อารมณ์)	สัมมาวายามะ	สัมมาวายามะ	มหาสติปัฏฐานสูตร	10
		สัมมปธาน 4	ปธานสูตร	21
	สัมมาสติ	การเจริญสติ	มหาสติปัฏฐานสูตร	10
		การเจริญสติ	ภาวิตสูตร	19
		สติและสัมปชัญญะ	สติสูตร	19
		สติและสัมปชัญญะ	ทสุตตรสูตร	11
		สติและสัมปชัญญะ	ปฐมเคลัญญสูตร	18
	สัมมาสมาธิ	สัมมาสมาธิ	มหาสติปัฏฐานสูตร	10
		การเจริญอิทธิบาท 4	อปารสูตร	19
		การเจริญอิทธิบาท 4	อิทธิบาทสูตร	19
		การเจริญอิทธิบาท 4	ญาณสูตร	19
		การเจริญอานาปานสติ 16 ชั้น	เอกรัมมสูตร	19
		อินทรีย์ 5	สุทธกสูตร	19

ตาราง 2 (ต่อ)

ไตรสิกขา	มรรคมีองค์ 8	องค์ความรู้ในพระสูตรต้นตปิฎก		พระไตรปิฎก เล่มที่
		เนื้อหา	สูตร	
สมาธิ (จิต และ อารมณ์)		พละ 5	ปฐมวิภังคสูตร	19
		โพชฌงค์ 7	สังคีติสูตร	11
		โพชฌงค์ 7	อานาปานัสสติสูตร	14
		โพชฌงค์ 7	ปฐมอานันทสูตร	19
		โพชฌงค์ 7	สังวรสูตร	21

จากตาราง 2 เราจะพบว่า การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นดำเนินตามมรรคมีองค์ 8 ซึ่งสังเคราะห์เป็นไตรสิกขา อันเป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์และมีความสัมพันธ์กับหลักธรรมที่เป็นองค์ความรู้ในพระสูตรและหลักธรรมเหล่านี้สามารถขยายวิธีปฏิบัติที่สนับสนุนมรรคมีองค์ 8 ทำให้เห็นแนวทางดับทุกข์มีหลายวิธี แต่ทั้งหมดรวมอยู่ในหมวด มรรคมีองค์ 8 ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาทั้งในด้าน ปัญญา ศีล และสมาธิ โดยเฉพาะการพัฒนาศีลอันเป็นการประพฤติปฏิบัติทางกายและทางวาจาของบุคคล แต่มีส่วนสัมพันธ์กับสังคัม และมีผลต่อสังคัมที่จะทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองหรือถึงความเสื่อมได้ ปัจเจกบุคคลจึงมีผลต่อสังคัมเพราะมนุษย์มีอาจอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ ความสัมพันธ์ของมนุษย์มีความสำคัญ ซึ่งความสัมพันธ์นี้ขึ้นอยู่กับมนุษย์แต่ละคน การพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงมีความสอดคล้องกับการพัฒนามนุษย์ตามแนวคิดทางการศึกษาที่ให้ความสำคัญในการพัฒนามนุษย์ที่ต้องครอบคลุมทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาทางด้านกาย การพัฒนาทางด้านความรู้ความเข้าใจ การพัฒนาทางด้านอารมณ์และพัฒนาด้านสังคัม¹ ซึ่งเราสามารถศึกษาได้จากตาราง 1 ในส่วนที่เป็นศีล ซึ่งเป็นหลักประพฤติปฏิบัติทางกายและวาจา เพื่อควบคุมพฤติกรรมของบุคคลไม่ให้ไปทำร้ายหรือเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น จึงมีองค์ความรู้ทั้งในส่วนที่พัฒนาตนเอง ได้แก่ อบายมุข 6 พรหมวิหาร 4 ฆราวาสธรรม 4 หิริและโอตตปปะ ชันติและโสรัจจะ อบายมุข 4 ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และมงคล 38 เราอาจเรียกได้ว่าเป็นศีลบุคคล ส่วนการพัฒนาตนเองที่จะไปเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นอันนำไปสู่การพัฒนาทางสังคมนั้น ได้แก่ อปริหานิยธรรม 7 สัปปริสธรรม 7 สาราณียธรรม 6 ทิศ 6 สังคหวัตถุ 4 และมีจฉาวณิชา องค์ความรู้เหล่านี้เราอาจเรียกได้ว่าเป็นศีลสังคัม ศีลทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ต้องปลูกฝังตั้งแต่เด็กเพื่อให้เกิดจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่มั่นคงให้มีในตนเอง อันเป็นการกั้นความชั่วไม่ให้เกิดขึ้นและเปิดโอกาสให้จิตได้พัฒนาต่อไป ในอันที่จะช่วยเหลือและเป็นสถานที่ทำการของปัญญา

¹ F. Philip. Rice. (1998). *Loe.eit*.

การตรวจสอบตนเองโดยอาศัยสังโยชน์ 10

สังโยชน์ 10 คือ ธรรมที่มัตถัสตว¹ไว้กับทุกข์ มี 10 ประการ ซึ่งจำแนกเป็น สังโยชน์เบื้องต่ำ ที่เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ มี 5 ประการ และ สังโยชน์เบื้องสูง ที่เรียกว่า อุทัมภาคิยสังโยชน์ มี 5 ประการ¹ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

1. โอรัมภาคิยสังโยชน์ คือ กิเลสอย่างหยาบที่จัดว่าเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำมี 5 ประการคือ

1.1 สักกายทิฏฐิ คือ ความยึดถือว่าร่างกายนี้เป็นตัวตนของตนทำให้เกิดความยึดติดจนเกิดเป็นความเห็นแก่ตัว ดังเช่น เพื่อนทำร้ายเพื่อนจนถึงแก่ความตายก็มีเพราะเห็นว่าตนเองสูญเสียผลประโยชน์ หรือการชกต่อยกันเพียงมองหน้ากันแล้วเกิดความไม่พอใจ หรือการที่ตนเองมีสมบัติสิ่งของมากแล้วยังมีความต้องการอีกถึงแม้ว่าจะไม่ได้ทำเพื่อตนเองก็ตามอาจเล็งประโยชน์เพื่อคนอื่น ทั้งหมดนี้ก็ยังจัดว่าเป็นความยึดถือในตัวตนของตน トラบใดที่เรายังมีถือว่ามีความรู้สึกแห่งความเป็นตัวตนขึ้นมาตราบนั่นก็ถือว่ามียุทธิกายทิฏฐิ

1.2 วิกิจจา คือ ความล่งเลงสัยที่เต็มไปด้วยอวิชา เช่น ไม่เชื่อบุญบาป ไม่เชื่อในการบรรลุลหุดพันของพระพุทธเจ้า ไม่เชื่อในความดีและการทำความดี และไม่เชื่อว่าชีวิตเป็นทุกข์จึงหลงระเริงอยู่กับการแสวงหาความสุข

1.3 สีลพตปราคาส คือ ความยึดมั่นถือมั่นในศีลและวัตรที่มุ่งหมายผิดทางโดยสักแต่ว่าทำตามกันไปอย่างมกมาย หรือเห็นเป็นเรื่องของความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ เช่น การเสกเป่า การรดน้ำมนต์ และการปลุกเสกเครื่องรางของขลัง เป็นต้น คนส่วนมากมักเียงอยู่กับเรื่องเหล่านี้ เพราะเป็นวิธีได้สิ่งที่ตนได้มาอย่างง่าย ๆ โดยไม่ต้องออกแรงหรือใช้ความคิดมากมายนัก

1.4 กามราคะ คือ ความสนุกสนานเพลิดเพลินในกามคุณ ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์

1.5 ปฏิฆะ คือ ความขัดเคืองใจ หรือการกระทบกระทั่งในใจทั้งสิ่งที่มีวิญญูณและไม่มีวิญญูณ

2. อุทัมภาคิยสังโยชน์ คือ กิเลสอย่างละเอียดที่จัดว่าเป็นสังโยชน์เบื้องสูงมี 5 ประการคือ

2.1 รูปราคะ คือ ความพึงพอใจในสิ่งที่มีรูปอันประณีตและความตั้งใจในอารมณ์แห่งรูปฌานตลอดจนความปรารถนาในรูปภพ

2.2 อรูปราคะ คือ ความพึงพอใจในอารมณ์แห่งอรูปฌานและความปรารถนาในอรูปภพ เราจะเห็นได้ว่าคนที่ฌานในระดับรูปฌานและอรูปฌานนั้นยังไม่สามารถจัดได้ว่าเป็นผู้เข้าถึงสันติภาพที่แท้จริงและยังไม่สามารถดับความยึดถือได้หมดเพราะความสุขทั้ง 2 ระดับมีวาระแห่งการเสื่อมได้และสามารถเวียนกลับมาสู่อารมณ์ทางโลกได้อีก ดังนั้นผู้เป็นอริยชนระดับพระอรหันต์จะหลงเหลือในสุขเวทนาทั้งรูปฌานและอรูปฌานไม่ได้ ต้องทิ้งความสุขทั้งรูปฌานจึงจะเรียกได้ว่าเป็นอริยชนของแท้ของจริงที่สามารถดับทุกข์ได้อย่างถาวร

¹ อญ.ทสก. (ไทย) 24/13/21.

2.3 มานะ คือ ความถือตัวถือตนว่าสูงกว่า ต่ำกว่าหรือเสมอกันกับเขาทำให้เกิดความอหังการ

2.4 อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่านอันแสดงถึงจิตที่ไม่นิ่งยังมีความหวั่นไหว ซึ่งสามารถไหลไปสู่กระแสอารมณ์ทางโลกได้ทำให้เกิดการปรุงแต่งจิตอยู่ตลอดเวลา

2.5 อวิชชา คือ ความไม่รู้จริงอันเป็นกิเลสที่ละเอียดที่สุดที่ทำให้บุคคลสำคัญผิดคิดว่าสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นความสุข หรือความหลง และการเข้าใจที่ว่าตนมีฤทธิ์มีอำนาจสามารถบรรลุหลุดพ้นหรือบังคับใคร ๆ ให้อยู่ใต้อำนาจได้

สังโยชน์ทั้ง 10 ประการนี้เราสามารถนำมาเป็นมาตรวัดใจของเราได้ว่ามีกิเลสมากน้อยเพียงใดถ้ามีครบทั้ง 10 ประการ แสดงว่าเรายังมีกิเลสอยู่มากที่พร้อมจะผลักดันจิตของเราให้พร้อมที่จะกระทำทุกอย่างเพื่อตัวตนของตนอันจะนำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรง แต่ถ้าสามารถละสังโยชน์เบื้องต้นเบื้องต้น 5 ประการได้แล้วเป็นอันว่าจิตมีความสะอาดบริสุทธิ์มากขึ้นและพร้อมที่จะเจริญเติบโตในทางธรรมต่อไป ถ้าหากเราสามารถตัดโยชน์เบื้องต้นสูงได้อีก 5 ข้อ แสดงว่าตัวเราเป็นอริยชนที่มีสันติภาพอันถาวรและดับทุกข์ได้หมดจึงดำเนินอยู่บนเส้นทางของพระอรหันต์สังโยชน์ 10 ประการจึงเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวงที่เป็นเหตุให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ตลอดจนยึดถือยึดติดทั้งในตัวตนในความคิดและยึดติดในความสุขทั้งระดับหยาบและระดับประณีตแสดงถึงการมีอวิชชาอันเป็นความไม่รู้จริง กิเลสเหล่านี้ทำให้ตัวเราต้องจมปลักอยู่กับมายาทั้งปวงแล้วพร้อมที่จะต่อสู้ในทุกๆ ทางเพื่อให้ได้มาซึ่งความสุข ฉะนั้นการพัฒนาจิตให้อยู่เหนือวิสัยของชาวโลกจะทำให้เราสามารถรู้แจ้งโลกและมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงจนระงับความอยากทั้งปวงได้ สิ่งทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของความพอใจหรือไม่พอใจก็ตามย่อมไม่สามารถครอบงำหรือมีอิทธิพลอยู่เหนือบุคคลที่ตัดสังโยชน์ 10 ได้เลย การส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลทั้งหลายเห็นความสำคัญของสังโยชน์ 10 จึงเป็นเรื่องที่ควรกระทำควบคู่ไปกับการปฏิบัติตามอริยมรรค 8 ประการซึ่งเป็นหนทางให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์และความร้อร่น จึงเป็นความสงบสุขแบบถาวรไม่มีปัญหาและไม่มีความทุกข์อีกต่อไป

ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนานี้จะบังเกิดผลประโยชน์สำคัญ 3 ประการได้แก่ อตตัตตะ ปรัตตะ และอุภยัตตะ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

1. อตตัตตะ คือ ประโยชน์เพื่อตนเองซึ่งจะทำให้ได้รับผลในโลกนี้ที่เราสามารถเห็นได้ในทันทีที่เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตตะ ได้แก่ การมีร่างกายและจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ การมีบุคลิกภาพที่ดี การมีความสามารถในการแก้ปัญหาได้ และการปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ ประโยชน์ที่ได้รับผลในภพหน้าที่เรียกว่า สัมปรายิกัตตะ อันเป็นประโยชน์ในขั้นสูง ซึ่งนำจิตมนุษย์ให้เลื่อนระดับสูงขึ้นไม่ต้องไปสู่ทุกคติ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่าบุคคลที่สามารถปฏิบัติจิตให้สะอาดผ่องใสแม้เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วจิตจะไปจุติในสวรรค์ได้ นอกจากนี้ยังได้รับผลประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพานอันเป็นประโยชน์ที่เรียกว่า ปรมัตตะ

การบรรลุประโยชน์ต้นนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัญญาเป็นหลักและบำเพ็ญไตรสิกขาให้สมบูรณ์เต็มที่

2. ปรัตถะ คือประโยชน์เพื่อผู้อื่นซึ่งจะทำให้ได้รับผลทั้งในปัจจุบันที่เรียกว่าทิวฐัมมิกัตถะ และในภพหน้าที่เรียกว่าสัมปรากัตถะและปรมัตถะ อันเป็นประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน

ประโยชน์ที่จะบังเกิดแก่ผู้อื่นได้นั้นต้องมาจากการที่ตนเองสำเร็จกิจตามจุดมุ่งหมายได้ แล้วจึงจะช่วยผู้อื่นได้ การพัฒนาตนเองจนสามารถเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้จึงเป็นที่พึงสำคัญของ สังคมและเป็นประโยชน์ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย ประโยชน์ในข้อนี้มุ่งเอากรุณาเป็นหลักเพื่อ ช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์ และช่วยเขาให้สามารถพึ่งตนเองได้จนกระทั่งช่วยเขาให้บรรลุ ประโยชน์คือพระนิพพาน

3. อุภยัตถะ คือประโยชน์เพื่อตนเองและผู้อื่น อันเป็นประโยชน์ร่วมกันทั้งแก่ตนเองและ สังคม เช่นการบำเพ็ญประโยชน์ในสาธารณกุศลต่าง ๆ การปฏิบัติกิจกรรมของชุมชนและการ ช่วยเหลือส่งเสริมกันให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต เป็นต้น หลักธรรมที่เป็นหลักให้บรรลุจุดหมาย นี้ได้แก่ วินัย ความสามัคคี อปริหานิยธรรม 7 และสาราณียธรรม 6 เป็นต้น

ดังนั้นเมื่อเห็นประโยชน์ที่พึงบังเกิดขึ้นแล้วให้กำจัดความสงสัยต่าง ๆ ในธรรมของ พระพุทธศาสนาแล้วมุ่งหน้าพัฒนาตนเองให้ยิ่งขึ้นไป เพราะความสงสัยนำมาซึ่งความลังเลและ อวิชชาทำให้การพัฒนาไม่ก้าวหน้า ถึงแม้ว่าการพัฒนายังไปไม่ถึงพระนิพพานแต่การพัฒนาใน ขั้นต้นจะทำให้เป็นบัณฑิตที่มีคุณลักษณะสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ คิดดี พูดดี และทำแต่กรรมดี ถ้า สังคมมีแต่บัณฑิต ย่อมมีแต่ความเจริญไม่มีเสื่อม¹

เราจะเห็นได้ว่าการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานี้ผลที่เกิดขึ้นมิใช่ เฉพาะตนเองเท่านั้นแต่ขยายไปยังผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งต้องได้รับผลจากการคิดและการกระทำของเรา มนุษย์คนหนึ่งย่อมมีผลกระทบต่อบุคคลอื่น ๆ อย่างเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นการพัฒนาคคน ๆ หนึ่งย่อมมี ผลต่อบุคคลอื่นและสิ่งอื่นที่แวดล้อมตัวมนุษย์ ในทางตรงกันข้ามมนุษย์ที่ไม่ได้รับการพัฒนาจะส่งผล กระทบในทางไม่ดีต่อสังคม มนุษย์จึงเป็นศูนย์กลางของโลกที่ต้องมีการพัฒนาให้สูงที่สุดจนเป็น มนุษย์ผู้เจริญหรืออริยบุคคลจึงจะหมดปัญหาและสิ้นทุกข์

¹ ม.อ. (ไทย) 14/253/299.

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากพระพุทธศาสนา โดยมีขอบเขตของการวิจัยที่วิเคราะห์จากพระสูตรต้นตปิฎกหรือพระสูตรของพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท ซึ่งมีองค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์เป็นจำนวนมากตั้งแต่พระสูตร เล่มที่ 9 ถึงเล่มที่ 33 จากการศึกษาพบว่า มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ประเสริฐ เพราะมีการพัฒนาอยู่เสมอ จนกระทั่งความเจริญของมนุษย์ได้ก้าวไปสู่การนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาใช้เป็นเครื่องมือซึ่งนำไปสู่ความสะดวกสบาย แต่ผลปรากฏว่ามนุษย์ยังคงมีความทุกข์ มีความยากจน มีการเบียดเบียนและทำร้ายกันอย่างรุนแรงมากขึ้นทุกวัน ทรัพยากรธรรมชาติ ลดลงจนเป็นสาเหตุให้เกิดภัยธรรมชาติ ดังผลปรากฏและเป็นที่รับทราบกันดีในทุกวันนี้ ถึงแม้ว่าหน่วยงานต่างๆของรัฐและองค์การสำคัญของโลกจะพยายามพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วยการพัฒนามนุษย์ แต่มนุษย์ในการพัฒนาแบบแนวคิดตะวันตกนั้นถือเอามนุษย์เป็นทุนหรือทรัพย์สิน เพื่อสร้างสรรคความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคม โดยใช้เศรษฐกิจเป็นดัชนีชี้วัดความเจริญ ทำให้เกิดการแข่งขันกันในทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมตลอดมา เพื่อส่งเสริมการบริโภคของประชาชนให้สูงขึ้น กระแสพัฒนาดังกล่าวจึงมีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์อย่างรวดเร็วจนยากที่จะควบคุม ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย แม้ในประเทศที่พัฒนาแล้วจะมีมาตรการควบคุมอย่างเข้มงวด แต่กระนั้นยังมีปัญหาหลายอย่างที่ไม้อาจจะสงสารหรือแก้ไขได้ง่าย เช่น ปัญหาสารพิษที่กระจายอยู่ในดิน น้ำ และอากาศ ปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสุรุ่ยสุร่าย และปัญหาการทำลายคุณภาพของคน อันสืบเนื่องมาจากการมีเครื่องอำนวยความสะดวกสบาย จึงทำให้เกิดนิสัยขาดความมานะอดทน มาเป็นคนรักความสะดวกสบายจนเคยตัว เป็นต้น

การพัฒนามนุษย์ที่ผ่านมาไม่มีใครให้ความสำคัญต่อจิตใจ แต่กลับทำให้มนุษย์มีความเชื่อว่าความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุเท่านั้นที่สามารถแก้ปัญหาต่างๆได้ มนุษย์จึงหลงอยู่ในวังวนของกระแสวัตถุนิยม ความก้าวหน้าในทางวัตถุจึงเป็นอุปสรรคแก่การที่จะไหลไปในทางดับทุกข์ แต่กลับเป็นเรื่องง่ายที่จะไหลไปในทางเพิ่มความทุกข์และเพิ่มปัญหาที่นำไปสู่ความยุ่งยาก สังคมที่เปิดกว้างอย่างไร้พรมแดนแต่จิตใจของมนุษย์กลับคับแคบ เพราะการแข่งขันและชิงดีชิงเด่นกันทำให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัว อันนำไปสู่การทะเลาะวิวาทและทำร้ายกัน เกิดอาชญากรรม และปัญหาต่างๆทางสังคมที่ตามมาอีกมากมาย ถ้าเราพิจารณาปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น เราจะพบว่า ทุกปัญหาล้วนมีมนุษย์เป็นส่วนสำคัญทั้งในทางตรงและทางอ้อม ผู้วิจัยมีความเชื่อว่าตราบดีที่มนุษย์ยังไม่รู้จักตนเองและไม่รู้จักปัญหาที่แท้จริงเกี่ยวกับตัวมนุษย์ การพัฒนาความเจริญต่างๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาั้นย่อมส่งผลต่อตัวมนุษย์ทั้งในด้านดีและด้านเสีย ตลอดจนมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม การรู้จักความจริงเกี่ยวกับตัวมนุษย์อย่างถูกต้อง น่าจะเป็นแนวทางที่ดีที่จะช่วยให้

มนุษย์แก้ปัญหาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ได้อย่างถูกต้องและถูกทาง พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาในการพัฒนามนุษย์ที่มีทิศทางและเป้าหมายเพื่อความดับทุกข์อย่างถาวร คือ การเข้าถึงพระนิพพาน ในการพัฒนามนุษย์ตามวิธีการทางพระพุทธศาสนาได้ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวชี้วัด แต่ใช้การดับทุกข์ได้เป็นเครื่องบอกความสามารถในการพัฒนาตนเองและไม่มีภาระอันอันทรงหนักเหนือธรรมชาติ ดังนั้นมนุษย์ที่มีการพัฒนาสูงสุดจึงเป็นบุคคลที่ดับทุกข์ได้อย่างถาวร และเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดที่ไม่ต้องอยู่ภายใต้กระแสแห่งสังสารวัฏที่ไม่ต้องมีการเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป ถึงแม้ว่าการพัฒนาของบุคคลบางคนอาจจะไม่ประสบผลตามความมุ่งหมาย กล่าวคือยังไปไม่ถึงขั้นพระอริยบุคคลที่มีความเป็นมนุษย์สมบูรณ์สูงสุด แต่ผลจากการพัฒนานี้สามารถทำให้บุคคลนั้นอยู่ในโลกนี้ได้อย่างมีความเข้าใจโลกและชีวิตจึงมีความทุกข์น้อย และรู้จักบริหารจัดการกับปัญหาชีวิตของตนได้อย่างถูกต้องโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น จึงมีผลต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ไม่ถูกทำลายลงไป อันเนื่องมาจากความสงบเย็นที่เกิดขึ้นในใจของผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้วและเป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะก้าวไปสู่ความสำเร็จในกาลข้างหน้า

องค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์ตามที่ปรากฏในพระสูตรหรือพระสูตรตันตปิฎกที่เราสามารถนำมาสังเคราะห์เป็นมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสในฐานะที่เป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์และเป็นทางสายกลางที่ประกอบไปด้วยองค์ธรรม 8 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ องค์ประกอบทั้ง 8 นี้สามารถนำมาจัดเป็นระบบการฝึกอบรมแบบช่วงกว้าง ๆ ได้ 3 ทาง ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขามี ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ถ้าเทียบกับมรรค 8 จะเรียงเป็น ปัญญา ศีล สมาธิ แต่ไม่ว่าจะเรียงอย่างไรขึ้นก่อนหรือหลังไม่สำคัญเพราะทุกองค์ประกอบต้องทำพร้อมกันและสอดคล้องกันจึงจำเป็นสำหรับทุกคนที่จะต้องนำไปพัฒนาตนเองให้ครบทุกองค์ประกอบเพื่อเข้าถึงจุดหมายเดียวกันคือ ความสิ้นทุกข์และเข้าถึงพระนิพพาน

จากการวิเคราะห์มรรคมีองค์ 8 ทำให้เห็นว่าการพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องสำคัญซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปลุกศรัทธาในตัวมนุษย์ให้ตื่นขึ้นมาพร้อมที่จะสมาทานรับศีลและยอมปฏิบัติในข้ออื่น ๆ อีกต่อไป แต่กระนั้นการพัฒนาทั้ง 3 ทางต้องพัฒนาร่วมกันไปและต้องอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องกันไป จึงจะบังเกิดผล เพราะกิเลสเปรียบเหมือนปลิงเมื่อกัดมนุษย์หรือสัตว์แล้วยอมไม่ปล่อย หน้าที่ของมนุษย์จึงต้องกำจัดปลิงหรือกิเลสนี้ให้ออกไปหรือทำให้ตายไปมนุษย์จึงจะปลดตัวปลิงออกจากร่างกายของตนได้

การพัฒนามนุษย์ทั้ง 3 ทางมีแนวปฏิบัติดังนี้ คือ

1. การพัฒนาทางปัญญา เป็นการพัฒนาที่ต้องอาศัยอริปัญญาสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ อันเป็นการฝึกฝนอบรมที่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและสมบูรณ์ด้วยการทำให้เกิดมุมมองที่ถูกต้องต่อโลกและสรรพชีวิตและเห็นคุณค่าของชีวิตว่ามีความสำคัญเท่ากัน เพราะไม่มีชีวิตใดที่ไม่รักตนเองและไม่กลัวความตาย การพัฒนาทางปัญญานี้มี 2 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาจำเป็นจะต้องอาศัยตัวช่วยเพื่อให้เกิด

สัมฤทธิ์ผล ได้แก่ ปรัตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ ซึ่งมีผลทำให้เกิดการล้างความคิดเก่าที่เคยเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัวลดน้อยลงอันเป็นการเริ่มต้นความสิ้นอาสวกิเลส

ปัญญาเมื่อได้รับการฝึกฝนจนแหลมคมแล้วจะหมดความสงสัยในเป้าหมายและสามารถทำให้ชีวิตไม่มีทุกข์ และหมดความยึดมั่นถือมั่นในการดำเนินชีวิตที่เป็นไปตามค่านิยมของสังคม จึงเกิดความดำริที่ถูกต้องและวางแนวทางของชีวิตเพื่อไปสู่เป้าหมายของการพ้นทุกข์ มีการดำเนินชีวิตอย่างผู้ที่ไม่เบียดเบียนใครหรือสิ่งใด จิตจะมีความอ่อนโยน เห็นอกเห็นใจผู้อื่นเกิดสภาวะพรหมวิหาร 4 มีเมตตา (ความรักความปรารถนาดีต่อผู้อื่น) กรุณา (การให้และการเอื้อเฟื้อ) มุทิตา (ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) และอุเบกขา (การวางเฉยต่อความสุขและความทุกข์ไม่หวั่นไหวหรือตื่นเต้น)

2. การพัฒนาทางศีล เป็นการพัฒนาที่ต้องอาศัย อธิศีลสิกขา ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ อันเป็นการฝึกฝนอบรมทางด้านกายและวาจาเพื่อให้เกิดความปกติ อันเป็นหลักแห่งการประพฤติดีที่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน การพัฒนาในด้านนี้จึงครอบคลุมทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและสังคม อันเป็นการปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยปราศจากโทษขั้นต้น ๆ ของตนและที่เกี่ยวข้องกับสังคมส่วนรวม หรือเกี่ยวข้องกับสิ่งของต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่ ซึ่งรวมถึงสิ่งแวดล้อมด้วย การพัฒนาในด้านนี้จึงเป็นการพัฒนาที่อยู่ในระดับศีลธรรมซึ่งเป็นมูลฐานที่จะนำไปสู่ความสงบทางจิตใจ

3. การพัฒนาทางสมาธิ เป็นการพัฒนาที่ต้องอาศัยอธิจิตตสิกขา ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ อันเป็นการฝึกฝนอบรมทางด้านจิตหรือกระบวนสมาธิโดยใช้จิตที่ถูกควบคุมนี้ไปทำหน้าที่ให้เป็นประโยชน์ถึงที่สุด จึงเป็นการประพฤติดีในทางจิตโดยไม่ทำให้จิตเศร้าหมอง ฟุ้งซ่าน และอยู่ในสภาพที่จะปฏิบัติหน้าที่ ผลที่เกิดขึ้นเรียกว่า สมาธิ การพัฒนาในด้านนี้จึงเป็นการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเจริญทางอารมณ์และมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาทางปัญญา กล่าวคือถ้าจิตดีและมีความมั่นคงแล้วย่อมเปิดโอกาสให้ปัญญาทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่

เราอาจกล่าวได้ว่ามรรคมืดองค์ 8 เป็นทางสายเอกและเป็นทางสายกลางที่นำไปสู่การดับทุกข์ แต่กระนั้นเมื่อพิจารณาองค์ความรู้ในพระสูตรอื่น ๆ แล้วผลปรากฏว่ามรรคมืดองค์ 8 นั้นเปรียบเหมือนหลักการใหญ่ที่ครอบคลุมองค์ความรู้ในพระสูตรอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกันในแต่ละส่วน ในขณะที่เดียวกันองค์ความรู้เหล่านี้ นอกจากเป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กับมรรคมืดองค์ 8 แล้ว ยังสอดคล้องกับหลักไตรสิกขา

องค์ความรู้ในการพัฒนามนุษย์ที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกนอกเหนือจากมรรคมืดองค์ 8 แล้วยังมีองค์ความรู้อื่น ๆ ที่มีความสำคัญเพราะพระพุทธเจ้าทรงตรัสให้ความสำคัญและบางหลักธรรม ที่พระพุทธองค์มิได้ทรงตรัสถึงมากนัก แต่เนื่องจากมีความเชื่อมโยงและเสริมการปฏิบัติให้มีความเจริญในมรรคมืดองค์ 8 ในการวิจัยนี้จึงได้เลือกมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญที่จะนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ได้แก่ โยนิโสมนสิการ พรหมวิหาร 4 อบายมุข 4 อบายมุข 6 ฆราวาสธรรม 4 หิริและโอตตปปะ ขันติและโสรัจจะ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์

มงคล 38 อปริหานิยธรรม 7 สปัปฺริสฺสธรรม 7 สาราณียธรรม 6 ทิศ 6 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 สติและสัมปชัญญะ และโพชฌงค์ 7

องค์ความรู้ตามที่กล่าวมานี้เป็นแนวปฏิบัติที่สามารถสนับสนุนมรรคมีองค์ 8 และรวมอยู่ในมรรคมีองค์ 8 จึงทำให้เกิดการพัฒนาในด้าน ปัญญา ศีล และสมาธิ โดยเฉพาะการพัฒนาศีลนั้นมีใช้จะมีผลต่อบุคคลเท่านั้นยังมีผลต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะมนุษย์เป็นส่วนย่อยที่ประกอบในสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นส่วนใหญ่ การพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงสอดคล้องกับการพัฒนามนุษย์ตามหลักการพัฒนามนุษย์ของตะวันตกที่ให้ความสำคัญในการพัฒนาที่ต้องครอบคลุมทั้งในด้านกาย อารมณ์ สังคม และปัญญา

การอภิปรายผล

การวิจัยเรื่องการวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา มีประเด็นที่สำคัญนำไปสู่การอภิปรายผลโดยเริ่มจากการพัฒนามนุษย์จำแนกตามลักษณะของบุคคลซึ่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกบุคคลเป็น 4 ประเภท ดังนี้ คือ

1. อุกฤษฏัตถุญญ คือ บัวพิน้ำที่เบ่งบาน และสามารถรับแสงอาทิตย์ได้ เปรียบได้กับบุคคลผู้ที่เข้าใจธรรมของพระพุทธเจ้าได้อย่างรวดเร็วจับพลัน
2. วิปจิตถุญญ คือ บัวเสมอน้ำที่พร้อมจะเบ่งบานในวันรุ่งขึ้นเปรียบเหมือนกับบุคคลผู้ที่เข้าใจธรรมได้ต่อเมื่อขยายความเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย
3. เนยยะ คือ บัวใต้น้ำซึ่งพร้อมที่จะบาน จึงเหมือนกับบุคคลที่พอจะแนะนำได้ แต่ต้องใช้เวลาในการอธิบายและมีกัลยาณมิตรคอยช่วยเหลือ
4. ปทปรมะ คือ บัวใต้น้ำ ซึ่งจมอยู่ในโคลนตม เปรียบได้กับผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทหรือ พยัญชนะแต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาตินี้

พระพุทธเจ้าทรงจัดประเภทของบุคคลผู้สามารถรู้สัจธรรมและทรงเลือกอธิบายหลักธรรมให้เหมาะสมกับบุคคลระดับต่างๆ ที่จะสามารถเข้าใจได้ ซึ่งมีตั้งแต่ระดับข้อธรรมระดับง่ายไปจนถึงข้อธรรมที่มีความลึกซึ่งยากต่อการเข้าใจ ซึ่งสอดคล้องกับพระมหาทวิ มหาปญโญ ได้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนที่เหมาะสมสำหรับแต่ละบุคคล คือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยทรงคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ คือพระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจริตของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงเริ่มต้นในการสอนด้วยการสร้างบรรยากาศในการสอน ทรงปรับปรุงรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของผู้ฟังนั้นๆ ทรงสอนแบบสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา และแบบวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น² เช่นเดียวกับการศึกษาของสนธิ ครีส์แดง ได้กล่าวไว้ในพุทธศาสนากับหลักการศึกษ สรุปลงความได้ว่า มนุษย์มีเหตุผลมีสติปัญญามีอารมณ์และมีร่างกาย

¹ อย จตุกก. (ไทย) 21/133/202.

² พระมหาทวิ มหาปญโญ. (2545). การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทฎฐกถา. หน้า ข.

ระบบการศึกษาที่มีเป้าหมายชัดเจนสมบูรณ์จะต้องจัดเพื่อพัฒนาทั้งในแง่ของสติปัญญาเหตุผล อารมณ์และร่างกายของผู้เรียน¹ ซึ่งคณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ของคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติและกระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึงผู้เรียนว่าเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้มีความ สอดคล้องกับการเรียนรู้ตามแนวพุทธธรรมที่เน้น “คน” เป็นศูนย์กลาง กระบวนการเรียนรู้จึงเป็น กระบวนการพัฒนา “คน” ทั้งในลักษณะที่เป็นปัจเจกชน (คือคนแต่ละคน) และการพัฒนา “กลุ่มคน” ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติเมื่อ “คน” มีความสำคัญที่สุดของการเรียนรู้ วิธีการฝึกฝนอบรมจึงเป็นการ พัฒนาทุกองค์ประกอบของความเป็น “คน”² ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาแบ่ง จุดมุ่งหมายในการพัฒนาเป็น 3 ประการ ดังนี้ คือ

1. จุดหมายระดับพื้นฐาน เป็นระดับที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีศีลเป็น พื้นฐาน ในการดำเนินชีวิตเพื่อทำให้ชีวิตเป็นปกติสุข ไม่เบียดเบียน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน มีความ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อกูลกันและกัน คือ มีกาย วาจา ใจ ที่สุภาพและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานที่ดีต่อไปยังจุดหมายระดับกลาง

2. จุดหมายระดับกลาง เป็นจุดหมายที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้พุทธศาสนิกชนมีจิตใจที่ เป็นสมาธิ คือ สงบและเยือกเย็นแน่วแน่เด็ดเดี่ยวและเข้มแข็งในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะเป็นพื้นฐาน พัฒนาความดีให้สูงยิ่งขึ้นไปถึงจุดหมายระดับสูง

3. จุดหมายระดับสูง เป็นจุดหมายที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้พุทธศาสนิกชนมีปัญญาและ มีความรู้คู่คุณธรรม โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือหลักในการดำเนินชีวิตและใช้ปัญญาเพื่อนำชีวิตไปสู่ จุดมุ่งหมายที่สูงที่สุด คือพระนิพพาน³

ทั้งนี้การพัฒนามนุษย์ทั้ง 3 จุดมุ่งหมายมีแนวทางปฏิบัติดังนี้ คือ

ประการแรก การพัฒนาทางปัญญา คือ มีปัญญาพัฒนาดี มีความรู้แจ้งเห็นจริง เข้าใจ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง การพัฒนาทางปัญญานี้ต้องอาศัยอริปัญญาลึกซึ้ง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ อันเป็นการฝึกฝนอบรมที่ทำให้เกิดความความเข้าใจที่ถูกต้องและสมบูรณ์ด้วย การทำให้เกิดมุมมองที่ถูกต้องต่อโลก และสรรพชีวิต และเห็นคุณค่าของชีวิตว่ามีความสำคัญเท่ากัน สามารถใช้ปัญญาจัดอริวิชา ความโง่เขลาให้หมดไป จนมีความรู้สึกรอบคอบมีความเห็นชอบ

ประการที่สอง การพัฒนาทางศีล คือมีศีลพัฒนาดี มีความดีและความงามด้านพฤติกรรม ทางศีลธรรม การพัฒนานี้ต้องอาศัยอริศีลสิกขา ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ อันเป็นการฝึกอบรมทางด้านกายและวาจาเพื่อให้เกิดความปกติ อันเป็นหลักแห่งการประพฤติดีที่ไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน

¹ สนิท ศรีสำแดง. (2534). *พุทธศาสนากับหลักการศึกษา*. หน้า 1-2.

² คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2543). *แนวคิด ความหมาย และแนวทางการจัดกระบวนการ เรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด ใน ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด*. หน้า 18.

³ พุนทรัพย์ เกตุวีระพงศ์. (2553). *พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา*. หน้า 163.

ประการที่สาม การพัฒนาทางสมาธิ คือ คือมีสมาธิที่พัฒนาดีด้วยการฝึกฝนอบรมจิต เป็นจิตที่มั่นคง ไม่ยึดติดมากจนเกินไป การพัฒนานี้ต้องอาศัยยธิจิตตสิกขา ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ อันเป็นการฝึกฝนอบรมทางด้านจิต หรือ กระบวนสมาธิโดยใช้จิตที่ถูกควบคุมนี้ไปทำหน้าที่ให้เป็นประโยชน์ถึงที่สุด จึงเป็นการประพตติดีในทางจิตโดยไม่ทำจิต เศร้าหมอง ฟุ้งซ่าน และอยู่ในสภาพที่จะปฏิบัติหน้าที่ ผลที่เกิดขึ้นเรียกว่า สมาธิ ดังนั้นผู้วิจัยจึง นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนามนุษย์ โดยถือตามหลักของพระพุทธศาสนาที่จำแนกบุคคลดังนี้ คือ

1. บุคคลประเภทอุคฆฏิตัญญู คือบัวพิน้ำ หมายถึงบุคคลที่เข้าใจธรรมของพระพุทธเจ้าได้ อย่างรวดเร็วฉับพลัน บุคคลประเภทนี้สามารถก้าวไปสู่การพัฒนาตนเองตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อให้ถึงจุดหมายระดับสูงสุด ซึ่งเป็นจุดหมายที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้ พุทธศาสนิกชนมีปัญญา มีความรู้และใช้ปัญญานี้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตและนำชีวิตไปสู่ จุดมุ่งหมายสูงสุด คือพระนิพพาน โดยยึดหลักมรรคมีองค์ 8 ที่เริ่มต้นจากการพัฒนาปัญญา พัฒนาศีล และพัฒนาสมาธิ ซึ่งดำเนินตามหลักธรรม คือ อิทธิบาท 4¹ มรรคมีองค์ 8 สติปัฏฐาน 4 และโพชฌงค์ 7² อันจะทำให้บุคคลเหล่านี้เกิดความสุขกายและจิต กล่าวคือ มีกายดี และมีความสามารถในการนำเอาความรู้ที่ตน มีอยู่ไปทำให้สุขภาพร่างกายของตนเองแข็งแรงสมบูรณ์ มีจิตใจดีงาม โดยกายและจิตนี้ต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวควบคุมทั้งสองส่วนนี้ให้เกิดความสัมพันธ์กัน และความสุข อันจะนำไปสู่การขจัดอวิชชาและความโง่เขลาให้หมดไป จนมีสติและสัมปชัญญะ ตลอดจนเห็นแจ้งในความเท่าเทียมกันของสรรพชีวิตที่มีการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย เหมือนกัน ไม่มีสัตว์ใดเลยที่จะล่วงพ้นจากกฎกรรมชาตินี้ได้ บุคคลที่ได้รับการพัฒนาเช่นนี้จะสามารถลด ละ เลิก และหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงไปตามลำดับขั้น

2. บุคคลประเภทวิปจิตัญญู คือบัวเสมอน้ำ หมายถึงบุคคลที่จะเข้าใจธรรมได้เมื่อมีการ ขยายความอีกเล็กน้อย ดังนั้นบุคคลประเภทนี้จึงเป็นบุคคลที่มีศักยภาพซึ่งต้องอาศัยการพัฒนา ทางปัญญา ศีล และสมาธิ โดยเน้นพัฒนาปัญญาจากโยนิโสมนสิการ อีกทั้งมีการ ขยายความและ มี การยกตัวอย่าง เพื่อให้เกิดสังกัป และเกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและสมบูรณ์ด้วยการทำให้เกิด มุมมองที่ถูกต้องต่อโลก และสรรพชีวิต และเห็นคุณค่าของชีวิตว่ามีความสำคัญเท่ากัน สามารถใช้ ปัญญาขจัดอวิชชา ความโง่เขลาให้หมดไป แล้วใช้ปัญญาไปควบคุมกาย ซึ่งกายนี้ต้องพัฒนาให้มี ศีล และอาศัยธรรมต่างๆ ได้แก่ อัปมัชฌา (พรหมวิหาร 4)³ อิทธิบาท 4 สังวร 4 กำจัดนิวรณ์ 5 มรรคมีองค์ 8 สติปัฏฐาน 4 และโพชฌงค์ 7 ธรรมเหล่านี้เป็นธรรมที่สนับสนุนให้จิตก้าวหน้าใน คุณธรรมและบรรลुकุศลดี จึงไม่มีความมักมากอยากได้ และมีเมตตากรุณายินดีต่อความ เจริญรุ่งเรืองของผู้อื่น ตลอดจนรู้จักปล่อยวางเมื่อมีข้อจำกัดในทางศักยภาพของตน อันจะทำให้ บุคคลเหล่านี้เกิดความสุขกายและจิต กล่าวคือ กายและจิตนี้ต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวควบคุม

¹ ส.ม. (ไทย) 19/817/380.

² ม.อ. (ไทย) 14/144-152/183-195.

³ ที.ปา. (ไทย) 11/49-79/35-58.

ทั้งสองส่วนนี้ให้เกิดความสัมพันธ์และความสมดุล อันจะนำไปสู่การมีความเพียร ตลอดจนเห็นชอบในความเท่าเทียมของสรรพสัตว์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทำให้สามารถมีจิตใจที่เป็นสมาธิ คือ สงบ และเยือกเย็นแน่วแน่เด็ดเดี่ยวและเข้มแข็งในการดำเนินชีวิตซึ่งจะเป็นพื้นฐานพัฒนาความดีให้สูงยิ่งขึ้นไปจนถึงพระนิพพาน ถึงแม้ยังไม่สามารถเข้าถึงพระนิพพานก็สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ในระดับโลกียะได้อย่างเข้าใจโลกและชีวิต และสามารถปล่อยวางความยึดถือยึดติดไปที่ละน้อย จนกระทั่งความทุกข์เหลือน้อยลงและจะถึงพระนิพพานในที่สุดถ้ามีความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง

3. บุคคลประเภทเนยยะ คือ บัวใต้น้ำ หมายถึงบุคคลที่พอจะแนะนำได้ แต่ต้องใช้เวลาในการอธิบายและมีกัลยาณมิตรคอยช่วยเหลือ ดังนั้นบุคคลประเภทนี้จึงเป็นบุคคลที่มีศักยภาพซึ่งต้องอาศัยปัญญา ศีล และสมาธิ โดยเน้นพัฒนาปัญญาจากโยนิโสมนสิการ อีกทั้งมีการขยายความและมีการยกตัวอย่าง ซึ่งต้องอาศัยกัลยาณมิตรที่สามารถแนะนำให้เราปฏิบัติธรรมและคอยอบรมสั่งสอน ถ่ายทอดสิ่งที่ดีงามและชักจูงให้เดินไปในทางที่ถูกต้อง ซึ่งจัดว่าเป็นเหตุภายนอกที่มีอุปการะมาก อันจะทำให้เราละอกุศลและทำกุศลให้เจริญ เมื่อปฏิบัติตามคำของมิตรและมีสติสัมปชัญญะมั่นคงแล้วย่อมสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงได้ โดยอาศัยธรรมต่าง ๆ ได้แก่ มิตรแท้และทิศ 6¹ หิริโอตตปปะ² ขันติโสรัจจะ³ กาลามสูตร⁴ มงคลสูตร⁵ สังวร 4 กำจัดนิวรณ์ 5 พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 มรรคมงคล 8 สติปัฏฐาน 4 และโพชฌงค์ 7 ดังนั้นบุคคลที่ได้รับการพัฒนาแล้วย่อมมีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตเพื่อทำให้ชีวิตเป็นปกติสุขไม่เบียดเบียน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อกูลกันและกัน คือ มีกาย วาจา ใจ ที่สุภาพและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ดีที่จะปฏิบัติธรรมต่อไปให้ยิ่งขึ้นจนถึงพระนิพพาน ถึงแม้ว่าจะยังเข้าไม่ถึงพระนิพพานก็สามารถอยู่ในโลกได้อย่างผู้เข้าใจโลกและชีวิต จึงรู้จักปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นไปที่ละน้อย และจะถึงพระนิพพานในที่สุดถ้ามีความเพียรพยายามอย่างเต็มกำลังอย่างต่อเนื่อง

4. บุคคลประเภทปทปรมะ คือ บัวใต้โคลน เหมาะเป็นอาหารของเต่าและปลา ซึ่งไม่มีโอกาสบรรลุธรรมในชาตินี้ แต่บุคคลประเภทนี้จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้เกิดศรัทธาในทางที่ถูกต้องและเป็นบุคคลที่สามารถอยู่ในสังคมได้โดยไม่เบียดเบียนตนเองและเบียดเบียนผู้อื่น ถึงแม้ว่าบุคคลประเภทนี้จะไม่สามารถบรรลุธรรมในชาตินี้ แต่อย่างน้อยก็สามารถมีทุนในทางธรรมเพื่อช่วยให้ตนเองอยู่รอดปลอดภัยโดยไม่ทำร้ายตนเองและสังคม และเป็นธรรมเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า หลักธรรมที่จะช่วยในการพัฒนาบุคคลประเภทนี้ ได้แก่ กรรมกิลเลส 4

¹ ที.ปา. (ไทย) 11/242-274/199-218.

² อุง.ทุก. (ไทย) 20/9/63.

³ อุง.ทุก. (ไทย) 20/166/126.

⁴ อุง.ติก. (ไทย) 20/66/255-263.

⁵ ขุ.ขุ. (ไทย) 25/1-13/6-8.

อบายมุข 6 มิตรแท้ ทิศ 6 และการละอกุศลมูล¹ หิริโอตตปเปะ ชั้นดีและโสรจจะ สังคหวัตถุ 4² มิจฉาวณิชา 5³ อธิธัมมาท 4 สัมปรายิกัตถประโยชน์ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์⁴ และมรรคมงคล 8 ดังนั้นบุคคลที่ได้รับการพัฒนาแล้วย่อมมีศรัทธาและศีลที่ถูกต้องอันเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ทำให้ตนเองมีชีวิตที่เป็นปกติสุข ปราศจากความตระหนี่ ไม่เบียดเบียน ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน มีกาย วาจา ใจ ที่สุภาพและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานที่ดีที่จะปฏิบัติธรรมต่อไปให้ยิ่งขึ้นจนถึงพระนิพพาน ถึงแม้ว่าจะไม่ถึงพระนิพพานก็สามารถอยู่ในโลกได้อย่างผู้เข้าใจโลกและชีวิต จึงรู้จักปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นไปที่ละน้อย จนจิตเริ่มคุ้นเคยและเคล้าเคลียกับธรรม จึงเป็นทุนในทางธรรมที่นำความสุขแบบสงบเย็นให้เกิดขึ้น ในปัจจุบันชาติ การพัฒนามนุษย์โดยถือตามหลักของพระพุทธศาสนาจำแนกตามบุคคล สามารถศึกษาได้จากภาพประกอบ 6

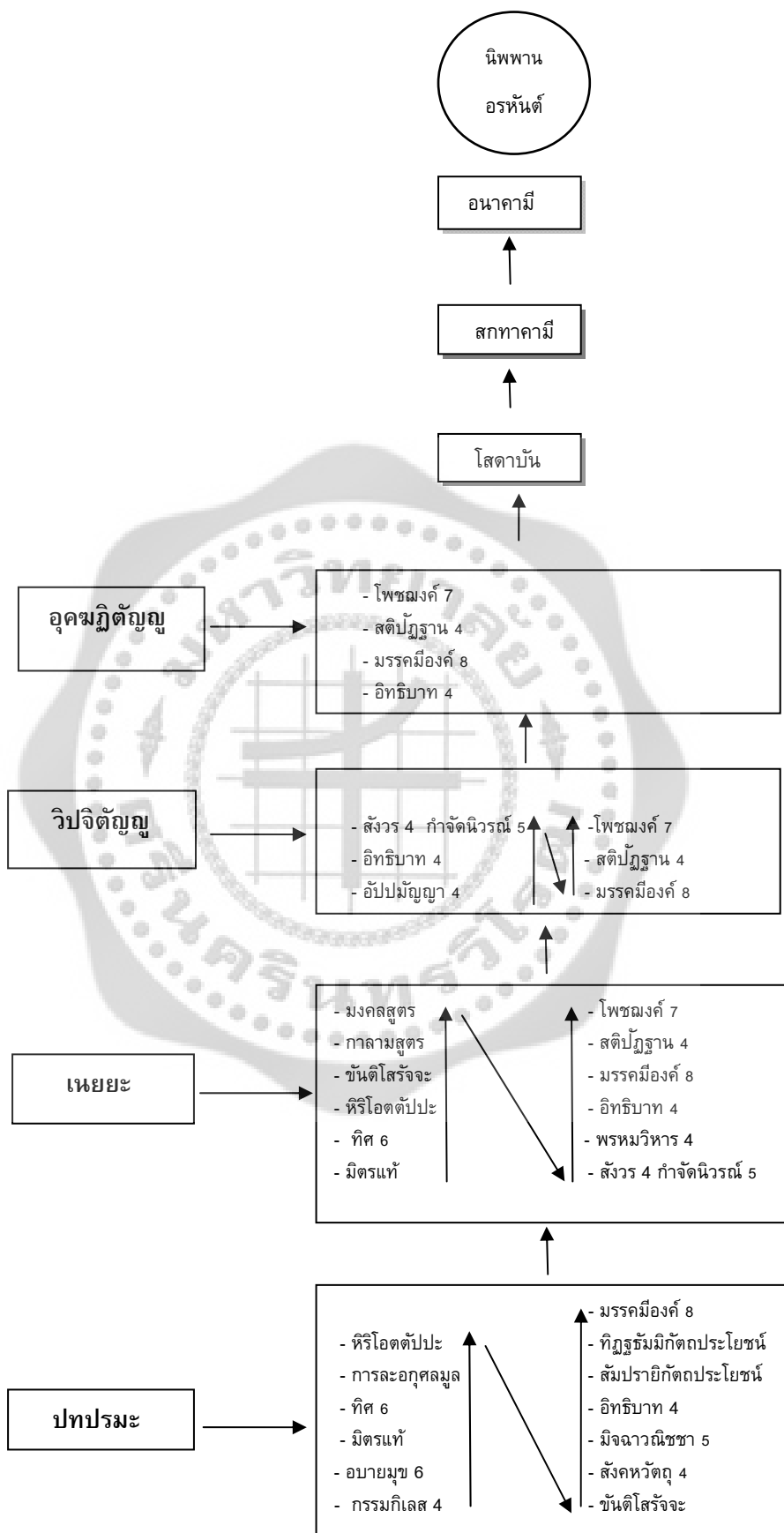

¹ ที.ปา. (ไทย) 11/242-274/199-218.

² อจ.จตุกก. (ไทย) 21/132/50-51.

³ อง.ปณจก. (ไทย) 22/177/295.

⁴ อจ.อภฎก. (ไทย) 23/54/340-344.

ภาพประกอบ 6 แสดงการพัฒนามนุษย์โดยถือตามหลักพระพุทธศาสนาที่จำแนกตามบุคคล

จากภาพประกอบ 6 นี้ เราจะเห็นได้ว่าหลักธรรมในการพัฒนามนุษย์ระดับปทปรมะนี้ มีมากมายและหลากหลายเพราะว่ามนุษย์ในระดับนี้ยังมีความต้องการทางกายและต้องการความ อรุดและต้องการความรักจึงกระทำการต่าง ๆ เพื่อตนเอง ซึ่งความต้องการในระดับนี้จัดเป็น ความต้องการอย่างหยาบอยู่ในระดับฐานล่างของลำดับขั้นแห่งความต้องการของมนุษย์ตามทัศนะ ของมาสโลว์ มนุษย์ในระดับนี้จึงต้องมีการพัฒนาต่อไปอีก ดังนั้นการที่มีหลักธรรมต่าง ๆ มากมาย เพื่อเป็นรั้วล้อมป้องกันบุคคลให้เกิดความพลอดภัยจากกิเลสโดยไม่เปิดโอกาสให้กิเลสเข้ามา มี อิทธิพลอยู่เหนือพฤติกรรม อีกทั้งยังเป็นการขัดเกลาสัญชาตญาณเดิมของมนุษย์ที่มีความ เห็นแก่ตัวเห็นแก่ตนซึ่งเอื้อให้เกิดโลภะ โทสะ และโมหะ การใช้หลักธรรมเหล่านี้จะบังเกิดผลได้ดีถ้า มีกัลยาณมิตรคอยส่งเสริมและสนับสนุน ซึ่งธรรมในแต่ละข้อนี้จะใช้หลักธรรมใดก่อนก็ได้ มีความ สะดวกที่จะปฏิบัติในข้อใดให้ทำข้อนั้น โดยเฉพาะหลักธรรมในเรื่องสัมปรายิกัตถประโยชน์ และทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ ซึ่งกล่าวถึงธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้และภพหน้า อันจะนำมาซึ่ง กำลังใจสำหรับบุคคลที่ยังด้อยในทางปัญญาและในทางธรรม เมื่อปฏิบัติให้มากแล้วจะช่วยเป็นฐานที่ นำไปสู่การปฏิบัติมรรคมืดองค์ 8 ที่เป็นอธิปัญญา อริศีล และอริจิต

สำหรับบุคคลในระดับเนยยะนั้นหลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเจริญนั้น มีน้อยกว่าระดับปทปรมะ แต่มีมากกว่าระดับวิปจิตัญญู แต่เนื่องจากว่าเป็นบุคคลในระดับที่ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาแล้วว่าสามารถช่วยตนเองให้ข้ามพ้นวัฏสงสารเข้าสู่พระนิพพานได้ ถ้าได้ กัลยาณมิตรคอยช่วยเหลือและใช้เวลาในการทำความเข้าใจ ดังนั้นการพัฒนาทางด้านจิตและปัญญา จึงมีความสำคัญเพราะเป็นระดับบุคคลที่ยังสามารถเข้าใจธรรมและบรรลุธรรมได้ กล่าวคือสามารถ รู้แจ้งได้ไม่ใช่อำนาจเพียงอย่างเดียวดังเช่น พวกปทปรมะ การปฏิบัติตามแนวทางของมรรคมืดองค์ 8 จึงเป็นแนวทางสำคัญ ที่จะทำให้เกิดโพชฌงค์ 7 คือ องค์ธรรมแห่งการตรัสรู้

สำหรับบุคคลในระดับวิปจิตัญญูนั้นเป็นพวกที่ระดับจิตและระดับปัญญาสูงมากพอจะเห็น แจ่มในธรรม การพัฒนาปัญญาและจิตมีความสำคัญมากซึ่งต้องเพิ่มระดับความเข้มข้นให้มากขึ้น และมากกว่าพวกเนยยะ เพื่อจะได้ปฏิบัติมรรคมืดองค์ 8 ให้เข้มข้นมากพอที่จะเป็นองค์ธรรมสนับสนุน ให้เกิดโพชฌงค์ 7

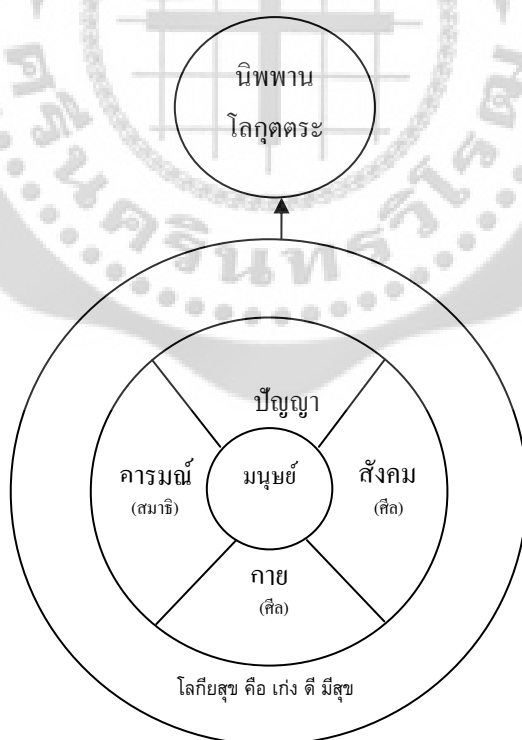
สำหรับบุคคลในระดับอุคฆฎิตัญญูซึ่งเป็นเหมือนกับบุคคลในระดับหวักะที่มีศักยภาพทั้งใน ด้านกาย จิต และปัญญา ที่สูงเต็มที่เพียงแต่รอผู้มีปัญญามาสะกิดปมแห่งการรู้แจ้ง บุคคลในระดับนี้ ธรรมที่ใช้ในการพัฒนามีไม่มากนัก มีแต่องค์ธรรมที่มุ่งตรงพระนิพพาน ดังนั้นการพัฒนาจิตและ ปัญญาจึงสำคัญและต้องเพิ่มความเข้มข้นมากกว่าระดับอื่นๆ เพราะบุคคลในระดับนี้ศีลได้เป็นส่วน หนึ่งของกายไปแล้ว ซึ่งต่างจากระดับปทปรมะซึ่งต้องให้ความสำคัญทางด้านศีลมากกว่าส่วนอื่นๆ ส่วนเนยยะและวิปจิตัญญูนั้นยังคงให้ความสำคัญทั้งศีล สมาธิ และปัญญาในระดับเข้มข้นมากขึ้น

ผลจากการศึกษานี้สอดคล้องกับการศึกษาลักษณะของกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้น ผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยพบว่ามีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้อยู่ที่ยอมรับความเป็นมนุษย์ที่มีหัวใจและ สมอบที่จะพัฒนาได้ของผู้เรียน คำนี้ถึงความแตกต่างของผู้เรียน และเน้นให้ ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมใน การคิด การปฏิบัติจริง และสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งตรงกับแนวคิดทางการศึกษาของ

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) เรื่อง “การเรียนรู้โดยการกระทำ” หรือ “Learning by doing”¹ เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียน

นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบการพัฒนาคนุษย์ในพระพุทธศาสนากับการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญพบว่าโดยภาพรวมแล้วมีลักษณะที่คล้ายคลึงสอดคล้องกันคือเป็นกิจกรรมในการพัฒนาคนุษย์ที่ให้ความสำคัญแก่คนุษย์เป็นสำคัญและตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการเดียวกันที่คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล และมุ่งให้ผู้ที่ได้รับการพัฒนานั้นมีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริง และการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง แต่มีส่วนที่แตกต่างกันอยู่เล็กน้อย คือ การพัฒนาคนุษย์ในพระพุทธศาสนามุ่งให้คนุษย์ได้รู้จักและเข้าใจตนเอง โดยเฉพาะด้านจิตใจของตน เพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไขตนเองจนได้บรรลุธรรมหรือจุดมุ่งหมายขั้นใดขั้นหนึ่งตามอุปนิสัยสมบัติที่เคยอบรมสั่งสมมาจนกระทั่งไปสู่พระนิพพานอยู่พ้นจากความสุขแบบโลกๆ ในขณะที่การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญจะเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง เพื่อให้ผู้เรียนได้เทคนิคและวิธีการในการแสวงหาความรู้ใหม่และมีชีวิตที่ดีต่อไป

ถึงแม้ว่าหลักพื้นฐานของการพัฒนาคนุษย์ในพระพุทธศาสนากับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญนั้นต่างมุ่งพัฒนาคนุษย์ให้เป็นผู้มีกายดี จิตดี ปัญญาดี คือ เก่ง ดี มีสุข ซึ่งจะนำไปสู่สังคมที่ดีแต่หลักการพัฒนาคนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้หยุดที่การมีชีวิตดีเท่านั้น ยังคงมุ่งพัฒนาคนุษย์ให้ยิ่งขึ้นไปอีกจนกระทั่งเป็นผู้อยู่พ้นโลกคือโลกุตตระ ดังภาพประกอบ 7

ภาพประกอบ 7 แสดงเป้าหมายของการพัฒนาคนุษย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

¹ วรวิทย์ วตินสรการ. (2544). ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา. หน้า 50.

จากภาพประกอบ 7 เราจะเห็นได้ว่าการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้มีกายดี จิตดี และปัญญาดีนั้น เป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ที่พร้อมทั้งในด้านกาย อารมณ์ สังคม และปัญญา ซึ่งทำให้เกิดโลกียสุขที่ทุกคนปรารถนา คือ เก่ง ดี มีสุข แต่การพัฒนามนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา จะต้องก้าวต่อไปอีกคือการก้าวพ้นจากโลกียสุขไปสู่โลกุตตระเพื่อหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสที่ทำให้มนุษย์ติดในความเก่ง ความดี และความสุข แล้วเป็นทุกข์เพราะความยึดถืออันนั้น มนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างแท้จริงในพระพุทธศาสนา คือ บุคคลที่สามารถก้าวพ้นจากความสุขทางโลกและเป็นอิสระจากความยึดถือทั้งปวงจึงหมดเชื้อที่จะนำมาสู่โลกียสุข

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่น่าวิจัยอีกเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์โดยใช้หลักสัมมาทิฐิมาปรับเข้ากับหลักสูตรการเรียนการสอนของทุกระดับการศึกษา เพื่อเน้นในเรื่องของปัญญาตามแนวทางของพระพุทธศาสนาซึ่งไม่ใช่การใช้เหตุผลตามหลักตรรกศาสตร์อย่างเดียว ควรมีสัมมาทิฐิเข้าไปกำกับวิธีการคิดอันจะทำให้มีระบบการคิดที่ถูกต้องในทางธรรมโดยมีความฉลาดที่ไม่เป็นภัยต่อสังคม นอกจากนี้การให้ความสำคัญในเรื่องสัมมาทิฐิโดยสอนตั้งแต่เด็กเล็กจนถึงมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่องจะช่วยทำให้สังคมไม่เต็มไปด้วยลัทธิชาวจิตที่เชื่อง่ายหลงง่ายและไม่มีโมหะจริตที่หลงวนอยู่ในเรื่องของกิเลสตัณหาและหลงทางไปกับสิ่งจูงใจที่จะทำให้เกิดอันตราย การยกย่องสัมมาทิฐิขึ้นมาจะมีส่วนช่วยให้สังคมไม่เอนเอียงไปในเรื่องของมิชฌาทิฐิทั้งปวง

*****

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กัญญา สรคุณากร. (2551). *ศึกษาการพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ พท.ม.(พุทธศาสนศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. (2543, กันยายน - ธันวาคม). *พัฒนามนุษย์: ศึกษาเปรียบเทียบทัศนะระหว่างอับราฮัม มาสโลว์กับพระธรรมปิฎก*. วารสารพุทธศาสนศึกษา (จุฬา). ปีที่ 7 (ฉบับที่ 3). หน้า 38.
- เกื้อ วงศ์บุญสิน. (2545). *ประชากรกับการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2543). *แนวคิด ความหมาย และแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด ใน ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ – การศึกษาแห่งชาติ. หน้า 18.
- จำเนียร จวงตระกูล. (2553). *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์: ทฤษฎีและการปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์กฎหมายธุรกิจอินเตอร์เนชั่นแนล.
- จินตนา ศิรินาวิณ; และธนินทร์ ลีม่วงศ์. (2549). *ศัพทานุกรมเวชพันธุศาสตร์*. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.
- ชนะยุท เกตุอยู่. (2552). *การดำเนินชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนากับการประกันชีวิต ของบริษัทในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ พท.ม. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์. (2549). *มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถวิล ธาราโกชน์; และศรัณย์ คำริสุข. (2543). *พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน*. กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ์.
- ธนิศร์ ชูเลื่อน. (2553). *การพัฒนาจิตช่วยป้องกันและแก้ไขวิกฤตการณ์ทางสังคม และการเมืองไทยได้อย่างไร ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก*. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่.
- ธนศ ขำเกิด. (2554). *องค์ความรู้ (body of Knowledge)*. สืบค้นเมื่อ 25 พฤศจิกายน 2554 , จาก [http:// www.opp.go.th/km/knowledge/kvj_21_12_49.pdf](http://www.opp.go.th/km/knowledge/kvj_21_12_49.pdf).
- บั้งอร ฉางทรัพย์. (2550). *กายวิภาคศาสตร์ 1*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประชา ตันเสณีย์. (2553). *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์คืออะไร และสำคัญอย่างไร*. สืบค้นเมื่อ 24 กุมภาพันธ์ 2553, จาก http://www.km.kmutnb.ac.th/post_detail.php?no=pkDHTxmM0224093901.

- ประภัสสร คำภีโร. (2550). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ถึงความรับผิดชอบต่อสถานะและ บทบาทของ
มนุษย์ในสิ่งคาลกสูตร. วิทยานิพนธ์ พธ.ม.(พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ประเวศ วะสี. (2545). การพัฒนามนุษย์แนวใหม่เพื่ออนาคตที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.
- ประสาน ต่างใจ. (2550). มนุษย์กับความคิด. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.
- พระกัมมัญฐานาจารย์ พระบัณฑิตาภิวงศ์. (2549). *In This Very life* รู้แจ้งในชาตินี้. กรุงเทพฯ:
สหธรรมิก.
- พระจิรวัดน์ อุตตมเมธี (วุฒิปงศ์). (2553). ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อการพัฒนาตนตามทัศนะของ
พระพรหมคุณาภรณ์.(ป.อ.ปยุตโต). วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระเทพเวที (ประยูรช ปยุตโต). (2535). พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (ม.ป.ป.). รากฐานที่มั่นคงแห่งความเป็นมนุษย์. กรุงเทพฯ:
ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
พุทธธรรม.
- (2542). การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- (2552). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง.
- (2541). พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- (2542). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2540). *ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรสุข จิตธมฺโม (พิมพ์จักร). (2553). ศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการชีวิตตามทัศนะของจักรกล
นิยมกับพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ พธ.ม (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.
กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์.
- (2554). แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาและลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- พระไพศาล วิสาโล. (2544). สถานะและชะตากรรมของมนุษย์ในยุคคอมพิวเตอร์. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิโกลด์คิมทอง.
- (2549). ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.

- พระมหาทวี มหาปัญญา. (2545). *การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในชั้นมัธยมศึกษา*.
 วิทยานิพนธ์ ศน.ม. (พุทธศาสนศึกษา). กรุงเทพฯ: ภัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระมหาประยูร ฐิธิปัญญา (เรื่องไร่โคก). (2550). *การศึกษามัชฌิมธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา).
 กรุงเทพฯ: ภัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระมหาไพศาล ธรรมทินโน (ยุ้ยกระโทก). (2552). *วิเคราะห์หลักพุทธธรรมในการแก้ปัญหาของมนุษย์ อันมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา).
 กรุงเทพฯ: ภัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระมหาสมปอง มุกีโต. (2547). *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง.
- พระมหาอุทัย ญาณธโร. (2538) *พุทธวิธีแห่งสังคม ปรัชญา สังคมและการเมืองพระพุทธศาสนา*.
 กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระราชวรมนี (ประยูร ธรรมจิตโต). (2540). *ก้าวสู่ศตวรรษใหม่ด้วยพุทธธรรมและเทคโนโลยี*.
 กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระราชันย์ อุกุฏานโรโต (หมั่นการ). (2551). *การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามแนวของพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีพุทธทาสภิกขุ*. วิทยานิพนธ์ ศน.ม. (พุทธศาสนศึกษา).
 กรุงเทพฯ: ภัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระราเชนทร์ วิสารโท (ไชยเจริญ). (2546). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ ศน.ม. (พุทธศาสนศึกษา). กรุงเทพฯ: ภัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2534). *ชีวิตที่มีพื้นฐานและสิ่งที่เป็นพื้นฐานของชีวิต*. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.
- (2543). *บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- (ม.ป.ป.). *การทำงานคือการศึกษาปฏิบัติธรรม*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- (2543). *นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้*. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง.
- พูนทรัพย์ เกตุวีระพงศ์. (2553). *พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา*. ใน *วารสารสารนิพนธ์พุทธศาสตร์ - ภัณฑิต*. แพร่ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่. หน้า 163.
- เพ็ญพรรณ ชูติวิศุทธิ์. (2549). *การจัดการทรัพยากรมนุษย์*. กรุงเทพฯ: จุฑทอง.
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*
 เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539.
พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสันชวคค์ เล่มที่ 9. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). *พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 10*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- (2539). พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลป็นณาสก์ เล่มที่ 12. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมป็นณาสก์ เล่มที่ 13.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรป็นณาสก์ เล่มที่ 14. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ 15. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่มที่ 16. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวรรค เล่มที่ 17. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค เล่มที่ 18. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 19. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกก หุก ดิกนิบาต เล่มที่ 20. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เล่มที่ 21. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก นิกนิบาต เล่มที่ 22. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก อัฐก นวกนิบาต เล่มที่ 23. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต เล่มที่ 24. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต
เล่มที่ 25. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ เล่มที่ 29. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2539). พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค เล่มที่ 31. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- (2552). พระสูตรต้นตอปิฎก. กรุงเทพฯ: นวสาส์นการพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- วนิดา ขำเขียว. (2550). สมมติพุทธตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก. นนทบุรี: พี.เอส.พริ้นท์.
- วรวิทย์ วตินสรการ. (2544). ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.
- วิทยา แสงจันทสิทธิ์. (2553). พุทธศาสตร์: ทางเลือกและทางรอดจากวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม. ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่.
- วิสุทธิ ไบไม้. (2536). พันธุศาสตร์. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.
- วีระวัฒน์ ชลสวัสดิ์. (2553). มหาบพิตรในหลวงทรงถาม พระอรหันต์ตอบ. นนทบุรี: กรีน-ปัญญาญาณ.
- ศรันย์ ชูเกียรติ. (2554). องค์ความรู้: สืบค้นเมื่อ 25 พฤศจิกายน 2554 , จาก http://www.opp.go.th/km/knowledge/kvj_21_12_49.pdf. (ออนไลน์).
- สนธยา พลศรี. (2547). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สมภาร พรหมทา. (2548). พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคมและปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- สนิท ศรีสำแดง. (2534). พุทธศาสนากับหลักการศึกษาศาสตร์. กรุงเทพฯ: นีลนาราการพิมพ์.
- สร้อยตระกูล (ติวยานนท์) อรรถมานะ. (2553). พฤติกรรมองค์การ:ทฤษฎีและการประยุกต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2549). ทฤษฎีและกลยุทธ์พัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบ (พ.ศ. 2550- 2554). กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- (2554). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด (พ.ศ. 2555 - 2559). กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา. (2547). การพัฒนาองค์กรและบุคลากรแนวคิดใหม่ในการพัฒนาทรัพยากรบุคคล. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่.
- สุทธิพร รัตนธรรตธา. (2553). ศึกษาการพัฒนามนุษย์ที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะ ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). วิทยานิพนธ์ พธ.ม.(พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อวย เกตุสิงห์. (ม.ป.ป.). วิทยาศาสตร์ศึกษาพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: ประเสริฐการพิมพ์.
- อารี สันหนวี. (2550). ทฤษฎีการเรียนรู้ของสมองสำหรับพ่อแม่และผู้บริหาร. กรุงเทพฯ: เบรน-เบสบู้ค.
- Devananda, Swami Vishnu . (1978). *Meditation and Mantras* . Delhi: Motilal Banarsidass.
- Einstein, Albert. (2009). *On Cosmic Religion and Opions and Aphorisms*. New York: Dover.

- Encyclopaedia Britannica , Inc. (2007). *The New Encyclopaedia Britannica*. V.6 . Chicago: International Copyright Union.
- Forem, Jack. (1973). *Transcendental Meditation :Maharishi Mahesh Yogi and the Science of Creative Intelligence*. London : Unwin Paperback.
- Guyton, Arthur C. (1991). *Textbook of Medical Physiology*. Philadelphia: Harcourt Brace.
- Kumar, Rawindra. (2009). *Gandhian Thought*. Delhi: Singhal Print Media.
- Maslow, Abraham H. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Moore, Brooke Noel; & Bruder Kennelh. (2005). *Philosophy : The Power of Ideas*. New York: Mc Graw - Hill.
- Rahula, Walpola Sri. (2000). *What the Buddha Taught*. Boston: Oneworld.
- Rice, F. Philip. (1998). *Human Development*. New Jersey: Prentice Hall.
- UNCED. (1987). *Environment and Development : Our Common Future*. New York: Oxford University Press.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล นางวนิดา ขำเขียว
 สถานที่เกิด กรุงเทพมหานคร
 สถานที่ทำงานปัจจุบัน ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2516 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี (ศิลปศึกษา)
 จาก คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 พ.ศ. 2523 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท (ปรัชญา)
 จาก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผลงานวิชาการ

ผลงานประเภทหนังสือ (เรียงลำดับตามปีที่พิมพ์)

- ธรรมะสำหรับประชาชน.(2530).
- ศาสนาเปรียบเทียบ.(2543). นนทบุรี: พี.เอส.พรินท์.
- สุนทรียศาสตร์. (2545). นนทบุรี: พี.เอส.พรินท์.
- ประวัติศาสตร์ศิลป์. (2545).นนทบุรี: พี.เอส.พรินท์.
- ศาสนาสากล. (2546). ถ่ายเอกสาร
- สมมติพุทธตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก. (2550).
 นนทบุรี: พี.เอส.พรินท์.
- พุทธศาสน์. (2555). นนทบุรี: พี.เอส.พรินท์.

ผลงานประเภทวิจัย

- ทำวิจัยร่วม เรื่อง “การพัฒนาจิตสำนึกประชาธิปไตย
 ในเยาวชนไทย” ปี พ.ศ.2547
- ทำวิจัย เรื่อง “การวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการ
 - พัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้ทางพุทธศาสนา” ได้รับ
 งบประมาณจากเงินรายได้ คณะมนุษยศาสตร์
 ปี พ.ศ.2553